

незалежний культурологічний часопис "І"
15 рік видання

п о е т

36*
2004

nezaležnyj kul`turolohičnyj časopys "І"

н е з а л е ж н и й к у л ь т у р о л о г і ч н и й ч а с о п и с " І "
1 5 р і к в и д а н н я

**Проект здійснено
за фінансової підтримки
Фонду Гайнріха Бьоля,
Берлін**

HEINRICH BÖLL STIFTUNG

РЕДАКЦІЯ ЧИСЛА

Тарас Возняк
(головний редактор)
Ірина Магдиш
(куратор числа)
Іван Радковець
Петро Радковець
Євген Равський
Костянтин Присяжний
Ігор Кутерного
Люба Козак
Олесь Пограничний

Особлива подяка

Ірині Котлобулатовій за надані
світлини

Оцінки авторів не завжди
збігаються з думкою редакції

У часописі використано
редакційну версію українського
правопису

Адреса редакції:
e-mail: info@ji.lviv.ua
www.ji-magazine.lviv.ua
www.ji.lviv.ua

© Редакція журналу «І», 2004

ISBN 966-7790-11-X(2)

Не нудна історія

У що вкладають гроші (якщо вони є)? Якщо людина не авантюрист, то конче у щось солідне, авторитетне. Зазвичай, оте солідне і авторитетне доволі нудне. Останньо наука зі всіх сил намагається бути саме такою, можливо, аби її більше поважали і нарешті вклали хоч копійчину.

А колись, зрештою, зовсім недавно, сама наука вважалася мистецтвом, і все на світі було цікавим. Плавали русалки, на вершечки церковних бань сідали ангели. Хемія називалася алхімією. Астрономія – астрологією. Психологія – хіромантією. Історія ж була натхненна Музою з почту Аполлона і частиною історії був авантюрний роман.

Історія видавалася власне останнім прихистком цікавої науки. Здавалось би – старі газети, черепки чи нагороди у формулу не втиснеш. І перше, і друге, і третє зроблене людиною, отже – це любов до людини, нехай і з далекого минулого. А «формулу любови» ще не вивів ніхто. Але ж ні, і в історії все менше і менше є тілесного і живого – з запахами, звичками, коханками і інтересами. Все більше зносок і довідкового апарату з цифрами, все більше слів на кшталт «ідентичність», «персоніфікація», «соціальний простір».

Це без сумніву, крайньо потрібні і корисні терміни. У «соці-

альному просторі» Жидівської вулиці у середньовічному Львові жив «ідентифікований» жид Рахіль, якому студенти Єзуїтського колегіуму під час погрому підпалили бороду і йому пекло і смерділо паленим.

У глухому селі на Сколівщині «персоніфікований» Костянтин-Станіслав Петруський заклав диво-дивнее – звіринець, і провадив листування з самим Альфредом Бремом. Селян це, звісно, дратувало, і звіринець спалили. Знову смерділо паленим.

З великим меценатом «ідентифікував» себе жвавий авантюрист Станіслав Скарбек, закладаючи у Львові Театр на Низькому замку. Театр простояв до нині, але тепер мабуть таки завалиться. Паленим вже не занесе, але запашком байдужості – точно. Про всяк випадок Скарбек, ніби передбачаючи розторопність майбутніх володарів міста і краю, зафундував у лісі під Львовом ще один палацик, і той таки може простояти довше, аніж Національний театр.

Усі ті «ідентичні», «персоніфіковані» представники «соціального простору» були колись живі-сінькими людьми. Однак, про багатьох з них ми забули, або й попросту не знали.

Так народилася думка продовжити серію журналів *І* про Львів (№29 «Genius loci»), про міста і містечка Галичини (№ 36 «Галичина – країна міст») і наповнити цей майже сакральний простір історичних текстів долями, плітками, легендами, правдами і напівправдами – усім, що належить до Людини.

За кожним фактом, датою, каменем і родовим іменем стоять

(вже лежать, а душі літають і знову сідають на вершечки ратушевих веж і церковних бань) люди. Вони своїми вдачами і невдачами, гріхами і сповідями, ділами і словами творили (і створили!) той загадковий для інших «соціокультурний тип» (яка ж вона заразна, ота науковість пана В.!) галичанина.

Не тільки галичанина, але й галичанки, бо тепер модною є «гендерна» рівність, невідома колись нашим історичним попередникам. Галичани були, мабуть, щасливі, бо колись не чули надричних голосів новоспечених феміністок. А якби почули, то було б це для них ще більшим дивом, аніж говірливий крук у звіринці Петруського. Ми ж чесно віддали належне жіноцтву у візуальному ряді журналу. Однак, вибір за вами: що приємніше – на них дивитися і милуватися, чи поважно читати про героїчні спроби створення львівської масонської жіночої ложі.

До кожної людини варто підійти неупереджено. Так, ніби ви вперше побачилися (а з багатьма – таки вперше). За кожним текстом б'ється жива, тільки-но відкрита думка, ідея, життєва дорога.

Цей журнал – гра, у яку хочеться бавитися. Як Доля бавиться нами, а ми, навзаєм, з нею. У цю гру ми вклали бажання вирізнити галичан з-посеред багатьох інших. Нам не було аж так занадто важливо, щоб журнал був авторитетним, солідним і нудним. Нам важливо, аби він був живим і трепетним, як колись живими і трепетними були усі, хто згадується на сторінках видання.

Ірина Мардуш

Тарас Возняк	6	Феномен галицької ідентичности
Марина Новікова	12	Мітосвіт Антонича: біос та етос
Петро та Іван Радковці	24	«Нарід» львів'яни
Остап Середа	28	Руські бали
Наталка Космолінська, Юрко Охріменко	42	Homo leopolensis esse
Львівська гвара	50	Короткий словник
Йозеф Маєн	72	Розмови про львівські каварні
Маріоля Шидловська	104	Кабаретовий Львів
Пшемислав Вітковскі	122	Зі слоном на гербі
Маєр Балабан	128	Що діялося на Жидівській вулиці
Ігор Лильо	134	Грецький світ Львова
Віктор Проскураков	150	Перші театральні простори і споруди
Барбара Гершевська	164	Кінотеатри і кіномагнати Львова
Михайло Ходоровський	174	Масони у Галичині XVIII ст.
Маркіян Нестайко	204	Маслосоюз
Львівські	208	роди
Андрій Кирчів	222	З життя львівських броварів
Петро та Іван Радковці	228	Штрихи до львівської реклами
Петро та Іван Радковці	234	Кому на Галичині шкодив алкоголь?
Петро та Іван Радковці	240	Галицька поліція напередодні 1848 року

Петро та Іван Радковці	246	Лицарі святого Флоріяна
Андрій Козицький	250	Панянки у червоному
Петро та Іван Радковці	256	Єзуїти у Львові
Петро та Іван Радковці	264	Львівські фестини
Оксана Паламарчук	268	Театр Богуславського
Роман Купчинський	278	Зі спогадів про сучасників
Олег Рибчинський	284	Львівський поштар Роберто Бандінеллі
Ігор Кутернога	290	Дідушицький: вар'ят з міністерським портфелем
Петро та Іван Радковці	296	Львівський «край світу» і його мешканці
Петро та Іван Радковці	302	Листи до директора
Газети	308	На смерть Леопольда фон Захер-Мазоха
Ігор Кутернога	314	Станіслав Скарбек: авантюрист і меценат
Ірина Котлобулатова	322	Інженер Карл Ріхтманн
Ігор Кутернога	326	Львів'янки у щоденниках, спогадах, поезії
Ігор Кутернога	334	Галицькі мудрагельки
Фридерик Папе	342	Шведи у Львові
Іван Великий	348	Галицькі натуралісти
Зеновій Федьків	354	Кишенева крадіж
Софія Мійська	358	Приписи

феномен
галмцької
ідентичності
тарас возняк

*Починай зі свого дому
A tuo lare in cipe*

Кожна з місцевостей чи міст цікава своєю неповторністю. Опинившись у новій місцині/місті, прибулець шонайперше хоче побачити щось таке, чого немає у нього вдома — небачені досі архітектурні шедеври і краєвиди. Однак не тільки. Людська цікавість сягає далі. Кожному з нас цікаво побачити і поспілкуватися з кимось, хто є інакшим, ніж ми, Іншим. Адже такими ж неповторними є і люди, що мешкають у кожному конкретному *овиді* та *околі*.

Саме вони ніби просто доповнюють, а насправді формують *ландшафт* і *місце/місто*.

Навзаєм, ландшафт формує спосіб життя людини. Звичайно, все починається зі справ матеріальних, економічних. Вид господарчої діяльності людини значною мірою обумовлюється *овидом*, де вона її здійснює. У горах не може бути занадто розвиненим рибальство, а у місті — рільництво. Відповідно, це формує всю матеріальну культуру даного регіону.

Овид та більш вузький *окіл* обумовлюють не тільки вид господарської активності людини, але і її специфічний характер, її унікальний регіональний чи локальний психокультурний тип. Ясна

річ, що на формування кожного регіонального та локального психокультурного типу людини впливають і *культурна традиція* та *історична доля* території. Причому, культурна традиція значною мірою теж формується *овидом*, *околом* та господарчою діяльністю, а надалі сама впливає на формування вже «*окультуреного*» людською діяльністю *овиду* та *околу* (транспортна та технічна інфраструктура — дороги, тракти, озера, греблі та канали, а також архітектура, вершиною якого є феномен міста (див. Журнал І № 29, № 36), однак і село, і фільварок, і монастир, і корчма чи гражда). Тут ми можемо спостерігати взаємне формування *овиду/околу* та широко тлумаченої культурної традиції, у яку входить як *власне культура*, так і те, що називається *технологією* та *технікою*. У модерний час вплив саме такої культурної традиції вже навіть домінує над зворотним впливом *овиду/околу*. Ще більше цей тиск культурної традиції як техніки посилюється у постмодерну епоху і у деяких регіонах вже саме вона повністю формує *овид/окіл* — дивись індустріальний пейзаж Донбасу, Стебника чи техногенний Мангеттен? Технокультура повністю позбавляє краєвид первинної натуральності, заданої природою (див. Журнал І № 29, № 36). І тоді на формування локального психокультурного типу більший вплив має не *овид/окіл*, а широко тлумачена *культурна індустрія*, що містить не лише культурні практики, технологію/техніку, але й ефективні засоби поширення свого впливу — телебачення, Інтернет, телефон і под.

7

галич, поч. 19 ст.

8 На формування регіонального та локального психокультурного типу безпосередній, і, як правило, односторонній вплив має історична доля кожного конкретного оvidу/окола. Під історичною долею в даному випадку я маю на увазі *чергування чи зміну культурних традицій/індустрій*, що домінують у регіоні. При цьому засобом запровадження цієї культурної традиції/індустрії у регіоні можуть бути як політична влада або її зміна, так і економічна доцільність, чи такий сучасний спосіб поширення і першого, і другого, як мас-медіа.

Історична доля часто виглядає чимось, що накидується регіону – як-от передача Галичини Австрійській імперії після поділу Речі Посполитої чи совєтська окупація 1939 року. При цьому роль самого регіону у вирішенні своєї історичної долі була мінімізованою. Натомість у випадку революції 1848 року українська Галичина утвердилася як у своїй українськості, так і у своїй «австрійськості» – зберігаючи певну лояльність щодо Австрійської корони. Ще

більшою була роль регіону під час Листопадового зриву 1 листопада 1918 року та створення Західно-Української Народної Республіки чи національних визвольних змагань Української повстанчої армії 1943-1952 рр.

Усі ці елементи витворили особливий регіональний психокультурний тип людини, який ми, і не тільки ми, але й інші, безпомилково окреслюють як *галичанин*. З одного боку, всі ми знаємо, що це таке – мешканець одного з історичних регіонів України – Галичини. Однак, з іншого боку, галичанин сьогодні може мешкати і у Києві, і у Херсоні, але чи завжди він зберігає при цьому свій психокультурний тип? Водночас у Львові чи Тернополі може постійно мешкати людина з іншого культурного кола – не лише росіянин чи канадієць, але й буковинець.

З огляду на модну тепер толерантність та з огляду на ретроспективу, ми, у нашому західноукраїнському контексті дозріваємо до того, щоб вписати у «наш» галицький контекст і вже майже не існуючих, прак-

перемисль, поч. 17 ст.

тично мітологічних галицьких жидів, ба навіть галицьких поляків, вже не кажучи про вірмен, чехів, австрійців чи угорців, з якими справи маютьесь взагалі чудесно. Однак, чи є такими ж «класичними» («класичними» очевидно що від 1792 року – коли Галичина відійшла до Австрійської імперії) галичанами росіяни чи російськомовні? Відповідь на це запитання ми ще повинні дати. Можливо, за більш спокійних часів, коли буття росіянином вже не буде пов'язуватися з політичною орієнтацією чи взагалі «п'ятою колонною».

Істотно, щоб ми усвідомили – окреслення, що таке галичанин, змінюється. На даний момент воно, як не дивно, а може, і закономірно, найбільше пов'язане з «австрійським мітом» Галичини. Саме за часів Австро-Угорщини Галичина не тільки адміністративно була відособлена від решти українських територій (нехай навіть у рамках Речі Посполитої) та отримала статус Коронного краю – Королівства Галичини та Володимирії, але й підпала під вплив іншої культурної традиції, що дозволило їй набути теперішньої самобутності. Попередні потужні польський, німецький, гебрайський та вірменський впливи або відкидаються широкою патріотично налаш-

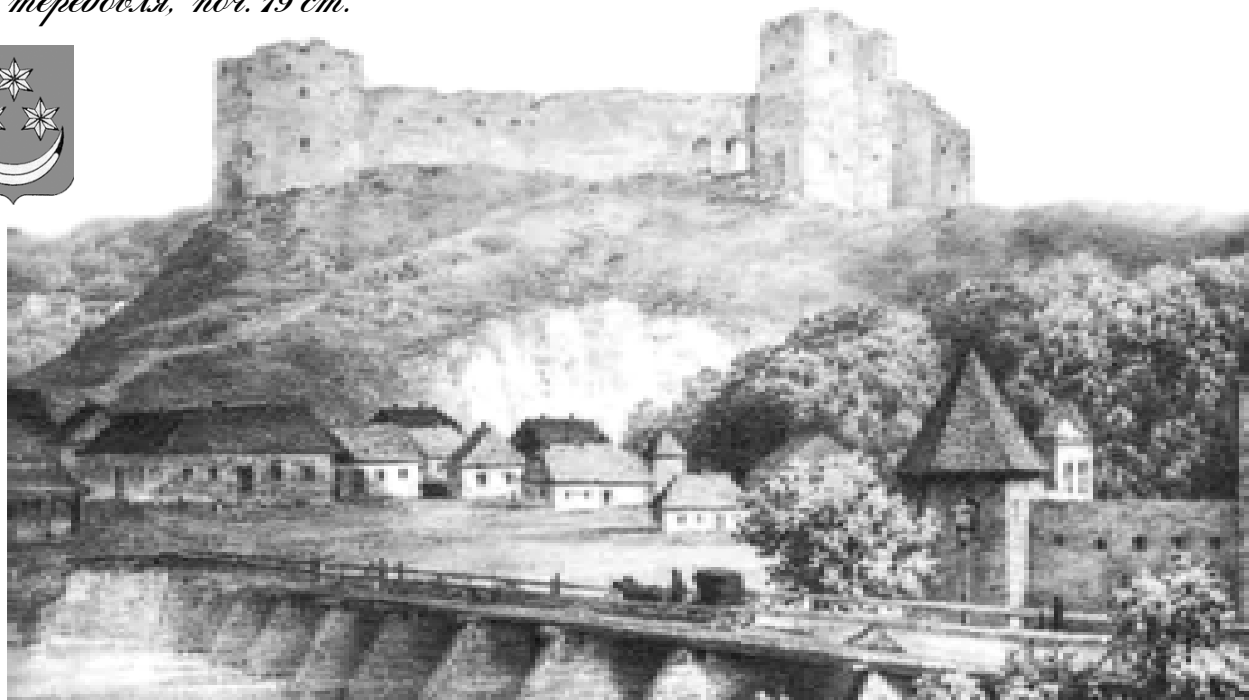
тованою громадою (як у випадку польського), або не усвідомлюються (як у випадку гебрайського), чи просто забуваються.

Але залишається той факт, що саме австрійські часи витворили певний новий психокультурний тип людини – «класичного» (іронія) за станом на XIX – початок XX століття галичанина. З огляду на це, він є не просто мешканцем Галичини, території, яка, до речі, не є в сучасній Україні якоюсь адміністративною одиницею, а радше певною ефемеридою, певним психокультурним типом людини.

Як його окреслити? Звичайно, можна вдатися до наукового аналізу. Галичани мають свій специфічний побут, який зберігся (чи навіть певним чином утвердився), особливо під советським уніфікаторським тиском. Звичайно, галичан виділяють і мовні особливості – хоча не можна говорити ні про яку єдність галицьких діалектів – гірських: гуцульського, бойківського, лемківського (хіба що у рудиментах), ба більше – галицькі міста мали ще й свої, ще більш локалізовані койне – як-от «львівська гвара», яка побутувала саме у Львові, але не у Станіславі. Рівнина чи басейн Дністра розмовляли ще інакше. Але найліпше просто дати низку образків, які відтво-

тередовля, поч. 19 ст.

рять сам дух Галичини. Можливо, інколи він виглядатиме смішним. А тому дуже помічною при цьому має бути самоіронія.

На даний момент формування модерної української нації як політичної, а не етнічної конструкції, багато проблем регіональної та локальної ідентичності актуалізувалося. Процеси самоусвідомлення та самоідентифікації на всьому європейському, а тим більше постсовєтському просторі дуже активні. В Україні вони йдуть у двох напрямках. З одного боку, проходять *процеси консолідації української політичної нації*. І тут знову діють як широко тлумачені овид/окіл (Степ, Дніпро, Київ, Велика Україна), культурна індустрія (щоправда, з огляду на ефективність новітньої широко тлумаченої українізації ми ще маємо багато запитань і багато проблем).

Паралельно відбуваються і *процеси регіональної та локальної самоідентифікації*. Досить активно вони проходять на Волині – усвідомлюється волинське культурне коло, яке виходить поза рамки трьох існуючих «волинських» областей, те ж відбувається на Закарпатті та Буковині. Не менш активно цей процес проходить і на Донбасі, у чому ми нещодавно переконалися. База для такої самоідентифікації різних регіонів є різною. І це нормально. Бо інакше і бути не могло. Як овид/окіл, так і історична доля чи культурна традиція у кожного регіону своя.

Щоправда, з політичної точки зору завжди залишається підозра, що різницю регіональних самоідентифікацій завжди можна використати для політичних спекуляцій. І це правда – вибори Президента України 2004 року показали, як використовувалася «донецька» ідентичність для руйнування ще остаточно не сформованої модерної «української» ідентичності.

Однак, можливо, нам потрібно підійти до побудови широко тлумаченої української єдності не уніфікаторськи, а плюралістично та експансіоністськи. Не уніфікувати всіх за єдиним загальноукраїнським зразком (з його набором – козацтво, православ'я, степ), а вбирати у себе плекане різноманіття. І тоді не так безглуздо виглядатимуть «показані» репрезентації українців Закарпаття чи Воєводини. Можливо, потрібно більш активно застосувати не принцип «або-або» – тобто, або ти стаєш таким, як я, або ти не наш, ти чужий. Здається, саме час, власне в умовах незалежної України, застосувати принцип – «і-і» – і ти, і ти є наш, і ти, і ти є українцем, хоча і ти, і ти залишаєшся собою, плачеш свою неповторність.

І тоді неможливими будуть ексцеси політичного «русинства» чи «галицького сепаратизму» (хіба як політична технологія, внутрішньої мотивації для нього просто не буде). Кожен зможе знайти самого себе. І у цьому аспекті *нове переформатування, що таке галичанин*, нова самоідентифікація себе як галичанина в Україні не тільки потрібна – вона є нашою щоденною реальністю, з якою ми стикаємося чи то виїжджаючи на день, чи на постійно до Києва, чи шукаючи за чимось, що є звичним. І це переформатування не може оминати ні овиду, ну околу, ні традиції. *Починаймо зі свого дому.*

Львів, поч. 17 ст.

sobib, 18 cm.

*мітосвіт
антонича:
діос
та
етос
марина новікова*

1

Біографію Богдана-Ігоря Антонича (1909-1937), його найближчу і більш далеку літературну генеалогію, його стилістику вже висвітлено – і в Україні, і поза нею. Але що можна сказати не про окремі тексти – поетичні, прозові, есеїстичні, – а про *сеім* Антонича? На тлі не десятиліть, а тисячоліть: на тлі слов'янської та європейської духовної традиції від язичництва до християнства?

Видатних письменників охоче (і безтурботно) наділяємо титулом «письменник всеєвропейського штибу». Антонич право на такий титул дійсно заслужив. Але що вкладаємо в це визначення? Славу? Новизну тем? Експериментальність стилю? Звісно, їх теж. Та передусім, мабуть, закоріненість у культурі: національній, європейській, світовій. У культурі не як «освіченості» (хоча з освіченістю в Антонича, знавця кількох мов, філолога, есеїста, перекладача, – все гаразд). У культурі, як «образі світу», що відклався у найзаповітніших символах, сюжетах, духовних цінностях свого народу – або багатьох народів.

«Мітологізм» Антонича (про нього одностайно згадують критики) є не лише стилем. Це український «образ світу», що виходить до своїх європейських та

індоевропейських першокоренів. Сьогодні «в широкій світ» (Т. Шевченко) виходить сама Україна. І світові саме час, мабуть, побачити себе в українському світовидному люстрі, а нам – українського письменника Антонича в контексті не лише європейської літератури, а й європейської «історії духу».

2

Істотна характеристика всякого культурного та художнього світу – його простір: як його зорганізовано? Чим виповнено? Для Антонича лейтмотивним, особливо значущим простором є *ліс*. За ступенем символічності цей ліс має кілька рівнів. Цілком конкретний: ліс Лемківщини, а ширше – Карпат. Рівень фольклорно-культурний: той образ лісу, який знаємо за українським фольклором і «лісовими» літературно-мистецькими мотивами. Проте з першопочатків язичницьким гомоном («прадавнім шумом загуло») озивається «міт про Ліс».

Ліс – полюс Антоничевої світобудови; його, Лісу, антипод – Місто. Інші ділянки

13

«природного», «погансько-го» світу Антонича, Сад і Село, — це немов перед-лісся, підходи до лісу. Антоничеве село часто-густо прагне перелитися в Сад — або просто в Ліс: «на схилі гір, неначе лата, // пришите до лісів село». А вже Сад — і поготів лагідне й радісне обличчя лісу. Його молодший, менш грізний, більш усмішливий брат.

Різні рівні символічності Антоничевого лісу відтворюють загальну еволюцію його поезії. Перша книжка, «Привітання життя», ще втілює, сказати б, «особистий ліс» («Зелена елегія»). Ліс дитинства набуває виразної портретності у наступній книжці «Три перстені»: «Дрижать ялиці в вітру лапах», «течуть униз краплини шуму, // немов з гарячих пнів смола. // Сповитий в зелень і задуму, // п'є олень воду з джерела». Але вже тут крізь ліс біографічний, ліс елегійний проглядати-муть значно архаїчніші шари: ліс мітологічний, що йде «в прапервісний при-роди морок».

Саме цей прапервісний ліс виповнить книжку «Зелена євангелія».

домости.

Мітологія народів світу (слов'янська зокрема) знає образ лісу від сивої давнини. Порівняно з нивою, пасовищем, не казати вже про село, ліс — місце дикіше і можновладніше. Небезпечніше і сакральніше. Там живуть духи стихій, магичні володарі звірів. Туди відходять душі померлих: за однією з найархаїчніших форм поховального обряду тіло небіжчика залишали в лісі. Ліс лежить за межами замешканого, окультуреного Космосу — це пограниччя Хаосу, ба саме його царство. До лісу українські замовляння відсилають трясовиць і змій, напасті й біди. Ліс населено найдавнішою демонологією: лісовик і лісові мавки культурологічно давніші від біса; Баба Яга походить ще від жіночого божества матріархату, богині-шаманки, повелительки звірів та мертвих.

Мандрі крізь ліс, зустріч у лісі назавжди залишаться сюжетом про вирішальне випробування людини. Ці ситуації відтворюють «*відхід у ліс*» — елемент обряду посвяти («ініціації»): через нього проходив

галув, поч. 19 ст.

кожний член роду, стаючи дорослим. Оскільки сам обряд зображував смерть та воскресіння-народження людини нової, ліс ставав символом одночасно й смерті, і магічного відродження.

Антоничів ліс повною мірою символічний, а з кожною наступною книгою все більш містеріальний. Лише недосвідчений читач милується краєвидами Антонича як малюнками з натури, ба навіть малюнками з уяви. Чи не кожна деталь тут, попри свою фактурність, не «зображує», а символізує. Не всяке дерево, наприклад, допущене до цього лісу, а лише символічні: дуб, липа, явір, бук... Не всякий звір, тварина або плазун, а звір-мітознак: лис, олень, бик (вельми схожий тут на доісторичні символи потуги – зубра або «буй-тура»), змія... Не всяка година, а наймагічніша: ніч, полудень, пограниччя дня і ночі – захід сонця, схід місяця.

Орнаментально-магічні навіть закони, за якими заплетено у мережу окремі «лісові знаки». Людина в Антоничевому лісі легко перетворюється на звіра, на рослину або камінь. Одначе зворотна метаморфоза відбувається так само легко. Коли хлопці в цьому просторі – «джмелі на луках», дівчата – «хміль весняний» або «квіт», закохані – «два голуби», які «співзвучно й тужно затріпочуть», а сам поет – «звіря», «лис», – то й дерева тут читають, корови моляться, липа грає на кларнеті.

Звуки в цьому лісі мають колір, зате колір звучить. Запах стає дотиком, а дотик – звуком. Невидиме відко передусім, а помітне – поглинено або перетворено нічною пільмою, полудневим мревом чи то призахідним полум'ям. Абстрактні поняття пульсують ярою кров'ю, відчуються на доторк (такими є зростання, народження, смерть, туга, ляк, захват, шал тощо). Конкретні ж речі розріджено до повної фантастики.

То не примха Антонича і навіть не суто індивідуальна особливість його стилю. Саме таким, за мітом, є стан буття у найпереломніші його моменти: коли стають на двобій сили Хаосу та сили Космосу. Смерть і життя. Розпад і нова світобудова. Причому Хаос загрожує Космосові розпорощенням на роз'єднанні форми і, водночас мобілізує життєві, плодючі потенції Космосу, «омолоджує» його в цій боротьбі.

Звідси поєднання ляку й захвату, з яким сприймається Антоничів ліс. Звідси й синтез «розсіпаного» зображення (навіть граматично кожен рядок, будь-який образ прагнуть тут бути самостійними) з читацьким відчуттям: все суще в цьому «неготовому» бутті якось взаємопов'язано. Не логічно, не причинно-наслідково, а «дологічно» (Л. Леві-Брюль): через спільну світову містерію.

Тож даремно перші християнські (та й перші советські) рецензенти Антонича вбачали в язичницькому лісі поета лише біологізм, стихію та емоцію. Антоничів епіграф до «Зеленої євангелії» («Із всіх явиш найдивніше явище – існування») свідчив зовсім не про «натуралістичну свідомість», а навпаки: про свідомість усущіль символічну. Існування тут – не факт, а *явище*, і не просто явище, а *диво*: таємниця, космічний «обряд буття». Разом із тим, ніхто з отих критиків не звернув увагу на різку невідповідність: «дика» природа в Антонича постійно асоціюється з явищами культури.

Місяць ковалі перековують на підкови; сонце – таріль і годинник, хмари – гучні тарелі. Ніч – колесо, що його котить вітер, а вечір платить дневі червінцем зорі. Нічні голоси лісу – не просто пісня, а концерт зі складною партитурою сурм, скрипок, флейт... І шойно зануримось у, здавалося би, чисту емоцію, чи то буде «темний ляк», чи «екстазний шал», – як вірші раптом дають «формулу екстази» – чітку й

холод, 17 ст.

афористичну. «В час, коли найтонша, // роздерти вглиб свідомості запону» — може закликати лише той, хто аж ніяк не роздер у цю мить свою свідомість. «Де поза розумом чуття провалля <...> // незрозуміла мова вір правдних нас оточить», — сказано мовою дуже зрозумілою.

Тому не піддаємося ілюзії. Коли поет, у свою чергу, бачить себе лисом, птахом, змієм, каменем чи вугіллям, коли вгрузає корінням у землю чи то зростає листям, мов куц, — він небагато чим «людським» поступається. Адже цей лис уже був «людинолисом», камінь — «людинокаменем», куц — «людинокущем».

Антоничева «лісова» образність доводить щонайменше дві речі. Першу: природа в Антонича не так «біологічна», як саме людська, — хоча б тому, що символічна і мітологічна. Друге: все-таки «бездомішкове» мітологічне мислення сучасній людині (навіть карпатському лемкові) вже неприступне. Він може тільки «живитися» з міту — але не *жити* ним. Що

бачимо і на іншій ділянці Антоничевого художнього простору: в його Селі.

3

Село Антонича також підсвічує пам'ять тисячоліть, і всі його прикмети теж побачено крізь цю пам'ять. Хоча — не всяку сільську прикмету до Антоничевого світу допущено.

Приміром, його Село не дуже «соціологічне». Не йдеться про «відтворення класової боротьби», ані про «економічне розшарування селянства у Західній Україні 1930-х років»: таких запитань, дяка Богові, ніхто вже письменникам не ставить. Проте інші запитання не зникли. Чому, наприклад, Село в Антонича, за нечисленними винятками, не оре? Не сіє? Не косить? Не пече хліба? Навіть корови блукають тут немов навмання, не відаючи ні пастуха, ні господині. Або ж прогалина, ще помітніша: чому з мітопоганських сільських вірувань повністю «зник»

перемисль, поч. 17 ст.

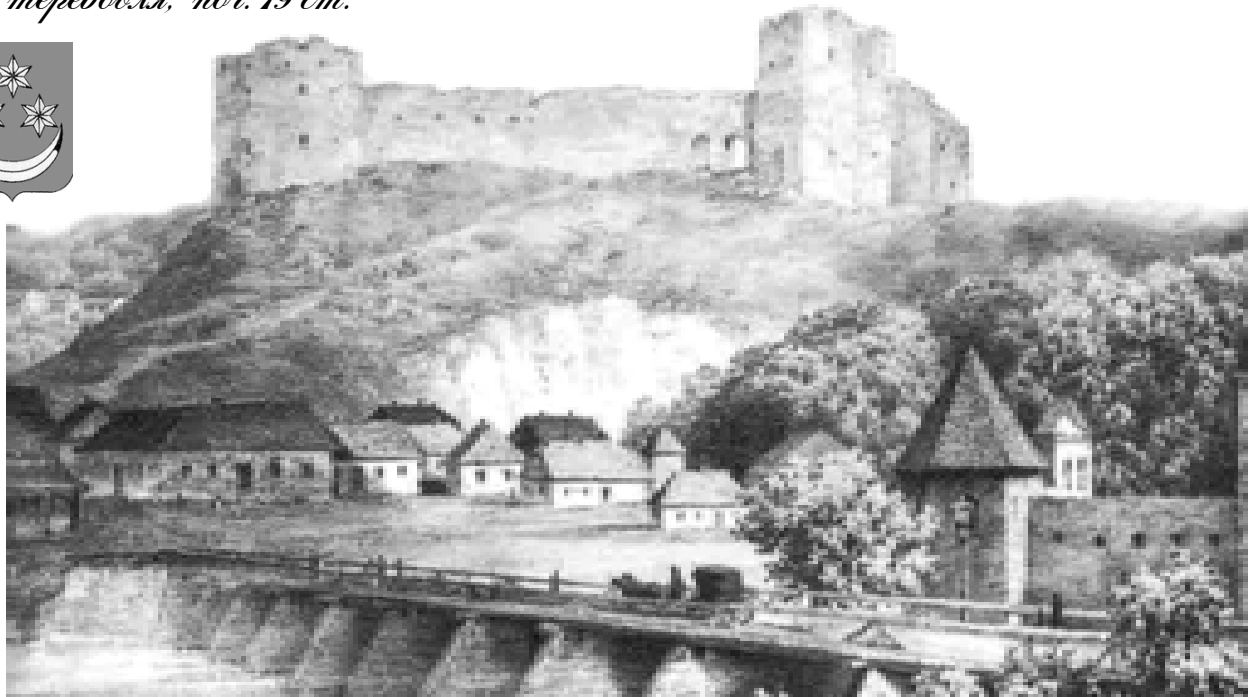

в Антонича культ предків? Поховальні обряди? Колядування як прихід прадідів, гостей з того світу?..

І знову простежуємо знайому закономірність. Що раніша Антоничева книжка, то «біографічніше» і «соціологічніше» його Село, (як «географічніше» його Ліс). Майже всі, хто писав про Антонича «на цьому березі», у 1960-1970 роки, — цитували рядки із «Трьох перстенів»: про змучених працею селян, які просять у Бога «на хліб, на сіль і на сивуху». Антонич справді жалів цих людей. Але скільки таких рядків наберемо в Антонича загалом? І чи рясно їх у пізніх книжках?

Чимдалі рішучіше Антонич віддає перевагу *мітології* над *соціологією*. І ситуації обирає саме такі, що стоять на грані між «побутом» та містерією: ярмарок, весілля, похорон. Причому взято їх радше в плані космічному, аніж соціальному. Ярмарок в Антонича, приміром, не місце звичайної, «господарської» торгівлі, а місце, де продають сонце. Діє та сама логіка, що у суцільно залитому сонцем «Сорочинському ярмарку» Гоголя. Всякий ярмарок — свято життя та його щедрот, «день» буття; його й має позначати сонячна символіка.

тередовля, поч. 19 ст.

А що ж культ предків? Тут ситуація инакша. Культ предків та обряди, пов'язані з ним (поховальні, поминальні, колядні, ворожильні), — це, як показали історики культури, перший місток людини від міту *космогонічного* до міту *родового*, тобто вже власне *соціального*. Далі стародавня поганська космогонія переходить в етику. Перед отим містком від Космосу до Соціуму Антонич затримує ходу.

Характерно: та сама логіка пояснює професії Антоничевих селян. З усіх сільських занять найчастіше в його світі згадано ремесла. Втім, ремесла теж переважно такі, що й донині ближчі до магії, до сотворення речі яко «сотворення світу». Та й тут йде відбір. Антоничеві теслі споруджують храм охочіше, аніж стіл, а стіл — імовірніше, аніж вориння (загороду). Принцип зрозумілий. Чим символічніший, сакральніший предмет, тим швидше його виготовлятимуть Антоничеві майстри-маги. Як вже тесати сани, то не прості, а срібні, щоб їхала ними Ясна Пані — Божа Мати...

Тому й селян Антонич жаліє не вельми часто — не через брак сердечности, а через те, чому не випадає жаліти Кирила Кожум'яку або Микулу Селяновича за їхні труди: труди ті ще ж напівмагічні!..

17

А етичних норм села поет не відтворює не через абстрактну нелюбов до етики, а тому, що магія давніша від етики: вона ще «доетична». Адже саме «прапервні» у взаємовідносинах людини та світу ваблять Антонича.

4

Ще одним мітологічним простором у світі Антонича є *Місто* – від «Мурашника» в першій книжці «Привітання життя» до посмертно виданої книжки «Ротації».

Місто за ступенем символічності також має багато рівнів. Є в нього рівень конкретний, географічний: місто Львів. Є рівень вищий: львівський «культурологічний краєвид» немов підсумовує аналогічні краєвиди Ваймара, Варшави, Праги, Відня – давньої центрально-європейської культури. Сама «міська оптика» Антонича також опирається на впливові художні традиції європейської урбаністики, від імпресіонізму до сюрреалізму. Проте найвищий (або найглибший) рівень – це Місто-міт.

Для глибокої архаїки всяке земне місто мислилося відбиттям свого прототипа та істинно реального взірця – міста небесного. Вавилонські міста вважалися «двійниками» сузір'їв. Їхній план було відкрито людям богами уві сні. Згідно з Біблією, Бог на початку часів сотворив небесний Єрусалим, накресливши його «на долонях Своїх» (як скаже пророк Ісайя). Тому місто – ще й модель раю. Недаремно і в язичницьких мітах, і в християнських видіннях, і в рене-

сансних утопіях рай незрідка постає у виді чарівного Міста.

Втім, і посеїбичне, земне місто є для архаїчного мислення *віссю світу* – центральною віссю, яка пов'язує верхню, середню і нижчу зони світобудови: Небо, Землю та «преісподня землі». Інакше кажучи, це вертикальний канал космічного зв'язку всього суцього. Але й по горизонталі Місто є центром світу, а значить, – осердям священної сили. Концентричне планування стародавніх міст перегукується з концентричною «топографією» магічних замовлянь: море – на ньому острів – на ньому гора – на ній священний камінь-вівтар – при ньому володар стихій, що допомагає від хвороб та бід. Місто – свого роду кам'яне замовляння: оберіг наших далеких предків.

Лише одне місто в Антонича цілком відповідає «райському містові» стародавніх людей – «неземний царгород – Чаргород над заливом». У ньому, як і в раю, «тече дванадцять рік»; у ньому на варті стоїть сама повітряна стихія – «вітрів дозорець»; його хранить незримий магічний «музики білий мур»; у ньому дружно мешкають «достойний лев, слаба людина й вірні зорі». Знаменною є назва цього вірша: «Чаргород, або як народжуються міти».

Всі інші лики та втілення міста можуть лише наближатися до свого вічного прототипу. Так, при заході сонця «монументальний краєвид» Львова відступає від побутової конкретики в саяливу височину та сутінкову далину міту: «Герої сходять з п'єде-

ужгород, поч. 19 ст.

сталів, сиплються з пузонів іскри, // і сонце на гарматі, й прапори з музеїв у вогні, // і леви з прапорів рядами йдуть маєстатично містом, // і їде мармуровий вождь на кучерявому коні». Те ж відбувається у «Площі янголів»: «Коли з наказу ночі стануть веретена» завмерлих фабрик-ткалень, «господар міста-лев, що спить під арсеналом, // підводиться поволі, йде в пустиню площ».

Однак нічне (найчастіше) місто Антонича — це не місце, де «народжуються міти». Вірніше, це — місце, де народжується «міт» особливий: він будить тугу і навіть «стародавній жаж».

У цьому місті не знайдемо ні священного центру, ані світової осі, ані трьох зон світобудови, сполучених між собою. Нічгород Антонича — децентралізований «мурашник», він розпався на окремі речі і постає в химерному мерехтінні ліхтарів, у сполохах автомобільних фар, у зламах п'їтьми. На кожному кроці тут зустрічає смерть. Від самогубства закоханих («Балада про блакитну смерть») — до цвинтаря автомобілів («Мертві авта»). Від уже готової «шовкової кулі горлорізів» — до глобального і тотального Апокаліпсису: «Гримить підземний лоскіт здала, // вдаряє в мури буря дзвонів, // і місто котиться в провалля // під лопіт крил і мегафонів» («Кінець світу»).

Над цим містом царює — і загадково ним володарить — місяць, причому також особливий. Він має обличчя в'язнів «синім і холодним сяйвом». Він — «білий птах натхнення злого». Він — «розп'ятий на антенах» і «рудий лоб обмотав шматками міді».

Щоб зрозуміти роль місяця в Антонича, знову доведеться зазирнути «у дно» міту та фольклору. В українських замовляннях місяць — «нічне сонце», «князь» ночі.

А ніч — це «потоїбичний» день, «день навпаки». Але й простір мертвих — це протилежний, «інший» для живих світ. Тому місяць — це й сонце мертвих. З їхнього магічного світу він приносить свої чаклунські — лікувальні та ясновидчі — властивості. Проте дволикі, амбівалентні чари місяця можуть бути небезпечними, бо нічне царство — це «другий берег» упорядкованого людського Космосу: володіння Хаосу, який не відає ні людської етики, ані — взагалі — межі поміж добром та злом.

Але Хаос (за стародавніми уявленнями) лежить не тільки поза Космосом-простором. Точнісінько так само його розташовано поза Космосом-упорядкованим часом: до «початку часів» і після їх кінця. Так тчеться ланцюг уподібень: царица Хаосу — царица «сплутаного», або скасованого, або «навиворітного» часу й простору — царица мертвих — царица ночі. І, таким чином, нічне місто Антонича стає водночас «допотопною», доісторичною «камінною пущею»: «Живуть під містом, наче у казках, кити, дельфіни і тритони // в густій і чорній, мов смола, воді, в страшних пивницях сто, // примарні папороті, грифи і затоплені комети й дзвони. // — О пушо з каменю, коли тебе змете новий потоп?» («Сурми останнього дня»). І воно ж стає містом «кінця світу», Апокаліпсису, вторгнення мертвих у світ живих.

Тепер нам зрозуміліше, чому таке дволике місто Антонича. Денне і нічне. Сонячне і місячне. Радісне і страшне. Одним своїм боком воно тягнє до Чаргорода, мітологічного рай-города, що лежить у до-історії: у ранковому, сяючому, гармонійному початку буття. Другим — і найрізкіше виявленим — боком воно поринає в такий же мітологічний Нічгород: у нічний хаос після-історії, кінця буття,

львів, noc. 17 ст.

розпаду всіх і всяких моральних норм та міжлюдських зв'язків.

Характерно, які міські ситуації потрапляють до поля зору Антонича. Соціальні? Їх практично немає. «Верблі по казармах» вояків? Вони виявляються «бубном ранку», «круглим сонцем»; це «прикази радісні й крилаті // нестримних перемог, осяяних оман». В'язниці? Вони теж не так соціальні інституції, як матеріалізований простір неволі, загальної байдужости, смерті: «Спротив розбився безсило об мур, // ніч залила камеру вщерть. // Виповз із темряви чорний шур – // смерть» («Остання ніч»). Трудові, робочі ситуації? Їх також дуже мало. «Дівчата від станків» з'являються у віршах лише тоді, коли «вертаються додому і мріють в сласких снах»; «робітник в блузі, наче блиск пожеж», – це не робітник, а західне сонце. З другого боку, «антибуржуазні» пасажі Антонича, що їх з таким ентузіазмом було цитовано «підсоветською» критикою, також мають досить далекий стосунок до соціології. Читаємо: «Церкви, цукерні, біржі – духові і тілу. // Для зір і для монет», – і вже готові повірити, що Антонич «викриває» буржуазне місто. Почасти воно й так. Але тільки в тому сенсі, що Антонич показує неістинність механічного, утилітарного, «рахункового» життя («коли міщанський бог» – підряд, через кому, – «рахає зорі, душі і монети»).

Ось чому типові міські ситуації, міські деталі в Антонича завжди є вивернутими, знеціненими, позбавленими сенсу улам-

ками священних діянь. Найважливіших обрядів. Найсимволічніших речей.

Вулична катеринка була колись не органчиком, а справжнім органом – музикою меси. Корчма у «світі недійсному» – трагічна пародія на родове застілля: ритуал єднання роду. П'яний плач «горлорізів» і «касопорців»-зломщиків – профановане таїнство сповіді («знічев'я плачуть горлорізи і сповідаються горілці»). Лотерея з папугою – спустошена травестія стародавнього вивідування долі. Навіть запах міського бензину дурманить, ніби слабка пам'ятка про пахкі речовини, що їх було вживано колись із ритуальною метою.

Апогей цієї профанації священного – сценка на міській площі («Весна»). Одного тільки разу профанне сучасне місто в Антонича вкладається у модель міста-міту. Але як іронічно (хоча й незлобиво) змальовує Антонич той позірний збіг! Магічний круг-оберіг міста зробився коловертю, «каруселлю летючих площ». У центрі не святилище, не вівтар, а полісмен, «капельмейстер авт». А функцію патериці жерця, цього варіанту світової осі, спрямованого від землі до піднебесся, виконує «полісменська палка».

Воістину перед нами «недійсний світ». Його виповнено уламками тисячолітніх мітів і символів, але вони в ньому не діють, оскільки сам цей світ уже не відчуває священности та взаємопов'язаности всіх елементів буття.

львів, 18 ст.

5

Отже, новітню «рахункову» цивілізацію Антонич не приймає. А новітню історію? Які взагалі стосунки Антонича з історією?

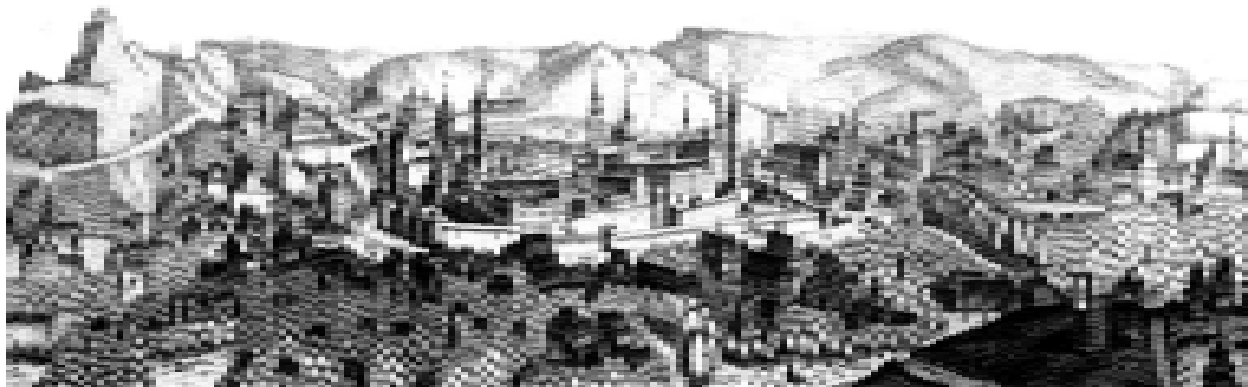
Це питання незрідка підмінялося іншим: як ставився Антонич до сучасної йому політики? Відповідь коротка: ніяк. На «аполітичність» Антонича вказували вже перші його рецензенти. Таким він лишався до кінця своїх днів, твердо заявляючи: «Я не мандолініст ніякого гурта». Чим, зрозуміло, дратував різні тодішні та майбутні «гурти», провокуючи їх на відповідні соціальні оцінки. Не забудемо, до того ж: оцінки завжди давалися в певному – так само соціальному – контексті, а часом відверто диктувалися тактичними моментами. Наприклад, перші публікації поетичної спадщини Антонича у советській Україні не побачили б світу, якби вступні статті не наголошували на обов'язкових «номенклатурних» чеснотах: оптимізмі, співчутті простолюдю й ненависті до обивателів – або ж не критикували «окремі хиби» поета.

Номенклатурні міркування відійшли, але проблема залишилась. «Гуртовий» її аспект можна сьогодні проминути. Проминути ж Антоничеве ставлення до історії не можна: забагато воно визначає у його творчому світі.

Концентровану відповідь на «виклик історії» містять дві поезії Антонича, які в советських передмовах згадували обов'язково. Одну – як максимально «правильну». Другу – як ту саму «окрему помилку», що промовчати про неї було

lobib, 18 cm.

ідеологічно неможливо. Першу – «Слово про чорний полк» – присвячено абіссинському опоріві інвазії італійського фашизму. Другу – «Слово про Альказар», завершальну частину диптиху «Слово про золотий полк» – нав'язно епізодом громадянської війни в Іспанії, зятими боями за фортецю Альказар (причому події зображено аж ніяк не очима республіканців).

Щоправда, оцінка «Слова про Альказар» зазнавала змін. Спочатку воно правило за сухе дерево в саду Антоничевої поезії. Згодом акцент перейшов на протест проти братогубства, взагалі – проти воєнного безуму. Воно так: жахів кровопролиття у «Слові про Альказар» задосить: «трава колюча – ворса на кожухах скель, слизька від крові», «лежать покошені тіла – рясні джерела з них булькочуть, // джерела струменів червоних». Та хіба менше жахів у «Слові про чорний полк»? Їх навіть більше: «у черепах почавлених булькочуть мозки, як олива жовта», «слизька смертельна піна з уст, розтерзаних гарматним поцілунком», «хриплять горлянки глухо, і мерзка ядуха пальці криво корчить...»

Занепокоїти критиків мусило б місце двох «Слів» у «Книзі Лева». А включено їх у той же цикл. Туди ж увійшли інші поезії, що їх адресовано усім, хто «з пристрасстю цілюють сестру-смерть на бойовищах», кому «у серці, мов зоря, застрягла біла куля».

Тобто, виходить, вірші циклізуються не політично (або не лише політично). Хто ж тоді адресати циклу, ці «всі»? Це й розстрі-

21

ляні у грудні 1934 р. українські письменники – жертви сталінського терору. Це й загиблі у війні проти фашизму. І загиблі під час громадянської війни. І загиблі взагалі, невідомо від кого, – відомо тільки, що про них «телефонує з поля бою янгол перемоги». І «наші», що тріумфально входять у місто, – от тільки міста принципово не названо, а «наших» не розшифровано. І навіть коли над містом «у куряві на синім небі сяє // майбутньої Республіки планета» (також улюблена цитата советських видань), вона не робить ані місто, ані республіку менш узагальненими.

Що ж дало поетові змогу циклізувати такі різні вірші – без того, щоб цикл викликав у читачів почуття політичної нетактовності? (А такого почуття він не викликає). А якраз те саме, що й споріднює всі ці вірші. Вони – не про «політику». Точніше, «політика» – їхній зовнішній, ледве накреслений (за підказкою заголовків) шар... А коли не про політику, так про що ж вони? Про *героїку*. З них і близьких до них поезій (навіть приурочених до конкретних історичних подій, як от «Крутянська пісня» або «Листопад», що лишилися поза збірками) складається ще один поетичний міт: міт про Велику Битву. І не

лише в «Книзі Лева», а й повсюди в Антонича у відчутті цієї мітобитви сусідять священний жах – і священний захват. Катастрофізм – і непереможність. А головне: незмінним лишається вселенський розмах цієї битви, хоч би до яких «земних» перипетій її було приурочено.

Історія віднаходить доступ у лірику Антонича лише крізь браму *мітології*.

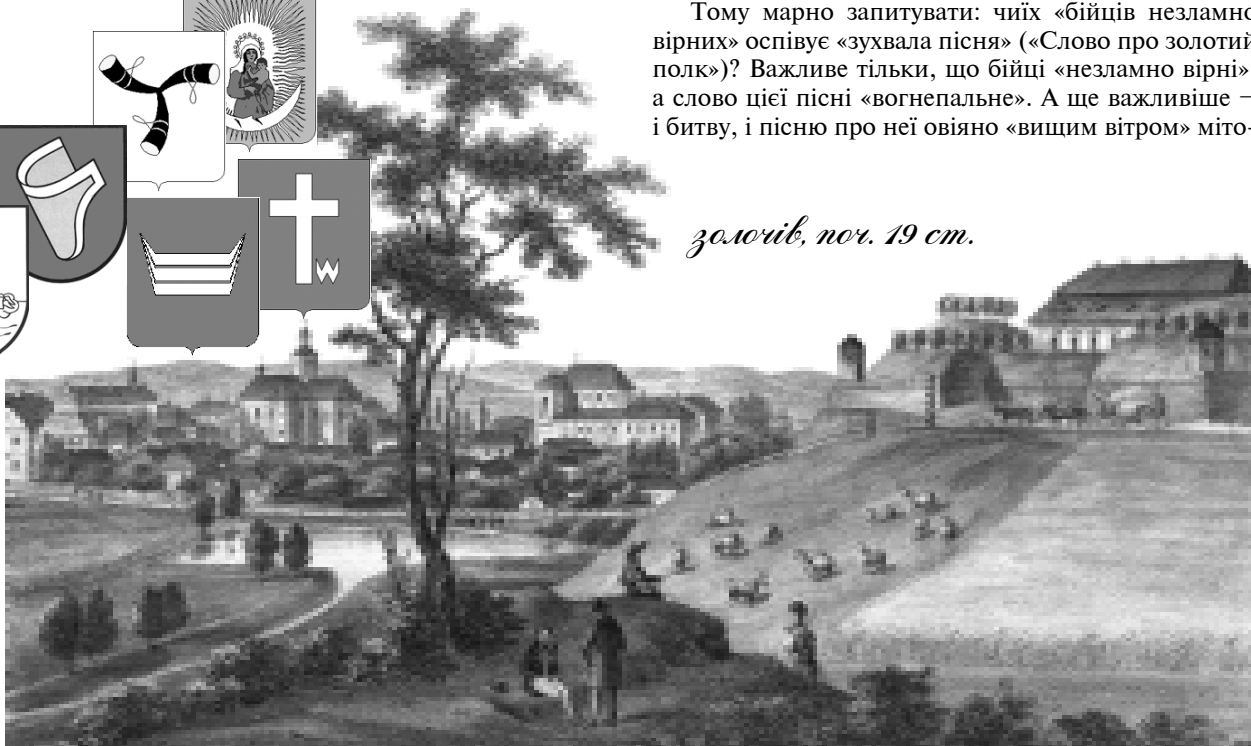
Первісно мітомотив *битви* означав космічну «війну богів»: сил Хаосу і Космосу. Відтак він переходить у героїчний епос, де «заземлюється»: божественні персонажі стають людьми (хоч людьми надзвичайними); місце дії переноситься з небесних висот на землю (хоч на землю умовну, легендарну). За формою Є. Мелетинського, космічні масштаби конфлікту звужуються до соціальних, а постійні магичні властивості героя перетворюються на суто ситуативний бойовий «нестрим».

На цій пограничній смузі між історією та мітом, між земними координатами та космічним пафосом битви саме й перебуває «героїчний цикл» Антонича. Ближче, до власне історії Антонич іти не хоче. Там уже починається щось чуже його поетичному світові – політика.

Тому марно запитувати: чиїх «бійців незламно вірних» оспівує «зухвала пісня» («Слово про золотий полк»)? Важливе тільки, що бійці «незламно вірні», а слово цієї пісні «вогнепальне». А ще важливіше – і битву, і пісню про неї овіяно «вищим вітром» міто-

золотів, пор. 19 ст.

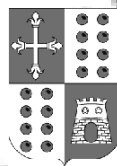

логічної епохи, протиставлено «віку володіння букви і пожитку», «здрібнілому віку» неіснуючих та неістотних цінностей: «хитрих передбачень», «кволого розпачу», «гнучкої ліри». «Слово» Антонича аналогічне іншому «Слову», «про Ігорів полк», де перемога Ігоря не суто історична, а й мітологічна. Адже в тому «Слові» крізь видиму «історичність» теж приховано мерехтить міт про «сонячного героя».

Героїку «Слова про Ігорів полк» принципово не можна ні адекватно зрозуміти, ані «дезавуювати», звіряючи з реальною політикою Київської Русі. К. Маркс угледів у «Слові» заклик до єднання князів перед чужинною навалою. О. Сулейменов прочитав «Слово» очима історичного Степу і знайшов віроломний, із порушенням усіх угод і самої архаїчної етики, похід проти сватів-половців. Обидва підходи невірні. І не тому, що неісторичні, а тому, що *занадто* історичні. Такого історизму «Слово про Ігорів полк» не припускає.

Досить додати до Антоничевої Битви точні адреси, імена, а тим паче партії, ідеології, доктрини, – і маємо всі підстави звинуватити поета в тих або тих «хибах». Але зробити того в принципі неможливо: Антоничів мітосвіт не дозволяє.

олесько, поч. 19 ст.

«нарід»
львів яни

петро та іван рагковці

А світ — вертеп.

Кажу я з гіркотою: цей світ — вертеп. І, мабуть, щонайважче — у ньому залишатися собою ...

Григорій Чубай

Львів'яни, як діти свого міста, люблять усе львівське — від добрих традицій до клопотів сьогодення і такий локальний патріотизм давно сприймають як природне явище.

Ще наприкінці XIX століття один львів'янин писав: «Цікавий це «нарід» ті львів'яни, власне з точки зору того ж локального патріотизму». Пересічного мешканця нашого міста він характеризує так: «В його серці не бракує гордості з того, що йому заповіла близько шестисотлітня історія рідного міста, ні радості з духовних і матеріальних здобутків, які остання генерація львівської громади примножила завдяки своїй праці та вправності — ця гордість, як і та радість, живуть у ньому очевидно несвідомо, здебільшого це великі почуття, які висловлюються так щиро, які лише в виняткових випадках, хіба що за офіційних обставин, проголошуються назовні, але вже ніколи не подаються на загал, щоб їх потягти в рамки локального патріотизму і викликати для Львова апотеоз. Сьогодні швидше зустріти можна цей локальний патріотизм в нижчих верствах населення наших передмість, яке мешкає там з діда-прадіда — але цей патріотизм є вже ультралокальний, оскільки не має відношення до всього міста, лише, наприклад, у личаківців до Личакова — головного осідку львівських круп'ярів, пісковиків та тичкарів, в замарстинівців до Замарстинова — про це передмістя можна казати, що становить один суцільний город. Нелюб'язний личаківець з діда-прадіда видає

доньку за кавалера з Байок або Корит, а розповідали мені як про правдивий факт, що коли розійшлась вістка, що один заможній а більш відомий і поважний господар, що мешкав на Жовківському передмісті, мав намір видати доньку за «панна з міста» (з Середмістя), мешканці Корит вислали до нього делегацію з проханням: «щоб нашої молодиці не видавав за чужака».

Пересічний інтелігентний львів'янин зазвичай був з певною дозою скептицизму у своїх поглядах на стосунки між громадянами та на стан рідного міста. З цієї точки зору він — невиліковний, самокритичний песиміст, що не шкодує «батьків» і владців Львова. Гостро та беззастережно показує вади і недоліки міста, того, що тут робиться, навіть якщо сам у тій роботі бере активну участь. Мабуть тому «ніколи не буде об'єктивним, не похвалить без застерезень того, що в службах та місцевих урядах було насправді добрим та потрібним — навпаки, і тут завжди знайде якийсь «але»...»

Місцем самоутвердження правдивого львів'янина, недовірливого і завзятого критика роботи місцевої влади, завжди виступала місцева преса. На шпальтах давніх львівських газет можна зустріти думку, що немає іншого міста на землі, де б місцева публіка була б так невблаганно сувора, як у Львові. «... Читач місцевих часописів на провінції або закордонь, який не знає нашого міста і вироблятиме собі враження та думку про нього лише на підставі того, що в тих часописах про порядки (або частіше непорядки) які у ньому панують вичитає, мусить хіба вважати Львів за найганебнішу під сонцем «діру», до якої не лише дотепер не торкнулись найновітніші впорядкування міст у душі поступу, але де є ще незнаними винахід мітли для

25

замітання сміття, лопати для згортання болота і – води для скроплювання вулиць!»

26

Через місцеві газети лунали «скромні побажання» на адресу міських влад, проте не завжди з любов'ю та в поміркованому тоні. При бажанні можна навести довгий ряд подібних публікацій за час існування преси у Львові.

Повертаючись до песимізму правдивого львів'янина або правдивого львівського друкованого органу щодо питань розвитку місцевого самоврядування та громадських справ нашого міста, то цей песимізм здебільшого прислужився громадським інтересам. І як актуально нині лунають слова правдивого львів'янина, сказані ще понад сто років тому: «Постійні та посильні заклики преси до запровадження порядку в місті, глухота зі всіх точок зору та занедбання у часи дев'яностолітнього німецько-чесько-бюрократичного господарювання – привели до байдужості, що після двадцятилітнього міського самоврядування, навіть бургомістр останньої доби тої господарки, такий собі покійний пан Гюфлінген, вставши з гробу, не пізнав би сучасного Львова. Спричинилось, що покликані урядом міста чинники не могли ані на хвилину знайти застосування енергії для втіленні поставленого завдання – а як коли-небудь, в запалі боротьби, тому чи іншому чинникові дісталось щось часом незаслужене з друко-

ваного замаху місцевої преси, то справа сама поволі вирішувалась, а випадково долучений міг навіть потішитись тим, що «солодко терпіти за – батьківське місто»...»

А як виглядали львівські порядки у середині XIX століття? Надамо слово очевидцю тих подій: «Пам'ятаю Львів, у якому брук та погані хідники знайти можна було навіть на найголовніших вулицях середмістя. Львів освітлений кількостями олійними лампами. Львів із мережею водогонів та каналізацій навіть не наполовину такої розгалуженості, як нині. Пам'ятаю Львів, в якому кожен міг будувати, що хотів та як хотів – а звідси власне маємо нині такі лабіринти вулиць, що потрібне не одне століття, щоб їх так-сяк впорядкувати до естетичного, точніше санітарного, стану довести. Львів без міських парків, з віковичним сміттям та болотом на площах навіть середмістя, з відкритими водостоками серед вулиць. А понад усе пам'ятаю Львів таки «столицею» просторого краю, якого цілий річний бюджет на народну освіту (близько 1852 р.) становив менше 5 тис. зл., коли нині цей самий бюджет освіти сягає півмільйона зл., або збільшився у сто разів! Як та ж нав'язана місту влада пильнувала його майно, яке все таки, у самій лише нерухомості, було значним, про це свідчать хронічні сухоти в міській касі, свідчать документи, як наприклад оперативна реамбуляційний теренів Високого Замку, складений в 1870 році, з якого можна дізнатись, скільки земель з тих теренів тодішня влада мовчазно дозволила собі присвоїти господарям парцель біля підніжжя Замкової гори. Але що найхарактерніше та найцікавіше – що ті ж самі представники германістичних та бюрократичних порядків, які так красиво у нас протягом трьох чвертей віку господарювали у місті, при кожній нагоді вміли

нам робити закид ... Як же шкода, що в ті часи не існувала сучасна, так суворо налаштована до міських справ, львівська преса: була б принаймні тогочасним сірим генієм з над Дунаю та Ельби, які тут рясно роїлись, попустила крові та згірчила гумору... Правдивий тогочасний львів'янин мужньо зносив існуючий уряд і що найголовніше, давав часом виплеск своєму обуренню в миттєвому памфлеті або карикатурі, перемальовки якої миттєво переходили з рук до рук, зрозуміло поза очима чуйної до таких «жартів» поліції».

І лише правдивий львів'янин мав відвагу писати, що про публікування яких-небудь зауваг щодо управління містом, не може бути й мови. «Керували тут самовладно «цивілізатори» von Draussen — місцевим громадянам не дозволено було «ні мур-мур»! Управителі міста, які здебільшого були чехо-німцями, не дозволяли щонайменшої опозиції, а якщо б хтось виступив з найменшим словом критики, був би як schlechtgesinnt наражений відповідно тодішньою владою зі всім своїм оточенням, на тисячне шикання — до десятого коліна. Хоча ці влади з повною свідомістю систематично культивували лише злидні та зацофання у столиці багатомільйонного краю, ця столиця та край мали за собою минуле насправді прекрасне з точки зору здобутків для західної цивілізації...»

Повертаючись до правдивого львів'янина слід згадати, що він є доволі поважним, а його прив'язаність до рідного міста спокійна і нікому не нав'язувана. Складається враження, що у всі часи його «локальному патріотизму» бракувало амбіцій. Тому, очевидно, не виробив він собі такої виразної окремої індивідуальності, такого завершеного етнологічного типу, як, скажімо, москвити, яких впізнаєш з першого погляду. «Львів'янин представляє найрізноманітнішу мозаїку крові, у якій поруч зі всіма слов'янськими, знайти можна первісні германські, романські і навіть східні. Русин, поляк і серб, південний німець і шотландець, угорець і син Італії, грек і вірменин, жид і татарин і усі азіати зводили собі тут гнізда, які перехрещуючись між собою упродовж століть створили сучасне покоління. Над коліскою львів'янина дзвеніли і сумна думка Маланки, і мазурка Ягі, і сентиментальна нота Греції. Пестунів та мамусь мав він стільки, скільки вище було названо народностей».

В основу матеріалу покладено власні спостереження та публікації львівської преси кінця XIX — початку XX століття з фондів ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України.

русські
дами

остан середа

Карнавальні бали були однією з найяскравіших громадських розваг у Львові вже від кінця XVIII століття. Деякі дослідники схильні пояснювати їх популярність впливом австрійської, особливо віденської, «манії до танців», хоча ще й перед приєднанням Галичини до імперії Габсбургів, Львів був знаний з гучних танцювальних забав¹. Львівські бали кінця XVIII століття відбувалися головним чином в зимову карнавальну пору «контрактів», тобто з'їздів навколишньої шляхти, під час яких укладалися торговельні умови, робилися необхідні закупи, а також вирували різноманітні карнавальні розваги. В 1795 р. поруч з будівлею колишнього францисканського костелу, де на той час знаходився міський театр, у стилі неокласицизму добудовано великі «редутіві зали» (зображені на відомій картині Ф. Герстенбергера «Редута у Львові» 1806 р.; її чорно-білими репродукціями проілюстровано «львівське» число часопису «І» за 2003 р.), що проіснували до обстрілу Львова в листопаді 1848 р. В них влаштовувалися костюмовані бали – «редути». Бали також відбувалися в казино Гехта і готелі Жорж, в приватних помешканнях і в губернаторському палаці. Щорічні «контракти» формували соціальний і публічний простір галицької шляхти. Тому, хоч після запровадження принципу станової рівності бали були відкриті для всіх станів, міщани і урядники влаштовували окремо свої міські бали, наприклад в залі Карла Тюрі (що знаходився в долішній частині сьогоденішньої вул. Лисенка)². Згодом, у першій половині XIX ст., поруч з зимовими карнавальними не меншої популярності набули літні контракти і бали. У середині XIX ст. львівські бали також часто відбувалися в залах театру графа Стані-

слава Скарбка, та у великому бальовому залі, побудованому 1825 р. на т.зв. міській Стрільниці. Зведений у 1842 р. будинок львівського театру Скарбка на-вмисне було сконструйовано таким чином, що він міг служити в час карнавалу для балів, редутив і маскарадів.

Бали залишалися важливим елементом міського товариського та культурного життя Львова впродовж XIX ст. і на початку XX ст. Казімеж Шлеєн жваво згадував у своїх споминах бали, що відбувалися в останні роки австрійського правління в міському та офіцерському казино, на Стрільниці, в театрі Скарбка, в «Академічній читальні», та в сотнях приватних помешкань: «бо ж карнавал був головним періодом, а бали і забави – місцем шлюбною ярмарку»³. Виконуючи ці важливі соціальні та товариські функції, львівські бали стали в добу національного романтизму також яскравим чинником політичного життя, а карнавальні пристрасті тісно переплелися з національними почуваннями.

Якщо наприкінці XVIII ст. львівські бали ще не мали виразного національно-репрезентативного характеру, в бальних костюмах домінували класицистичні впливи, а національні строї розглядалися лише як елемент маскараду⁴, то в середині XIX ст. бали стають засобом демонстрації і утвердження своєї національної ідентичності. Якщо в добу класицизму контракти і бали не припинялися навіть під час трагічних політичних випробувань для польської незалежності⁵, то в епоху романтизму ситуація радикально змінюється: національні повстання і боротьба за незалежність сприймаються як несумісні з бальними розвагами. Наприклад, на карнавальному балі

у Львові 1831 р., проведеному з ініціативи галицького губернатора, молодь демонстративно бойкотувала танці⁶.

30

Це було явище властиве всім народам імперії Габсбургів. Так, історик Роберт Немеш дослідив процес появи угорських національних балів в середині 1840-х років, на яких аристократична публіка вперше прилюдно з'являлася в угорських національних костюмах, танцювала насамперед чардаш і лише зрідка вальс, розмовляла угорською мовою тощо. Символічна мова пештських балів була важливим елементом угорської патріотичної культури⁷. Національні бали, таким чином, ставали істотним національно-репрезентативним елементом, який поруч з власним потемом-пророком, театром, гімном, народним одягом, іншими національними символами мала набути кожна зріла національна група Габсбурзької монархії, що претендувала на культурне та політичне визнання. Починаючи з 1849 р., також і галицькі українці організовували свої національні репрезентативні «руські бали» у Львові та інших містах провінції.

Ця стаття є спробою короткого нарису найбільш важливого етапу їх історії. Головним джерелом інформації про «руські бали» були для нас дописи у галицько-руській, а також у польській політичній пресі (львівських часописах «Зоря Галицька», «Слово», «Gazeta Narodowa», віденському «Вістнику»), а отже бали ми побачимо насамперед очима патріотично

налаштованих галицьких чоловіків, носіїв національного дискурсу, що фокусували свою увагу саме на національно-репрезентативних функціях балу, відводячи суто розважальним аспектам другорядне значення.

Міські «руські бали», що стали частиною львівських карнавальних розваг наприкінці 40-х рр. XIX ст., були продовженням традиції родинних забав сільського греко-католицького духовенства. Останні, хоч і згромаджували чимало гостей, однак зберігали приватний характер. Такі забави, що відбувалися на храмові свята по селах, не обходилися без участі жінок і різноманітних розваг, зокрема й танців. Безпосередніми попередниками «руських балів» у Львові були бали, котрі ще перед 1848 р. відбувалися в карнавальну пору в Львівській греко-католицькій семінарії. Про них згадує о. Клим Вахнянин, батько Анатолія Вахнянина: «в м'ясниці аранжовано в семінарії «бали», на котрих гуляно «гуцульські танці» і чардаша (іменно венгерські студенти)»⁸. Можливо саме цих семінарійних балів стосувалося відоме оповідання Леопольда фон Захер-Мазоха «Бал руських богословів». На думку письменника, ці бали були єдиною нагодою для майбутніх священиків знайти собі дружину. В зв'язку з цим молодь поводитися на них скромніше і моральніше, ніж на німецьких чи французьких. На такому балі намагалися привабити не

Львів, приїзд цесаря франца йосифа, 1851 р.

сотню молодих очей, а одне вірне серце. Протягом бальної ночі молодь мусила пройти всі стадії любовного роману – від першого знайомства аж до сватання⁹.

Захер-Мазох вбачав саме в матримоніальних потребах головну причину семінарійних балів. Натомість організатори власне «руських балів» від самого початку їх проведення у 1849 р. ставили перед собою насамперед політичні цілі. Оскільки галицько-руська (тут і надалі етнонім «галицько-руський» вживається для означення конгломерату національно-політичних орієнтацій освічених українців Галичини середини XIX ст., що включав як русофільські, так і українофільські елементи) ідентичність у 40-60-х рр. XIX ст. будувалася навколо формули «ми – не поляки», «руські бали» насамперед мали продемонструвати духовну і національну незалежність від польської публіки, що й спричиняло її невдоволення.

Традиція «руських балів» повстала заходами Головної Руської Ради 18 лютого 1849 р. з «русько-народної забави», що відбулася в Митрополичій палаті на Святоюрській горі у Львові. Бал 1849 р. вшановував повернення делегації Головної Руської Ради з Оломуца і Праги, де вона представляла українців Галичини перед новим цісарем Францом-Йосифом. З допису в «Зорі Галицькій» довідуємося про участь у ньому найвищих австрійських цивільного і військового посадовців у провінції, намісника Агенора Голуховського та військового коменданта Галичини генерала Едуарда Вільгельма Гаммерштайна, а також представників Львівського магістрату. На забаву «з села прибули священники з своїми женами і родинами». У той час, як молодь танцювала «руські» та інші танці, «статечнійші особи» розмовляли між собою. Коло опівночі танцювальна забава перетворилася

в літературний бенкет: усі сіли за стіл, де піднімали тости за цесаря, присутніх його урядників, митрополита, врешті за депутацію від руського народу, і читали на їх честь вірші. Далі забава успішно протривала до ранку¹⁰. Традиція «руських балів» закріпилася 1850 і 1851 рр. Бал 19 лютого 1850 р. відбувся на Стрільниці після того, як в римо-католиків минув карнавальний період, і мав на меті продемонструвати рівнорядність руського церковного календаря¹¹. У 1851 р. день Великодня, а отже і період Великого Посту за юліанським («руським») і григоріанськими календарями співпадали, а отже дата проведення «руського балу» не відіграла більшого політичного значення. Як і на попередніх балах, на балі 1851 року були присутні галицький намісник і греко-католицький єпископ, правдоподібно Григорій Яхимович¹². Після 1851 р., з настанням доби неоабсолютизму, недавно народжена традиція «руських балів» перервалася до періоду політичної лібералізації, що розпочався у 1861 р.

До організації «руських балів» 60-х років XIX ст. безпосередньо було причетне створене у грудні 1861 р. львівське товариство «Руська Бесіда». «Руські бали» у першій половині 1860-х рр. ще дужче, ніж попереднього десятиліття, мали антипольське спрямування, відігравши роль символічного виклику польській громадськості та сприяючи духовному

відчуженню галицьких українців від неї. Справа в тому, що «руські бали» проходили в час національної жалоби патріотично налаштованих поляків за полеглими у варшавських демонстраціях лютого 1861 р. Наступні маніфестації у Варшаві 1861 р. і нові жертви серед мирного населення посилювали патріотичні почуття, що резонували з національним піднесенням Січневого повстання 1863 р., а тоді загострилися від розпуки поразки. Польська національна жалоба тривала від березня 1861 р. до 1866 р. Вона проявлялася наочно в чорних траурних вбраннях жінок, скромних зачісках, униканні штучних прикрас і барвистих кольорів. Патріотичні акції солідарності з варшав'янами відбувалися у Львові, починаючи з березня 1861 р., в різних формах: відправи за полеглих, співання національних гімнів, масової публічної молитви, вбирання національного історичного одягу, зокрема шапок-«конфедераток» («рогатівок»), тощо. За таких обставин в проведенні або в ігнорванні балів кодувався значний політичний зміст¹³.

Ідея проведення «руського балу» під час польської жалоби кидала неприхований виклик концепції національної спільності поляків і українців, якої дотримувалася значна частина освічених галичан того часу, в тому числі і українського походження. Польська львівська публіка усіяла бойкотувати «руські бали» того часу, вбачаючи в ньому прояв зради

Львів, 1830 р.

і братовбивства. Натомість в очах галицько-руської публіки бал був актом духовного визволення від поляків; наочною демонстрацією того, що вона має право забавлятися незалежно від польської жалоби, так само як це роблять чехи, серби та інші народи¹⁴. Для старшого покоління галицьких русинів, представників т. зв. «святоюрського» угруповання, особливе значення мало те, що на бали приходили австрійські урядовці і офіцери, отже вони мали офіційне визнання і не суперечили австрійській лояльності.

Перші два «руські бали» 1862 р., що відбулися в «редутовій залі» театру Скарбка, були, мабуть, найуспішнішими і наймасовішими серед інших «руських балів» 60-х рр. XIX ст. На перший, 4 лютого, з'їхалося близько 600 осіб, наступний, що відбувся 21 лютого, згуртував коло 900 осіб¹⁵. Обидва

львівські бали сприймалися як великий політичний успіх, зокрема й тому, що вони продемонстрували солідарність різних генераційних сегментів галицько-руської публіки і підтримку австрійського уряду.

У баченні дописувачів галицько-руської преси публіка, що зібралася на бал, репрезентувала весь руський народ в Галичині, включаючи консерваторів і романтиків, народовців і старорусинів. Серед цієї публіки виділялися священики, студенти, дівчата-«красавиці» і австрійські цивільні службовці. Руські «честні отці» могли з задоволенням оглядати, як «руська молодіж» танцювала руських народних танків «козака» та «коломийки»¹⁶. Публіку львівських міських «руських балів» насправді становили здебільшого родини провінційних галицьких священиків, що добиралися до міст з прилеглих і віддалених сіл. Від погоди і від стану доріг, що вели

33

до Львова, залежала кількість гостей на «руському балі» того і наступних років.

34 Наступного 1863 р. карнавальні «руські бали» набули характеру загальногалицької акції. Вони відбулися в найбільших східногалицьких містах – Перемишлі, Бережанах, Тернополі, Коломиї, Галичі. Їхня організація координувалася комітетом, що збирав кошти для учнівської молоді, та його провінційними філіями. Як і попереднього року, тривала польська національна жалоба, і «руські бали» 1863 р. отримали неприхильні коментарі в польській пресі. Місцева польська публіка всіляко намагалася їм завадити, що викликало невеликі вуличні сутички.

У 1865 р. два «руські бали» вперше відбулися у недавно завершеному Народному Домі у Львові. Галицько-руська публіка відтоді отримала у власне розпорядження свій дім – цілком матеріальний і начочний. Це викликало особливе пошвавлення під час приготувань залу, в якому щойно перед тим завершив виступи недавно створений театр «Руської Бесіди». Львівське «Слово» повідомляло, що головний зал був «по раз первий для забав с танцями всякими декораціями і драперіями, образами і цвітами пристроєний, при блестящом освітленю газомом о 200 полоніях. Для більшої вигоди присоединено до салі всі комнаты Бесіди руської і музей Дома Народного на будуари, бюфети і їдальні»¹⁷. Вперше для запрошення на «руський бал» була використана газетна реклама.

Обидва бали 1865 р. (2 і 16 лютого) відбулися назагал добре, особливо другий, на який прибуло чимало гостей з далеких околиць. Як і в попередні роки, їх відвідали намісник, ряд урядовців, а також університетські професори з родинами¹⁸.

Зал «Народного Дому» став популярними місцем проведення й інших карнавальних балів. Однак рівень «руських балів» вже в наступні роки поступово занепадає. В 1866 р. замість балу влаштовано скромнішу «забаву з танцями»¹⁹, а в 1868 р. бал не відбувся зовсім в зв'язку з скрутним фінансовим станом «Народного Дому». Знову з розмахом проведено «руські бали» у 1870 р.: перший – 3 лютого, незважаючи на 20-градусний мороз, другий – 17 лютого, врешті 1 березня виділ «Руської Бесіди» додатково влаштував ще й «забаву з танцями»²⁰.

Але вже наступного 1871 р. традиція «руських балів» зазнала серйозної кризи, зумовленої розколом галицько-руської спільноти на русофільсько-староруське і українофільсько-народовецьке угруповання та загостренням конфлікту між ними в складних обставинах автономізації Галичини та посилення польських позицій в провінції. Наприкінці 1860-х рр. частина народовців намагалася досягнути компромісу з польськими політиками, тоді як старорусини і русофіли ставали політичними аутсайдерами. Народовці і русофіли почали створювати паралельні і ворогуючі між собою структури суспільно-політичного життя, а отже проведення спільного галицько-руського балу ставало дуже проблематичним. На виборах 1870 р. до виділу «Руської Бесіди», що традиційно займався організацією «руського балу», здобули

Буритин, поч. 19 ст.

перевагу народовці. Відтоді «Руська Бесіда» зайняла виразно українофільську позицію. Як наслідок, 1871 р. у Львові відбулися два конкуруючі між собою «руські бали»: 26 січня власний бал провело студентське русофільське товариство «Академічний кружок», а 7 лютого — «Руська бесіда»²¹. Виразний розкол у галицько-руському суспільстві на українофільську та русофільську течії по суті виключав можливість проведення спільного балу. Звичайно, балеві заботи продовжували відігравати певну роль в товариському та в особистому житті багатьох молодих галичан. Але вже в 70-х роках XIX ст. «руський бал» перестає бути визначною патріотичною маніфестацією і переходить на другорядне місце в суспільному житті.

Що вирізняло «руський бал» серед інших львівських балів? За задумом організаторів їх визначальними особливостями мали бути «руські танці», руські строї і руська мова учасників. Окрім цього були ще й інші характерні деталі. Наприклад, другий бал

1862 р. розпочався не танком, а хоровою піснею у виконанні зібраних «молодців» — тодішнім гімном галицьких русинів «Мир Вам, браття». На цьому, як і на інших балах, під час перепочинку серед танців, що наставав коло півночі, хор співав й інших українських народних та патріотичних пісень, а також «Многая літа» присутнім високим австрійським посадовцям²². Дописувач до віденського «Вістника» стверджував, що саме в цьому полягав рідимий руський звичай — «піснь і танець разом»²³. Таким чином, на «руських балах» був, як правило, присутній співчий хор.

Очевидною особливістю «руських балів» були українські танці, які впроваджувалися в сферу міської культури поруч з традиційними бальними танцями. Вже на першому балі 1849 р. молодь танцювала «коломийку» і «козака»²⁴ — найпоширеніші в Галичині українські народні танки. Отже, «руські бали» відіграли свою особливу роль в розвитку українського танцювального мистецтва та у творенні української «високої» культури. У політичному контексті середини XIX ст. танці «коломийка» і «козак» були не лише формою розваги, а мали в очах патріотично налаштованої руської публіки символічне навантаження, відображаючи руський національний характер.

На початку 1850-х років як головний національний танець сприймалася галицька коломийка. Очевидно, що коломийка, яка танцювалася на львівських балах — «с розличними фігурами» (або ж «львівська коломийка с фігурами», як її називали в «Зорі Галицькій») — дещо відрізнялася від звичайної народної коломийки. Ця відмінність була наочно продемонст-

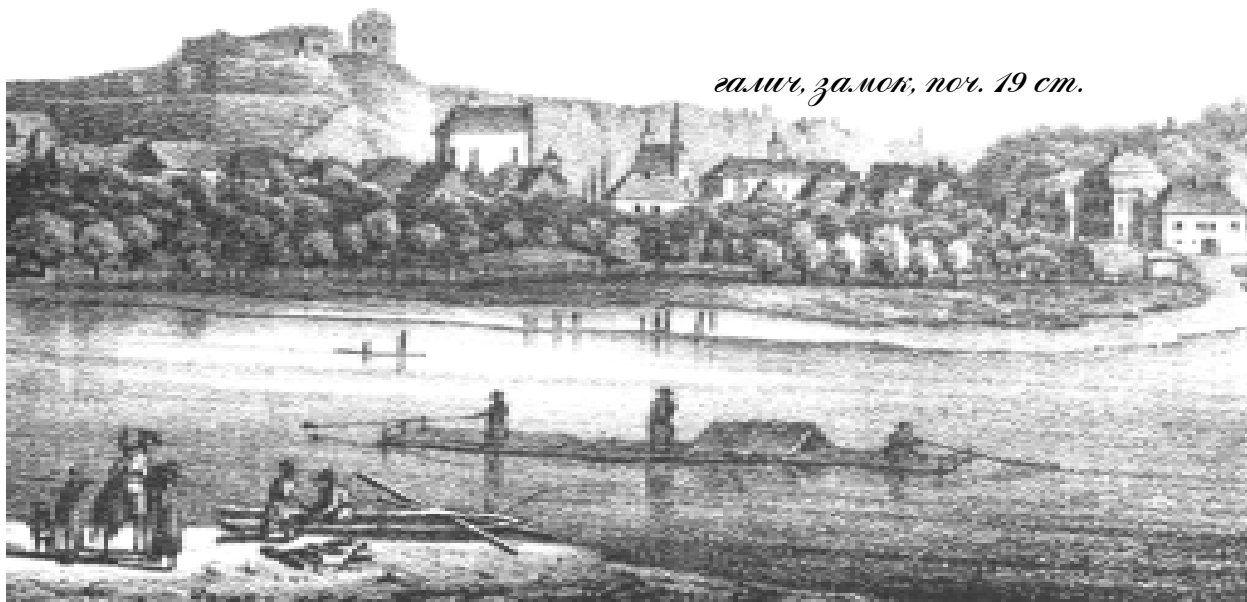
рована на балу 1850 р., коли його протанцювала спочатку львівська міська молодь, а тоді сільські «красавиці» (доньки сільських священиків, а можливо спеціально запрошена сільська молодь): «танець тот, відтанчений львівською молодежю с различными фігурами, дуже красененько удався, плінивши серця всіх тим більше, коли то потому красавиці наші сельські, которіі і надобностью, і строем вккусним дуже ся відличали, в природній его красоті представили»²⁵.

Натомість під час піднесення галицького козакофільства на початку 1860-х років особливе зацікавлення викликав «козак». Зазвичай його танцювало менше число пар, ніж більш звичну коломийку, яку на той час вміли навіть присутні австрійські офіцери²⁶. Козак (козачок) вважався танком все ще поширеним в народі, але забутим серед освіченої і міської публіки, хоч і відомим одне-два покоління тому. Газетний опис передає враження, яке викликав цей танець у порівнянні з коломийкою на балах 1862 р.: «розгульний кроки козака в строгій такт совершаемі молодцями с прехорошим іскуством, ораз цілий лад танця, где ряд дам стає vis-a-vis с рядом мужчин — все то чинить сей танець в високій степені занимательным [...] Коломийка представляє образ цілого міра, где каждое общество по-своему стремится до вспільной всім цілі; а козак, то образ одного

свободного богатирского братства, где один за всіх і всі за одного»²⁷.

Національно-репрезентативний характер «руських балів» проявлявся також в особливому порядку танців. Починаючи від балу 1850 р., першим танцем завжди була коломийка. І хоча танцювальну частину відкривав полонез, однак публіка демонстративно його не танцювала. Лише коли оркестр починав грати «нашу родинну коломийку», розпочинався бал. Після коломийки йшов «козак», обидва танці повторяли декілька, інколи навіть чотири рази²⁸. Крім коломийки і козака, починаючи з балу 1862 р., зроблено спробу запровадити танець «аркан»²⁹.

Звичайно, на «руських балах» танцювали і «чужі» танці. На другому балі 1862 р. послідовність танків була такою: коломийка, вальс, козак, мазур, кадрили, полька; подібна послідовність була також і на другому балі 1865 р.: коломийка, вальс, кадрили, козак, полька, мазур. Хоча руські танці викликали більший інтерес, їх здебільшого могла танцювати лише невелика група молоді, що спеціально вивчала їх перед балом³⁰. Інколи українські танки танцювали артисти театру «Руської Бесіди», або танцівниці міського німецького театру. Натомість більш звичними для публіки були англійська кадрили і польський мазур, бо саме при їх виконанні не всі пари могли поміститися в залі³¹.

галич, замок, поч. 19 ст.

Національні костюми були ще однією поширеною на той час формою демонстрації своєї національної ідентичності. В козацьких і народних костюмах на «руські бали» приходила насамперед молодь, яка заздалегідь готувалася до українських танців. Хоч старше покоління з'являлося здебільшого в звичайних балевих («французьких») вбраннях, значна частина публіки мала синьо-жовті «руські» відзнаки. На початку 1860-х рр. в національному костюмі домінували козакофільські мотиви. Так, дописувач до «Слова» ділився спостереженнями щодо другого «руського балу» 1862 р.: «строї виділи ми народнії і французькіі. Кілька красавиць показалося в строях народних, т.е. синих корсетиках золотовишиваних, іменно дві красавиці в таком строю з коралями на шиї, з которих золотії висіли крести, с синіми запасочками, — затім со всім по-народному, дуже красно отличалися. Юношей замітили ми многих в козацких строях с широкими шараварами и красными поясами. Госпожи, явившіся на балъ в французских одежах, показали сочувствіе к народному в доборі синих и жолтихъ убрانیї, стяжок і кокардок, а мужчины били більшою частію в чамарах»³².

«Руський бал» був також нагодою для публічного використання української мови, яка звичайно не вживалася у публічному і приватному просторі, будучи обмеженою до книжної сфери. Мова вживалася на балу демонстративно, подібно як вбирався кар-

навальний костюм. Іван Верхратський згадував, що хоч вдома все ще не говорилося по-руськи (за дуже рідкими винятками), на балах спеціально вживалось руської мови, щоб показати, що руська інтелігенція існує³³.

За вживанням української мови пильно стежили вуха дописувачів до галицько-руської преси. Автор «Зорі Галицької» зауважив в описі балу 1849 р, що «сам пан Голуховській с Русинами не інакше, як по-руски бесідовав, так чисто, як уроджений Русин». А кореспондент з першого балу 1862 р. найбільше радів з того, що «руське слово» зайняло центральне місце в товариських розмовах як чоловіків, так і жінок: «від вступної карти даже до стишка на цукерках можно его било всюди читати і каждой группі осіб розговоряющихъ услышати»³⁴. Звичайно, що і на другому львівському балі 1862 р. «бесіда велася по-руски, при танцях дириговали по-руски, — даже і поляків замітили ми по-руски красно говорящихъ»³⁵. Щоправда, «руська мова», якою розмовляли присутні на балах, мала різні відміни і стилі, до того ж часто густо переплітаючись з польською і німецькою.

Природно, велику увагу авторів газетних дописів привертала врода, поведінка, вбрання галицько-руських «красавиць», як тоді називано в українській пресі молодих дівчат. Справжнє захоплення і шанобливе схвалення викликало поєднання фізичної краси зі знанням української мови і демонстрацією націо-

нального костюму. Так, на балах 1862 р. «пліняли зритель наші красавиці в народних строях, їх премилый розговор родинним руским словом»³⁶. Також і дописувача до віденського «Вістника» зачарували «народні строї наших красавиць», особливо «горести тісно упнятії», «каторії не стосуючися до моди, відличалися своєю питомою ніжністюю». Автор допису не міг приховати захоплення дівчатами, «каторії пребираючи своїми дрібними ніжками, то приклоняючи свої головки с улыбною возбуждають чувства теплійші в самих серйознійших мужчинах – ніт, бо і чимже танець без білявок і чорнобривок? Сам пустий лопот і гамор!» Однак відразу ж після такого дещо фривольного коментаря він підкреслював суспільну значимість національних танців і дякували дівчатам за те, що «причинилася своїм участієм в народних танцях до вираження рускої мисли»³⁷.

Ще однією особливістю «руських балів» було те, що зібрані за вступні білети кошти призначались на підтримку українських освітніх та культурних ініціатив, як правило на бідну учнівську молодь та на український театр. Однак великі видатки на влаштування

балу не дозволяли отримати істотний дохід. Так, на кожен з балів 1865 р. на облаштування залу, оплату музик та інші потреби витрачено коло 270 золотих ринських та інші потреби витрачено коло 270 золотих ринських. В результаті з зібраних на добродійні цілі на першому балі коштів залишилося лише 136 золотих ринських, а на другому балі – 243 золоті ринські³⁸. Назагал це була досить істотна сума, співмірна з річною платнею австрійського урядовця нижчого рангу.

Природно, що при організації балу велика увага приділялась запрошенню відповідних гостей та поширенню білетів. У розповсюдженні «карт вступу» на «руський бал» початку 1850-х років брала участь редакція «Зорі», а у 1860-х рр. – «Руська Бесіда». Ціна вступу для однієї особи коливалися між 1 і 2 золотими ринськими. Зі знижкою можна було набути сімейний квиток для трьох або чотирьох осіб. Окремо і значно дешевше продавалися квитки на галерею для глядачів (на балі 1865 р. квиток для однієї особи коштував 1 зл. р., сімейний квиток на три особи – 2,50 зл. р., а на чотири – 3 зл. р.; тоді як вступ на галерею для глядачів коштував 60 крейцерів)³⁹ – отже, можливою формою участі у балі було споглядання присутньої публіки, що виразно підкреслювало візуально-репрезентативний характер події.

станіславів, ринок, поч. 20 ст.

«Руський бал» ставав публічним національним ритуалом, водночас він створював соціальний простір, в якому родинно-шлюбні стратегії перепліталися з суспільно-політичними. У львівських обставинах польсько-австрійського та польсько-українського протистояння бали відіграли особливу роль в боротьбі за контроль над міським публічним простором. Протягом другої половини XIX ст. Львів швидко перетворювався з німецького на польське місто. Українців, що становили меншину в порівнянні з поляками і євреями, майже не було помітно у вуличній міській політиці XIX ст.⁴⁰ Однак публічний простір міста формувався не лише під час політичних демонстрацій на вулицях і площах міста, але і через ряд різноманітних суспільних заходів, за допомогою яких українці намагалися заявити свої історичні претензії на місто і зробити його центром зустрічей, ко-

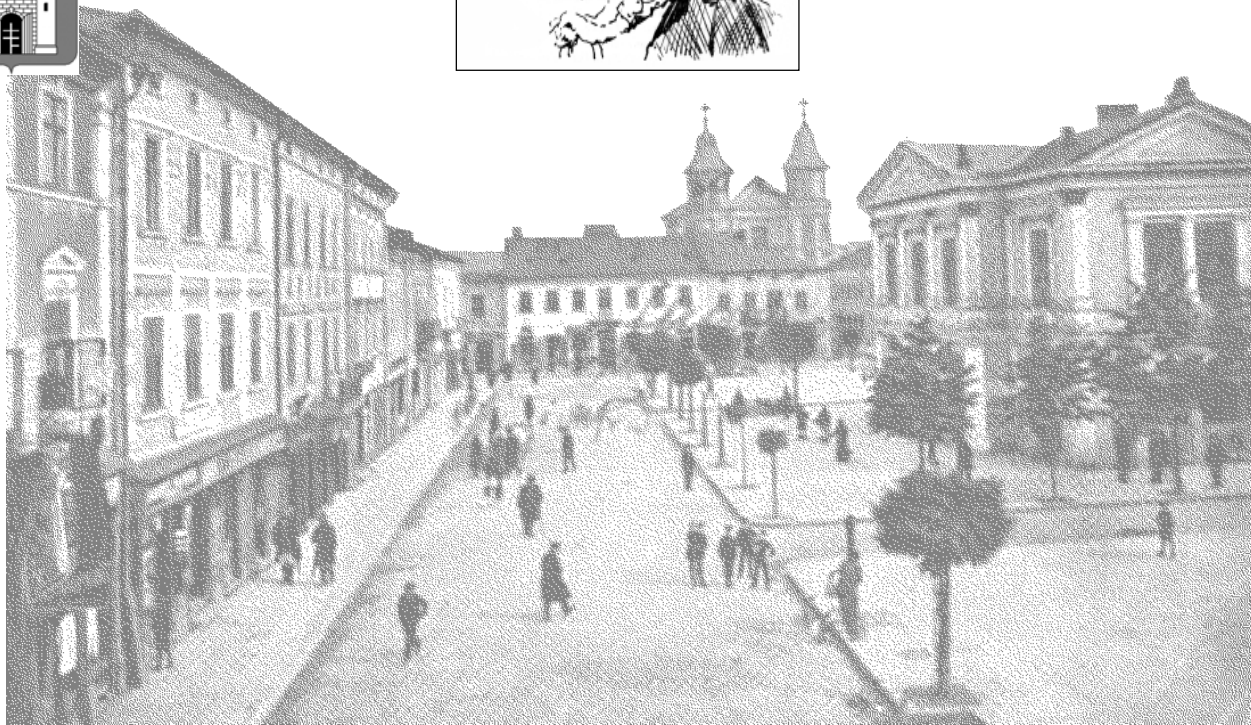
мунікації, культурної та політичної активності розпорошених по провінції національних діячів, головним чином парохіальних греко-католицьких священників. В ситуації, коли галицько-руська спільнота почувалася соціально обмеженою і витісненою з щоденного громадського життя Львова, «руські бали» творили альтернативний національний публічний простір. Проведення балу давало можливість його учасникові відчутти, що «він єсть в своєм краю, в своєм городі, в своєм товаристві руськім»⁴¹.

39

¹ Jaworski F. *Lwow stary i wczorajszy*. Lwow, 1911. S. 225-230. Див. укр. переклад цього уривку: Яворські Ф. *Львів старий і вчорашній* // *І*. 2003. Ч. 29. С. 111-114.

² Атмосферу львівських «контрактів» добре передає уривок з твору С. Шнюр-Пелловського, опублікований недавно українською мовою: *І*. 2003. Ч. 29. С. 135-141. Див. також опис карнавальних балів 1806 р. в Opalek M. *Obrazki z przeszlosci Lwowa*. Lwow, 1931. S. 52-58.

³ Schleyen K. *Lwowskie gawedy*. Warszawa, 2002. S.76.

⁴ Пор. опис жіночих псевдоантичних костюмів на балах 1795 р.: «залою пересувалися Венери, Діани, Психеї, не бракувало і зальотних Аспазій і маєстатичних Весталок, поруч з якими снували повбирані, а точніше порозбирані a la sauvagerie istomu» (Schnuer-Peplowski S. *Z przeszlosci Galicyi (1772-1862)*. Lwow, 1895. S. 145).

⁵ Мечислав Опалек осудливо підкреслював, що в перших роках XIX ст. міське життя Львова «було шалене і веселе, як може ніколи перед тим, хоч забавлялися і танцювали ... на гробі втраченої свободи». Opalek M. *Obrazki...* S. 51-52.

⁶ Schnuer-Peplowski S. *Z przeszlosci...* S. 302.

⁷ Nemes R. *The Politics of the Dance Floor: Culture and Civil Society in Nineteenth-Century Hungary* // *Slavic Review*. 2001. Vol. 60, no. 4. Pp. 802-823.

⁸ Вахнянин А. Спомини з життя / Зладив К. Студинський. Львів, 1908. С. 133.

⁹ [Захер-Мазох Л.] Баль руских богословів // *Зоря*. 1880. Ч. 22. 27 листопада. С. 287-289.

¹⁰ Зі Львова. Дня 7/19 Лютого // *Зоря Галицька*. 1849. Ч. 15. 21 лютого. С. 89-90. Тут і надалі частково осучаснено правопис цитованих текстів.

¹¹ Львів. 20 Лютого (4 Марта) // *Зоря Галицька*. 1850. Ч. 19. 6 березня. С. 113-114.

¹² Край родимий // *Зоря Галицька*. 1851. Ч. 15. 22 лютого. С. 126.

¹³ Schnuer-Peplowski S. *Z przeszlosci...* S. 618-619.

¹⁴ Дописи // *Вістник*. 1863. Ч. 13. 28 лютого. С. 50; *Дописи* // *Вістник*. 1863. Ч. 7. 7 лютого. С. 26.

¹⁵ Новинки // *Слово*. 1862. Ч. 8. 8 лютого. С. 32; *Новинки* // *Слово*. 1862. Ч.12. 22 лютого. С. 48.

¹⁶ Вахнянин А. Спомини... С. 41.

¹⁷ *Новинки* // *Слово*. 1865. Ч. 4. 25 січня. С. 4.

¹⁸ *Новинки* // *Слово*. 1865. Ч. 7. 4 лютого. С. 4; *Новинки* // *Слово*. 1865. Ч. 11. 18 лютого. С. 4.

¹⁹ *Новинки* // *Слово*. 1866. Ч. 4. 24 січня. С. 4; *Новинки* // *Слово*. 1866. Ч. 9. 10 лютого. С. 4.

²⁰ *Новинки* // *Слово*. 1870. Ч. 3. 22 січня. С. 4; *Новинки* // *Слово*. 1870. Ч. 7. 5 лютого. С. 4; *Новинки* // *Слово*. 1870. Ч. 11. 19 лютого. С. 4; *Новинки* // *Слово*. 1870. Ч. 13. 26 лютого. С. 4.

²¹ *Новинки* // *Слово*. 1871. 28 січня. Ч. 5. С. 4.

²² Львів. 20 Лютого (4 Марта) // *Зоря Галицька*. 1850. Ч. 19. 6 березня. С. 113-114; *Слово*. 1862. Ч. 8, 8 лютого. С. 32. *Новинки* // *Слово*. 1865. Ч. 4. 25 січня. С. 4.

²³ Дописи // *Вістник*. 1863. Ч. 7. 7 лютого. С. 26.

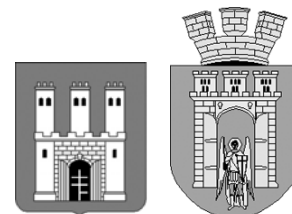
²⁴ Зі Львова дня 7/19 лютого // *Зоря Галицька*. 1849. Ч. 15. 21 лютого. С. 89-90.

²⁵ Львів. 20 Лютого (4 Марта) // *Зоря Галицька*. 1850. 6 березня. Ч. 19. С. 114.

станиця вів, гр.-кат. катедр

- ²⁶ Новинки // Слово. 1862. Ч. 8. 8 лютого. С. 32.
²⁷ Новинки // Слово. 1862. Ч. 8. 8 лютого. С. 32.
²⁸ Новинки // Слово. 1862. Ч. 8. 8 лютого. С. 32; Новинки // Слово. 1862. Ч. 12. 22 лютого. С. 48; Дописи // Слово. 1862. Ч. 13. 26 лютого. С. 51.
²⁹ Новинки // Слово. 1862. Ч. 12. 22 лютого. С. 48.
³⁰ Вахнянин А. Спомини... С. 41.
³¹ Дописи // Слово. 1862. Ч. 13. 26 лютого. С. 51.
³² Там же.
³³ [Верхратський І.] Записки про взаємини руского языка і народної літератури // Денниця (Станиславів). 1880. Ч. 8. С. 118-119.
³⁴ Новинки // Слово. 1862. Ч. 8. 8 лютого. С. 32.
³⁵ Дописи // Слово. 1862. Ч. 13. 26 лютого. С. 51.
³⁶ Новинки // Слово. 1862. Ч. 12. 22 лютого. С. 48.
³⁷ Вістник. 1862. Ч. 18. 20 лютого. С. 70-71.
³⁸ Новинки // Слово. 1865. Ч. 11. 18 лютого. С. 4.
³⁹ Новинки // Слово. 1865. Ч. 4. 25 січня. С. 4.
⁴⁰ Binder H. Making and Defending a Polish Town: "Lwow" (Lemberg), 1848-1914 // Austrian History Yearbook. 2003. Vol. 34. Pp. 57-81.
⁴¹ Новинки // Слово. 1862. Ч. 12. 22 лютого. С. 48.

наталка космолінська
юрко охріменко

homo
leopolensis
esse

На жаль, тепер вже дуже нечасто можна почути у Львові на чийсь адресу: «О, то старий батяр!»). По-перше, тому, що і той, хто це скаже, і той, про кого це скажуть, особи або похилого, або ду-у-уже похилого віку. По-друге, тому, що батярство як стиль життя у Львові сьогодні вже остаточно перемістилось з міських вулиць на сторінки історії. Хоча не так вже й багато часу сплигло у Полтві з тих часів, коли Львів виспівував зранку до ночі батярувки і переповідав все нові і нові витівки невтомних міських шалапутів – батярів, але факт: цілий шмат унікальної міської культури зі своєю мовою, піснями, кодексом чести, традиціями, навіть модою зник з нашого життя разом зі своїм поколінням.

Сам термін «батяр» походить від угорського «betyar» і означає «волоцюга», «гульвіса», «розбійник», «шельма», «пияк», «обірванець», «авантюрист» і под. Коли ця назва була занесена до Львова – невідомо. Одні твердять, що її принесли ще за часів середньовіччя придворні королеви Ядвіги. Інші відносять походження назви до пізніших австрійських часів, коли поліцаї, часто угорці за походженням, з вигуком «Бетяр!» хапали за комір порушників спокою і приписів Австрійської імперії. Але справа не в терміні, а в явищі унікальної львівської міської культури, цим терміном охрещеної. Те, що така неформальна міська культура з'явилась у Львові – логічно, адже це явище притаманне всім багатонаціональним містам, передовсім портам, де перетинаються культури, мови і звичаї десятків народів. Такий Марсель, така Одеса. І хоча Львів – не порт, але, влучно збудований на перехресті торгових шляхів Схід–Захід, він від свого

першого каменя був приречений на статус маленького Вавилону. Народам, що тлумились на клаптику землі під захистом міських мурів, не залишалось іншого шляху до мирного співжиття, ніж гумор. Саме він допомагав стирати кордони між законами віри і відмінностями звичаїв, саме він переводив рейки при загостренні побутових, соціальних, національних конфліктів. Отож гумор – повноправний мешканець стародавнього Львова. А що зухвали витівки міської та передміської молоді, непоштивих до норм пристойності, моралі, а часом й закону хлопців перетворились на романтичну легенду – заслуга в першу чергу львівських пісеньок – прикольних батярувок, чії простенькі шлягерні мотиви стали логотипом рідного міста для кожного, хто вважає себе львів'янином.

Львівський батяр – це ані одеський нальотник типу Бені Крика, ані паризький апаш, романтичний образ якого оспівав французький кінематограф. Львівський батяр – не злочинець, він – відчайдух, чия енергія і вітальна сила під'юджувала його на численні витівки, ризиковані жарти, бійки та бурхливі любовні романи... А що батяри не знали ні в чому міри і часто передавали куті меду, то вони були постійними клієнтами поліційної дільниці, а то й в'язниці, яку на своєму сленгу – «балаку» називали «фудригарнею». Переважно батяри потрапляли туди за бійки з кримінальними злочинцями. Їх батяри не любили, називали «кіндерами» (з німецької – дитина) і постійно з ними тлумились. Але не бракувало і інших, часом дуже дотепних випадків. Наприклад, один батяр запевняв присутніх, що має в дупі найяс-

нішого цесаря Франца Йосифа. Його, ясна річ, заарештували, але суд не наслідився занести такий склад злочину до протоколу. Отож бідного батяра запакували до «фудригарні» за розголошення «неправдивих відомостей про місцеперебування Його Цесарсько-Королівської Величності».

Більшість львівських батярів були мешканцями передмість, синами ремісників, круп'ярів, різників... Вони гуртувались по шинках та навколо так званих «садочків» — невеличких закладів для неவிбагливих народних забав, які відкривали переважно власники місцевих броварень. Асортимент розваг був плебейським: танці під простенький, переважно військовий оркестр, часто — просто неба, подекуди каруселі, тривіальна закуска і багато пива та горілки. Найбільше таких «садочків» було біля Високого Замку, на Підзамчі та Верхньому Личакові — традиційних районах львівського самогонваріння. Отож не дивно, що батьківщиною батярів є саме Личаків, саме тут жила та тусувалась батярська еліта. Пили батяри

багато, хоча рідко були пияками. Горілка на батярському балаку називалась «баюра», «смага», «бачевський».

Остання назва походить від знаменитої львівської фабрики лікерів та горілок Бачевського, яка від другої половини XVIII століття розташовувалась тут таки, на Підзамчі. Фабрика випускала до 300 сортів лікерів та горілок, настільки добрих, що ящиками горілки Бачевського місцеві підприємці возили хабарі до Відня і Парижа. (Історичний факт!). Пити у батярів називалось «цьмакати», звідси термін «п'яний» — «зацьмаканий». Закусували, тобто «фригали» батяри сальцесоном, кишкою (кров'яною), ковбасками, палили здебільшого пласкі «розтопані» цигарки на кшталт сучасної «Ватри».

Батярський балак, що виник з перекручування мов багатонаціонального Львова, міста, за словами одного з літописців «ста язичи і народів», був настільки колоритним, що його вживали не тільки батяри, але й більшість міщан. Хата на батярському балаку називалась «хавіра», трамвай —

Львів, поч. 19 ст.

«бальон», кицька — «кацараба», двірник — «шимон», «стругайло», адвокат — «гаукаж», різник — «різуля», швець — «шvirгуля», малий хлопець — «гиот», «шкунт», дурна, негарна і криклива жінка — «римунда», «кандиба», «митка», ніж — «цизорик», ціпок — «параграф», годинник — «сікор», стоячий комірець — «паркан», патли — «пелехи», зуби — «клаваки», голова — «макітра», обличчя — «циферблат», капелюх — «крис», насміхатися — «дерти лаха», «крутити корбу»... Більшість цих слів зникли сьогодні з мови львів'ян, але деякі, наприклад, «мешти» — взуття, залишилися, напевне, вже назавжди.

Чимало виразів з батярського балаку запозичено безпосередньо з ідіш. Наприклад, слово «мент», яке помилково вважається скороченням слова міліціонер. А насправді «мент» на ідіш означає «солдат, воїн, озброєна людина». Так батяри називали поліцаїв і саме звідси ця назва згодом поширилась на весь колишній Советський Союз. З ідіш походять і кримінальні жаргонізми «ксіва» — «лист», «манята» — «сорочка» та інші. Особливо цікаво, що слово «лемберзький» (назва Львова за австрійців та німців — «Lemberg») і на батярському, і на злодійському аргі означає «злочинний». Очевидно, цим терміном Львів завдячує своїй кримінальній славі на цілу Європу під час Першої світової війни, а особливо — після неї, коли до міста, збудованого на перетині Сходу і Заходу, позбігались незадоволені новим пе-

реділом Евразії і зі Сходу, і з Заходу. Бурхливе минуле міста дається взнаки дотепер: кілька років тому, наприклад, коли власники нового бару в центрі міста «Red Bul» вирішили розчистити підвал будинку під ще один зал, то знайшли замуруваний в стіні скелет. Судово-медична експертиза з'ясувала, що небіжчику вкоротили віку років сімдесят тому, тому справу було закрито.

Підпилих батярів тягнуло на подвиги: часом — жарти, часом — бійки. Ясна річ, якість батярських жартів, або, на батярському балаку, «геців» залежала від рівня самих жартівників. Але метою батярської забави не була якась вигода, у її підґрунті не ховався продуманий злочин, тільки бажання похвалитися якщо не розумом, то, принаймні, зухвалістю та силою. Тому по околицях Львова процвітали жарти типу «купи цеглу», коли чужинця, який випадково чи в справі потрапив до чужого району, примушували купити загорнену у папір цеглину. Той, хто на це не погоджувався, міг запросто дістати цеглиною межі очі. Більш безневинним жартом було розігрування дрібних торговців, коли батяри спочатку кілька днів поспіль влаштовували штовханину в крамничці, вимагаючи якогось рідкісного товару, якого тут не було. А як тільки вражений таким масовим попитом власник крамниці закуповував велику партію цього товару, то потенційних покупців мов корова язиком злизувала, і господар влітав у чималі збитки. З появою

кінематографу з'явився ще один дуже популярний жарт подібного невисокого стибу. Батярська компанія, що переважно займала у кінозалі гальорку, швидко скручувала з паперу довжелезну руру (трубку), кінець якої непомітно вставляли у кишеню ко-мусь з пристойних панів у перших рядах. Потім хтось з веселого товариства справляв у руру малу нужду, по чому пристрій швидко розбирався. Реакцію жертви передбачити не важко.

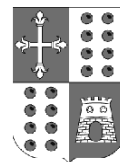
У деяких «садочках» були естради, де популярні гумористи забавляли публіку гумористичними куплетами на теми міських і політичних новин, що називається «вранці в газеті, ввечері в куплеті», та дуже популярними львівськими пісеньками – палкими міськими романсами або жартівливо зарифмованими оповідками про витівки батярів – «батярувками». У цих піснях образ батяра набув героїчно-романтичного ореолу. Батяри – це «львівські леви», що не бояться ні

влади, ні дідька, «перед якими пекло тремтить». Все, що робить батяр, він робить «сердечно», навіть напивається й то «сердечно». Він – шляхетний герой, який протиставляється офіційному, банальному міщанському світові і це порівняння, ясна річ, завжди на користь батяра. Гроші не гарантують волі, щастя, кохання, отож справжніми вартостями для батяра є його вільне, широке серце, чоловіча дружба, кохана дівчина. Дещо цинічний у побуті, батяр, тим не менше, завжди готовий прийти на допомогу слабшому, а за рідне місто віддати життя. Свою любов до Львова батяри декларують в цих пісеньках дуже поетично, навіть дещо патетично. Правдивим гімном батярства стала пісенька «Серце батяра», «кращого за яке (серце) немає на світі». В останньому куплеті пісні, дописаному під час Другої світової війни, батяри мужньо пішли на бій «за гонор Львова і свій!».

Найдраматичніші батярські романси можна було б назвати «кривавими», якби через традиційну для таких творів фабулу «кров-любов» не пробивалась хоч і племейська, але влучна іронія. Так, один з найпопулярніших романсів «Про панну Францішку» оспівує любов чарівної «як квітка» доньки різника і бідного перукаря. Несчасні закохані не мають дозволу батьків

олесько, замок, 18 ст.

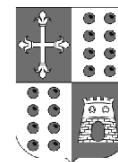
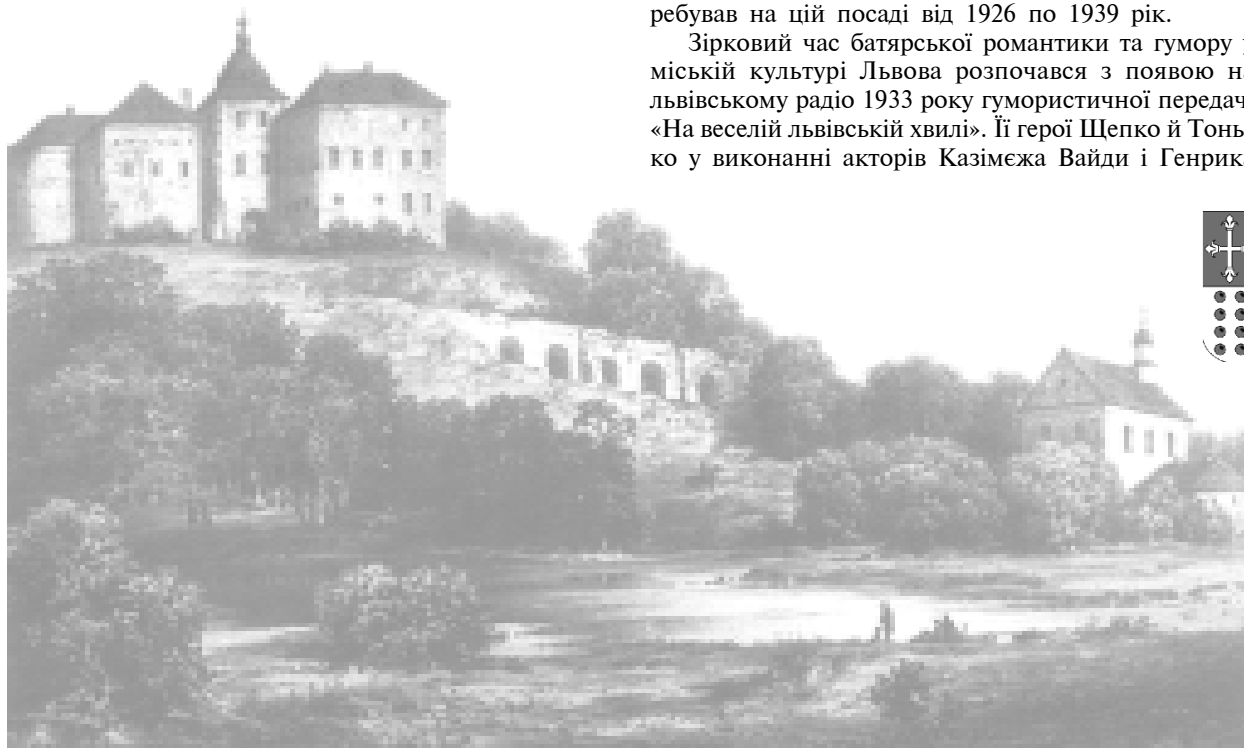
на нерівний шлюб, через що кінчають життя самогубством ... отруївшись двома метрами кишки – кров'яної ковбаси (не дарма героїня – донька різника) зі стрихніном. Отаке химерне переплетення, зовсім як у реальному житті, драматичного і смішного, є одним з великих плюсів батярського фольклору. Другим великим плюсом батярувок є те, що вони містять величезну кількість цікавих історичних і побутових подробиць міського життя Львова, оповідок про львівські забави, назви кнайп, імена реальних батярів і панянок, за кохання яких змагались ці лицарі львівських вулиць.

Наприкінці XIX, початках XX століття батярська тема стає улюбленою темою львівського сатиричного журналу «Поцєнгель» («Викривач»), що виходив у 1911-1933 роках. На шпальтах цього видання вперше почали друкуватись жарти батярським балаком. Постійними персонажами цього часопису стає тріо: Юзько Чухрай із Замарстинова (чухраями називали гармоністів) у супроводі «панни Янтосі Пражухи, чесної дівчини» і Мартина Залевайка. Популярність цих героїв була такою широкою, що редакція журналу почала продавати портрети Юзька, а 1912 року

у Львові з'явився новий сатиричний часопис «Геца», який мав підtitул «Гумористичний тижневик Юзька Чухрая».

У міжвоєнні (між Першою і Другою світовими війнами) часи почала активно батярувати «золота молодь». Немало нащадків забезпечених і навіть високопоставлених родин випробовували свою чоловічу вірність, почуття гумору, сміливість і міцність кулаків у цьому, без перебільшення, демократичному середовищі. Батярське братство, або на батярському жаргоні – батярська віра, львівська віра, що мало цінувала походження і вагу родинного гаманця, проте віддавала перевагу гострим на язик, винахідливим, спритним, відданим, шляхетним, тішила юні романтичні серця. Отож не дивно, що батярські витівки з передміських кнайп перемістились до міських каварень, ресторацій, салонів, гімназій і університетів. У Львівській Політехніці, наприклад, ще й досі любляють переповідати про те, як студенти, невдоволені професором хімії Ігнацієм Мосціцкім, придбали порося, написали на ньому «Мосціцкій» і пустили те порося бігати коридорами. Дошкульний жарт змусив професора шукати більш спокійного місця, отож незабаром він зробився Президентом Польщі і перебував на цій посаді від 1926 по 1939 рік.

Зірковий час батярської романтики та гумору у міській культурі Львова розпочався з появою на львівському радіо 1933 року гумористичної передачі «На веселій львівській хвилі». Її герої Щепко й Тонько у виконанні акторів Казімежа Вайди і Генрика

Фогельфінгера стали артистичним символом львівського батярства. А пісня «Тільки у Львові», яку Щепко з Тоньком вперше заспівали у кінофільмі «Волоцюги» (романтична історія двох вірних друзів — кмітливих львівських батярів, що ніколи не падають духом і знаходять вихід з найскрутніших ситуацій), стала гімном не тільки львівських батярів, але й дотепер є неформальним гімном Львова. Потішні діалоги Щепка з Тоньком авторства Віктора Будзинського дехто зі старих львів'ян пам'ятає донині. Романтично-дотепна транскрипція образу львівських батярів у «Веселій львівській хвилі» набула величезної популярності по цілій Польщі, яка у перші роки приєднання Галичини до коронних земель знушалась з львівської «плебейської» говірки та «плебейської» міської культури. Щепкові з Тоньком вдалось поміняти мінус на плюс і веселі історії та повчальні діалоги «Веселої львівської хвилі» слухала ціла країна.

Сатира та гумор діалогів Щепка з Тоньком була цілком невинними і стосувались переважно соціально-побутових тем. Часом гумористи дозволяли собі й фривольні жарти щодо керівництва країни і навіть особи самого маршалка. Один з таких жартів ледь не закінчився плачевно. Коли диктатор Польщі маршал Пілсудскі святкував свій черговий ювілей і всі поспішали з вітаннями, Щепко з Тоньком у черговій передачі «Веселої хвилі» поспівчували, що «дідок» (так поза очі називала Пілсудського ціла Польща) дуже тяжко працює. Ото, мовляв, сидить у кабінеті і читає газети. Якщо у газеті пишуть про якісь недоліки, то дідок

хапає телефонну слухавку і робить нагінку відповідному міністрові. По такій праці слід відпочити, отож Щепко з Тоньком запрошують Пілсудського до Львова, у ресторан пані Телічкової на смажені ковбаски. Після такого «вітання» перелякане керівництво львівського радіо закрило передачу. Але хвиля протесту по цілій Польщі була настільки потужною, що програму поновили в етері. Яким же було здивування керівництва радіо, коли на адресу редакції надійшла урядова телеграма за особистим підписом Пілсудського, де він дякував за запрошення і обіцяв при найближчій нагоді відвідати заклад пані Телічкової у компанії Щепка з Тоньком. Ця телеграма у рамці прикрашала редакцію львівського радіо аж до 17 вересня 1939 року, коли до Львова ввійшла советська армія.

Після приєднання Галичини до Советського Союзу багато хто з львівських кабареетових акторів почав гастролювати на теренах «советской родіни».

олесько, замок, поч. 19 ст.

Саме їх виступи наштотували Аркадія Райкіна на ідею театру мініатюр, про що актор згадав у своїх мемуарах. А ідея дуету мудрагеля Щепка і наївного недоумкуватого Тонька трансформувалась у популярну советську пару гумористів Тарапуньку і Штепселя.

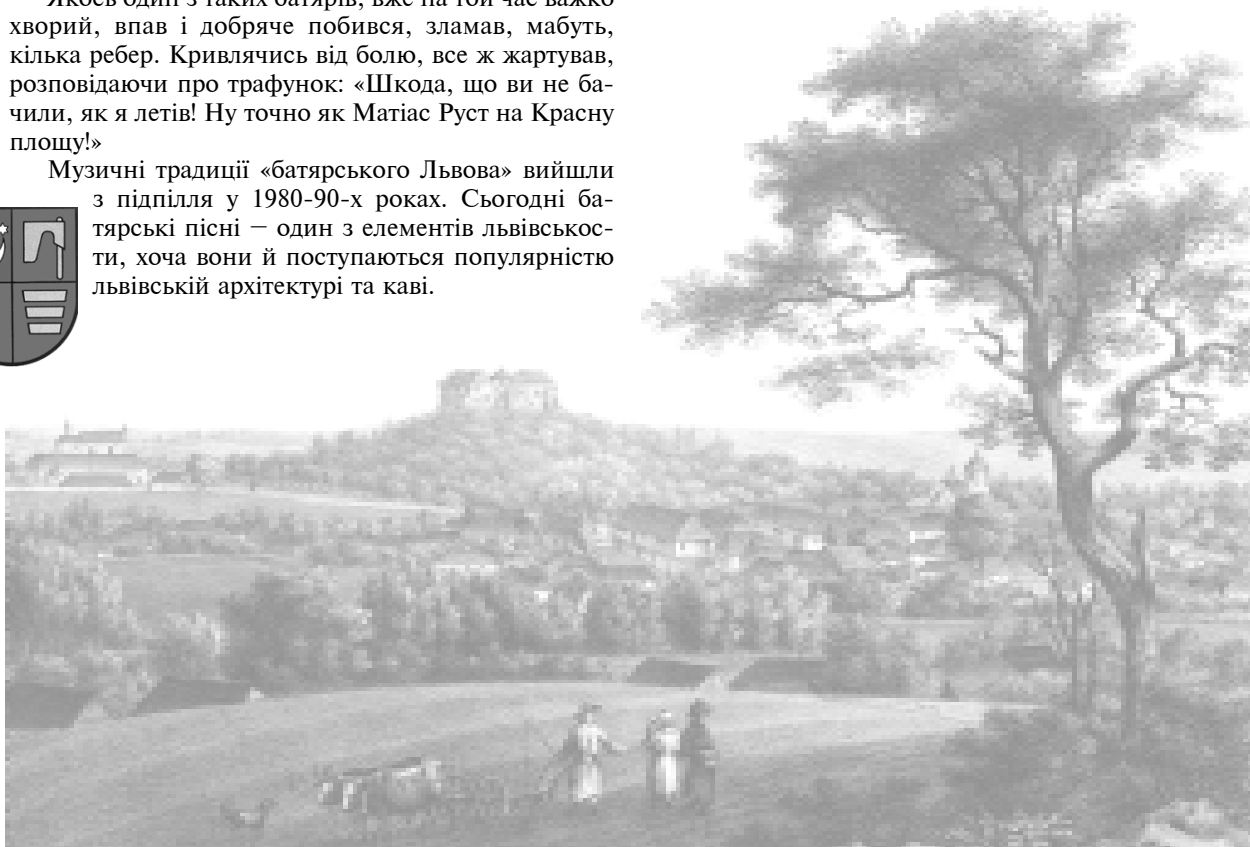
Батярський балак і львівська говірка поступово шезали з міських вулиць разом з їх колоритними мешканцями. Советська уніфікація намагалась підстригти багатонаціональне, звикле до пограничної вольниці місто під стандартний розмір морального кодексу «строїтеля комунізма». Але гумор завжди сильніший за владу. Тому батярська тема з її безконечним запасом історій, анекдотів, дотепів, пісеньок і неповторно оригінальною мовою завжди була бажаною гостею у будь-якому львівському товаристві. З'явився новий термін: «старий батяр», тобто людина старшого віку, що зберегла не тільки добрі манери і шляхетне ставлення до жінок, але й почуття гумору. Як правило, чим гірше їм велося, тим більше приводів для іронії і самоіронії вони знаходили.

Якось один з таких батярів, вже на той час важко хворий, впав і добряче побився, зламав, мабуть, кілька ребер. Кривлячись від болю, все ж жартував, розповідаючи про трафунок: «Шкода, що ви не бачили, як я летів! Ну точно як Матіас Руст на Красну площу!»

Музичні традиції «батярського Львова» вийшли з підпілля у 1980-90-х роках. Сьогодні батярські пісні – один з елементів львівськості, хоча вони й поступаються популярністю львівській архітектурі та каві.

То все ж таки, хто вони – львівські батяри? Хулігани чи поети? Лицарі чи альфонси? Циніки чи ідеалісти? Всього потроху і багато любови до рідного Львова. Бо батяри – діти львівських вулиць – в усьому схожі на своє місто: добре і немилосердне, аристократичне і плебейське, щедre і скупе, трагічне і комічне, але єдине на світі. Тому варте пошани і варте любови. Але не голослівно-патетичної, а правдивої, в глибині душі – щирої, на словах – трохи «з примруженим оком», щоб не нудило від занадто солодких слів. Одним словом, як в батярувках: «Той, хто Львова не шанує, най нас в дупу поцілує!»

*короткий
словник
львівської
сварги*

Львівська гвара	Нормативна українська
аграфка	- 1. шпилька, 2. подруга
айнбрух	- влamanня
аліво	- та де там
аліяс	- инакше
алярм	- тривога
академус, академік	- студент академії, університету
акомодуватися	- звикати, пристосовуватися
амант	- коханець
андрути	- вафлі
анцуг	- одяг
аус	- кінець
бадиль	- бур'ян
баер	- брехня
байгель	- булка (чотиридільна)
байриш	- пасмо волосся над чолом
байтлювати	- оббріхувати
бакфіш	- підліток
балабух	- тісто, що підійшло
балагула	- візник
балак	- розмова
баламкатися	- хилитатися
балватунцьо	- болван
балікати	- балакати
бальон	- м'яч
банда	- оркестр
бандзьох	- великий живіт
банти	- драбинка для курей
банувати	- тужити
баняк	- каструля
банька	- іграшка на ялинку
бараболя	- картопля
батяр	- шибеник, хуліган

батярівка	- шапка шибеника
батярня	- збіговисько шибеників
баюра	- болото
безхосенно	- безкоштовно
бельбас	- товстун, незграбна людина
бельфер	- учитель
берелка	- прикраса
беретка	- берет
бесаги	- подвійний мішок через плече
бештати	- сварити
бздуря	- дурниця
біба	- бенкет з великою кількістю алкоголю
бібулка	- папір, що вбирає вологу
біня	- дівчина
бісоватий	- шалений
билблати	- мовчати
блатувати	- залагоджувати
близна	- шрам, рубець від рани
блят	- плита на кухонній пічці
бовтати	- перемішувати
бонгу	- спирт
бранжа	- школярі
братрура	- духовка
бровар	- пивоварня, пиво
бронзовий	- коричневий
брусоватий	- необтесаний
буда	- школа

Львів, поч. 19 ст.

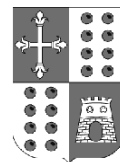
будний	- буденний, звичайний
буйда	- брехня
бульба	- картопля
бумщик	- танці
бухач	- злодій
бурмило	- неотесаний, некультурний
бусько	- лелека
бухт	- булочка з начинкою
бюро	- письмовий стіл
вазонок	- вазон
вакації	- канікули
вандер	- мандрівка
вантух	- живіт
варстат	- майстерня
вар'ят	- божевільний
васервага	- рівень /техн./, ватерпас
васериця	- вода
ваха	- варта
вахляж	- віяло
вегікул	- віз
верета	- полотно
вітрівка	- спортивна куртка
вигинястий	- спритний, вправний
видайність	- продуктивність, ефективність
вилоїти	- вичинити
вимівка	- оправдання
винниці	- виноградники

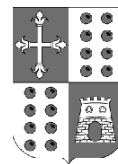
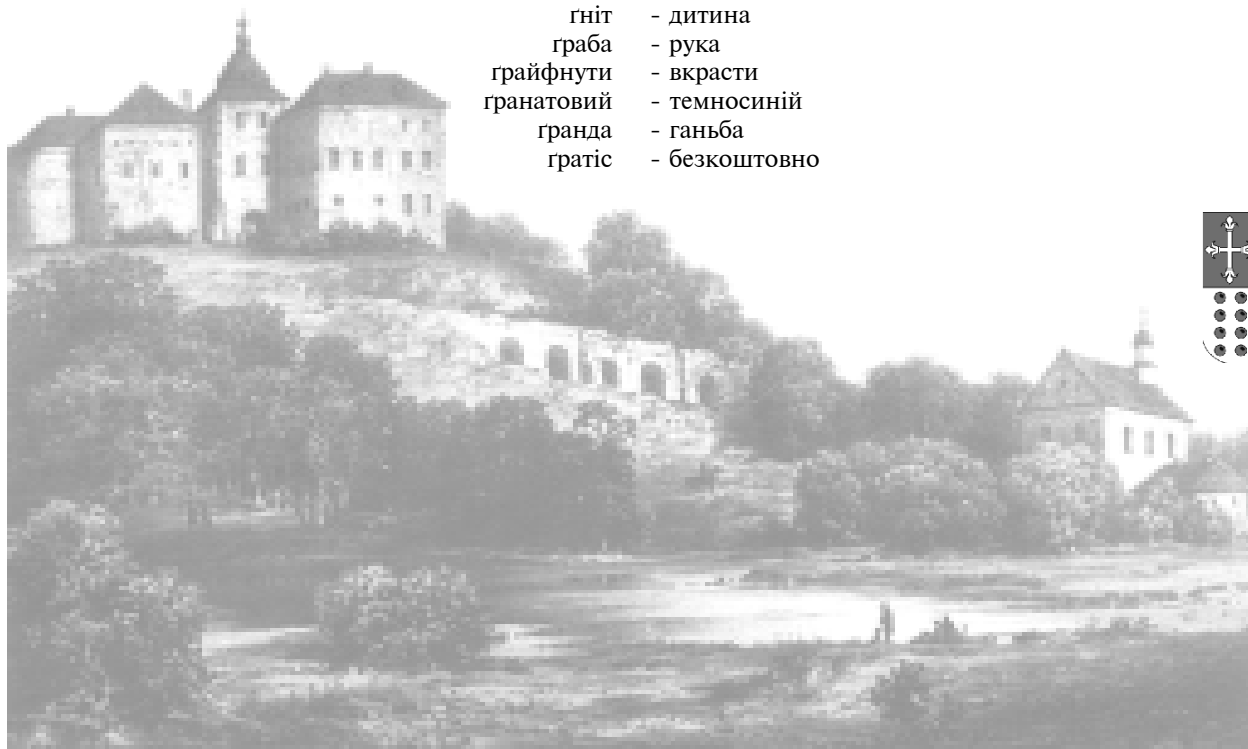
виривати	- втікати
вищечка	- екскурсія, мандрівка
відкнятися	- відчепитися
відфастригуватися	- відчепитися, «відшитися»
вінда	- ліфт
віха	- жердина
віщ	- жарт
втраяти	- багато їсти
втриняти	- змушувати когось щось зробити
вшитка	- виточка
габіт	- ряса, одяг монахів
гадра	- сварлива баба
гадюга	- злосливець
гайту	- прогулянка
гайцер	- помічник машиніста
гайцовня	- паротяг
галабурда	- авантюра
галастра	- збір, зборисько
гальба	- кухоль
гальсбіндель	- краватка
гальтувати	- затримати
галюкати	- кричати на когось
галя, галя	- великий зал
гамати	- їсти
ганделес	- торговець
гандричитися	- сперечатися
гара	- горілка
гарататися	- битися
гарбар	- кушнір
гардига	- старий будинок

олесько, замок, 18 ст.

гачик	- кочерга
гебес	- дурень
гебра	- зборисько, збіговисько
герцпінкель	- пестунчик
гира	- чуприна
гишкати	- стрибати
глота	- 1.тіснота, 2.натовп
глухман	- глухий
гойно	- щедро
голендрування	- катання на ковзанах
голодрига	- обірванець
город	- парк, сквер, сад
горпина	- велика жінка
гранадля	- шилька для волосся
гринь	- дурень
груньо	- грубіян
гуляти	- танцювати
галантий	- елегантний
гвер	- гвинтівка
гелайза	- кухоль
гелтуватися	- бути поважним
гібіруватися	- належатися
глянц	- блиск
гнипак	- тупий ніж
гніт	- дитина
граба	- рука
грайфнути	- вкрасти
гранатовий	- темносиній
гранда	- ганьба
гратіс	- безкоштовно

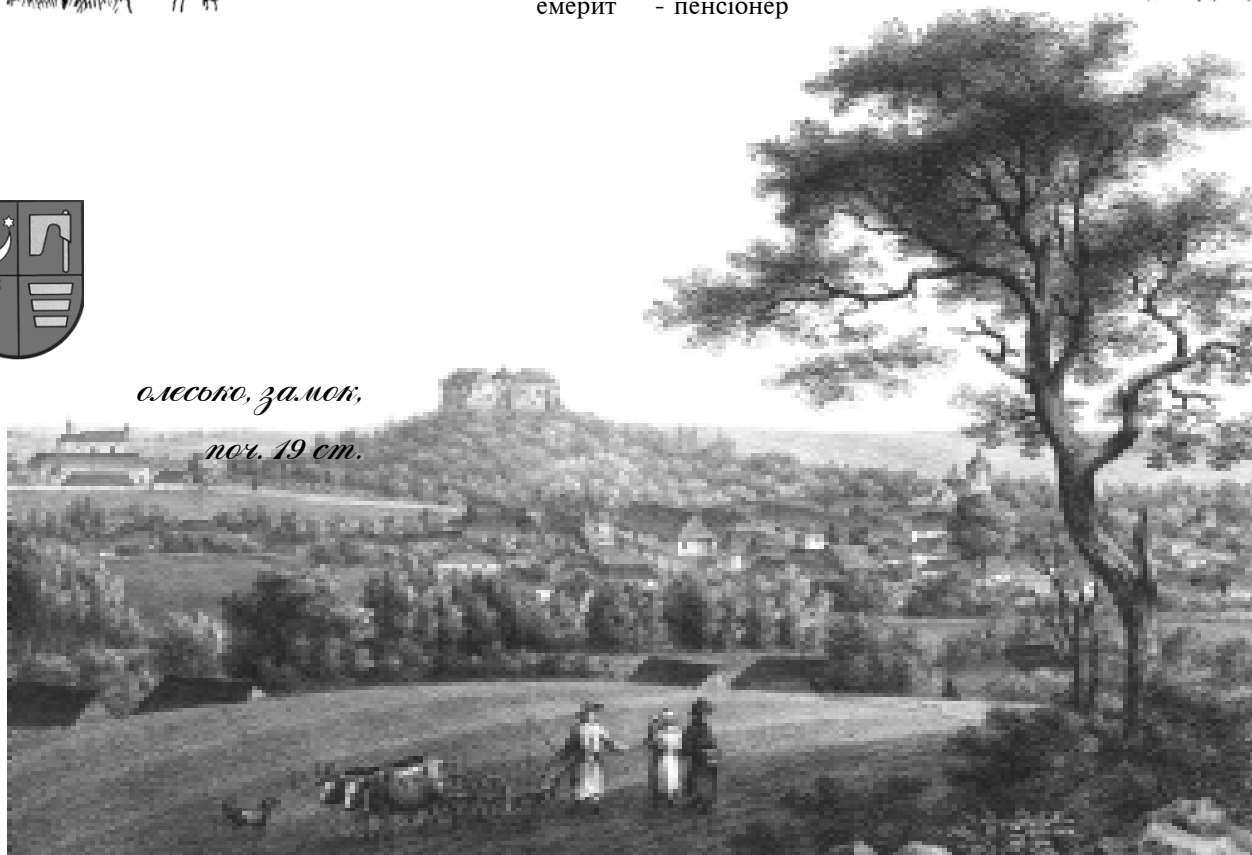

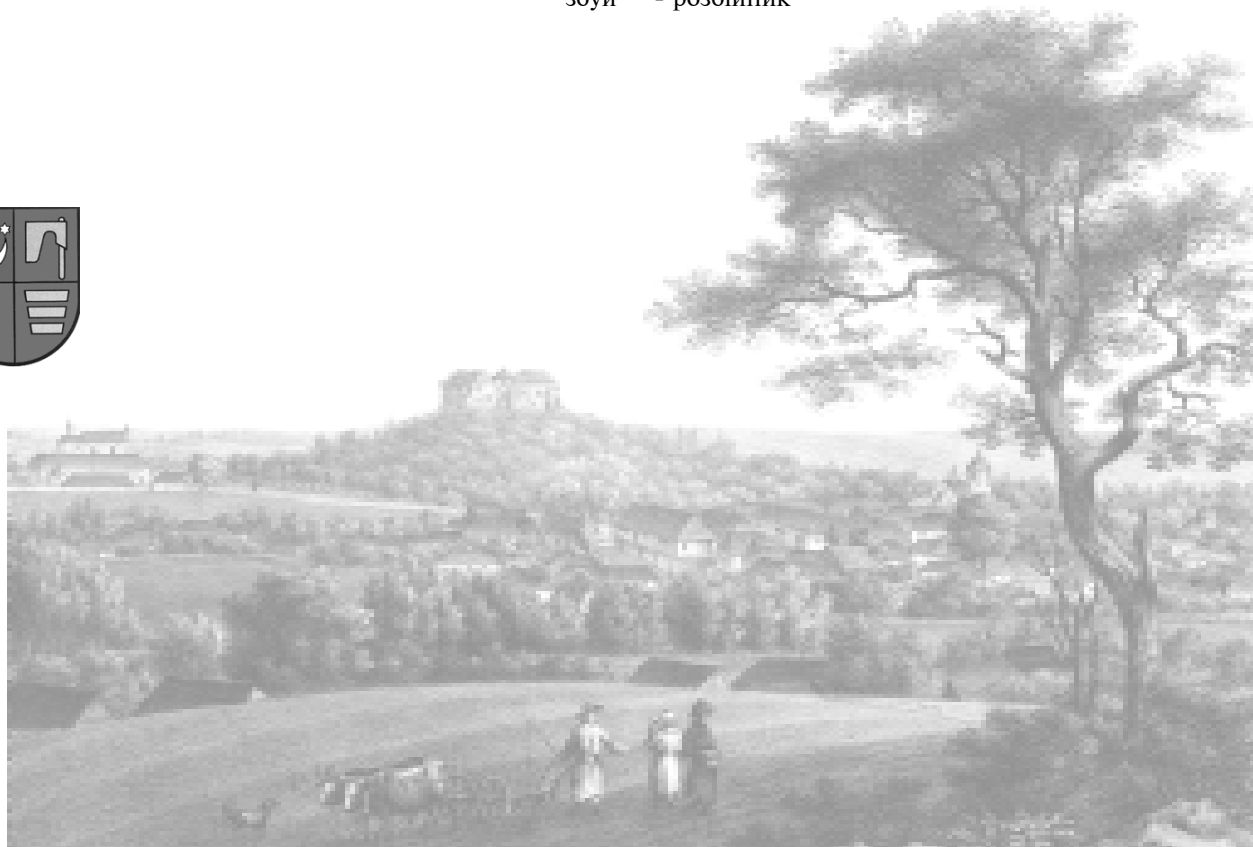
грейцар	- гріш
гудз	- вузол
гуфрувати	- морщити
дараба	- пліт
двірець	- вокзал
дебра	- бездоріжжя
декувати	- говорити грубо, нахабно
дефіляда	- парад
дзямдзя	- той, хто поволі їсть
дзюня	- дівчина
доовкола	- довкола
дрантя	- старий одяг
дрантявий	- старий, поганий
драпак	- щітка для посуду
драчки	- дрібні бійки
дримбайло	- старий чоловік
дрипця, цьоця-дрипця	- стара жінка
друмля	- музичний інструмент
дука	- багатій, впливова людина
дурах	- наскрізь, просто
емерит	- пенсіонер

*олесько, зам. м. о. л.,
поч. 19 ст.*

емеритура	- пенсія
етеричний	- делікатний, повітряний
забездурно	- безкоштовно
завди	- завжди
заволока	- бродяга, приبلуда
загаманити	- вкрасти
загумінок	- передмістя, околиці
загудзовуватися	- заплутуватися
задекуватися	- сховатися
зазяпати	- вразити красою
заіванити	- вкрасти
зайдель	- склянка
закім	- доки
заливайко	- брехун
замалювати	- вдарити
запихатися	- заспати, задихатися
запідкольки, запідпашки	- під руку
зафраер	- безкоштовно
зафуркотати	- зашуміти
захоронка	- 1. дитячий садок, 2. сиротинець
збуй	- розбійник

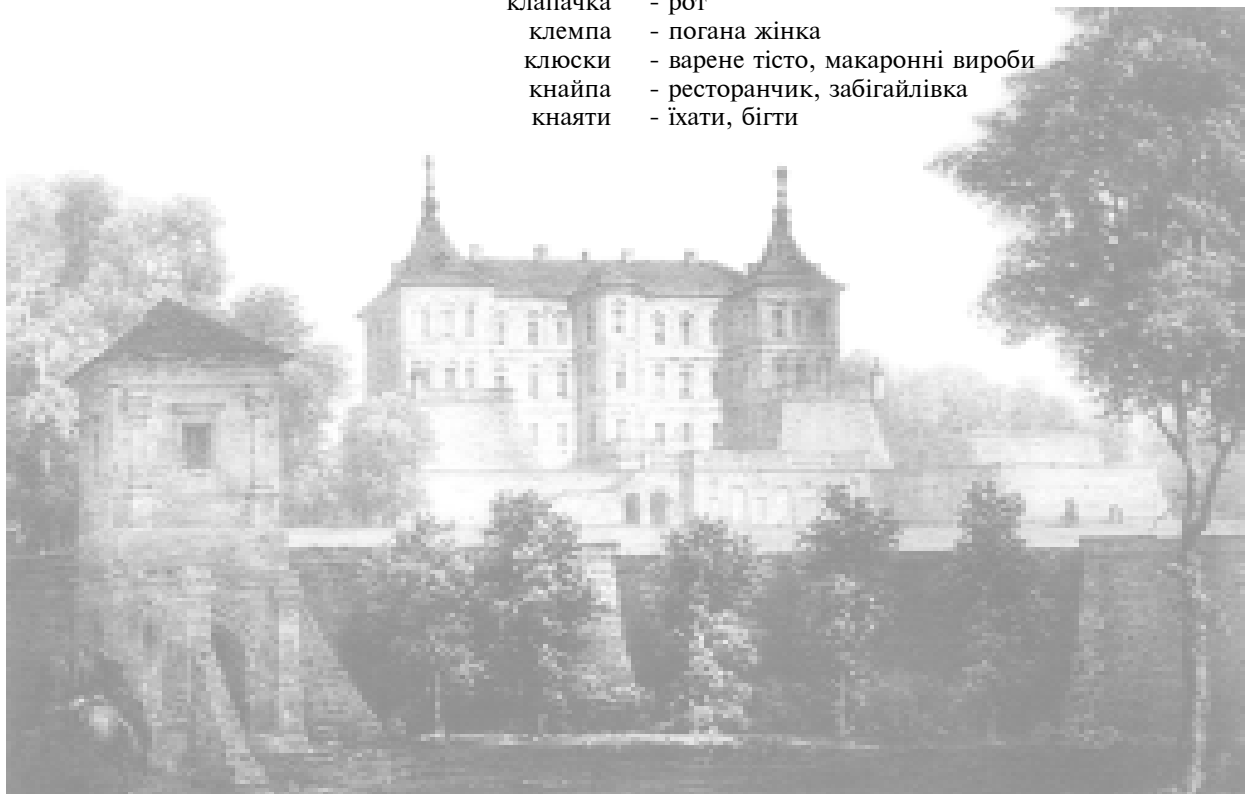

збурити	- розвалити, зруйнувати, розворушити
звурдитися	- скиснути
здібатися	- зустрітися
зеленчук	- прикордонник
зелепухи	- недозрілі фрукти
зец	- бити
зіхер	- точно, обов'язково
злеополізуватися	- спольщитися
зліцитований	- проданий на аукціоні
золити	- бити
зреванжуватися	- віддячитися
індекс	- облікова книжка
інсуля	- оселя
інтенція	- намір
інфамія	- осуд, знеславлення
їдачка	- губа
їдня	- дорога
йойкати	- нарікати
калабаня	- калюжа
калакуньо	- телепень
каламація	- замішання, збентеження
калапітра	- голова
калапуцькати	- розмішувати
камрат	- товариш
капарити	- погано щось робити

підгірці, замок, поч. 19 ст.

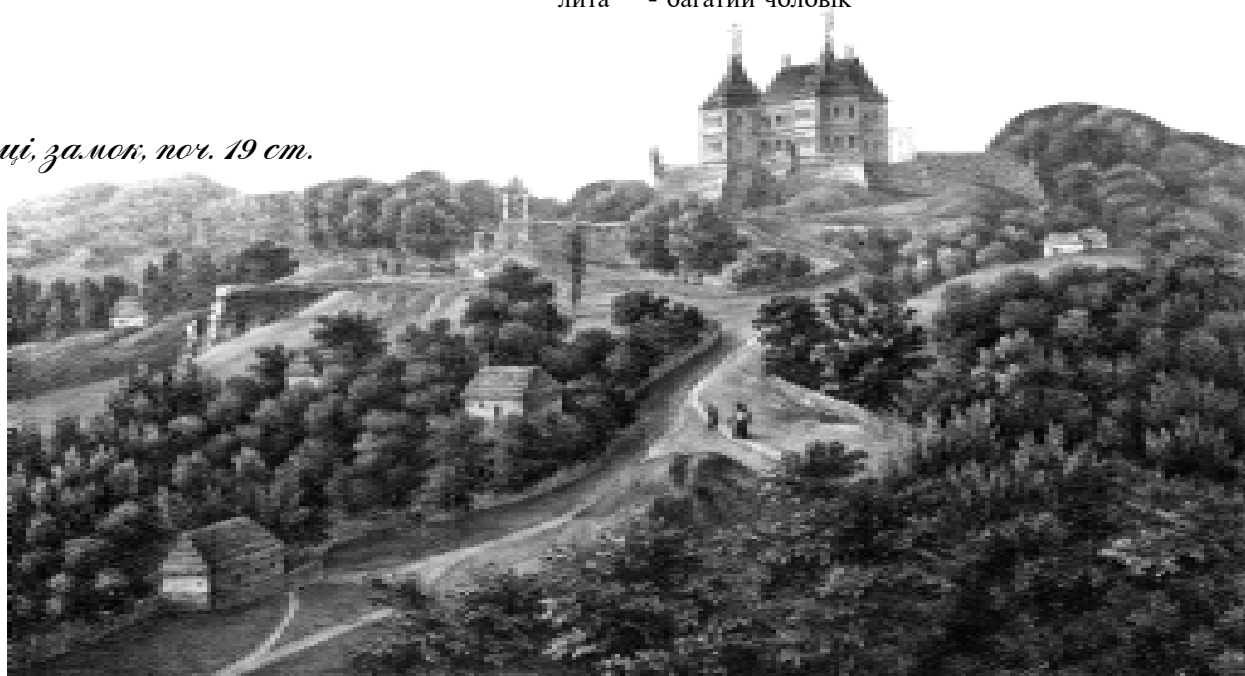

капцан	- людина до нічого
капциліндер	- капелюх
караба	- кіт
карабеля	- крива шабля
карамболь	- зіткнення, замішання
карменадля	- котлета
касарня	- казарма
катуляти	- котити щось
кацап	- дурень
кваргель	- сільський твердий солений сир
кербер	- вахтер
кирея	- плащ
кібелік	- глечик
кібіцувати	- вболівати
кікати	- дивитися
кікс	- помилка
кімати	- спати
кіндрус	- пустун
кінол	- ніс
кірити	- пити
кітка	- кицька
клапати	- тріпати
клапачка	- рот
клемпа	- погана жінка
клюски	- варене тісто, макаронні вироби
кнайпа	- ресторанчик, забігайлівка
княяти	- їхати, бігти

койдим	- відважний
колдувати	- виглядати, придивлятися
колтунитися	- лінуватися
колюмна	- стовп, колона
комерс	- забава
конкури	- залицяння
конфекція	- готовий одяг
копула	- церковна баня (купол)
корба	- ручка
коцюрбатий	- малого зросту
коцмолюх	- бруднуля
кочкодан	- неприємна особа
кріяндолі	- серпантин
кругольня	- приміщення для гри в кеглі
кулі	- ноги
кумати	- розуміти
куншт	- майстерність
куфер	- скриня
куча	- мала темна кімната
лаба	- лапа
лабатий	- незграбний
лапайдух (лапідух)	- військовий санітар
лахуватися	- насміхатися
леберка	- спортивна куртка
лепета	- голова
лискати	- блискати
лита	- багатий чоловік

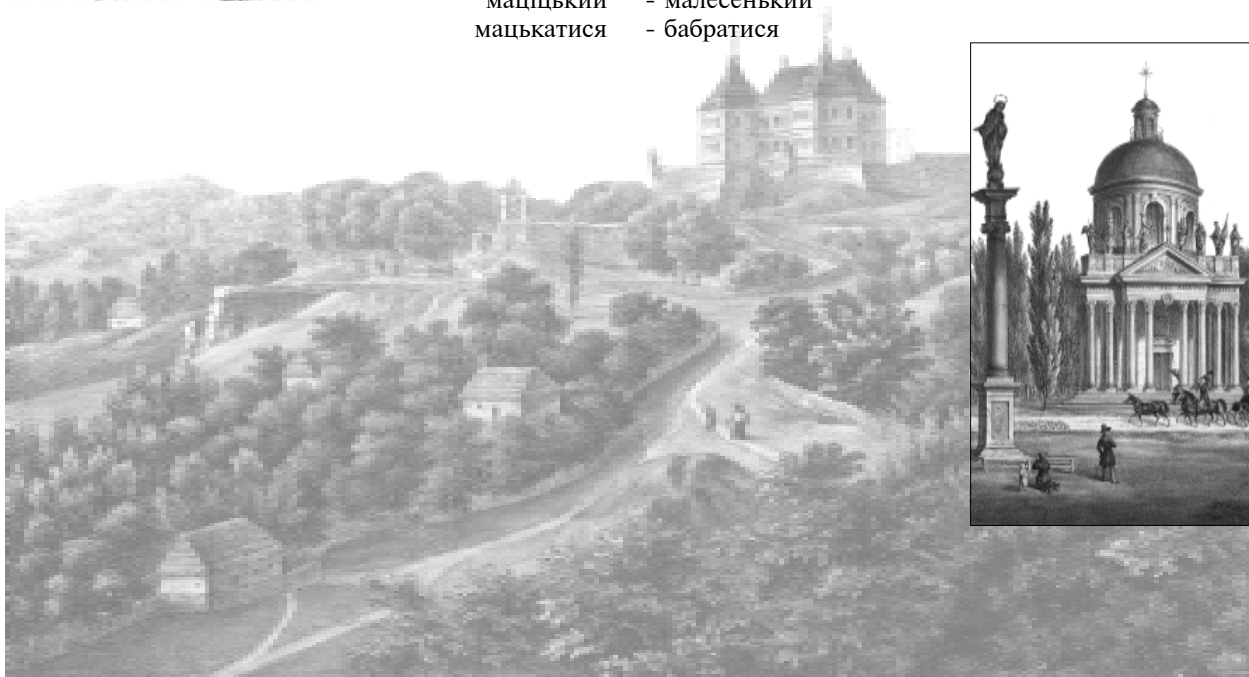
підгірці, замок, поч. 19 ст.

- літосердя - милосердя
- люфтувати - провітрювати
- льокаль - 1. шинок, 2. помешкання
- льокатори - мешканці
- льоля - дівчина
- льосування - жеребкування
- лягер - вистояне пиво
- мавпішон - мавпа
- магуляти - бити
- магулянка - бійка
- магніфіка - вельможна пані
- майстерштик - зразок
- майхер - ніж
- макабричний - жахливий, містичний
- макагіги - солодоші
- маківка - голова
- маланка - молода дівчина
- мамця - приємна старша жінка
- манджати - мандрувати
- манелі - дрібниці, особисті речі
- мантель - плащ, пальто
- мантилепа - незграбна, неохайна людина
- маринарка - піджак
- масний - тлустий
- матолок - некмітливий чоловік
- матура - іспит, атестат
- маціцький - малесенький
- мацькатися - бабратися

підгірці, костел, поч. 19 ст.

мацько	- живіт
мегати	- втікати
меценас	- адвокат
меції	- делікатеси
ментикаптус	- дивак
мешти	- черевики
мигати	- втікати
микитити	- обдурювати, збивати з пантелику
митка	- 1. ганчірка для миття посуду 2. пліткарка
мишігіне	- дивак, не сповна розуму
міглянц	- спритна людина
мізерія	- салат
мікрус	- малюк
мішкулянція, мішмаш	- мішанина, суміш
мішунк	- бійка
мокляки	- болотиста місцевість
моняк	- гріш
мордівня	- забігайлівка
москалик	- оселедець
моторовий	- водій трамваю
мудьо	- відлюдник, мовчун
мулик	- муляр
мурга	- нахаба
мурин	- негр
мурмило	- похмура, понура людина
мурмурандо	- спів через ніс, мелодія без слів
мустерунок	- вишкіл
на бланк	- без плаща
на галь-паль	- у поспіху
нагніток	- мозоль
накастлик	- нічна шафка
накиваний	- обдурений

підгірці, замок, поч. 20 ст.

на лінкс	- їхати «зайцем»
наобколо	- навколо
нахапати	- назбирати
нездалий	- до нічого
никати	- шукати, блукати
нюнька	- безпорадний
оберхабка	- хабар
облаз	- гола стрімка скеля
ондуляція	- завивка
опанча	- широкий плащ
ординація	- кабінет лікаря
ости	- риб'ячі кістки
оферма	- незграба
оферта	- пропозиція
пановля	- звертання до друзів
папендекель	- картон
парцеля	- ділянка землі
пательня	- сковорода
пахняр	- ніс
пацалиха	- забава
пацка	- удар
паця	- поросся
пацюк	- свиня
паша	- рот
пашекувати	- багато, грубо говорити
педалі	- ноги
педантерія	- педантичність
пелехи	- довге волосся
перекинчик	- зміна варті
перекицки	- перекидатися
петрушкувати	- бути самотнім
пипка	- соска

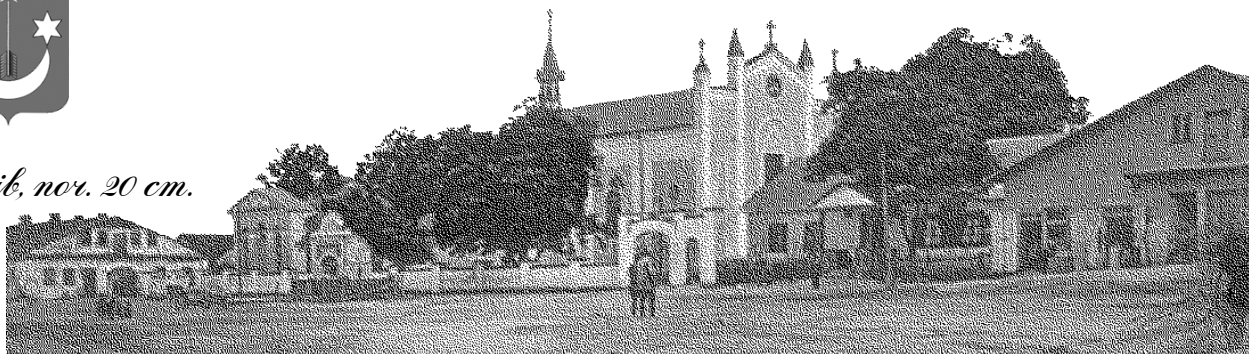

пирого	- вареники
пискувати	- говорити нахабно, грубо
підлизайло	- підлиза
пінда	- дівчина-підліток
піпчити	- натискати
пітолко	- мало шанований
підфрувайка	- підліток
під хайром	- під присягою, «слово чести»
плюсква	- суперечка, розбрат
пляцок	- 1. солодкий пиріг, 2. щось плекате
побережник	- лісник
повіцувати	- пожартувати
поводяни	- постраждали від повені
повседніти	- байдужіти
поготівля	- аварійна служба, швидка медична допомога
полігутко	- потихеньку, легенько
полікер	- поліцей
пописуватися	- хизуватися
постерунковий	- дільничний
потирайко	- той, що поневіряється, без притулку
потирча	- невдаха
потрава	- страва
пражити	- варити, иноли - про дощ
преферк	- преферанс
прецель	- бублик
прикляйструвати	- приліпити
приліпка	- окраєць хліба
принука	- заохочення
пришпилити	- причепити
прохід	- прогулянка, мандрівка
прощацький	- примітивний, простий
пруга	- шрам
псоти	- збитки
пструг	- форель
путня	- відро
раDIRка	- гумка для стирання
райдати	- довго розмовляти

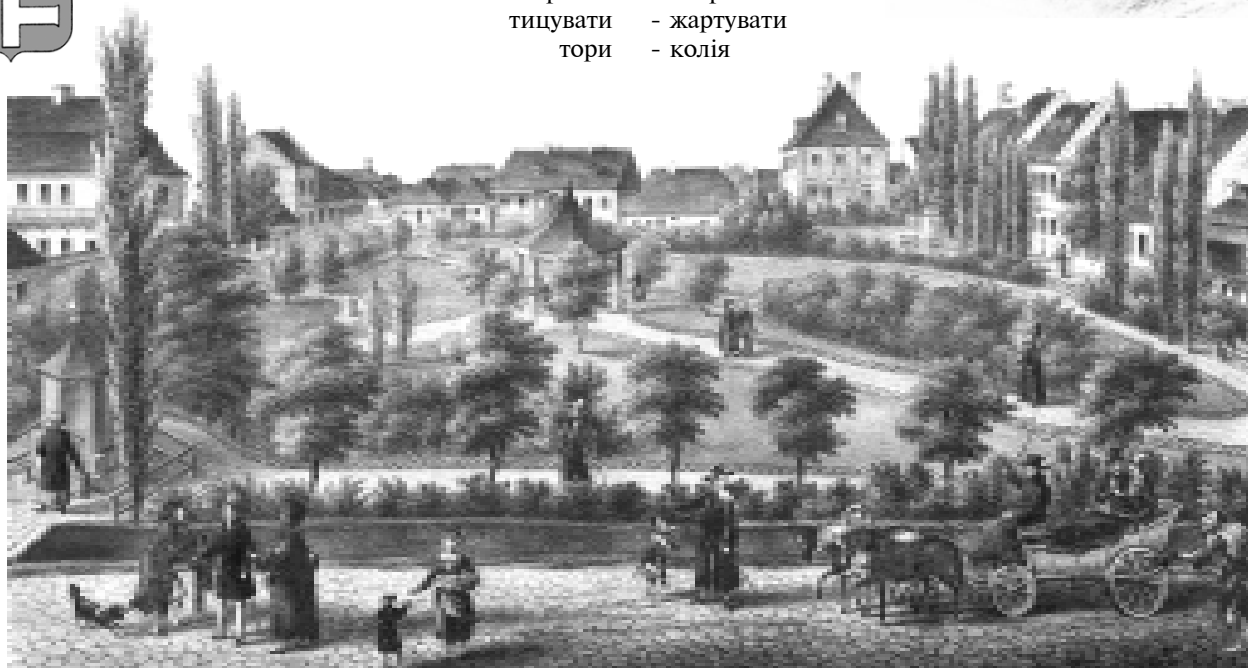
сacib, nov. 20 cm.

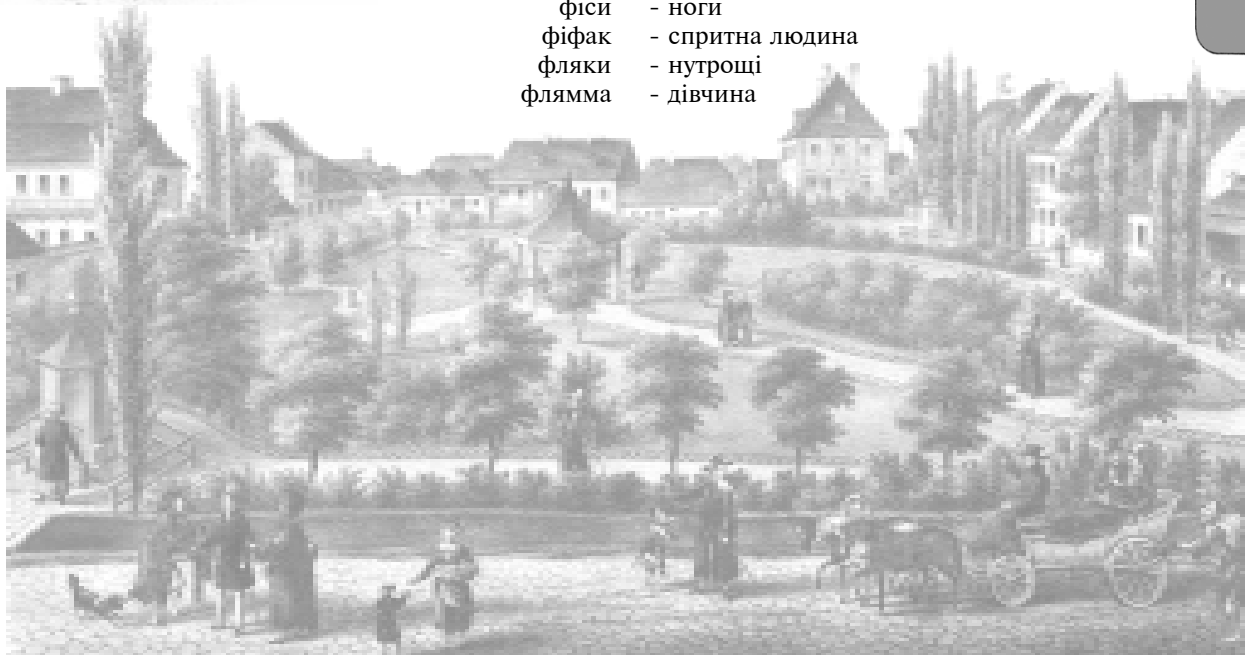
рапатий	- шорсткий
рата	- частина належної платні
ревія	- показ
рейвах	- розгардіяш
рекомпенсата	- відшкодування
респект	- повага
ресторація	- ресторан
рефектар	- їдальня
рехт	- мати рацію
ригати	- кашляти
рило	- лице
римунда	- зла жінка
ринка	- сковорода /деколи - каструля/
ринва	- водостічна труба
рипатися	- шарпатися, потикатися
рихтувати	- 1. готувати, 2. ремонтувати
риськати	- копати
рікцуг	- відступ, відхід
рура	- 1. труба, 2. духовка
саламаха	- суміш
саліна	- копальня солі
сальва	- салют, залп
сальон	- вітальня
сильвета	- силует
сирена	- русалка
свірк	- дивак
свіркувати	- дивачіти, сходити з розуму
святити	- бити
селедець	- 1. оселедець, 2.краватка
сиромудрий	- мудрагель
скарловатіти	- виродитися
скікати	- скакати
скіла	- пес
скрипти	- друковані навчальні посібники
смаровоз	- бруднуля
смитрати	- красти
смок	- дракон

собачити	- сварити
сотний	- великий
спацер	- пішохідна прогулянка
специфіндер	- спритник
спухляк	- товстун
стирка	- повія
стопка	- запобіжник
стравоспис	- меню
страхопуд	- перестрашений
стрик	- зашморг
стрих	- горище
стрільба	- рушниця
студенина	- холодець
сумер	- хліб
сутерини	- підвальне помешкання
табльо	- спільна фотографія
такой	- однак
талапатися	- плюскатися
тамуватий	- маломовний
тарабанитися	- тяжко йти
таскати	- нести
тектура	- картон
телепатися	- трястися
терко	- тертка
термінатор	- помічник майстра
терціян	- шкільний сторож
тирпати	- потрясати
тицувати	- жартувати
тори	- колія

трема	- страх
тримбулка	- зелена цибуля з круглим пір'ячком
трингельд	- чайові
триндатися	- переїжджати
тримудка	- комод
трочок	- стрічка
туманити	- дурити
тургати	- двигати, тягати
тягом	- постійно
ужитківець	- користувач
уздровисько	- курорт
урльоп	- відпустка
фабули	- повні щічки
файрант	- кінець робочого дня
фалювати	- йти
фамула	- сім'я
фана	- хоругва, прапор
фанфарон	- хвалько
фарфоцлі	- лахміття
фасувати	- щось дістати
фафрати	- невиразно говорити
фафулястий	- повнолиций
фацка	- удар
фелер	- помилка
ферії	- канікули
фертіг	- готовий
фестин	- святкова забава
фіси	- ноги
фіфак	- спритна людина
фляки	- нутрощі
флямма	- дівчина

фульга	- відлига
форікувати	- атакувати
фортекляп	- фортепіано
фоса	- рів
фрайда	- радість
фригати	- їсти
фризієр	- перукар
фризура	- зачіска
фронт	- попереду
фунястий	- надутий
фуньо	- зарозумілий
фурдигарня	- в'язниця
фуркати	- дмухати
фурт	- надалі, постійно
хабаль	- прихильник, залицяльник
хабал	- бур'ян
хабліна	- безформне м'ясо
хавіра	- помешкання
хайдер	- жидівська школа
халупа	- помешкання
харкатися	- сваритися
хатрак	- поліцейський агент
хатранка	- поліцейська облава
хилкати	- колисати
хідник	- тротуар

хірити	- пити горілку
хірний	- п'яний
хірус	- пияк
цваер	- двійка (оцінка у школі)
цвайкепеле	- дуже мудрий
цванцігер	- дрібна монета (два австрійські талери)
цвібак	- бисквіт
цвікер	- окуляри
цент	- гріш
целака	- хам
цимбергай	- гра на столі монетами у ворота
чимес	- щось дуже добре
циферблат	- лице
цюхрати	- грати на муз. інструменті
цьомати	- цілувати
черпаха	- підозрілий тип
чиншівка	- орендоване житло
чуркало	- джерело
чухратися	- драпатися, шкрабатися
шалапуга	- бездумний, безалаберний
шантрапа	- нехлюйна жінка
шапокляк	- капелюх
шац	- гарний
шварц	- паста для взуття
швидрига	- швець

швімки	- плавки
швічувати	- важко працювати
щипка	- тріска
шістак	- 10 грошів
шкіра	- дівчина
шкраб	- учень молодшого класу
шкут	- малюк
шлюс	- кінець, завершення
шляйфи	- ковзани
шмельц	- непотріб, щось неякісне
шмондзя	- нехлюйська жінка
шмуляти	- ходити
шнадалавий	- заморений, виснажений
шпанегля	- кнопка для прикріплення паперу і под.
шпанувати	- натягати
шпарувати	- економити, збирати щось
шпацірганг	- прогулянка
шперка	- сало
шпіляти	- грати
шпондер	- грудинка
шпортати	- рити

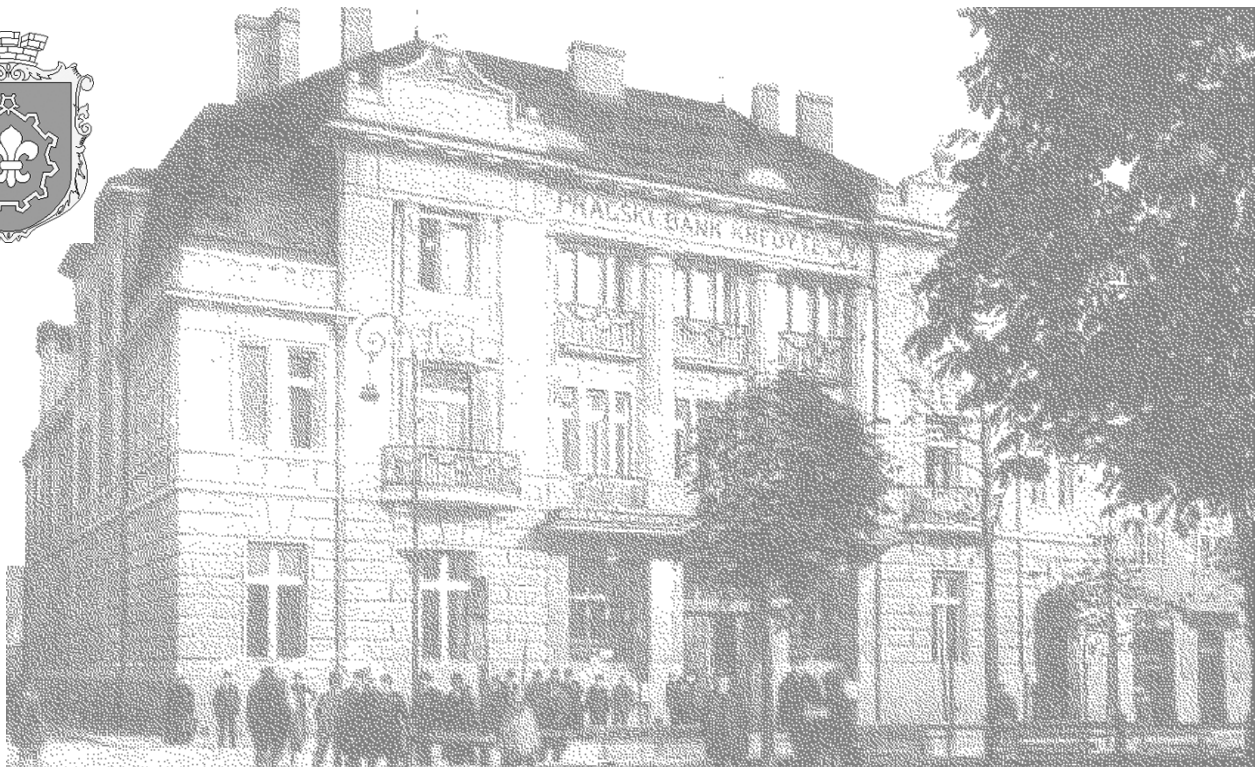
Фреді, празький банк, поч. 20 ст.

шпрехати	- говорити
шпурт	- швидкий біг
шраги	- конструкція для пиляння дерева
шрайбувати	- писати
штайгувати	- швидко йти
штайфувати	- крохмалити
штанети	- штани
штиляти	- кульгати
штимувати	- погоджуватися
штімунг	- веселий, хороший настрій
штрека	- колія
штубацький	- дитячий
штудерний	- хитрий
штука	- мистецтво
штуркати	- штовхати
штурпак	- недовчений
шубер	- засувка для комина
юхтити	- красти
яндрус	- відчайдух, хуліган, авантюрист

Упорядник Люба Козак

розмови про
львівські
каварни

йозеф масн

«У темних закутках каварень мешкають цілі групи людей, які творять при цьому характеристичне та особливе товариство, спрагле відчуття нерву та подиху Європи, що надходить до нього зі шпальт задрукованого до неможливості паперу. Це товариство характерне своєю жадібністю до пліток великого міста, до особливого блиску його життя на хвилях трепетного світла, в арабесках диму, посеред вигуків кельнерів».

Саме так розпочинає відомий історик Львова, великий знавець душі міста Францішек Яворскі свою працю *Львів старий і вчорашній*, присвятивши перший її розділ львівським каварням і назвавши його *У диму каварень*.

З цього абстрактного опису, зробленого у 1910 році, з'являється на світ своєрідний образ якоїсь тогочасної, неіснуючої вже сьогодні каварні у стилі «Cafe Monopol», якій пан Яворскі присвятив окремий розділ. Очевидно, він сам неодноразово навідувався до цієї каварні. Однак, постійним клієнтом ніколи не був! Великий знавець історії львівських каварень не був ані теоретиком, ані переконаним практиком каварняного життя. Про це свідчить хоча б той подив, з яким він описує дивну подію: «Знаю одного журналіста, який з гордістю розповідав, що найліпші свої тексти написав у каварні». Боже мій! Я також знаю одного журналіста, який відкрито декларує, що ніколи в житті ще не написав жодного тексту поза каварнею. Однак, не розповідає про це

усім людям, бо вважає це річчю природною і зрозумілою.

Цим журналістом є я сам.

Пишучи ці слова, сиджу, як зазвичай, за столиком у каварні, розглядаюся на різні боки, гризу олівець і вже напевно тисячний раз даремно намагаюся вигадати якийсь афоризм, що в кількох словах зміг би гідно виразити усю сутність каварні. Тішить лише той факт, що набагато знаменитіші від мене письменники, хоча можливо і не такі знамениті каварники, як Петер Альтербенг (Peter Altenberg) та Ілля Еренбург (Илья Эренбург), також не могли вимудрувати аналогічних слів. Тому найбільш вдалою видається мені фраза, виголошена понад двадцять років тому паном Фріцом, «Старим Фріцом», відомим відвідувачем віденської «Cafe Museum»: «Каварня – це зустріч, яку наперед не призначаємо, але на яку приходимо!», або «Зустріч не лише з іншими, але й чи не єдина можливість безпосередньої зустрічі з самим собою – єдина можливість невимушеного «приходу до себе».

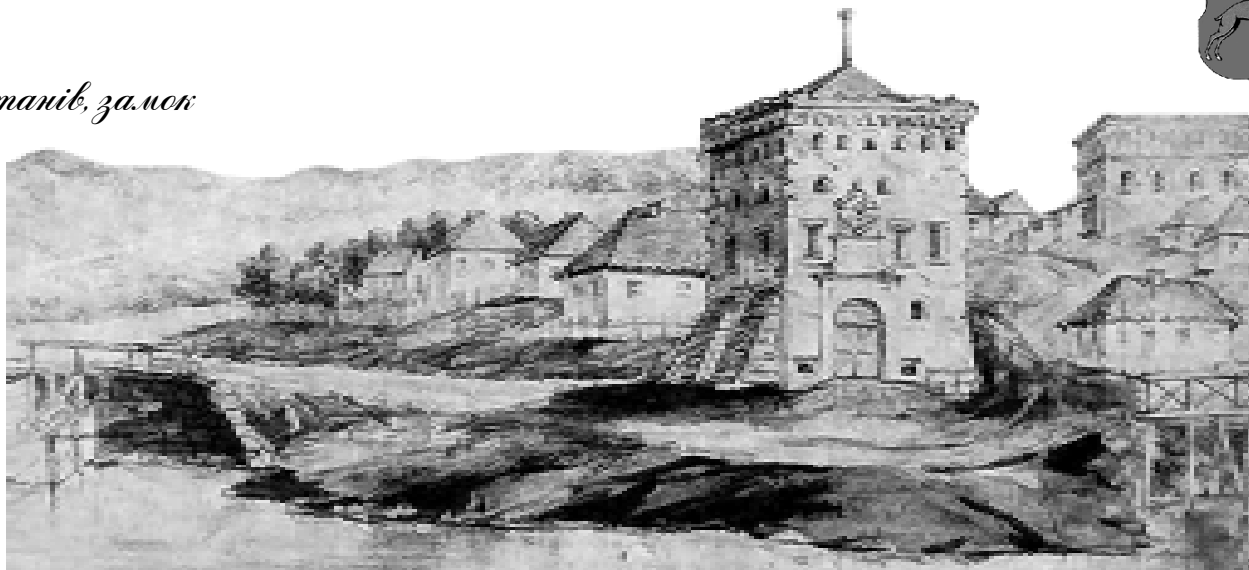
Яким же поверхневим та неповним здається опис, який пропонує нам Яворскі, стверджуючи, що сьогодні у Львові «каварня стала місцем справді (!) громадським, місцем нейтральним (!) для зібрання людей».

Щоб зрозуміти, чим була і чим є для Львова каварня, слід передовсім усвідомити для себе вищий рівень культури нашого міста. Без сум-

73

сатанів, замк

ніву, це розумів і сам Яворскі, можливо найвідоміший знавець усього львівського традиціоналізму. Та все ж він дуже поверхово описує давнє каварнянє життя Львова.

74

Приблизно сто років тому, у 1841 р. про Львів з подивом писав подорожуючий літератор І. Г. Коля (I. G. Kohl) у своїй книзі *Reisen im Innerem von Russland und Polen*, дивуючись незліченній кількості каварень та цукерень у місті, стверджуючи при цьому, що Львів має кращі та елегантніші каварні, ніж його родинне місто Дрезден або інші німецькі містечка подібної величини. «Найкращою каварнею – пише він – є каварня Вольфа (Wolff), що об'єднує кілька залів (!), переповнених відвідувачами у кожній порі дня чи ночі». Незважаючи на те, що власниками тогочасних каварень були переважно німці, вони залишалися глибоко львівським, зокрема і польським явищем. Про це свідчить опис згадуваного вже мандруючого літератора Коля, який зазначає, що хоча самі львів'яни одягаються згідно з французькою чи німецькою модою, саме на вивісках каварень він побачив найбільше зображень народного строю. Шляхтич у капелюсі з горнятком кави у правій руці – це образ для нашої уяви досить нетиповий. Однак не варто забувати, що засновником каварні був не хто інший, як шляхтич: прославлений під час оборони Відня львів'янин Кульчицький, який отримав на своє прохання від короля Собоєського мішки з кавою, знайдені в турецьких наметах, і відкрив у Відні першу в Європі «Kaffeastube». Натхненні його вчинком та відвагою послідовники – відомі родини Вольфів, Сіберів, Гекслів, Шнайдерів (Wolff, Sieber, Hexl, Schneider), стали піонерами каварняного львівського життя, серед яких значиться також навіть одне польське прізвище пана Добровольського, власника

славної колись каварні «Пекло» на вул. Краківській. Хоча пізніше ця каварня сильно занепадала, все ж не останню роль відіграла вона у 1848 та 1863 роках, як місце зустрічей конспірантів – польських патріотів. Подібну роль відіграла у 1914 році каварня «Sans-Souci», у якій постійним клієнтом та душею був ніхто інший, як засновник легіонів Юзеф Пілсудскі.

Продовжуючи відсилати усіх зацікавлених тематикою історії львівських каварень до п. Яворського, а також до іншого співрозмовника п. Шнюр-Пепловського (Schnuer-Perlowski), хочу сьогодні якнайбільше уваги присвятити виключно сучасному життю львівських каварень. Не можу однак закінчити свого вступу, не присвятивши декілька слів вже не існуючій каварні, які «померли» за останні кілька десятиліть, та все ж продовжують жити у моїй пам'яті. На мою думку, для підкреслення їхнього значення та важливості для Львова, потрібно бодай згадати їх назви: «Cafe Monopol» на пл. Марійській, каварня Schneiders на Академічній, «Кришталева» в Пасажі Міколяша, «Європейська» по вул. Ягельонській, «Центральна» на пл. Бернардинів, «Американська» по вул. Травневій, «Sans-Souci» та «Splendid» по вул. Сікстинській, «Grand», «City», «Esplanade», «Abbazia», «Corso», «Royal» по вул. Гетьманській, та «Шотландська» на пл. Академічній.

П'ятнадцять каварень згасли на початку своєї молодості, більшість з них не проіснувала навіть 30-и років. Беручи загальну кількість каварень, які

львів, монастир св. Бернардинів, 1795 р.

ше сьогодні існують — а число їх дуже велике, все ж дуже мало засновується каварень нових. Можна сказати, що смертність каварень, більша, аніж в будь якій іншій ділянці господарчого чи культурного життя і переважає над народжуваністю ...!

Болячки каварників

Описавши в загальному минуле життя львівських каварень, до яких ми ще не раз повернемося при описі окремих місць, переходжу до сумної, ох, як же ж сумної сучасності. І тут перед нами постає запитання: скільки ми маємо у Львові каварень сьогодні?

Коли я запитував про це знавців нашого міста, просячи їх відповісти без вагань і відразу, то відповідь про число каварень коливалася між п'ять і тридцять. Отож, сьогодні маємо шістнадцять діючих каварень: «Cariton», «Центральна», «Європейська» (на пл. Бернардинів), «Grand» (колишня «Театральна»), «Жорж», «Imperial», «Louvre», «Palermo», «De la Paix», «Roma», «Rouge» (вул. Миколая), «Sewilla» (пл. Бернардинів), «Union», «Victoria», «Варшава», «Віденська». Шістнадцять каварень на 300 тисяч мешканців Львова: майже одна на 20 тисяч!

Нехай вибачать мені господарі відомих цукерень та подібних закладів — панство Залеських, Дудка, Велза та ин., що я їх не перерахував. Бо не лише тістечка і ранні години закриття відрізняють їх у моїх очах від правдивих каварень. Ні-ні! Як про це мені розповідав п. Блоцький, відомий керівник «Віденської» каварні та її співвласник, у дев'яностих роках у «Віденській» також стояв буфет з домашньою випічкою та відомими на весь Львів рогаликами п. Себевої, колишньої власниці каварні. Двері ж закривали відразу о 20 год., а вже згодом о 22 год. Та все ж

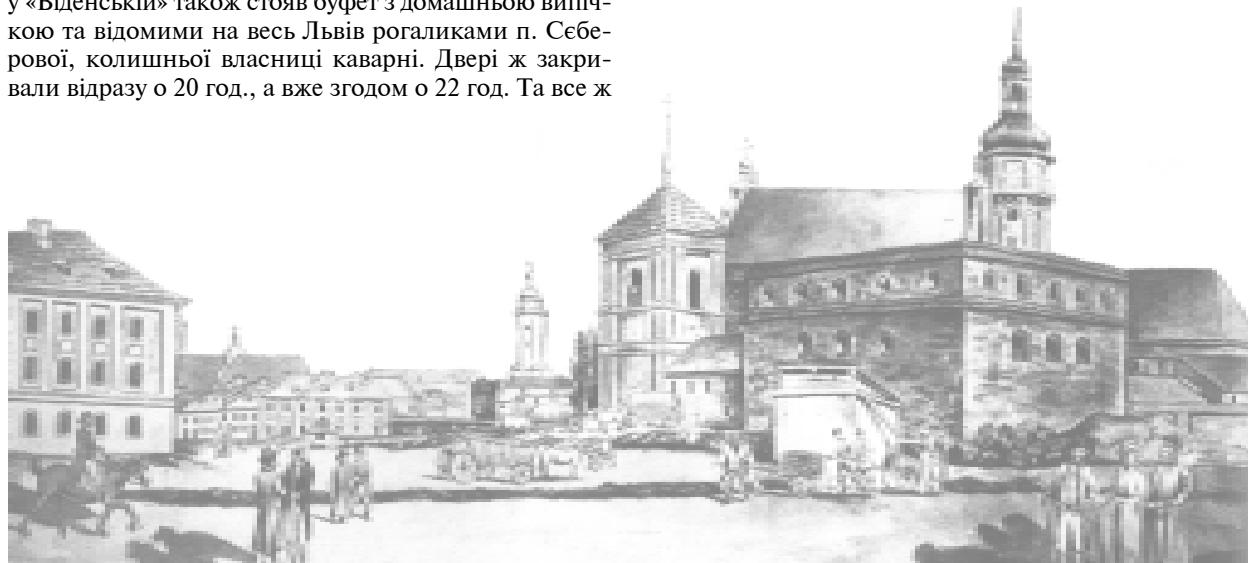
нікому не прийшло б до голови назвати це місце «Cafe-Conditorei».

У моєму розумінні каварню від цукерні відрізняє її назва. Адже цукерня названа майже завжди прізвиськом власника і залишається його власністю не лише матеріальною, але і духовою.

Натомість львівська каварня, приймаючи останнім часом патронат якогось абстрактного символу або географічного поняття, позбувається усіх зовнішніх рис чиєсь приватної власності і стає спільним надбанням своїх відвідувачів: майже товариська інституція, як її описав Францішек Яворскі. У той час, коли власник цукерні, владарюючи за лядою, робить враження спадкового монарха, який урядує у своїй державі за допомогою лагідного деспотизму, власник каварні завжди виходить чи то з офісу чи то з іншого закутку назустріч і вітає відвідувачів, здобуваючи у такий спосіб їхню прихильність. Він схожий до прем'єра уряду, а публіка вважається тут суверенною і незалежною від нікого.

Винайдення такої абстрактної, а одночасно і привабливої назви стає першою болячкою власника каварні, який вирішив відкрити нову кнайпу або отримав вже існуючу від свого попередника. Не є це легким завданням, особливо у місті, схильному до патосу, до мрійництва і до манії величчя.

Кілька сотень паризьких каварень, які у Львові вважалися б одними з найкращих, розташовані на кінцевих станціях автобусів або трамваїв, або біля

метро і носять скромні та реальні назви: «Під автобусом», «Під трамваєм» або «Cafe du Metro». Інші з безпретензійною фантазією називають себе «Каварня геніїв» або «Каварня під котом, що ловить рибу», або ж вживають звичайні офіційні фрази, такі як: каварня «Усе буде добре», каварня «Чому ні?», каварня «На хвилику». І навіть, якщо якась з них вигадує вишукану назву, то все ж вона залишається у межах доступних і зрозумілих понять, називаючись каварнею «Миру», «Великою», «Королівською» чи «Цісарською» або «Катедральною».

Перенесені на наш ґрунт, ці прості епітети та прикмети втрачають будь який конкретний сенс, стають абстрактами якогось міжнародного жаргону: de la Paix, Grand, Imperial, Royal. У Парижі існує сто каварень з назвою «Cafe do Paris», подібно як віденські каварні називаються «Kaffee zur Stadt Wien».

Жодна наша каварня не хотіла б однак називатись «Каварня Львівська». Це б не звучало по світовому. Якщо у назві каварні має фігурувати місто, то напевно це повинен бути Відень, а ще ліпше Рим, Палермо або Севілья. Крім цього, у всіх державах Європи каварням пропонують назви, часто пов'язані з народними героями – поетами, композиторами, художниками, вождями. Але назвати каварню іменем Фредра чи Косцюшки мабуть означало б наразитися щонайменше на звинувачення у блазенстві.

Не знаю, звідки з'явилась думка наректи одну з каварень «Шотландська». Особисто мені ця назва асоціюється з відомим анекдотом про скупих шот-

ландців, що своєю чергою апелює до моєї ошадності (можливо тому вона не проіснувала довго?).

Минаючи поріг чергової львівської каварні, відвідувач бачить перед собою фігуру Міцкевича, і можливо тому заклад називається «Севілья»...?

Відома за своєю назвою давня каварня «Ренесанс» від часу запровадження програми кабаре змінює свою назву на «Louvre». Слідуючи такій логіці, можна очікувати, що музей Оссолінських легко перейменується на Musee Tabarin. Гадаю, що коли вже змінюєш назву, то варто перш за все подбати про її актуальність

Зрештою, чим керуються власники каварень при їх називанні, залишається таємницею. Можливо це взагалі не є так важливо, як інколи нам і їм видається. Цікаво чи назви допомагають нашим каварням добре функціонувати?

Бо окрім трьох – усі інші ледве животіють. Тих трьох я також назвати не можу: бо попри те, що в очах міщан усі хочуть бути успішними, повними клієнтів і життя, в очах влади і податківців навпаки – вмираючими, порожніми закладами. Для цікавості можна навести такий приклад, що дохід однієї з найбільших наших каварень за травень [1934 – ред.] є на три тисячі менший, ніж за травень минулого року. Це мало б свідчити про те, що ця сфера ще далека від глибокої кризи. Причиною є не лише зменшення відвідуваності, але також і зниження цін, які цього року запровадили майже усі каварні, і які сягають двадцяти відсотків. Хоча ціни і так здаються людям дуже високими.

Львів, 1852 р.

Іншою болячкою власників каварень є орендна плата, хоча у більшості випадків і так занижена, та все ж на їхнє переконання — зависока. Нещодавно господар одного з будинків по вул. Легіонів, у якому донедавна була каварня, знизив орендну плату на 50 відсотків, та все ж це не допомогло, бо досі не може знайти нового клієнта на це приміщення. І подібно, як в багатьох інших місцях, де колись були каварні, а тепер розташовані гуртові крамниці, так і тут з часом знищуються столи та крісла, які перекидаються з одного місця на інше; зітруться зі стін залишки декоративних малюнків, не залишаючи по собі жодного сліду нещодавньої краси.

Беручи до уваги високі та ніколи не знижувані ціни за світло, опалення та пресу, яка найліпшим каварням коштує понад півтора тисячі злотих на місяць, втримати рівновагу бюджету дуже нелегко. Ще іншою болячкою власників каварень є звичайно податки, особливо 50 грошовий «нічний податок». Можливо поважним львів'янам, а їх стає щоразу більше, невідомо, що кожен гість, який перебуває у каварні після 12 години ночі, зобов'язаний заплатити 50 грош на фонд безробітних. Клієнт звичайно зобов'язаний, але коли не має бажання цього робити, то відповідальність за це несе власник каварні. Тому неодноразово, як про це розповідав один з власників, коли він не має жодного впливу на клієнта, і одночасно не хоче клієнта вигнати з каварні, змушений замість нього заплатити цей податок, який з часом набирає в сумі стільки, скільки може мати один рахунок. І хоча вже не раз ця справа була обговорювана з клієнтами, які обіцяли власникам чесно платити накладений податок, то все ж прошу ще раз податкову інспекцію, як від імени власників, так

і від імени цілої львівської громади, щоб цей податок трохи зменшити. Навіть сама податкова інспекція була б зацікавлена у цьому. Бо без сумніву, клієнт каварні міг би з легкістю віддати наприклад 20 грош замість 50. У такому випадку і вовк був би ситий і вівці цілі. Тепер же голодний вовк — податкова інспекція, збирає упродовж тижня з усіх львівських каварень не повних сто злотих! Це означає, що пересічно у львівських каварнях після 12 години вночі залишається не більше, ніж 25 клієнтів.

З цієї причини, наприклад, у Варшаві усі каварні просто закриваються. Лише «Європейська» дозволяє гостям залишитись, які, як і каварня, для престижу, не хочуть втікати від офіціантів, що роздають «податкові платіжки». З цього виходить, що з Варшави для податкової інспекції не надходить навіть сто злотих на тиждень. І якщо окремо порахувати так зв. «Нічний податок» осібно від ресторанів та нічних клубів, і осібно від каварень, то виявилось би, що на території цілої держави цей податок не набрав би навіть 500 злотих на тиждень. Натомість у випадку зниження податку до 20 грош надходження вирости б у кілька разів, а можливо навіть у кількасот разів.

Але досить вже про ці матеріальні та земні справи! Каварні є не лише прибутковою справою, але також «громадською інституцією». Про ці громадські та культурні функції львівських каварень, трохи нижче.

Каварні віденського типу

Життя клубів та каварень Львова, ще донедавна специфічне, характерне і типово віденське життя, тепер перебуває під впливом життя і звичаїв варшавських. Хоча за часів існування монархії впливи Відня на життя каварень у столиці Галичини, були особливо вираженими. Сліди цієї віденської пракультури знаходимо в перших описах каварняного життя

77

78

у Львові ще з 40-их років: каварень Вольфа та «Пекла». Приблизно тоді з'явилась у Львові дуже відома каварня, якої до сьогодні збережена назва є найліпшим виразом цих впливів: «Віденська». Цю свою історичну назву «Віденська» берегла мужньо: коли у 1918 р. переможні захисники Львова хотіли знищити усі сліди австрійського панування і вимагали від власника змінити назву, то лише за допомогою відомого директора Чоловського, який намагався зберегти давні традиції Львова, змогли зберегти цю назву для каварні.

До збереження віденського «Betriebs» (нім. «Виробництво» – ред.) у львівських «Kaffehausach» (нім. «Дім кави» – ред.) спричинився значною мірою той факт, що з давніх давен найелегантніші каварні Львова, подібно як і велика частина бізнесу у цілій країні, була у німецьких руках. Хоча це не місце для такого

аналізу, та все ж можна це пояснити за допомогою однією з рис характеру нашого народу, що на словах звучить: чим хата багата, тим і рада.

Варто усвідомлювати, що застосування цього прислів'я до каварняного бізнесу могло б зашкодити його інтересам. Подібно, як львівські власники каварень зберегли у себе віденські «Betriebs», так львівські бувальці каварень залишили в них аж до сьогодні віденський «Stimmung» (нім. «настрій, дух» – ред.) Одне з другим створило найвищий рівень каварняної культури, що промінням поширилося з Відня не лише на колишні країни монархії, але і на цілу Європу, створюючи ній каварні віденського типу. Такий віденський тип каварні ділиться на три гатунки: на каварні самотників, каварні товариські та каварні «фахівців». Усі ці три гатунки були і є представлені у Львові. Найбільш характерною, що збереглась до наших часів без змін – це каварня самотників. Цією каварнею є «ДОК», що розташована навпроти ко-

колтів, поч. 19 ст.

лишньої Korpskommando. Це vis-a-vis спричинилось значною мірою до збереження її характеру. Колись, ще перед війною, а навіть ще якийсь час після, називалась вона злегка революційно «Secesja». Сьогодні її назва – «Європейська». Однак із сьогодишньою Європою, з Європою debacle'ю, нічого спільного вона не має. Вона залишається Європейською, в давньому розумінні «європейської» Європи. Її назва виражає не сучасну Європейську велич, але є радше сентиментальним спогадом.

Дивна, але цікава доля випала цій каварні, яка колись була дрібноміщанською, потім, під час війни, неофіційним місцем зустрічі офіцерів з Korpskommando. Восени та взимку 1918 року тут не раз засиджувались солдати та офіцери усіх рангів та усіх народностей монархії, що затримались у цій повоєнній завірюсі на шляху до своїх родинних країв. Сиділи, чекаючи годинами, днями і тижнями на полагодження своїх репатріантських справ у комендатурі

напроти. Протягом кількох наступних років ця каварня була одним з найгучніших місць нічного життя. Тепер, особливо відтоді, коли «Центральну» перенесли в інший бік міста, стала вона найтипівішою каварнею самітників та мовчазних читачів газет.

Здається, що ніби для цього вона і була започаткована. Твереза внутрішня атмосфера не накидає жодних настроїв, є реалістичною та буденною. Ця каварня також не має жодних амбіцій, щоб стати якимось особливим місцем для святкових днів, а радше навпаки, має шляхетнішу та більш креативнішу тенденційну мету: це місце для щоденних зустрічей, місце постійних клієнтів (штамгастів – stamgast). Тому кожен новий гість завжди звертає на себе увагу інших. Можна сказати, що це каварня бувалих галичан-пенсіонерів.

Декілька відвідувачів, яких там можна зустріти вечірньою порою або недільного ранку, в сумі мають близько тисячі років. Сидять, кожен при окремому

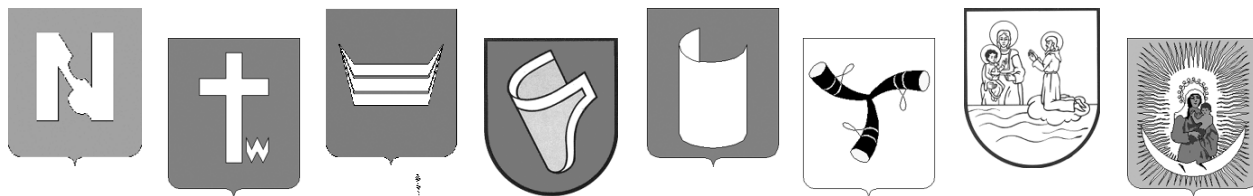

столику. Однак, окрім відокремлення, у цій мовчазній тиші від столика до столика існує все ж взаємна приязнь, наповнена привітністю старости, що вирівнює давні, вже давно неістотні різниці темпераменту та вподобань. Вони вже у такому віці, у якому люди, вперше від часу свого дитинства, починають знову ставати подібними до себе. Та все ж зобов'язують тут ще деякі рештки дистанціювання, відповідно до давніх становищ, до рангу, яким у хвиликах привітань та в коротких розмовах з педантичною прецизійністю себе титулюють. Сидить придворний радник і радник цісаря (Hofrat і kaiserlicher Rat), сидять радники, очима втягнуті у газети, витягуючи з них екстракт життя, духовні калорії та вітаміни, такі необхідні для старості. Старші, часом навіть дуже старші панове, при горнятку з чаєм або при чорній, в малих або великих філіжанках, по-віденськи приготованій в спеціальних дзбанках каві.

Не відважився б тут я замовити, за Варшавським звичаєм, половину чорної у філіжанці. Вважали б це за велике дивацтво, так ніби пиво хотів замовити у філіжанці.

І лише одного каварняного обряду мені тут бракує: церемонії розношення безлічі склянок свіжої води, які подає малий «пикколь» у кожній віденській каварні та шохвилини, раз від разу інший. Бракує мені також за лядою традиційної, золотоволосої касирки у шовковій сорочці, крізь яку проглядається несамопитий бюст (ein fesches Maedel, пане радник!), та її усмішки, прикритої товстим шаром губної помади на виснаженому обличчі. На буфетній ляді під старомодним дашком, яку підпирають дерев'яні скульптури, в'яне у вазі з водою троянда – останній спогад про неprisутню, але шановану усіма мрію про минуле. Зовнішній вигляд цих мрійників є дуже різноманітний. Є тут і розкішні панове зі старанно виплеканими бакенбардами, як також енергійні та штивні екс-достоїники, одягнуті в урочисто-парадні костюми.

Видно гумові стоячі коміри з краватками, що заціпаються на шиї та гумові «rollmankiet», які виглядають з під рукавів. Видно чорне взуття, витягнуте на взірць офіцерського «Salonschuhe» та мешти з довгими шнурівками, обмотаними кілька разів довкола

золотів, замки

ноги у кремовій шкарпетці з білою смужкою, що безсило звисають з під старанно підтягнутих штанів.

На порозі більярдної кімнати, а вечорами також на сходах кокової кімнати, де грають у карти, з'являються час від часу на декілька хвилин молодші панове без маринарок, у самих лише камізельках та модних кольорових сорочках, вносячи легкий, спортивний характер у мовчазну читальню. Час від часу зашумить на повороті старий трамвай. З сусідньої кімнати долітає стукіт по кульках, заглушений сукном більярдного столу. Поза тим лише шелест карт та сухий звук газетних рамок перериває густу, цупку тишу.

І все так само, як тоді, коли Львів, відповідно до інформації старого Brockhaus, нараховував 159787 мешканців та був «eine Bezirkshauptmannschaft und Sitz der Statthalterei von Galizien am Bache Peltew». Тих понад двадцять томів Brockhaus – лексикон, що вкупі з ще грубішим довідником Королівства Галичини та Володимирії разом з Великим Князівством Краківським, були головною та фундаментальною частиною віденської каварні, що свідчить більше про її культурне значення, аніж будь які найвищі слова похвали. І двадцять з лишком томів не стоять тут недоторканими! Безлад, який панує на полиці, свідчить про те, що неодноразово ще сягає нетерпляча рука по якийсь з них і нервово, неуважно відкладає їх назад.

Беру і я один із томів, після літери «Л» та читаю, що вже під час виходу цього тому, дані Бедекерівського опису Лембергу були застарілі. Хтось з гостей-патріотів дописав своєю рукою на полях – почерк

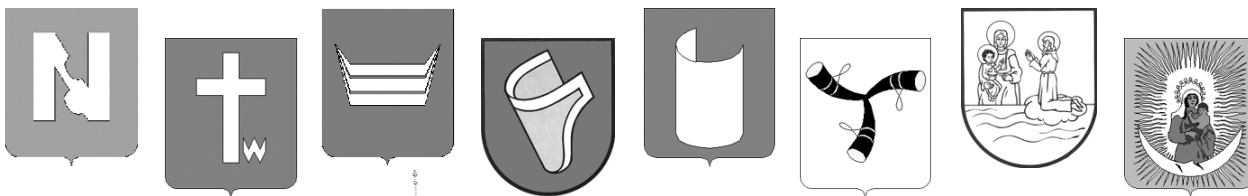
довголітнього урядовця – інформацію, яку вважав за потрібне: не перераховані пам'ятники та деякі історичні дрібниці.

Час від до часу можна при деяких столиках почути німецьку мову, а навіть стовідсоткову, правдиву австрійську говірку: бо німецьку, швабську мову, порівняно з львівською, пом'якшеною мовою галицьких німців, чути навіть у іншій каварні самітників: в найближчій «Sewilli». Але «Sewilla», окрім симпатичного внутрішнього вигляду, самотня та опущена, не змогла ще створити жодної специфічної, власної атмосфери. Як і усі львівські каварні, «Севілья» також є каварнею віденського типу. Однак, жодна з них разом із «Віденською», не здається мені настільки віденською, як «Європейська».

Каварні варшавського типу

Жодна із львівських каварень, віденського типу, які одна за одною, разом з цілим львівським життям поступово підлягають впливові варшавського життя, так не зваршавилась, як каварня «Жорж», що є під кожним оглядом антитезою «Європейської». Це власне «Жорж» передовсім є найбільшою європейською каварнею Львова, європейською у значенні «новоєвропейська», тобто інша від староевропейського характеру «Європейської». Нічого дивного, що вона заснована на зразок «Європейської каварні» у Варшаві. Що більше, є її цілковитою копією. І тому наскрізь є варшавською.

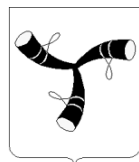
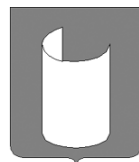
Щоб остаточно зрозуміти, що це означає бути каварнею варшавського типу, потрібно собі усвідомити, що ще донедавна у цілій Варшаві взагалі не

було жодної каварні. Місію каварень, чи радше частину їх завдань, виконували цукерні, які закривались набагато раніше, ніж звичайні каварні, не мали також жодних журналів, не могли продавати ніякого алкоголю та не мали спеціальної кухні. Перші каварні за взірцем віденських засновано у Варшаві лише в останніх роках. Таке копіювання, подібно як і берлінські імітації віденських каварень, не було позитивним фактором. Варшав'яни, як і берлінські громадяни, були занадто активні, щоб годинами вчитуватись в газетні тексти або заглиблюватись в задумі. Не могли упродовж довшого часу висидіти всередині каварні, у якій головну роль відігравала атмосфера та специфічний настрій, які нелегко було відтворити, бо каварні для місцевих клієнтів ніколи не були їхніми улюбленими місцями відпочинку, та й звички такої виробити у собі ще не встигли. Тому берлінські та варшавські каварні навперебій змагаються у витонченості свого внутрішнього вигляду та вишуканості музик, які є головною та єдиною їхньою атракцією.

Оскільки каварні варшавського типу, з представницькою головною каварнею «Європейська», є лише недосконалою імітацією віденських каварень, то каварня «Жорж» є свого роду імітацією імітації. Від

правдивої віденської каварні відрізняється передовсім тим, що є єдиним правдивим місцем у Львові, тільки і виключно товаришським. Дуже рідко тут можна зустріти самотнього відвідувача, який прийшов би сюди – як про це писав старий Фрітц з віденського «Cafe Museum» – до себе самого. Усі відвідувачі приходять не до себе та переважно не для себе, але до інших та для інших. Тому самотність здається тут усамітненням і не сприймається так позитивно, як це є в інших каварнях. Зовнішньому спостерігачеві легко зауважити товаришський характер «Жоржа». На відміну від варшавського типу «Європейської», усі столики у «Жоржі» є круглої форми. Кругла форма столу для каварняної атмосфери та для обов'язкових у ній соціальних прав є надзвичайно важливою. Людина, що сидить за звичайним чотирикутним столом, привласнює його для себе, стає його господарем. Натомість сказати подібне про когось, хто сидить за

Золочів, поч. 20 ст.

круглим столом, неможливо. Його господарські права не кидаються так сильно у вічі. Круглий стіл також — на відміну від чотирикутного столика, який має певну визначену кількість місць — є до нескінченності місткий і тому жодне місце при ньому не є ані гіршим, ані вигіднішим чи менш достойним від іншого. Кожен, хто сидить за цим столиком, має ті самі права, що і його перший господар.

Про «варшавізм» «Жоржа» свідчить також сама пора товариського руху: варшавська передобідня година. Це має більший та глибший зв'язок з загальноприйнятими у Львові столичними поділами дня та з поступовим пересуванням обідньої години на пізнішу. У жодній каварні Львова не видно цього так сильно, як у «Жоржі», де більший відсоток відвідувачів становлять нові львів'яни: емігранти з Варшави, менші або більші достойники, наближені до міністерських справ, та «зваршавлена» товариська сметанка Львова.

У цій обідній порі виділяються особливо певні риси «Жоржа» та починають нав'язувати інші правила поведінки, ніж у вечірній час та на вечірніх концертах. Однією з характерних рис обідньої пори є поділ «Жоржа» на дві різні частини в двох окремих залах. Зала ліворуч від входу є залом домовлених

зустрічей. Зала з правого боку є залом тих, хто не домовлявся про зустріч, але, прийшовши пообідати, зустрічається зі своїми друзями — це зала умовна.

Часті гості умовного залу приходять сюди щоденно у тій самій порі, однак не справляють враження постійних клієнтів, як також контингент цих відвідувачів (відповідно до *contradictio in adiecto*) постійно підлягає дрібним змінам. Деякі з цих змін надихнули одного з відомих математиків і одночасно відомого аматора пасьянсу до злосливого зауваження, мовляв, у «Жоржі», як і в пасьянсі, ніколи не відомо «хто з ким виходить».

З огляду на часті зміни, дуже рідко це викликає особливу сенсацію. Тому я впевнений, що коли б у львівській «Європейській» постійний відвідувач, який стало замовляє чай з молоком, раптом замовив би капучіно, така зміна смаку дала б більше тем до розмов та пліток, аніж коли б відвідувач «Жоржа» змінив

83

свій смак та свої погляди під впливом товариства. Зрештою, товариство, відвідуючи «Жорж», не є аж надто гомогенне, а деякі зміни є такими ж неможливими, як спроба поєднання двох різних хемічних елементів між собою.

Така негомогенність є однією з найістотніших рис каварень варшавського типу, рис, які не зустрінеш ніде, крім «Жоржа», у жодній каварні Львова. Навіть самітники «Європейської» творять більш однорідне товариство, аніж нескоординовані окремі групи у «Жоржі». Це, на мою думку, і створює найбільшу різницю між каварнями традиційного віденського типу і молодшими та різноманітними каварнями варшавського типу.

Каварні на валах

П'ять каварень розміщено довкола Гетьманських валів: De la Paix, Віденська, Imperial, Cariton і Grand. П'ять каварень, доля яких, крім цілої низки відмінностей, залежить від одного життєдайного джерела: від життя та енергії джерела торговців, що б'є ключем під центральним пам'ятником Собєскому та розли-

вається звідти на два різні боки широким кутом валів. Ніби п'ять резервуарів, що живляться з одного джерела, разом з ним наповнюються та разом з ним і висихають. Звідси спільність їхньої долі та звідси, незалежно від класових відмінностей, їхня конкуренція.

Напевне дуже рідко і лише з потреби загляне скромний купець з «Grandu» (колишньої «Театральної») до розташованої на іншому кінці валів, елегантної «De la Paix». Крім того, не буде він тут бажаним гостем. «De la Paix» зовсім не прагне до того, щоб забрати у «Grand» його клієнтів, подібно як і «Grand» не має бажання гостити у себе публіку з «De la Paix». Розділяє їх увесь шлях валів. Та все ж, не один з клієнтів, вийшовши з «Grand» та пройшовши нелегкий шлях вздовж валів до «De la Paix», ставав тут постійним клієнтом. І навпаки – не один з тих, що раз і назавжди прагнули закинути якір свого корабля у безпечних портах «De la Paix», були вирвані силою із спокійної гавані, та змушені знову виплисти на води бурхливого океану валів, не раз раділи можливості час від часу зупинитися в «Grand», знайти

тернопіль, поч. 20 ст.

хвилину відпочинку та можливість вирішити свої справи.

У такий спосіб описали ми ці дві, з огляду на розташування та рівень, найбільш крайні, конкурентні каварні Валів. У них спільна доля і спільна прихильність до клієнтів: «Віденської», «Imperial» і «Cariton», залежала виключно від ситуації біля пам'ятника Собескому: тобто від ситуації на біржі. Усі ці каварні створюють різні рівні одного і того ж типу: каварні купців. З цієї причини ці каварні відчували на собі кризу у господарстві набагато більше, ніж інші каварні Львова. Свідчить про це факт, що загальна їхня кількість зменшилася за останні кілька років на половину. Перед кризою було їх двадцять! Крім вже згаданих, було ще сім інших: «City», «Grand» (в «Grand Готелі»), «Esplanade», «Abbazia», «Corso», «New York», «Royal». Через їх ліквідацію, відвідування п'яти інших каварень, а радше трьох серед них: «De la Paix», «Віденської» і «Grand» ще більш менш тримається, а дві каварні – «Imperiai» і «Cariton» існують більше за рахунок свого нічного життя.

Крім цих п'яти каварень, про які ми згадували, варто згадати ще дві, розташовані щоправда дещо на узбіччі, ніби два порти, у двох протилежних затоках, але між собою стисло пов'язані: «Victoria» по вул. Рейтана та «Palermo» по вул. Рутковського.

З усіх львівських каварень, сьогодні лише чотири розміщені на партері: «De la Paix», «Imperial», «Victoria» і «Union». Говорю «лише», бо щойно недавно, кілька років тому, було аж 14 каварень, розташованих на партері. Тобто окрім чотирьох вже згаданих, були: «Мистецтво» (відомий колись львівський «Михайлик» по вул. Рутковського, про який в загальному описі давніх львівських каварень було забуто), «Boulevard» по вул. Городецькій, «Monopol», «Esplanada», «City», «Corso», давній «Grand» та «Американська», давня «Центральна» на площі Бернардинській і «Splendid».

Тип каварні розміщеної на двох поверхах був особливо поширений в містах колишньої монархії: у Львові, Граці, Празі, там, де наприклад, з двадцяти каварень, розташованих на головних вулицях міста, лише дві або три були розміщені виключно на

партері. Є це дивним ще тому, що в самому Відні існували тоді, а навіть ще сьогодні, лише декілька каварень на кілька поверхів, крім звичайно «Sacher», що мала свою головну залу також на партері. Єдиним поясненням такого феномену є те, що правдоподібно оплата оренди кількоповерхової каварні у тих містах, на відміну від Відня, Берліна чи Парижа, була значно нижчою, ніж орендна плата каварень, розташованих лише на партері.

Так це чи ні, єдиною найкращою каварнею у Львові є сьогодні «De la Paix», з вікон якої відкривається широкий вид на презентабельну вулицю нашого міста. Вона є найцікавішою, принаймні для мене. Та все ж столики біля вікон не втішаються більшою увагою, ніж інші столики у каварні. Крім того, мало хто з відвідувачів «De la Paix» має час та терпеливість зачаруватись прекрасним видом з вікна. Приходять сюди почитати газети, попити каву або, найчастіше, у пошуках інтересу. Для такої мети потрібно передовсім бути побаченим та бачити: не лише чарівний вид, але інших людей, інших інтересантів. Потрібно сидіти лицем

до середини (en face), а не загравати з профілем ззовні.

Канапи біля вікна в каварні «De la Paix», по дві навпроти себе при кожному столику, повернені відповідно до старого віденського типу, боком до залу, та напів до вулиці. Так сиділи у вікнах відомої «Cafe-Fenster-gucker» по вул. Kaemtnnerstrasse офіцери та інтелігенти, спостерігаючи крізь шибки вуличний рух. Тілом були всередині - духом на вулиці. Подібно сідають також при столиках в нішах віденських каварень біля вікон закохані у першій фазі свого кохання, подібно до двох обернених до себе канапок, сліпі на все, що діється всередині чи на вулиці, вдивляючись собі взаємно у вічі.

Але чи це має якесь значення, для поважних купців? І взагалі, чи це зручно: постійно дивитися у вічі? Зустрічі купців в «De la Paix» відбуваються зовсім інших та дуже специфічних

тернопіль, поч. 20 ст.

умовах. Зазвичай сидить один на дивані біля стіни, повернений обличчям до свого співбесідника, а слухач, сидячи vis-a-vis, відвертається боком, та спирається одним ліктем на поруччя крісла, іншим ліктем на стіл, сплітаючи долоні і дивлячись перед собою. Выглядає ніби живий пам'ятник скептицизму.

На загал подібні зустрічі закінчуються для усіх позитивно: тобто не приносять жодного результату. Тому жодна зі сторін не втрачає нічого. Тому нелегко вимагати чогось більшого, окрім депресії, якою повіває з Гетьманських валів. Крім того, пам'ятаючи жидівське прислів'я «Багатий бізнесу не робить, лише людина бідна змушена це робити», а відвідувачі «De la Paix» бідними не є, то можуть дозволити собі на каву (за цінами на 20 % зниженими), на булочки (без масла), які розходяться тут ліпше, ніж у будь-якій іншій львівській каварні, на більярд та на гру у карти. Лише на одне дозволити собі не можуть: заплатити 50 грош «нічного податку».

Ще задовго до того, як починає згасати світло, велика зала «De la Paix» видовжується щораз більше та потопає у мороці. Біля однієї лише бічної лампи засидівся останній постійний клієнт, обкладений цілою скиртою газет, до останньої секунди заглиблений у текст. Минула північ. Останній офіціант, з вимушеним усміхом та незарадним рухом рук підходить до читача. Розуміються без слів. Клієнт покидає недочитану газету, бере свій плащ та парасолу, яких, про всяк випадок ніколи не залишає у гардеробі, і прямує до виходу. Лише з сусідньої кімнати,

де засідає картярний клуб, чутно ще шарудіння карт. Великі чорні вікна «De la Paix», ніби сліпі, вдвляються у порожню, темну львівську «avenue». Вали сплять.

І шойно тепер розпочинається життя в сусідньому «Imperial». Однак з огляду на те, що цікавимось життям каварень лише у їх класичній формі, відвідали ми це місце в обідню пору. Велика танцювальна зала, подібно як і інші нічні «виходки» спить. З вузького передпокою на першому поверсі входимо до двох «дених» залі. Сіра, скрипуча, простора підлога прогинається під ногами. Темні, понурі шпалери: низькі та сірі від диму стелі. Цілість є вершиною розкомплексованости. Враження подекуди жахливі. Простота у меблях майже тюремна. Власник, який більше дбає про рух на танцювальному майданчику, цілу свою увагу присвятив нічному життю свого бізнесу. Тому у звичайний день у головній залі порожньо, подібно як в головній тюремній залі, з якої шойно відправлено в'язнів. Денні клієнти «Імперіалу» на таку ізоляцію не заслуговують. Тому можна їх поба-

чити лише з балкону, коли вони, користаючи з теплої погоди, групами сидять на валах, розмовляють, часом таємничо, та все ж не конспіративно.

88

Лише у недільну обідню пору «Imperial» наповнюється клієнтами. Наповнюється вулиця перед будинком, широка в'їзна брама. Не звертаючи увагу на таблицю, яка забороняє затримуватись та прогулюватись у брамі, збирається там чимало підлітків та недільних bon vivant зі своїми подружками. Стоять під стінами та прогулюються туди і назад. Зі спокоєм намагаються не звертати уваги на заборону, з динаміка, розташованого у брамі, долітають слова: Любов тобі усе пробачить. Але ці слова не належать «Імперіалу», а долітають з кінотеатру, який розміщений у середині подвір'я. Товариство, яке прогулюється у брамі, не є, і ніколи не хотіло бути клієнтами «Імперіалу». Недільні його клієнти зовсім не подібні до клієнтів кінотеатру, так само, як не подібні до клієнтів жодної іншої львівської каварні.

З усіх валів, з усього Львова, а навіть з усіх Карпат сходиться та з'їжджається до «Імперіалу» у кожен неділю спеціальне товариство: директори деревообробних фірм, власники тартаків, лісні ділки, з великих і провінційних містечок, люди з глибоких лісів, відомі бізнесмени, посередники в халатах, лісничі у стрілецьких костюмах. Це біржа дерева. «Imperial»

удень, а особливо в неділю, є місцем зустрічі деревообробних ділків, специфічною фаховою каварнею.

«Віденська» каварня

Каварнею усіх професій, починаючи від лещетарів і закінчуючи акторами, є каварня «Віденська».

Є вона чимось більшим, ніж просто звичайною каварнею. Є вона географічним поняттям, особливо для Львова ця каварня має таке саме значення, як для Відня Stephansplatz, для Берліну перехрестя Friedrichstrasse і Unten den Linden, для Парижа площа de l'Opera. Це центральний пункт міста. Серце Львова. Тут з'єднуються усі артерії міста: трамвайні лінії, що розбігаються звідси в усіх напрямках. Складається враження, що коли б це серце вмерло, у той момент повинен вмерти цілий рух на усіх трамвайних лініях. Так було з давніх часів, коли у Львові існували лише дві лінії: Вокзал – Личаків і Вали – Стрийський парк, які перетиналися в одному найважливішому місці «Віденська каварня» або просто «каварня».

Бо ще за часів кінного трамваю, а навіть ще давніше, говорячи «каварня», львів'яни мали на увазі «Віденська каварня». Було це місце, куди сходилась уся еліта міста: політичний та військовий світ, фінансисти, університет і театр. Було це в тих часах, коли

Львів, відповідно до інформації «Маєра», який спокійно лежить на полиці за склом, нараховував близько 87109 мешканців.

«Маєр» вийшов друком у 1877 році. А «Віденська каварня» є ще старшою за віком. У дещо зміненому вигляді існує вона з 1829 року. Збереженню свого первісного вигляду «Віденська каварня» завдячує ласці громади міста Львова. Зі сторони площі Св. Духа, яка з давніх часів належала до громади, «Віденській каварні» лише за спеціальною умовою дозволили зробити вікна та двері, з застереженням, що на перше прохання громади вони будуть замурувані без жодного відшкодування. Що переконало громаду надати такий дозвіл – зрозуміти сьогодні неможливо.

У кожному разі, відколи будинок у 1870 році перейшов до інших власників, піонерів каварняного життя Львова, Антонія і Генофефи Себерів, то до сьогоднішнього дня, навіть для найсуворішого цензора «Віденська каварня» не дала жодної причини, щоб з огляду публічної моральності хтось зажадав замурувати вікна, чи хоча б закрити їх шторою. Контрактна умова при продажі «Віденської каварні» зобов'язувала закрити її вже о 20 год., не дозволялось їй утримувати ані музикантів, ані приймати на роботу молодих жінок. Навіть тоді, коли за останні

десять років пересунуто годину закриття каварні на десяту, а пізніше на дванадцяту опівночі, ввечері «Віденська каварня» майже завжди була порожньою. Не допомогли навіть театральні вечери, якими намагались притягнути сюди публіку, що поверталась з театрів. Не допомогло створення центру прем'єр, з організацією у одній із зал спеціальної каси з продажу квитків до театру. Не допомогла також присутність відомих акторів – Руштовського, Квітневих, Залізних – з Густавом Фішером на чолі, який одного разу, незадоволений з праці нового офіціанта та бажаючи показати йому, як це потрібно робити, взяв на руку рушничок і майже годину сам обслуговував увесь зал, розносячи по десять горняток кави одночасно.

Горняток – ну звичайно! Бо ще в дев'ястих роках подавали тут каву у домашній спосіб, у порцелянових горнятках, прототипах сьогоднішніх віденських філіжанок. А єдиною жінкою, що перебувала у цей час у залі, була власниця, п. Себерова, достойна матрона, неподібна цілковито на якусь «недоступну» жінку з-за буфету.

Коли у 1902 році «Віденська каварня» перейшла від рук панства Стадмулера та Чудзак (Stadtmuller, Czudzak), до урядування сьогоднішнього власника п. Блоцького, настала перша, і від того часу остання, кінцева модернізація усієї «Віденської каварні».

89

Головне місце, що перед тим було розміщене посередині будинку від сторони вулиці Гетьманської, пересунуто на ріг вулиці Кілінського. З першої зали перенесено більярд до зали зі сторони площі св. Духа, змінили усі меблі і щонайважливіше – збудовано на площі св. Духа відкрити терасу.

Цією терасою «Віденська каварня» вибігала назустріч клієнтам з Валів, що за дощових днів переміщались від пам'ятника Собескому під дашок тераси, а вже пізніше, дещо сміливіші, увійшли до більярдної зали, забираючи для себе майже усю каварню, крім останньої кімнати, зі сторони вул. Кілінського, яка і до сьогодні залишається резервуаром для старших людей, що з діда прадіда визнають «Віденську каварню» за єдину пристойну каварню в довколишньому содомському світі.

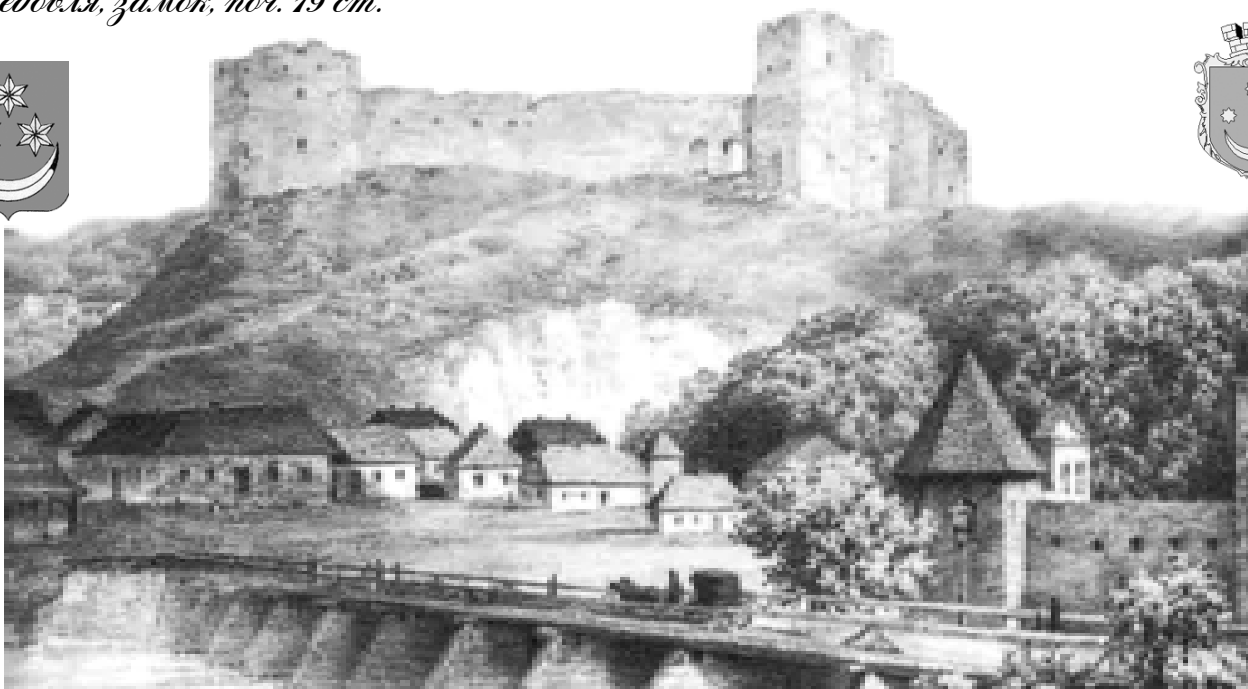
На загал вважається, що ця кімната є кімнатою конференційною. При оригінальних восьмикутних столиках з мармуру, підписуються тут купцями та бізнесменами важливі документи, трансакції, які пізніше, поділені на сто малих справ, обговорюються далі в більш вільнішій атмосфері більярдної зали, на терасі або взагалі на Валах.

«Cafe Carlton»

Хоча і близько Валів, біля музею Промисловости розташована «Cafe Carlton», але з самими Валами не має багато спільного. Упродовж дня рух клієнтів у ній невеликий. Головна її зала, світла і симпатична, з вигідними, типово віденськими вікнами, ввечері майже порожня. При бічному столику сидять троє трохи дивних джентльменів: брюнет з неприємною зовнішністю, елегантний товстун та вилізаний, мокрий молодий чоловік. Мовчать: та все ж створюють враження, що спілкуються між собою, без слів обговорюють якийсь план чи полагоджують якісь рахунки.

Крім них у залі немає нікого. Лише крізь останнє вікно проглядається невелика група людей. Підійшовши ближче, бачу, що цю групу творять троє людей. Троє – але яких! Був це поважний на вигляд господар, разом з відповідного вигляду родиною. У повітрі було чути дрімаче піаніно та джаз. На столиках дрімали розкидані у рамках журнали. Гладкі та свіжі. Виглядали, ніби ще жодного разу до них ніхто не торкався. Беру один із них до рук і бачу, що з першої сторінки вирвано купон на літній конкурс. У другому і третьому – те саме. Напевне сам господар

тередовля, замки, поч. 19 ст.

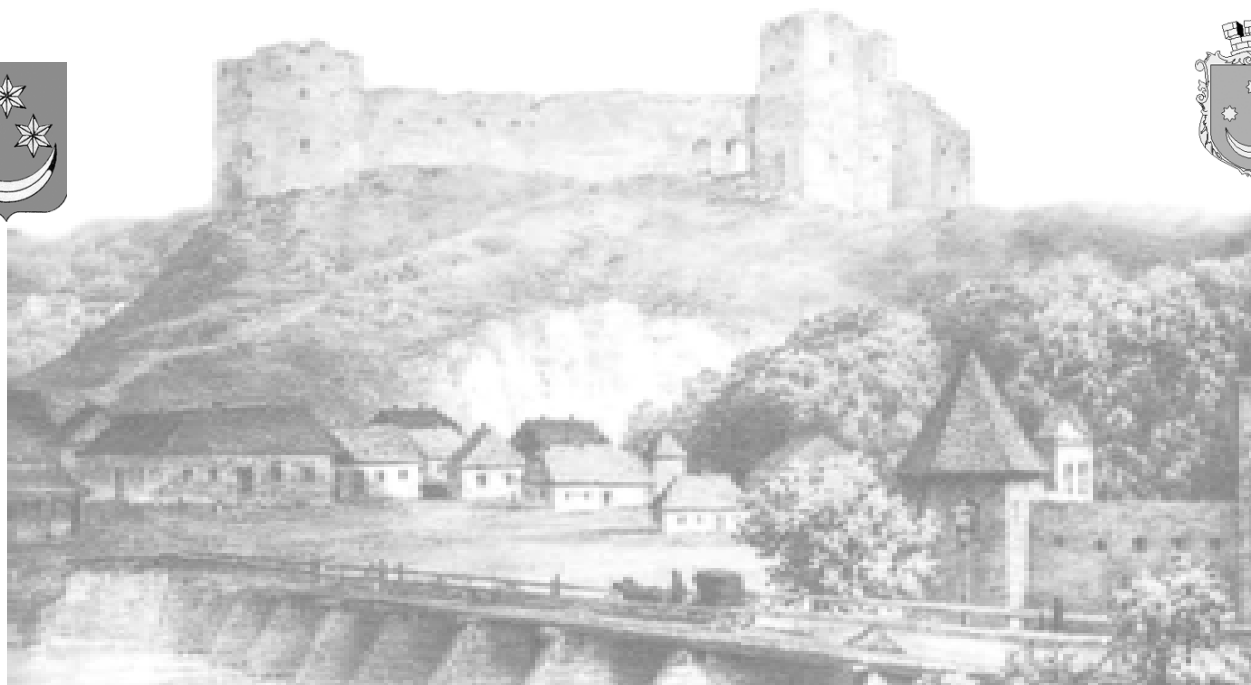

витає їх швиденько, з самого ранку, ще до того, як потраплять вони до рук читачів, також охочих до літніх дармових канікул. Має рацію. Для чого йому виписувати журнали для каварні? Можливо у такий спосіб повернуться йому його кошти, витрачені на каварню. Дай йому Боже ці безоплатні чотири тижні відпочинку. Це буде для нього корисним!

Мовчазна трійка джентльменів ... закінчила свою німу нараду. Молодик, підсумувавши якісь цифри у своєму записнику, подав своєму співрозмовнику брютету кілька сотень золотих та жменю срібла. І в той момент сталась річ незвична, та в жодній іншій каварні на Валах не можлива. Отримавши від молодика гроші, брютет поліз до кишені і витягнув з неї грубу пачку банкнот: по двадцять золотих, п'ятдесят і сто, завернутих у кілька банкнот по п'ятсот золотих ... Було цього – наскільки я зміг сягнути оком, запаморочений від вражень – кількадесят або навіть більше тисяч. Брютет доклав до цього всього ще папери, отримані від молодика і засунув це все знову до кишені. Пізніше, знову без слів, встав, узяв капелюха і палицю і, навіть не кивнувши головою своїм товаришам, залишив каварню. Після того, також мовчазно, вийшли за ним товстун і молодик.

Попри все своє бажання розпитати про них у офіціанта, я все ж таки не зміг цього зробити. Однак під час цих роздумів, ким ці люди можуть бути, несподівано для себе мою увагу привернула розмова за сусіднім столиком. Група відвідувачів, стоячи, обступили колом один зі столів. Дивлячись один на одного через плече у якусь мить усі почали несамовито кричати та дискутувати, що з часом переросло у сварку, погрожуючи через якусь хвилю перейти у бійку. Можливо азарт гри у карти, подумав я собі. Звідкіля такі емоції? Однак, швидко усі почали розходитись, і на столі я зауважив, на мій подив, замість карт – шахівницю. І стало мені соромно, про таку мою підозрілість.

Надійшов вечір і каварня спорожніла. І тоді почалось її поступове перевтілення. На початку прибрали з кімнати усі вішаки. Перед тим я спостеріг у стінах дірки від цвяхів: сліди раз і назавжди забраних зі стін вішаків. І відразу зрозумів: відтепер усі гості зобов'язані свої речі віддавати до гардеробу. У такий спосіб ідуть приготування до танців. Пізніше забрали столики з середини залу, а на червоний мармур інших столів накиннули білі обруси, що означало майже у кожній каварні підвищення цін до рівня

концертних. Нарешті відкрито піаніно і вимкнено світло, залишаючи лише декілька слабких, кольорових ламп: кольорових для настрою і слабких для економії.

Перевтілення сталося. «Carlton» зробився танцювальним майданчиком, ізольованим від Валів та їх публіки закритими шторами, крізь які пробивались лише промінчики кольорових ламп...

Каварня «Театральна»

Спокійне, різнобарвне світло продирається з наріжного картярного залу «Гранду», який змінюється у вечірній час на затишну барну кімнату. Однак тут, на противагу до «Carlton», принаймні за дня, цілковито панує публіка та атмосфера Валів, змішана бізнесовими розмовами і дискусіями, згадуванням минулої епохи, коли збіднілий, старий «Grand» був ще відомою «Театральною». Вечорами все ж чутно ще звуки давнього вальсу Штрауса, звуки фокстроту і джазу.

Сівши на зручну, м'яку канапу, можна у цьому кольоровому мороці віддатись мріям про майбутнє.

Вже добігає кінця оперна прем'єра в театрі і публіка, зачарована пишним тенором Шляфнеберга (Schlafneberg), гучно входить до «Театральної», наповнюючи її прекрасні барокові зали, що тонуть в поволі гаснучому світлі ...

А можливо ... можливо ми вже перебуваємо у першому десятилітті нашого століття, коли старий театр замінився на концертну залу, в якій усіма львівськими філармоністами керує п. Челянський. Змінилась також і «Театральна» і з товариської каварні минулого століття зробилась каварнею солідного купецтва. Вечорами однак домінують тут кокетки, шампанські гризетки, «дами від Максима». І лише деколи, під час карнавалів, відважуються сюди заглянути дами з вищого товариства, прикриваючи свої обличчя масками. Вже пізно. Одна пара заховалась у тихому куточку, подалі від очей світу: рожеве Доміно в товаристві свого покровителя. Вона, похиливши

Дугжанів, вер. 20 см.

маску та відкинувши доміно, у своїй бальній сукні, худенька в талії наче оса, запалилась під його жагучим поглядом та опустила дивовижно причесану голівку на білі груди, що намагались вирватись з затиснено-го корсету ...

Він обняв поглядом її постать та затремтів, коли під відхиленим подолом атласної сукні зауважив форму її ноги, відкрити трохи вище кісточки та вдянуту у білу, мереживну панчішку ...

Десь на дні старих дзеркал в барокових рамках, колись золочених, а сьогодні полакованих нашвидкуруч, залишились ще можливо ті образи, як залишилась у глибині старих очей з меланхолійним поглядом на сумну реальність.

У виразному світлі дня, ще більш чіткіше видно упадок «Театральної». Поверхові ремонти не змогли затерти слідів її давнього стилю, що проглядають тут і там з під заповорожених штор, які намагаються у цих достойних, завжди трохи занадто урочистих залах, створити якийсь більш інтимний настрій.

Не личило б це зрештою теперішньому призначенню цієї каварні, що розташувалась тут на межі з дільницею дрібного жидівського купецтва. У великому залі стоять невеликі групи торгашів. Гості постійно входять та виходять. Рідко коли сідають. А сівши, рідко коли дозволяють собі на

горнятко кави. Постійно входять нові, розглядаються довкола, заглядають по кутах, щось шукають і виходять, щоб знову за хвилину повернутись.

Лише у наріжній залі, тій, яка у вечірній час намагається імітувати бар, сидить кілька груп при картах і кілька пар шахістів, оточених колом вболівальників. Дозволено, як у себе вдома, залишити капелюхи у себе на головах. Як у себе вдома з'їдають принесений із собою хліб. Та з родинною довірою, а одночасно трохи несміливо, розмовляють з офіціантами. Говорять до них на «ти», однак замовлення роблять у формі радше невизначеній, тобто запитальній: «Може принесеш мені склянку чаю?... Будь такий добрий». Здається, що самі не вірять у виконання таких прохань. Самі сумніваються у результативності такого прохання.

Логічно, дивлячись на них, починаю сумніватись, чи їх скромне прохання про склянку чаю, подібно як і їх скромне прохання про щоденний хліб, завжди буде так таємничо виконуватись. Дивним здається, що ці люди, завжди культурні та далекі від легковажності, не раз останній свій гріш віддають власне на каварню. Окрім цікавоти, шукають тут не стільки заспокоєння своїх фізичних прагнень, скільки духовних потреб. Не одні шахові проблеми, які розв'язуються в гроні товаришів, стали для них фундаментом

93

до дискусії, які їхні батьки та дідуся цілими днями провадили по beth-hamidraszach. Мозок і нерви, вимучені проблемами, конкретними купецькими справами, шукають відпочинку у високих абстракціях карт або шахів. Адже шахи, як і карти, є для цих людей не лише джерелом прибутків, але й розумовою грою. І тому не азарт розквітає по картярних залах цих каварень, але шляхетний «derdel».

Каварня «Cafe Palermo»

Спеціальний «Tarok-klub» міститься у найближчій «Cafe Palermo» при кінці вулиць Рутковського та Камінського. Подібно як колись назва «Cafe Abbazia» по вул. Легіонів, так тепер «Cafe Palermo» навіває спогади про омріяне клієнтами гаряче сонце. Орієнтальні настінні малюнки відображують південні дива. У глибині затіненого залу, між дзеркалами, виділяються чотири картини-близнюки, створені кимось з художників, пейзажні студії якого завжди проходили не далі, аніж львівська рогатка. На кожному з них намальовано Палермо, пасма цеглистого, червоного піску, на якому виростає рудо-зелена пальма над берегом гранатової хвилі моря і на тлі яскравого лазурного неба з кремовим сідаючим сонцем.

Можливо завдяки таким емоційним картинам і завдяки емоційному освітленню бічного залу, над яким розміщено табличку «Tarok-klub», ця каварня

має хоч якийсь успіх. Але цей емоційний «Tarok-klub» не перетворюється вечорами у бар і немає танців, як у сусідніх «Caritonie», чи «Grand» або «Cafe Victoria».

Ні. «Palermo» є задбаною, солідною, стовідсотковою каварнею, що нагадує живі жидівські каваренки віденського Leopoldstadt.

Не залишилось у ній ані сліду від того, що було тут чверть століття тому: з відомої «Під жовтим простирадлом». Ця назва, менше відома, мала своє прикре тлумачення: господар, який багато років хворів, та все ж хотів пильнувати свій бізнес, лежав у головній залі своєї каварні, завернутий у не дуже чисті простирадла. У гарячі дні переносили його з ліжка під буфетом на більярд ...

Таку розкидану постіль я бачив сьогодні в одній львівській каварні: «Cafe Victoria». Щоправда складалась ця постіль лише з однієї, і то чистої подушки на дивані біля буфету. І правдоподібно, коли нічні танці у «вікторії» затягнуться на довше, змучений господар задрімає на ній на якусь хвилину.

Господар може спокійно дрімати і серед дня. Лише у задній картярній залі панує невеликий рух. Передня зала зі світлими жовтими шпалерами та світло жовтими меблями, з дивними балдахінами в куті біля буфету та в другому куті, над сценою оркестру, удень завжди порожня. Кілька відвідувачів бурмочуть щось, як у дрімоті, або гортають журнали. А будь які консумації тут здається взагалі не практикуються. З тієї причини офіціант спокійно проводить свій час на балконі. Роздивляється людей та метушню на «чорній біржі» посередині вулиці.

Сtryжyв, замок, поч. 20 ст.

Можливо хоче почути останній курс долара. Після настирливого постукування нового клієнта, постійні відвідувачі самі закликають його до зали.

На загал усе спокійно і тихо. Подібно до дзижчання мух, з вулиці долітають звуки «біржі», пригадуючи усім, що вулиця Рейтана розташована у межах Валів.

Господар може спокійно спати навіть удень. І здається мені, що у випадку подальшого тривання сучасної кон'юнктури, і інші господарі сусідніх каварень на Валах, подібно як і господар «Вікторії», зможуть западати у глибокий, кризовий сон на своїх подушечках ...

Каварні «Louvre» і «Варшава»

Принаймні дві з поміж існуючих у Львові каварень живуть подвійним життям, у якому їх денний рух зовсім не подібний до руху вечірнього: «Louvre» і «Варшава». Обидві розташовані близько одна до одної і започатковані приблизно одночасно. Упродовж тривалого часу обидві мали характер каварень купецько-товариських. Обидві ділили між собою тих самих клієнтів, які, буваючи то в одній, то в другій, повсякчас намагалися їх порівнювати, стимулюючи до шляхетної та затятої конкуренції.

Були вони ніби дві сестри, які хоча не були подібними зовні, мали все ж від народження ті самі умови розвитку. Однак, доля склалася різна, і з роками змінився і характер каварень. «Варшава» мала щастя

попасти до рук доброго господаря, отож провадила регулярне та безпечне життя. А каварня «Louvre» — primo voto «Renaissance» — не дивлячись на те, що лише раз змінила свою назву, господарів своїх змінювала декілька разів, а тому провадила життя бурхливе, шукаючи щастя то тут, то там — дозволяла собі «дивні речі» і знову поверталась на шлях чесний і праведний.

Упродовж неповної чверті віку свого існування обидві втратили блиск своєї молодости та зістарілись трохи передчасно. «Варшава» намагається зробити ще деякий косметичний ремонт для часткової консервації свого обличчя: тут виглядає свіжішою, там щось сором'язливо прикриває, доробляє щось нового, не дуже зі смаком, однак з кокетством і бажанням сподобатись. Каварня «Louvre» натомість збідніла, засіріла та стратила багато зі своїх молодих аспірацій.

Так, так — «Варшава» мала щастя, шлюбуючи у молодому віці досвідченого пана, який зміг вказати їй властивий життєвий шлях. Тим паном був Франц Мошкович, відомий колись король львівських каварень, якого знали також як просто «Франц», а сьогодні король варшавських каварень, популярний у Варшаві під іменем пан Франьо.

Розмовляючи про львівські каварні, не можна оминати цього чоловіка, бізнесові таланти та рухливість якого спричинились до розвитку каварняної культури Львова. Почавши від колишньої «Європейської» на розі вул. Ягелонської і Городоцької, та на «Варшавській» закінчивши, він змінював каварні подібно як bon vivant міняв своїх подружок. Як правдивий bon vivant він проводив ці зміни з обопільною вигодою: не лише особистою, але і з користю для своїх каварень-коханок. Умів з кожною з них відпо-

відно обійтись, відповідно подати і на якийсь час забезпечити її майбутнє.

96

«Варшава», не враховуючи його інших, пізніших, хвилевих коханок, була останньою його великою любов'ю у Львові. У житті Франца мала вона одне з головних, можна сказати символічних значень: її назва, що сягає ще часів передвоєнних років, була попередницею його пізніших «варшавських» орієнтацій. З тієї львівської «Варшави» переїхав до правдивої Варшави, ставши одним з найпопулярніших репрезентантів Галичини, єдиним пропагандистом правдивої віденської каварні (його «Adria» стала єдиним місцем у Варшаві, де можна було знайти майже усі часописи та журнали).

Покинута Францом, «Варшавська» взяла шлюбу з одним з його учнів та співробітників, який намагався іти слідами свого учителя та в міру можливості підтримати життя «Варшави» на колишньому рівні. Якщо це не вдалось вповні, то це не лише його провина: характер і вигляд «Варшави» змінився під впливом змінених смаків клієнтів та змінених понять сучасної «kaffeologii».

Передовсім змінився її внутрішній вигляд. Головна зала, колись світла і широка, залишилась поділеною на дві окремі частини: на залу каварні, та на залу бару. Змінило це не лише розлогість зали, але і цілу традицію: колись повна пишності, сьогодні

намагається у каварняній частині безуспішно відтворити колишню інтимність. З одного боку, головна зала відділилася від чудової блакитної зали — з мармуру, з багатьма фіраночками, з іншого боку, зі сторони бару відгороджено її стіною, над якою повіває дивно розмальована фіранка. Після кожного відкриття і закриття дверей трясеться ціла стіна, подібно до дешевої театральної декорації. У випадку сильнішого удару дверима, усе це диво розлетілось б на кілька частин.

Тому господар повинен за всяку ціну дбати про те, щоб жоден з відвідувачів не мав причини до тріскання дверима. І слід визнати, йому це вдається. Доказом цього служить хоча б те, що «Варшава» сьогодні є єдиною каварнею Львова, де в кожній порі дня і ночі панує поживалення. Каварня є місцем жидівської палестри, жидівського купецтва, місцем сіоністів та жидівської академічної молоді, а також центральним місцем жидівських анекдотів, які написані тут при столику відомого сатирика та розходяться звідси на усі сторони світу.

На противагу каварні «Louvre», де враз з вечірньою порою змінюється публіка, у «Варшаві» вдень і вночі перебувають ті самі відвідувачі, тратячи в часі вечірнього концерту те, що заробили не раз при цьому самому столику в обідню пору.

Таємничо, на бічній стіні буфету висить табличка «У кредит не даємо». І не знаю, чи повісили її там з тієї причини, щоб клієнти, погодившись з умовами оплати, самі вже про кредит не просили, чи теж

скалат, замок

для того, щоб господар, вимушений не раз надавати кредит, не міг побачити своє власне розпорядження.

Хоча і вдень, і вночі бувають тут одні і ті ж відвідувачі, все ж день від ночі у «Варшаві» відрізняється. Як різняться день і ніч. Удень гості заглиблені по самі вуха у газети, а під час дебатів не вилазять поза краї своїх столиків. Творять окремі групи, які живуть власним життям, зайняті виключно собою. Увечері, коли столики накриваються білими обрусами, відкладаються газети, закінчуються дебати, а групи поєднуються у спільне товариське життя. Тоді клієнти, які сиділи в обідню пору при сусідніх столиках та ігнорували взаємно один одного, раптом себе навізаєм зауважують, обмінюються посмішками та перебувають у взаємній приязні.

Оркестрова естрада розташована між власне каварнею і баром. Удень вона гарно заслонена однією з небагатьох у цій каварні провізоричних ширм, а увечері відкривається для вечірнього концерту. Однак, цей концерт є власне концертом лише одну годину, а оркестр є тільки годину оркестром салонним. Бо настає ще одна магічна зміна: зміна стилю музики. Диригент, музиканти, фортепіано – усі роблять оборот на 180 градусів до барної стійки. Перед стає кінцем, а другий ряд стає першим, музиканти каварні перетворюються на джаз-бенд, концерт – на танці, бар – на дансінг, каварня – на ресторан, а

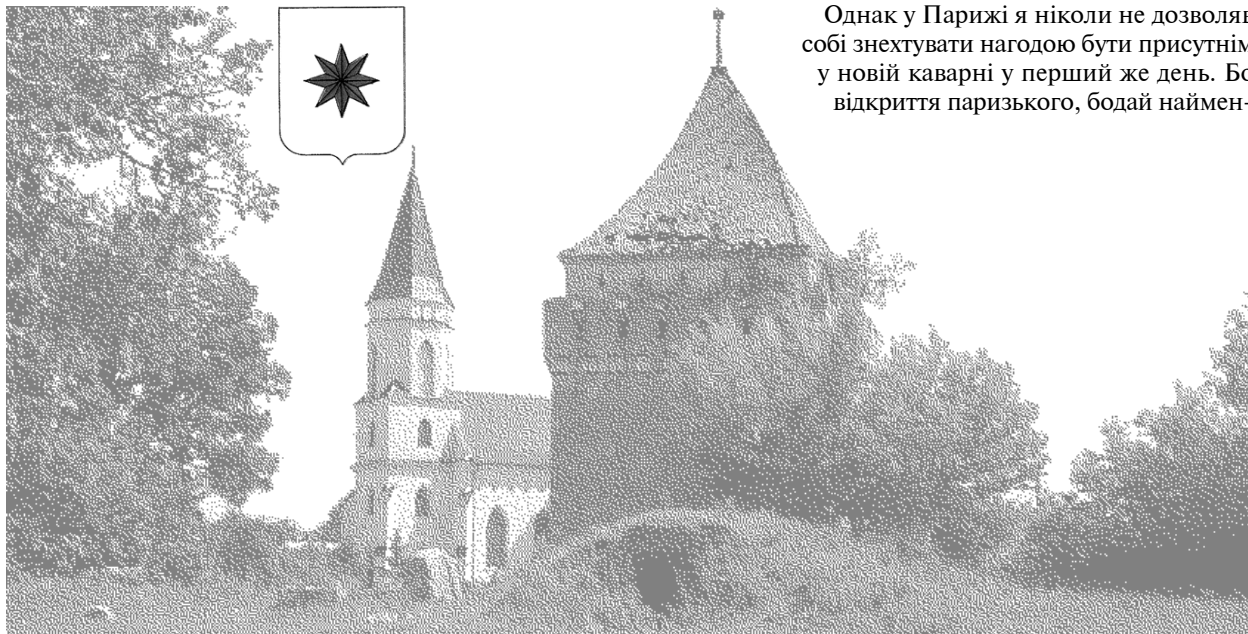
господар, правдивий Бен-Алі-Бей, стає помалу, шовчора, маленьким мільонером ...

Подібне відчуття нестабільності і вічних змін у світі огортає мене в прекрасних салонах «Louvre». За дизайном подібний до ренесансного «Weinkeller» у підземеллях якоїсь німецької ратуші, що служать каварнею, зовні створює враження біржі, у якій випадково опинилося кабаре. Тут справді важко позбутися спогадів про «чорну біржу». У величній, прохолодній напівтемяві, яка панує тут удень, у світлі вечірнього кабаре блукають примари з епохи інфляції, звучить ще голос колишніх трансакцій і ніби луна магічних заклинань, дрижать у повітрі девальвовані цінності: Ходорів, Стараховиці, Яворно... Як крізь імлу почув слова пісеньки, що долиає зі сцени та розповідає про якесь кохання, про поцілунки, що частя та нещастя – можливо це знецінені слова, фіктивні вартості кабаревої романтики без реального почуття ...

Каварня «Шотландська»

Після кількатижневого ремонту, свіжа та відроджена, відкрилась каварня «Шотландська». На її відкритті я не зміг бути присутнім з тієї причини, що жодного відкриття не було. Можливо це і добре. Як мало б виглядати таке відкриття? Банальна, нудотна урочистість відродження діяльності «одного з відомих відділень львівської сфери послуг».

Однак у Парижі я ніколи не дозволяв собі знехтувати нагодою бути присутнім у новій каварні у перший же день. Бо відкриття паризького, бодай наймен-

шого шинку, або його перехід до нового господаря є подією приємною та особливою. Ще за кілька тижнів до відкриття можна побачити оголошення про день та годину події. У вітринах каварні виставляються дрібні подарунки, які отримують усі, хто упродовж перших трьох днів відвідають це місце. Найбільшою заохотою, окрім подарунків, є звичай, який панує лише 24 години після відкриття: кожен гість, замовивши якусь страву і заплативши за неї, отримує її ще раз, уже безкоштовно. За кожен заплановану каву, отримуєш іншу без грошей, за кожен коньяк – ще один, за кожен порцію морозива – ще стільки ж.

Нічого отже дивного, що не лише мешканці цілого кварталу не оминають такої нагоди, але цілі групи таких фахових «першовідкривачів», що мають спеціальний календар таких подій, сходяться з Montmartre до Montparnasse та з Clich до Italie, щоб за рахунок господаря випити свою постійну порцію за пів ціни, або радше, щоб за свою постійну ціну випити удвічі більше, ніж зазвичай. Маючи можливість випити задармо кожен другий Sointreau, ніхто звичайно не задовольняється чорною кавою. О ні!

З такої гостинності власника користають як гості, так і робітники, що у поспіху закінчують ще дрібні ремонтні роботи, які у дивний спосіб ніколи не можуть завершитися у визначений час. Користають також офіціанти, і сам господар виставляє собі келишок за келишком, вважаючи, що оказію варто використати до дна. Усі урочисто клянуться, що завдяки гостинності господаря, будуть від сьогодні постійно бувати у його каварні, а на другий день мандрують тією самою бандою вже до іншого шинку, що відкривається на іншому кінці міста. Та все ж господар

непогано заробляє на подібних відкриттях: торг першої доби приносить дуже великі прибутки, де чистий прибуток за заплачені трюнки покриває кошти безоплатних.

Але від наших каварень годі очікувати такої сердечної калькуляції чи такої спритної гостинності. Тому й не поспішав на відкриття «Шотландської» і лише нещодавно зміг відвідати це цікаве місце. Хоча вже минув майже тиждень від її відкриття, радісний та святковий настрій не покидає цього закладу до тепер. На загал небагато змінилось після її реставрації. Хоча підлога, столи, крісла, люстра та нові світлі шпалери і нова шкіра, якою обтягнені старі дивани, променіють радісним блиском. І такий самий радісний блиск відбивається на обличчях власників та офіціантів, попросованих та почищених. Не розбещуючи своїх гостей за паризькими мірками подвійними порціями, офіціанти ставляться до клієнтів принаймні з подвійною приязню. Сердечною посмішкою вітають постійних клієнтів, які змушені були тижнями тинятись по чужих кутках і які після відкриття знову приходять до них у каварню, а до кожного нового гостя ставляться ніби до майбутнього постійного клієнта.

Передбачити, котрий з гостей стане постійним клієнтом, все ж не легко. На загал кожен з них може таким бути: вже давно «Шотландська» з поміж усіх каварень Львова була місцем зустрічей

підвільчеськ, вокзал, поч. 20 ст.

найрізноманітнішої публіки. Професори університету і закохані пари, старі пліткарки та самотні читачі газет, бібліофіли і більярдисти, жидівська інтелігенція та студенти Академічного дому — усі стани, класи і раси, конфесії та вподобання жили тут у згоді, наповнюючи пересічно половину зали. «Шотландська» була особливо приємною через те, що ніколи не було у ній повної зали і одночасно ніколи не було порожньо. Так якось щасливо виміряне було її наповнення. Велику частину її клієнтури становили різного роду люди з сусідньої «Роми». Ті, що з тієї чи іншої причини, часом з опозиції, часом через брак місця, залишали свої рідні столики у «Ромі» та емігрували до «Шотландської», намагаючись віднайти тут нову, незалежну екзистенцію.

Каварня «Центральна»

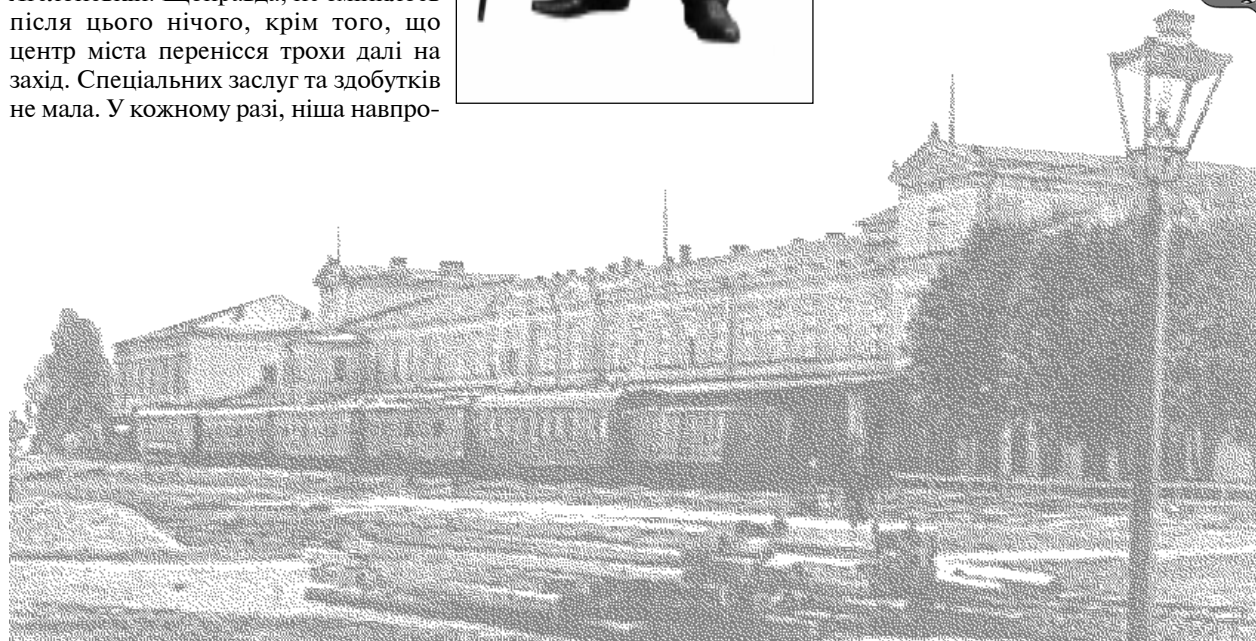
Здебільшого подібна до «Шотландської», теперішня каварня «Центральна», перенеслась з площі Бернардинської до колишньої каварні на вул. Ягелонській. Щоправда, не змінилось після цього нічого, крім того, що центр міста перенісся трохи далі на захід. Спеціальних заслуг та здобутків не мала. У кожному разі, ніша навпро-

ти входу, призначена на фігуру якогось патрона, зяє наразі порожнечою. Не змогла каварня «Центральна» переманити зі собою і колишніх своїх клієнтів, тихих пенсіонерів та різного роду самотників, які, без сумніву, почувались би не дуже комфортно у її нових, червоних залах, серед квітів на столиках та й у цілій її солодкій, тверезій, ще без диму атмосфері.

У її яскравому світлі виникає бажання бути святково одягнутим та дозволити обслужити себе Віктору, відомому усім гардеробнику з колишнього ресторану «Краківський готель». Та все ж публіка тут, подібно до «Шотландської», зовсім неоднорідна. Важко описати, хто сюди приходить. Здається що це люди, які мешкають десь поблизу. І через це здається, що «Центральна», проти своєї природи, є однією з багатьох каварень, які у великому та зростаючому Львові відіграють роль звичайної районної каварні.

Іншою такою районною каварнею є «Cafe Rouge» по

вул. св. Миколая. Вигляд у неї такий, як і у інших каварень, розсіяних передмістями Відня. За широко відкритими дверима розквітають акації, закриваючи цю каварню від очей перехожих. У малій залі в обідню пору панує бридж. Створює враження віденської, родинної каварні. Це все підкреслює ще факт, що жінки, які є переважаючою публікою у цій каварні, сидять собі вільно, без капелюхів, не обтяжені жодними обов'язками. Але усі тут один одного знають. Знаються так добре, що вже нічого нового собі розказати не можуть. Тому грають у карти. І з цієї причини, правдоподібно у Львові, у більшості каварень грається у карти, перевіряючи злосливе зауваження Шопенгауера (Schopenhauera): «Menschen, die keine Gedanken auszutauschen haben, tauschen Karten aus...». (нім. «Люди, що не обмінюються думками, обмінюються картами». — Пер. ред.)

Каварня «Roma»

Розпочавши мої роздуми про львівські каварні, намагався ніби «Піснею над піснями» увінчати їх розповідями про каварню «Roma». Але пишучи ці слова при одному з її столиків та роздумуючи над своїм життям, пригадалися мені колишні мої життєві очікування та напрацювання, а чистий аркуш паперу, що лежав переді мною, пригадав мені одне китайське прислів'я, яке варто пам'ятати усім письменникам: «Навіть найсильніша людина не зможе далеко кинути листок паперу». А найбільше з посеред письменників воно стосується фейлетоніста, що приречений вже через етимологічний сенс свого фаху (une feuille) бути обмеженим у своїй праці до одного легенького листочка паперу.

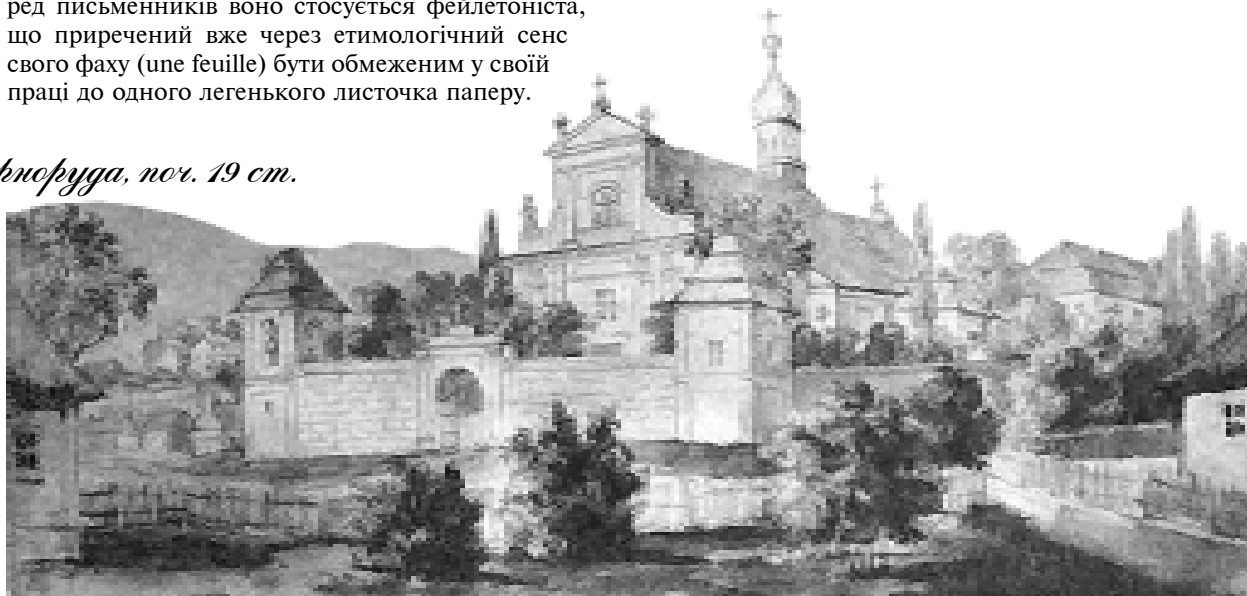
Однак, чи не спробував я зайнятись справою, що переходить поза усі людські можливості? Хотів би я викликати на допомогу свою музу. Але подібно як прозаїк Лівій не вважав за потрібне апелювати до Муз, гадаючи, що вони допомагають виключно поетам, так і я не можу закликати імені жодної з них. Яку ж них мав би закликати? Якій з дев'яти дочок Аполлона накинути патронат над фейлетоном, тим байстрюком меркантилізму і літератури: Гермеса, бога торгівлі, чи совоокій Атені, богині мудреців? З глибоким жалем зауважив я недосконалість цієї напівлітературної форми, нездатної до оспівування кохання. Хотів би бути ліриком, та співати про неї ніби цар Соломон:

«Прекрасна ти, приятелько моя, як Терса, гарна як Єрусалим...!»

Чи насправді «Roma» така гарна як Єрусалим, трохи сумніваюсь. Якщо йдеться про наповнення людьми, то можливо є щось спільного. Але хто не переконує своєї коханої, що є вона найдосконалішою у усьому світі?

Вже саме ім'я пестило мої вуха солодким звуком та збуджувало мій мозок своїм енігматичним походженням. Чому властиво «Roma»? Чи тому, що усі львівські дороги провадять до Риму? А можливо «Корчма ця зветься «Римом»? Пригадуєте:

тарнобуда, поч. 19 ст.

*«А, Твардовський! Як ся маєш?
Промовля він чемно дуже.—
Як? Невже-бо не пізнаєш?
Мефістофель я, мій друже!*

*Ти ж під Лисою горою,
Власну душу запродавши,
Договір зложив зі мною,
Що чорти повинні завше*

*Бути слугами твоїми;
Та коли мине два літа,
Мав поїхати ти до Рима,
Щоб тебе нам ухопити.*

*Але й сім літ проминуло,
А виходить так негоже,
Що про тебе пекло чуло,
А побачити не може!*

*Та ми помсти не тягтимем,
Надійшла хвилинка ждана:
Корчма ця зветься «Римом»,—
Арештуня я мосьпана!»*

*(А. Міцкевіч «Пані Твардовска»,
переклад Максима Рильського)*

Чи не з тієї причини і львівська каварня так називається? Здається, що усі ті, хто тут їсть, п'є, курить — змушені спокутувати свої колишні легковажні вчинки і не втечуть від чорта, який пильнує усі їхні гулянки та сваволі? О, якщо це правда, то подібно як Твардовські, маємо право вимагати від власника виконання трьох

бажань. Жадайте від нього підженої кави з кожуш-ком! Пляшки бочкового пива! Сьогоднішнього номеру «Ратуші!» Потрібно враховувати й те, що усі ці диявольські посіпаки, чародійськими штучками ці бажання виконати можуть. А тоді залишиться вам ще один єдиний спосіб, якого вжив Твардовські, ставлячи дияволу останню умову: щоб три дні і три ночі провів з його жінкою, ніби з власною. І диявол утік! ... Ризиковий це спосіб, але якщо йдеться про постійних клієнтів «Роми» та їх жінок — здається дуже результативний.

Крім цього, всі інші ваші бажання чи капризи відразу виконують. Зажадайте, як у Варшаві, половину чорної. Перекладуть це замовлення на свою австрійську говірку, крикнуть: «sznit чорної раз!» та подадуть вам у цій каварні чорну, відповідно до єдиного, гідного варшавського способу — у напівповній склянці.

По-віденськи? Ні: по своєму — по-львівськи. У найдосконаліший спосіб пристосовано тут віденську традицію до львівських потреб (ця віденська традиція є подібною до традиції львівської, як франкфурти з хроном, яких тут ніколи немає, до ковбасок з капустою, які тут завжди є). Навіть найвибагливіші світлі кавові відтінки що подаються у відомих «Schale Gold», «Schale Nuss», «Nussbraun», «Braun», «Сапо», та найтемніші у «Schwarzer gespritzt» — можуть вам тут запропонувати.

Ab urbe condita (лат. «Від заснування міста». — Прим. ред.), вже 22 роки урядують у «Ромі» її засновники і володарі: пишнотілі Рем і Ромул. Наперекір своїм прототипам вони не пересварились між собою щодо назви своєї імперії, ані щодо влади у ній. Можливо причина у тому, що вони не є братами та що не вовчиця їх вигодувала своїм молоком. Залишилися вірними собі, вірними традиціям, вірним тим, хто був вірним їм та вірні пам'яті тих, хто колись у них не вірив. До сьогодні працює тут офіціантом один з колишніх постійних «інженерських» клієнтів, хоча від часів війни жоден з його постійних клієнтів не утримався. До сьогоднішнього дня прикликають офіціанти клієнтів розраховуватись до одного зі столиків словами: «артилерія платить!», бо ко-

лись тут день і ніч сиділи австрійські артилеристи.

Ab urbe condita — лише два офіціанти витримали на своїх постах. А з гостей тих часів залишився лише один: постійно з'являється пунктуально о тій самій порі, по обіді, сідає на своєму постійному місці (столік «під щитом»), п'є обов'язково чорну каву, та в певній послідовності переглядає журнали. Таких старих клієнтів-самітників з постійними місцями та звичаями найбільше є в «інтелігентській» залі, з боку вул. Фредра. Від ранку до пізнього вечора переходить стіл «третя канапа» від одного постійного клієнта до другого та з регулярністю військової варти змінюються команди при столику шахістів.

У великій «товариській» залі, зі сторони вул. Академічної, панують менш ортодоксальні звичаї. Тут упродовж однієї обідньої години зайняті майже усі столики, усі з усіма про все говорять та живуть життям однієї великої, обговорюваної взаємно родини. Жити один без одного не можуть. Тут усі приходять до себе. Власне, не лише «у гості до когось», але у гості до себе самих, щоб залишитись на самоті з со-

сатанів, за мон

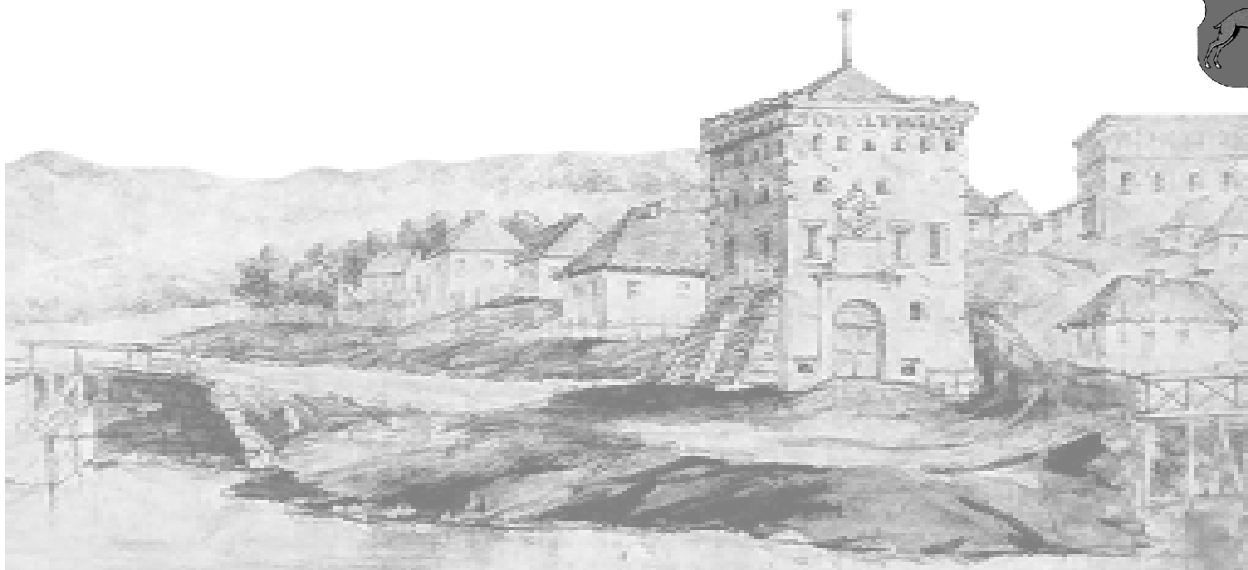

бою. Так ніби ти самотній та все ж близько тебе існує твоє кохання. Тому потрібно не для інших і не до інших приходити, але приходити виключно для «Роми» і до «Роми». І навіть з її вадами, потрібно кохати її врівноваженою, зрозумілою любов'ю, такою, якою ніби *faute de mieux* (фр. «За відсутністю кращого» – Прим. ред.) кохає свою, власну жінку, колись гарячу коханку молодих років, а сьогодні добру, запобігливу, незамінну товаришку життя: потрібно дотримуватись вірності, щоб її втратити і обов'язково знову до неї повертатись.

Написано у каварні «Рома»
Третій столик зліва
1934 р.

Переклав Ігор Шабан

103

кабаретовый
львль
маріоля шигловска

Часи до кабаре

Перше стало діюче кабаре у Львові, тобто літературно-мистецький театр «Вулик» (U1), з'явилося пізніше, ніж у Кракові та Варшаві і проіснувало недовго. Однак, це зовсім не означає, що Львів пас задніх серед інших міст, коли йдеться про мистецтво кабаре. І в період, що передував експансивному розвитку кабаре, тобто на зламі XIX та XX ст., і під час його апогею перед Першою світовою війною, а потім еволюції до норм реву та радіозабави у міжвоєнне двадцятиліття – у Львові було достатньо різноманітних естрадних видовищ, чудових артистів, що брали в них участь, і публіки, що охоче ходила на вистави. А тому Львів небезпідставно вважався найрадіснішим й найбільш співочим містом, а його мешканці славилися надзвичайним почуттям гумору.

На зламі століть крім будівлі театру, у якому йшли драматичні вистави, опери та оперети, у Львові було багато будівель і місць, де владарювала «легша» муза – вона забезпечувала розвагу для всіх класів та середовищ. У забігайлівках та пивничках на периферії непогано давали собі раду «шантани» і «тінгельтангли», що їх так гостро критикували і навіть ганили. Ось наприклад, у краківській газеті «Нова реформа» (Nowa Reforma, 1987 р., № 116) було передруковано статтю з львівської преси про «тінгельтангли», «які є дивною комбінацією театру й борделю, і в яких під пильним оком представника поліції процвітає найогидніша, найгрубіша порнографія». Тоді навіть почали вимагати, аби куплети, що звучали з тінгльових сцен, цензурувалися.

У каварнях передмістя, влаштованих на зразок віденських та паризьких, діяли *вар'ете*, які по-до-

машньому називалися театрами розмаїтості (teatru rozmaitosci). До найстарших належав «Орфей Клінсберга» (Orfeum Klingsberga) на вул. Зіморовича, 17 (згодом там був будинок Педагогічного товариства), у якому виступали німецькі й угорські артисти. Популярним серед глядачів-багатіїв та золотої молоді було «Вар'ете Брістоль» Зігмунда Зенгута (Variete Bristol) на вул. Кароля Людвіка, а також «Казино де Паріс» Францішка Мошковіча (Casino de Paris), що по вул. Рейтана, 9 (Мошковіч вже незабаром став королем львівських, а потім й варшавських реставраторів). Більш демократична бідніша публіка навідувалася до «Колізею» Германнів (Colosseum) по вул. Сонячній. «Колізей» мав велику театральну залу, де можна було поставити більші видовища.

Вар'ете, як вказує вже сама назва, пропонувало репертуар з розмаїтостей; родзинкою були сольні виступи зірочок й зірок з Європи: танцюристок й співачок, гумористів, акробатів і жонглерів (у «Колізеї» можна було побачити навіть дресированих псиків або диких звірів), доповнених інсценізацією якоїсь посередньої комедії або оперети. Екзотичні прізвища або артистичні псевдоніми не були жодною запорукою розваги високого рівня; радше навпаки; елегантні приміщення були найчастіше місцем, де могли себе показати невизнані артисти. Однак, з іншого боку, там здобували досвід актори, що пізніше ставали славними й відомими.

У літні місяці заповнювалися садки під Високим Замком, у Фляшмана по вул. Жовківській, 66, по вул. Личаківській й «за колом», тобто за рогатками міста. Під звук скрипки або гармоніки тут співали й танцювали до самого світанку. У таких садках діяли

маленькі театрики, що мали своїх артистів з божої ласки. Серед них владарював Людвік Людвіковскі (Гальскі). Майстер імпровізованих куплетів й політичних жартів, він майже щороку розбивав свої намети на львівському Пратері або під Високим Замком. Багато творців пісенок і скетчів, що виконувалися у таких садках по львівських передмістях, залишалися невідомими, а частина репертуару, що черпав мотиви з багатой спадщини народного фольклору, згубилася. Тексти, що чудом вціліли і передавалися з уст в уста, було опубліковано в кількох довоєнних збірниках.

Розважальні вечірки організовувались і в науково-культурних закладах, у Миському клубі – Kasyno Miejskie (вул. Академічна, 13), Літературно-мистецькому гуртку – Kolo Literacko-Artystyczne (Пасаж Міколяша), товаристві «Сокіл-Матір» – Sokol-Macierz (Зіморовича, 8) й «Зірці» – Gwiazda (Францисканська, 7) організовували так звані гумористичні вечори за участю мандрівних акторів-аматорів, куплетистів, декламаторів, а також артистів, що працювали у театрі і час від часу влаштовували індивідуальні виступи. На малих естрадах цих залів глядачі дивились на тодішніх зірок або – використовуючи визначення Людвіка Семполінського – «великих артистів малих сцен».

Битва за мистецьке кабаре

Справжнє мистецьке кабаре, тобто таке, що славилось би паризьким родоводом (виводилося від славного «Чорного кота» (Chat Noir)), німецько-австрійськими зв'язками (Simplicissimus, Nachtlicht, Flederhaus) й оригінальним рідним гумором («Зелена

кулька» – Zielony Balonik, «Момус» – Momus), приймався у Львові поступово, долаючи різні перешкоди. Спершу кабаре зацікавилось наймолодше покоління – середовище літераторів, що лише шукали своє місце у житті й мистецтві, але вже бували у світі, в основному у Парижі, Відні та Берліні. Це була фактично тодішня львівська богема, богема сповнена ентузіазму і творчих ідей, відкрита на новинки, безкомпромісна – це саме вона повинна була запровадити моду на кабаре. Варто підкреслити, що богему, з одного боку, привабив мистецький клімат Парижа, а з другого – вона достойно оцінила рідний фольклор. Як згадував Василевскі на сторінках «Вядомості Літерацкіх» (Wiadomosci Literackie, 1934, № 9): «Коли під Вавелем народжувалася «Зелена кулька», ми під Високим Замком планували щось цілком інше». Збираючи й виконуючи пісеньки з передмість, богема надала львівському кабаре свого, оригінального стилю й характеру.

Творці кабаре-забав довго прицінювалися, аж доки у суботу, 11 грудня 1909 р., у залі Літературно-мистецького гуртка у Пасажі не влаштували перший вечір. Це ще не була інавгурація першого театру кабаре. Це була просто спроба ознайомити публіку із новим мистецтвом. Виконавцями були в основному молоді аматори, котрим може й бракувало досвіду,

але аж ніяк не завзяття. Дебютанти з'являлися потім неодноразово на різних сценах. Без Людвіка Латайнера (він виступав під прізвищами Латайнер і Ківбул Талайнер) не відбувалася жодна весела вистава у столичному Львові. Після закінчення Першої світової війни він розпрощався з рідним містом і під псевдонімом Лавінські зробив кар'єру артиста Варшавського кабаре.

Успіх першої кабаре-вечірки заохотив адептів наймолодшої музи до наступних спроб. На початку 1910 р. у пресі з'явилася інформація, або радше спекуляція, про кабаре, що знову утворилися. Писалося про чотири, але відбулися тільки дві вистави у Миському клубі і Літературно-мистецькому гуртку.

Перші вистави кабаре подарували зацікавленій публіці хороші враження про нову форму сценічного мистецтва. Це не була забава, організована псевдоартистами або підприємливими власниками каварень, призначена для роззяв, розрахована на найгірші смаки і найбільші зиски. Це правда, що за столиками у каварнях пилосся шампанське, смакувалося різноманітні найдки, чути було розмови, гості підспівували артистам на сцені, але цей настрій спільної забави, яку провадив конферансьє, не затьмарював самої ідеї. Амбітною метою організаторів було створити елітарну розвагу, актуальну, таку, що коментувала б дійсність, якою б жили, яка б мала високий мистецький рівень. Не даремно до назви «кабаре» додавалося визначення «літературно-мистецьке». Серед авторів були відомі люди, а виконавцями ставали молоді, не розбещені виступами в осередках легкої музи, актори, глядачів же ж впускали за запрошеннями (виключно у святковому вбранні). Однак, не зважаючи на вдалий початок, треба було ще трохи зачекати, перш ніж ідеї прихильників нової музи прийняла широка публічна думка.

Тимчасом виникла досить велика група противників кабаре, до якої входили — і це дуже дивно! — студенти Університету та Політехніки. У березні 1910 р. студентська молодь організувала демонстрації і порозкидала по місту звернення «Геть кабаре» (*Prez z Kabaretem*), під яким підписалося кілька сотень людей. Величезний трактат в стилі Молодої Польщі прокотився луною навіть поза межі Львова. Чого там тільки не було! Тривожний діагноз, що панує порнографія, «така шалена, як ніколи досі у Польщі, яка просто збиває, як зухвала хвиля»; констатація, що кабаре «є цвітом того багна, у яке стікається розпуста з цілої Європи» і причиною занепаду суспільств; апелювання до найвищих почуттів; застосування патріотичних та релігійних гасел; посилення на національні та суверенні традиції, від Філаретів почавши, — і все для того, аби поставити дамби і «оголосити війну грізному зайді, такому чужому польській душі». «Отрутою є кабаре — геть кабаре!» — драматично закликали демонстранти. Звернення дало свої наслідки. «Велике артистичне кабаре» (*Wielki kabaret artystyczny*), що мав відбутися за сприяння Товариства взаємодопомоги артистів Миського Театру, почали анонсувати під назвою «Великий мистецький калейдоскоп» (*Wielki Kalejdoskop artystyczny*), потім дату вистави перенесли на той період, коли завершаться реколекції і Великий піст, і врешті решт зовсім зняли з афіш. Таким чином на деякий час було «вигнано цього диявола в три шкіри зі Львова», — підсумував «Наш Край» (*Nasz Kraj*, 1911, № 137). Не було

вже афіш про жодні там місцеві кабаре-вистави, але ідея не вивітрилася з голів львівської богеми.

108

Добрі часи

Нарешті він з'явився! Його назвали Літературно-мистецьким театром «Вулик» і відкрили наприкінці березня 1911 р. у будинку Страхового товариства «Assicurazioni Generali», що по вул. Коперніка, 3, у якому свій маленький бізнес і кімнату для сніданків мав Альберт Сковрон. У приміщенні, яке називали пивничкою або «будою у Сковрона», була невеличка сценка і близько 40 столиків. Вистави відбувалися чотири рази на тиждень, програми, які склалися із сольних виступів і веселої одноактівки, яка називалася на французький манер «ревью», змінювалися кожні кілька тижнів. На чолі цього всього стояв сатирик і фейлетоніст «Слова Польського» (Slowo Polskie), на щодень відомий адвокат Клемент Вейц, він мав літературний псевдонім Клеве. Постачальниками текстів і виконавцями були Збежховські та Єжи Бандровські (син колишнього директора театру і брат письменника), який використовував псевдонім Терсит. Збежховському перепала пальма першості, а оскільки перед вибухом Першої світової війни він був ініціатором незліченної кількості

кабаре-забав, то його можна було — і без перебільшення — назвати батьком львівського кабаре. Він запровадив до програм «Вулика» жанр паризької бандитської пісенки. Адапований ним «Valse Brune», відомий також під назвою «Вальс ночі» (*Walc nocy*), став першим шлягером, який наспівувала львівська вулиця і запозичували інші довоєнні кабаре-театри.

Під кінець травня до трупи приєднався майстер музичної пародії та імпровізації Владислав Баронч, вже старий актор, яким сорок років захоплювалися короновані особи Європи, коли він грав трагічні ролі. Баронч у рідному йому Львові втратив свій маєток і заробляв на життя організацією гумористичних вечорів.

Про «Вулик» з симпатією відгукувалася преса, а публіка розкупувала усі квитки. Цитати з дотепних діалогів та пісень кружляли містом, невеличку частину репертуару видала оперативна книгарня Кароля Юффі. Вистави у Сковрона відбувалися до кінця червня, потім трупа вирушила в турне до Кракова і місць літнього відпочинку, а 20 листопада, після значної реорганізації, театр розпочав новий сезон у Львові в елегантному приміщенні «Казино де Паріс». Літературною стороною вистав та режисурою займався Адам Загурскі, він був одночасно й автором ревію «Сон журналіста» (*Sen dziennikarza*), яким завершували нові програми «Вулика». Функції конферансьє виконували позмінно Бенедикт Герц, байкар і декламатор, та Цирил Данелевскі, актор і драматург старшого покоління.

перемилляти, поч. 20 ст.

«Вулик» був для Львова тим, чим були для Кракова «Зелена кулька» чи «Момус». «Вулик» став легендою, пізніше його ставили за приклад новим театрам, а наступні покоління артистів кабаре неодноразово поверталися до цієї назви. Театр мав такі великі заслуги, що у деяких, вже сучасних, джерелах, його називали навіть «Золотим вуликом» (Złoty Ul).

За спадок після цього театру змагалось кілька театрів кабаре, які діяли або утворювалися з літа 1911 р. Серед них і новий вид кабаре-видовищ, що анонсувався вже навесні 1911 р., а був показаний врешті решт у середині грудня того ж таки року у театрі «Львівські маріонетки» (Lwowskie Marionetki), заснованому за ініціативи Петшицького, і ним же жерованому.

«Львівські маріонетки» визнавали, що вони близько споріднені з вертепами «Зеленої кульки» і є кузенами «Simplicissimus-a» у Мюнхені. Це був маленький театр, у якому виступали ляльки, що представляли найбільш відомих у місті людей. Тексти на таких виступах були сатиричними і коментували актуальні події. Перші вистави відбувалися у залі Літературно-мистецького гуртка. Усіх ляльок озвучував Латайнер. Над текстом словесно-музичного «маріонеткового

ревю» працювали найгостріші та найдошкульніші майстри пера. Натовп поспішав побачити карикатури найпопулярніших у місті постатей і переконатися, чи насправді ляльки схожі на свої прототипів. Успіх був шалений. Після Нового року «Львівські маріонетки» відвідали Краків. Рецензенти заявляли, що ці карикатури були дотепні, інколи єхидні, але ніколи не виходили поза межі дозволеного.

Занепад мистецького кабаре

Невдала спроба воскресити «Вулик» була яскравим й виразним симптомом кризи мистецтва кабаре. Кабаре втратило свою свіжість та літературно-мистецькі амбіції. Вже перед Першою світовою війною не існувало жодного постійного кабаре, однак відбувалися несистематично – інколи дуже цікаві – виступи артистів, пов'язаних з цією течією. Найцікавішими без сумніву були два візити всесвітньо відомої, легендарної зірки паризького кабаре Івети Жільбер. Концерти у 1912 та 1913 рр. організувало оперативне концертне агентство Максимільяна Тюрка, яке у грудні 1912 р. запросило також і Мелю Марс, провідну артистку віденського кабаре.

Артисти кабаре часто з'являлися у «Казино де Паріс». У 1912 р. там виступало славне віденське кабаре «Фледермаус» (Fledermaus). Сезон садків цього літа відкрило під Високим Замком «Польське кабаре» Людвіковського (вул. Театинська, 14). У репертуарі воно мало комедії та сольні номери, для яких характерним був львівський колорит, оскільки до складу трупи входили місцеві гумористи,

наприклад, Юзеф Старушкевич, Броніслав Броніковські й відома ще з «Вулика» Мілюха (Гурська).

Під час війни культурне життя завмерло на декілька місяців. В середині вересня 1914 р. у Львові почалася десятимісячна російська окупація, а вже у листопаді адвокат Йонаш Вайс відкрив у «Казино де Паріс» театр-водевіль. Репертуар театру був досить об'ємним. У ті часи глядачам надовго запам'яталися дві кабаре-вистави, що нагадували про «Львівські маріонетки»: «Воснні маріонетки» (*Marionetki wojenne*) «Мирні маріонетки» (*Marionetki pokojowe*). Це були сатиричні колективи, які, хоча й говорили про актуальні воєнні часи, зовсім не були сумними. Поруч з ляльками відомих особистостей, таких як президент міста Юзеф Норман, керівник ВК Владислав Л. Яворські, були також ляльки Легіонера, В'язня, Пілота або Маркитанки. Перша прем'єра вертепу відбулася 4 грудня 1916 р. у Миському

клубі, друга – 28 вересня 1917 р. у залі Музичного товариства.

Кабаре у повоєнному Львові

У перші повоєнні роки мешканці Львова прагнули розваг. Однак тоді вони так зuboжили, що рідше відвідували Миський театр, останній зрештою переживав у тоді серйозну мистецьку кризу. Роки війни відучили публіку від амбітного репертуару. Люди прагнули безтурботної забави, а це завдання було під силу кабаре. Крім того, кабаре швидше реагувало на події і безпосередньо їх коментувало. Актори, що залишилися без роботи, охоче створювали маленькі трупи, винаймали невеликі, дешеві приміщення й вели сезонну діяльність. Всі ці обставини й спричинилися до того, що Львів переживав ренесанс кабаре. Із забави, яку організовувала богема для запрошених гостей, й яку бойкотували деякі кола львівського

суспільства, кабаре перетворилося на демократичну розвагу для всіх.

Березжани, ринок, поч. 20 ст.

Перерване війною польсько-українське театральне життя міста почало відроджуватися. 30 листопада 1918 р. відкрився Театр водевілів по вул. Оссолінських, 10. Відсутність електрики та обігріву й невпинні обстріли не відлякували публіку, що охоче відвідувала театр, на підмостках якого виступали майстри оперети з Міського театру і довоєнних кабаре, а також молоді актори-початківці. У складених виставах були, як правило, дві комедії й одна оперетка або водевіль, траплялися також й сольні виступи.

У літньому сезоні 1920 р. діяли два театри під відкритим небом: «Хохлік» (Chochlik) в Єзуїтському Саду та «Ельдорадо» (Eldorado) по вул. Театинській, якими вже традиційно керував Людвіковскі, а грали там провінційні актори. Натомість зал «Казино де Паріс» винайняли співаки й артисти кабаре Владислав Охримовіч та Теодозія Вандичова. На їх запрошення там працювали як конферансьє Міхаловскі (симпатики називали його Михасем або ж Северинком) і Нойсер, який здобував досвід як автор «дядювських» (жебрацьких) куплетів із коментарем актуальних політичних подій. А коментувати було що, адже саме тоді Польщею просувалася большевицька навала, яку лише чудо зупинило над Віслою. Війна

не перервала діяльності цього маленького театру, але керівники обмежили безтурботний репертуар на користь більш поважного та політично заангажованого. Кабаре добре відчувало дух того часу. Охримовіч виконував патріотичні пісні, Вандичова співала сентиментальні думи, Міхаловскі та Нойсер пропонували політичну сатиру. Труппа приєдналася до акції «Все для фронту», в рамках якої вона організовувала вистави на військові потреби. У той самий час Театр водевілів (по вул. Оссолінських, 10), перейменованій на Фронтвий театр Малопольського відділення армії добровольців, лаштувався до виїзду на фронт. У репертуарі театру було спеціально написано у зв'язку з більшовицькою війною ревію Збєжховського «Не дамось!» (*Nie damy sie*).

До маріонеткових традицій зверталися «Футуристичні маріонетки» (*Marionetki futurystyczne*) з листопада 1920 р. (в Офіцерському клубі, по вул. Фредра, 1). Тексти знову оберталися довкола переможної війни з большевіками, суспільно-політичною ситуації в країні та місцевих справ. Говорилося, отже, про посварений парламент, клопоти з постачанням провізій та пов'язане з ними «паскарство» (так тоді називали спекуляцію), про слабкий курс польських грошей, львівський театр та Магістрат. З'явилися ляльки Троцького, Вітоса, Грабського та інших.

У сезонах: 1921/1922, 1922/1923 рр. тон життя кабаре у місті задавало суперництво двох театрів із схожим профілем: «Вулика» та львівської «Багателі». Маленький літературно-мистецький театр

«Вулик», розташований на вул. Оссолінських, відкрився 6 вересня 1921 р. До «Вулика» збіглися відомі вже львівській публіці актори та митці. Зірками першої величини були: Кічман, Віндхайм, Міхаловські, конферансьє Орвіч, Ордонувна.

Другий невеличкий театр – розміщений у відновленій залі «Казино де Паріс» – «Багателя» – спершу його сприймали досить холодно, причиною цього було не львівське походження театру. Ним керував Станіслав Слівінські з варшавського кабаре «Міраж» (Miraz), а трупю складали колишні артисти столичних сцен.

Поступово інтерес до кабаре зменшувався. Газети все рідше обговорювали прем'єри, глядачі не так масово ходили на вистави і не наспівували шлягерів – вони все більше захоплювалися фільмами, частіше відвідували кінотеатри. Змінювалося й саме кабаре. Воно втратило свою свіжість і небезпечно прямувало у бік комерції.

Поступово кабаре втрачало свій мистецький рівень, бо, бажаючи задовольнити кожного, потурало низьким смакам глядачів, замість того, аби ті смаки формувати. На естрадах кабаре, що мали у своїх назвах визначення «літературно-мистецьке» виступали

ті, що раніше грали у вар'єте. Однак, це не було виключно специфікою Львова, а загальною тенденцією. Стало цілком зрозуміло, що потрібні зміни. І справді, найближчі роки, особливо 1924 та 1925, принесли цікаві спроби подолання кризи – це намагання реорганізувати вже існуючі та створити нові форми видовищ, які можуть подарувати кабаре-театри.

Калейдоскоп театрів кабаре 1924-1939 років

Традиціоналісти та молоде покоління сатириків

Найбільш традиційну течію, сьогодні ми назвали б «комерціалізовану» представляла «Багателя», якою керував Бронівські до кінця сезону 1923/1924. Бронівські звертався до актуальних тем і дбав, аби глядачі були щедри на оплески. Спробою урізноманітнити вечори було запровадження перших радіопередач.

Вірним своїм вподобанням залишився король замських садочків – Людвіковські, який мав постійну і чисельну публіку. З багатого репертуару пісень про мешканців львівських передмість, різноманітних польок та штаєрків черпав натхнення його син, Чеслав Гальські, композитор і диктор львівської радіостанції. Він неодноразово нагадував про твори свого батька у радіопередачах.

Бережани, поч. 20 ст.

У 1924 р. кілька оригінальних вечірок зорганізувала група молодих літераторів. Гемар, здобувши досвід як автор веселих дрібних творів, налагодив співпрацю з Бруно Ясенскі, суперечливим футуристом з прокомуністичними поглядами, який проживав тоді у Львові. На початку січня вони винайняли залу «Багателі» для проведення вечора футуристичного гумору, що мав назву «Усміхнена коняка» (*Rumak usmiechnienty*) Не зважаючи на означення «футуристичний», цей вечір мав багато спільного з мистецьким кабаре початку століття – молоді, талановиті автори спеціально писали тексти «трошки провокаційні», щоб привернути до себе увагу та змусити ледачого, сонного міщанина думати.

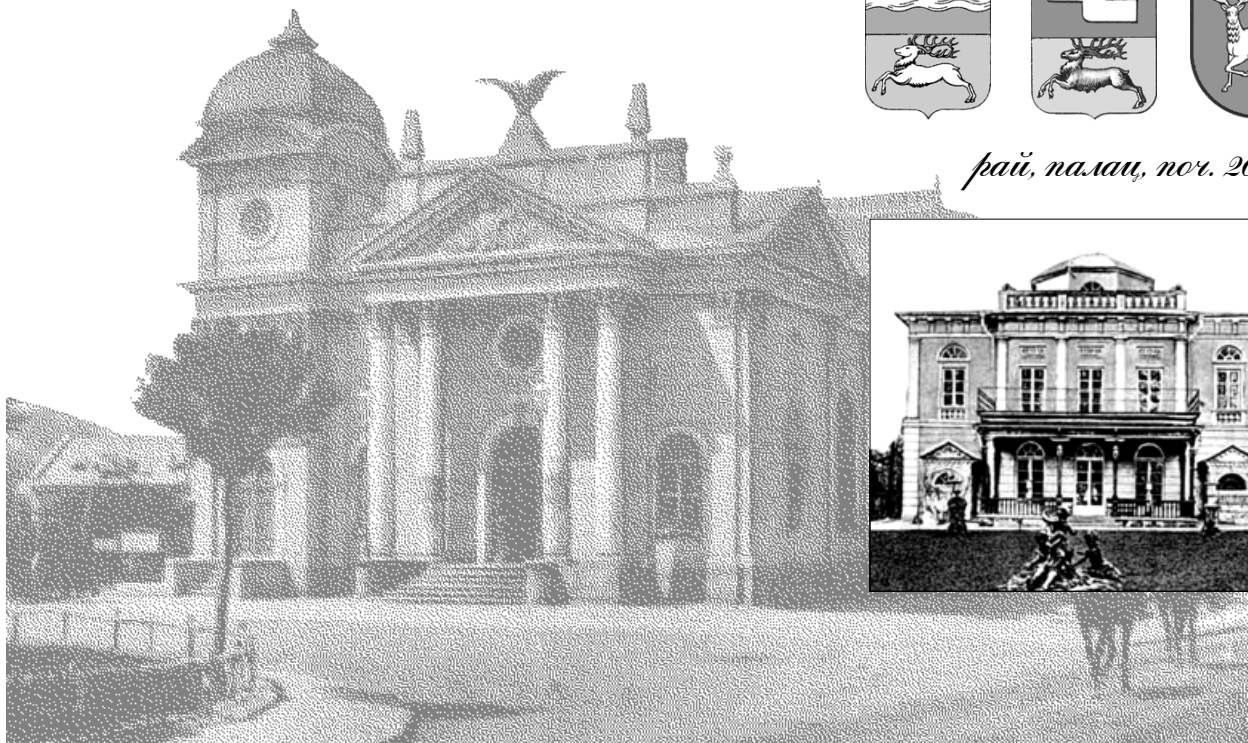
Маріонеткові видовища

Незмінним успіхом супроводжувалися маріонеткові вистави, що мали характер політичного кабаре-вертепу, їх ще називали «латками». У 1922 р. приїхав «Перший варшавський вертеп» (*Pierwsza Szopka Warszawska*) Тувіма, Лехоня, Слонімського і Пронашкі із декламатором Трояновскім. Текст «Пікадоріїце» (*Pikadorezyce*) стосувався в основному подій у сеймі, оцінку яким давали зі столиці. У тому ж році на гастролі приїжджав Театр маріонеток з Кракова, який

показував дотепний «Політичний бігос» (*Bigos polityczny*). Однак, глядачі та критики скаржилися, що його ідеї без душі та в'ялі, натяки незрозумілі, а портрети особистостей не викликають сенсації. Натомість місцеві вертепи завжди мали успіх: вертепи львівського виробництва й з львівськими героями. Публіка, як і колись, чекала, щоб симпатичні ляльки з рисами відомих людей єхидно, але в межах дозволеного, співали та розмовляли про події, якими жило місто.

Такі потреби задовольняли «Львівські латки» (*Latki lwowskie*), написані П'ятьома, тобто Гемаром та Владиславом Лаудином, Тадеушем Нітманом, Владиславом Скальським (Слав) та Яном Заградніком, і представлені у пасхальний період 1924 р. у Краківському Готелі, Клубі й Літературно-мистецькому гуртку.

Наступного року у різдвяний період маріонеткове видовище підготував маленький театр «Семафор» (*Semafor*). Сповненні гумору, політичної сатири і львівського клімату «Семафорові латки» (*Latki Semaforowe*) коментували події, які були такі свіжі

рай, палац, поч. 20 ст.

і так збурювали публічну думку, що цензура кілька тижнів затримувала видачу дозволу на виголошення деяких фрагментів.

114

Наступні «латки» (з квітня 1926 р.) не хотіли, таким чином, говорити надто багато про політику, вони зайнялися справами спорту, який після I світової війни, так само як і кіно, починав розвиватися як масове видовище. За ініціативою Гуртка спортивних журналістів відбулося кілька виступів Театру спортивних маріонеток – Teatr Marionetek Sportowych (у «Соколі», а потім у «Багателі»). Замість конкретних осіб, вони уособлювали львівський тип: кінного поліціанта, радника старих часів, веселого гостя «з рогатки», власника кінематографа, водія-пройдисвіта, панянку, що шукає собі мужа на тенісному корті й кокетку зі Стрийського парку, а глом для їхніх діалогів був Високий Замок та... Страшний суд.

Роком пізніше «латки» повернулися до коментування справ та подій, що стосувалися магістрату і міських театрів, а також до змалювання портретів постатей, яких так легко вдавалося впізнати глядачеві.

Новинкою була їх форма. Цього разу Костинович не робив ляльок, а вирізав двометрові карикатури з картону, вони виглядали як кольорові паяци, намальовані на грубому папері. Карикатури відповідно освітлювалися й рухалися за допомогою шнурків та дротиків. З огляду на нові фігури, видовище виставляли у клубі по вул. Академічній.

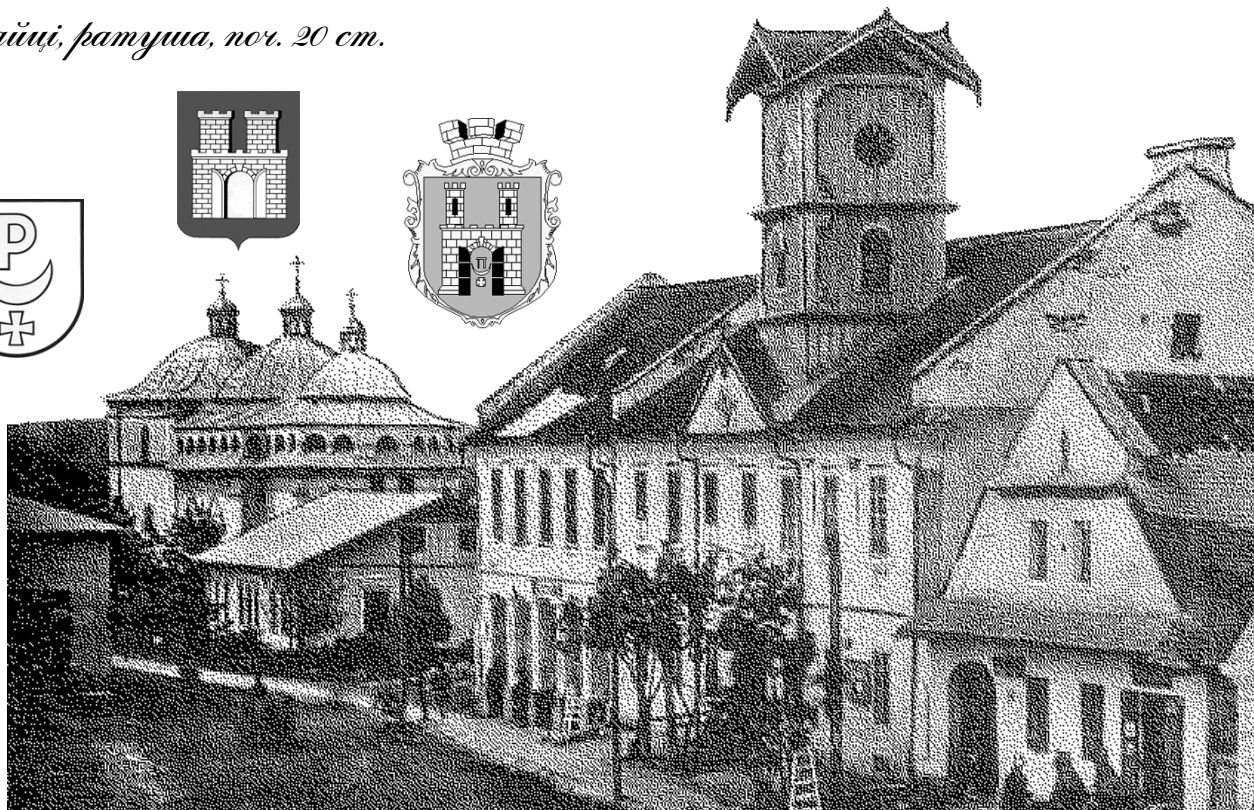
Сердечний гумор «латок», їх хороша орієнтація у справах, якими жило місто, спричинили те, що їх запросили на радіо. Навесні 1931 р., а отже ще до «Веселої львівської хвилі» (*Wesola Lwowska Fala*), Віктор Будзинський підготував радіопрограму під назвою «Львівські радіолатки» (*Lwowskie latki radiowe*). «Львівська хвиля» використала цю форму і в різдвяних радіопрограмах.

Пізніше «латки» з'являлися все рідше й рідше, можливо, тому, що їх знесла лавина столичних видовищ.

Дансинги

Коли занепало кабаре у «Багателі», а «Семафор», що орендував деякі приміщення, заповнював тільки

підгайці, ратуша, поч. 20 ст.

частину вечору, власник — Францішек Мошковіч, потураючи смакам своїх гостей й слідкуючи за тим, що модно у світі, відмовився від утримання трупи кабаре і зробив ставку на музичну програму. Головним козирем «Багателі» став елегантний, безкоштовний дансинг, який відкрився 1 вересня 1925 р. Виступали там танцюристи й співаки, які змінювалися кожні кілька тижнів. Виступали і гумористи, але вони вже не були родзинкою вечорів. Власник рекламував заклад як «родинний дансинг» й «рандеву елегантного світу».

Вишукані дансинги почали у ті часи приваблювати клієнтуру, яка шукала розваг біля багатого столу або у танцях. Мистецька програма повинна була сприяти травленню й не вимагати зосередження, а до танцю повинен був заохочувати добрий джазовий оркестр із репертуаром, схожим на американський. Джаз-групи витіснили традиційні сентиментальні вальси, польки та кадрили, тепер танцювали шуммі, фокстрот, чарльстон, танго, бостон. Танці під джазову музику були символом повоєнної епохи.

У 1927 р. Мошковіч він відремонтував залу, прикрасив її барвистими драпіровками, подбав про відповідне освітлення, яке б створювало інтимну атмосферу. При нагоді він повернув закладові його колишню назву «Казино де Паріс». Сюди з гастрольями приїжджали найліпші джаз-групи. Великий успіх, наприклад, здобув відомий «Польський джаз-бенд» (Polski Jazz-Band) Зигмунда Карасінського, Шимона Каташка й Альфреда Мелодиста — майстра гри на

пілі. Родзинкою відновленого «Казино» був чудовий джаз-бенд Зигмунда Хаймана і Юліана Фронта, що мав славу однієї з найліпших груп Парижа. Мошковіч відкрив дансинг і в каварні «Варшава» (площа Смалька), а його почали наслідувати інші реставратори. Модними були танцювальні майданчики у каварнях та ресторанах: «Де ла Пе», «Лувр», «Бельмонт», «Богема», «Палс де Данс Брістоль» Зенгута. У тридцятих роках трансляції з танцювальних закладів, найчастіше із «Казино де Паріс» та «Брістолю», були постійним елементом радіопрограм.

Ревю

Наприкінці двадцятих років до Львова докотилася ревію-лихоманка. Це можна було передбачити. Ревю захопило вже «Мулен Руж» у Парижі та «Зіглефд Фоліс» у Нью-Йорку, дійшло до Варшави (маленький театрик «Морське Око») та інших міст Польщі. Його прийняли знавці цієї справи.

На противагу мистецькому кабаре початку століття, ревію швидко проклало собі шлях, навіть на сцени драматичних театрів. У Великому театрі бага-

то разів і при переповненій залі ставилися ревію «Ніжки на стіл» (*Nozki na stol*, 1929) та «Якось то буде» (*Jakos to bedzie*, 1931) Раорта, а також «Це можеж розповідати своїй бабці» (*To mozesz opowiadac swojej babci*, 1929) Збежховського. Що цікаво, Збежховському, мабуть, знову перепадає пальма першості у розповсюдженні нового виду видовищ, бо у 1926 р. він підготував театральний бал-маскарад у кінотеатрі «Палас» під назвою «Велике актуальний показ» (*Wielka rewia aktualna*), що складався із змагань атлетів, пісень, танців та сенок, героями яких були Пат і Паташон. Однак у драматичних театрах ревію з'являлися зрідка, адже цим займалися театри ревію, що виростили, як гриби після дощу. Ті, які тимчасово діяли у Львові, мали не львівське походження.

Після коротких забав з імпорту під час сезону 1929/1930 рр. Львів нарешті дочекався своєї постійної трупи. Колектив почав називатися Театр ревію «Львівський Гонг» (*Lwowski Gong*). Він залишався й працював у Львові більшу частину сезону – від листопада 1929 по квітень 1930 р. Театр поставив 12 програм, деякі з них мали інтригуючі назви: «Електричне кохання» (*Elektryczna milosc*), «Обережно на поворотах» (*Ostroznie na zakretach*), «Кохана, зніми маску» (*Kochanie zdejm maske*), «Тілі-бом» (*Tili-bom*), «Коли жінка чогось забажає» (*Gdy czego kobieta zapragnie*). Кожне з тих ревію складалося із скетчів і музичних шлягерів, аби здобути симпатію глядачів,

«Гонг» докладав зусиль і частину текстів переносив на локальний ґрунт. Театр поставив також два ревію із заохочуючими заголовками «Львів забавляється» (*Lwow sie baw*) та «Нічний Львів» (*Lwow w nocy*), а у наступному показав скетч «Великі львів'яни у школі» (*Wielcy lwowianie w szkole*). Артисти «Гонгу» не завжди дотягували до рівня зірок «Qui Pro Quo», а тому добрим способом, аби здобути успіх, виявилася пародія на них.

У глядачів залишилось непогане враження від «Гонгу», публіка з теплотою й симпатією згадувала цю трупу.

Театри студентів

Типово львівськими заходами були театрики студентської молоді. У грудні Академічний театрик «Наше очко» (*Akademicki Teatrzyk Nasze Oczko*) поставив у Клубі та Літературно-мистецькому гуртку ревію «Побачення під Віденською» (*Randka pod Wiedenska*). Це мав бути одноразовий показ з метою зібрати трохи грошей, та ревію так тепло, з таким ентузіазмом прийняли, що у наступних роках було поставлено ще чотири ревію. «Наше очко» стало зницею в оці львівських місцевих патріотів, які узгоджено й одногосно заявляли, що видовища,

підгайці, ратуша, поч. 20 ст.

підготовлені молоддю, нічим не поступаються імпортованим забавам. Цей театрик рекламували як «Морське око» й «Qui Pro Quo» у мініатюрі. Натхненником театрику був студент юридичного факультету Віктор Будзиський, автор текстів, актор, музикант.

Публіку підкупило те, що на підмостки театру було перенесено добре знані місцини. Глядачі побачили маленьку площу під каварнею «Віденська» разом з трамвайною будкою і годинником, там завжди було людно. Трупа внесла безпретензійний здоровий гумор, молодечий запал і натхнення, почуття чогось свого рідного, а цього власне бракувало виставам гостей Львова. Театр умів безконфліктно й органічно поєднувати елементи львівського пейзажу та традицій із вимогами сучасности. А тому у виставах був львівський «батяр» зі своїми пісеньками, модні танго, блюз і фокстрот, які танцювала трупа або співав чудовий чоловічий вокальний квартет Яна Ернста (тоді власне прийшла мода на чоловічі вокальні ансамблі). Пізніше квартет почав називатися Хором Ерайна.

Після багатообіцяючого побачення під каварнею «Віденська», у якому брав участь весь колектив, подальше знайомство спудеїв з публікою ставало все теплішим, навіть фамільярним. Судячи з назв чергових ревію, і театрові і публіці разом було добре й дуже весело. Під час карнавалу 1930 р. показували «Саму сміхоту» (*Same hece*), вже у травні з цього

утворилися «Гарні квітки, ну, ну!» (*Ladne kwiatki, no, no!*), а «Жарт а ля карте» (*Zart a la carte*) з лютого 1931 р. свідчив про те, що театр надавав перевагу безтурботній забаві. Однак, уже в наступному році молодь повинна була розлучитися із своїм навчальним закладом, а отже і з театром, який діяв під вивіскою «академічний». Тому нічого дивного немає у тому, що це розлучення було завершено показом із драматичною назвою «Тут живуть страхи» (*Tu strasy*), прем'єра якого відбулася у лютому 1932 р. Наступною територією розважальної діяльності для більшости з цього колективу стала місцева радіостанція.

На зламі двадцятих-тридцятих років функціонував також театр студентів Львівської Політехніки. Називався він «Технічка 13-тка» (*Technicka 13-tka*). У грудні 1931 р. театр підготував ревію із сенсаційною назвою «Львів цього ще не бачив» (*Lwowie widzial tego jeszcze*). Пізніше театр перейменувався на «Рожевий монокл» (*Rozowy Monokl*) і в січні представив на підмостках «Колізею» ревію-монтаж під назвою «Клуб рожевого монокла» (*Klub Rozowego Monokla*), який зібрав багато похвал за декорації Станіслава Микули, костюми, інсценізацію

та чудовий оркестр Веслава Махана. Однак були скарги на літературні тексти, хоча те, що тексти були слабкими, з надлишком винагороджували пісні на музику Махана, Есбена, Есміча та Зубика у виконанні чоловічого вокального квартету Есбена (Щенни Броньчик).

Єврейська молодь згуртувалася у трупях «Золота перчинка (родимка)» (Złoty Pieprzyk) та «П'ять по восьмій» (Osma Piec), що виступали у «Колізеї». Це власне із «Золотої перчинки» виріс Емануель Шлехтер, пізніше він писатиме шлягери «Я домовився з нею на дев'яту» (Umowilem sie z nia na dziewieta) та «Львів є один на свімі» (Lwow jest jeden na swiecie). Театр розпочав свою діяльність 30 квітня 1931 р. весняним ревію «Що чути в елегантному свімі» (Co slychac w eleganckim swiecie) з текстами Шлехтера, музикою Юліуша Габля та Альфреда Шульца (творця «Червоних маків на Монте Казино» (Czerwone maki na Monte Cassino), режисером вистави був сам автор Еміль Й. Ігль (із шанованої родини знавців антикваріату). Шлехтера хвалили за літературну працю, режисуру, потужний акторський та співацький талант. З'яви-

лися думки, що ревію було вдалим наслідуванням найкращих взірців «Qui Pro Quo», а навіть, що воно «побило» «Наше очко» своїм розмахом, сміливістю, сценічною кмітливістю.

Ревію єврейської молоді не відрізнялися від інших. Ліричні пісеньки і шмонцеси функціонували у них на таких самих підставах, як і в інших маленьких театрах: вони були рівноправними елементами програми. Після прем'єри «29-003» Гемара, Шлехтера і Зіми з музикою Габля у 1933 р. театр здобув схвальні відгуки бо мав те, чого бракувало «Рожевому моноклеві», тобто добрі тексти. Однак, критикували декорації. Тоді з гастролями приїхала Оля Ліліт, зірка єврейського театру ревію «Азазель» (Azazel) з Варшави. Разом з нею у трупі грали: Дая Шпраер, Антоніна Менкес, Фляйшер, Енде, Гібель і Штайнер. У свою чергу, «П'ять по восьмій» під керівництвом Зенона Фрідвальда і Альфреда Шульга — цитуючи слова анонімного рецензента «Газети Львовської» (Gazeta Lwowska, 1934, № 46) вирізнявся «завжди сильним відчуттям сучасності, гумору, гротеску та естетичних цінностей єврейського фольк-

чортків, поч. 20 ст.

лору». Такий відгук з'явився після прем'єри ревію «*Як це було за часів царя*» (*Jak to bylo za cesarza*) (1934) за спільної участі ансамблю «дівчат» із престижної багаточисельної школи Бели Кац.

Радіокабаре

Меткі творці «Нашого очка» після закінчення навчання зачепилися на радіо. З їх молодечих забав народилася справжня подія — львівське радіокабаре, якому не було рівних у цілій країні. Так само як у «Нашому очку», його душею був Віктор Будзінські. Ще й сьогодні довоєнні радіослухачі в один голос розповідають про вулиці, що порожніли, та про численні громади людей, що гуртувалися навколо радіоприймачів саме в пору трансляції недільної програми «*На веселій львівській хвилі*» (*Na Wesolej Lwowskiej Fali*). Спершу від жовтня 1932 р. до травня наступного року транслювалися щомісяця «*Веселі неділі*» (*Wesole Niedziele*). «Приємна музика, дотепні скетчі, кілька анекдотів, «*Історія однієї пісні*» (*Historia pewnej piosenki*), яка створювала неповторну атмосферу, навіть літературних

п'ятнадцять хвилин у веселому стилі та легкі мистецькі розмови при мікрофоні — ось кілька гвинтиків великого світу радіонесподіванок», — писало «Слово Польске» (*Slowo Polskie*, 1932, № 292) з нагоди першої передачі. З «*Веселих неділей*» народилася щотижнева радіопередача «*На веселій львівській хвилі*», початок якої датований 16 липня 1933 р. У кожній з передач були постійні персонажі: діалоги друзяк з Замарстинова та Личакова: Щепка і Тонька (Казімеж Вайда і Генрик Фогельфенгер), купців Априкозенкранца та Унтенбаума (Мондерер, Фляйшер), монолози радника Строньця (Вільгельм Корабьовські) часів Австро-Угорської імперії.

Перший ювілей святкували 5 листопада 1933 р. — 25 радіопередача мала назву «*Ювілейна хвиля*» (*Fala Jubileuszowa*); 29 квітня 1934 р. була 50-та «*Ювілейна золота хвиля*» (*Jubileuszowa Fala Zlota*), а 28 квітня 1935 р. — сота радіопередача, у якій брали участь аж п'ять радіостанцій. Були також: «*Морська хвиля*», «*Колоніальна хвиля*», «*Хвиля-ревію*», «*Солдатсько-стрілецька хвиля*», «*Хвиля стрільців-легіонерів*» (з якої походила пісня про маршала Пілсудского «*Такий сивий*

пан з вусами» (*Taki siwy pan z wasami*)), «Спортивна хвиля», «Хвиля на запусі», «Кашубсько-Гдинська хвиля», «Фільмова хвиля», «Хвиля планеристів» та багато-багато інших. Всіх разом їх було 182.

Завдяки тій радіопередачі відбулося «надання шляхетства» львівській говірці, батярському звичаю, філософії здорового глузду та спокійного духу. Програма зробила своїми героями не бувальців салонів, а звичайних людей – цей прийом застосовувався у голлівудських бурлесках – пари народних постатей, дібраних на підставі яскраво виражених контрастів, які обговорюють актуальні події та своє сіре життя.

Незважаючи на те, що творці передачі найліпше почувалися у своїй радіостудії, куди до них навіть навідувалися невеличкими групами радіослухачі, вони, однак, не могли встояти перед лавиною запрошень. Артисти прикрашали своєю присутністю урочисті академії та журналістські редути, виступали на естрадних та театральних підмостках. У Львові вони представляли кілька програм

у «Колізеї» та Великому театрі.; Щепко і Тонько виступали також у Великому театрі у Варшаві, й на знімальному майданчику кіно. На початку 1936 р. Будзінські оголосив про закриття «Львівської хвилі»,

остання радіопередача транслювалася 28 лютого. Її творці не зникли з етеру, наприклад, Щепко і Тонько й надалі з'являлися у різноманітних випадкових радіопередачах. З 1938 р. знову можна було слухати передачу циклічного характеру (вона виходила в етер кожні два тижні), яка називалася «Та-йой» (*Ta-joj*), а разом з передачею повернулися й давні герої. Радіо, як виявилося, було чудовим засобом для розваги і мало одну перевагу над всіма іншими, а саме: його аудиторія постійно зростала.

Пам'ятаючи про специфіку довоєнного Львова – міста, у якому співіснували різні національності та культури,

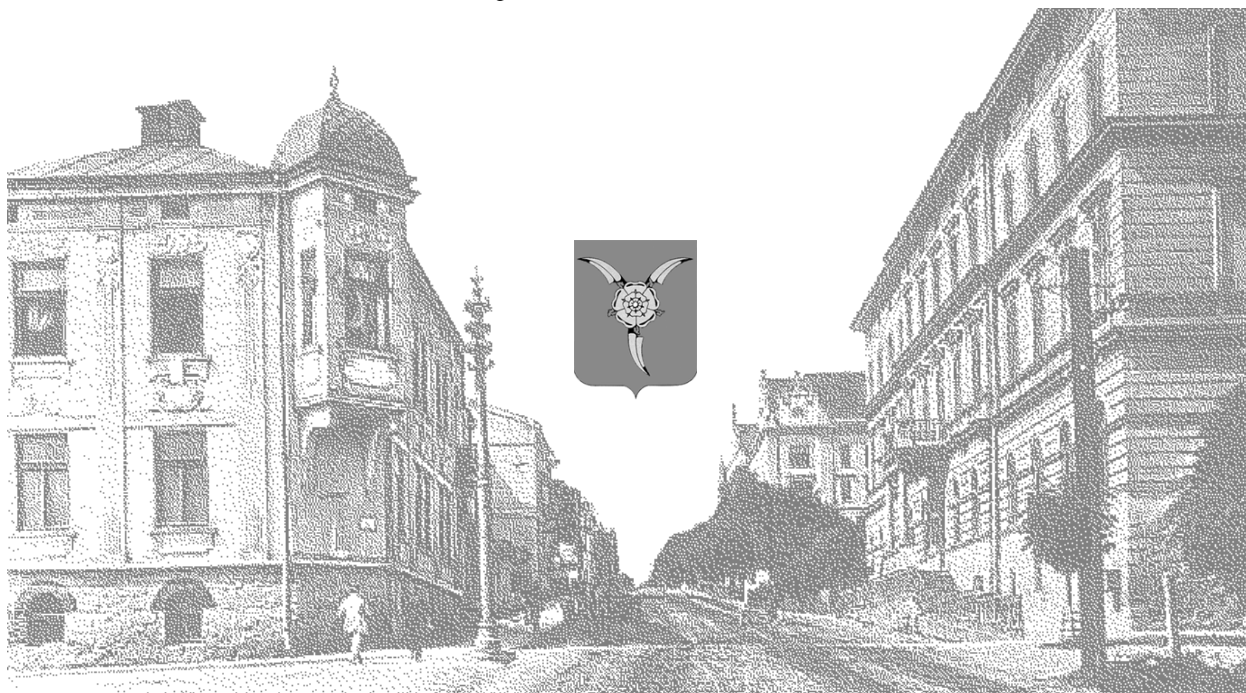

Спортивів, поч. 20 ст.

слід було б підкреслити важливість функціонування єврейських та українських театрів. У порівнянні з польськими, вони почали виникати значно пізніше і становили невелику частину розважального репертуару міста. Особливо ж відзначилися українські театри, які почали активно працювати тільки у тридцятих роках, серед них трупа кабаре-ревю Яреми Стадника, «Сфінкс» Давидовича, «Богема» Петра Сороки, «Цвіркун» і «Гонг». Більш жваво діяли єврейські колективи, і сталі групи, і запрошені гості, які у єврейському театрі по вул. Ягеллонській або у «Колізеї» давали вистави жаргоном (багато творців єврейського походження, що співпрацювали із польськомовними театрами, були перелічені вище). У тридцятих роках працював сатирик Зигмунт Шорр, він багаторазово виступав на вечорах гумору, організував єврейські маріонетки. Єврейські жителі Львова мали нагоду побачити жаргонні варшавські театрики: «Азазель» (Azazel), «Ді Юдіше Банде» (Di Judisze Bande), «Іміте» (Imite), «Метате» (Metate), а також зірок Олю Ліліт та Владислава Голіка. Однак, кожна з поданих тут коротеньких розвідок могла б стати предметом окремого глибокого вивчення.

*Переклала Наталя Вус
Подається зі скороченнями*

з і слоном
на герді
миє мислав Вітковскі

На Близькому Сході існує приказка, що у бізнесі здурити грека зможе лише жид, а жида — лише вірменин. Про цей народ купців та мандрівників з Кавказу говориться, що вони найліпше уміють робити бізнесові справи у світі. Присутність вірмен на наших теренах становить багатовікову, якщо не тисячолітню традицію, а перші згадки про вірмен на землях Київської Русі та Галичини з'явились вже у XI столітті.

Перші міграції на цю територію відбулись після перемоги сельджуків та візантійців над вірменами. Початком ширшої міграції можна вважати час інтенсивних воєн, які закінчились здобуттям греками кавказької столиці Ані у 1045 р. (яку трохи згодом, у 1064 році здобули турки), під час битви під Мазанкертом (1071) та остаточною поділом між Константинополем і Сельджуком земель династії Багратидів. Після цих подій численні біженці рушили на нові території, будуючи підвалини для вірменської діаспори.

Перші біженці ділились на дві частини — на шляхту і лицарство, що шукали сховку і наймались на військову службу до Руських князів. Друга частина — купці, які розпочали

будівництво своїх крамниць у державах на північ від Чорного моря. З роками почала домінувати ця друга група біженців-купців. Те підтверджують також історичні документи, що свідчать про торгів підвалини розбудови найстаріших вірменських колоній на Чорному морі. З часом наступні біженці почали селитись і у інших районах (тодішня територія Вірменії була упродовж століть неспокойною територією Близького Сходу, зрештою і до сьогодні повною конфліктами та суперечок), як наприклад після здобуття у 1475 році турками кримської Кафи.

Вірменська традиція згадує про освячення у 1098 році Церкви Пресвятої Богородиці і св. Григорія Святителя у місцевості Ілов-Львів. Це і є першим матеріальним слідом присутності цієї південної нації на колишніх землях Речі Посполитої. Однак першим офіційним документом, що це підтверджує, є оздоблена книга, подарована ігуменом вірменського монастиря зі Скевже вірменській церкві у Львові, збудованій з каменю у 1363 р. на місці старої, дерев'яної. У 1349 польський король Казимир III Великий приєднав Галичину до Польщі. Він чудово розумів, що упереджене ставлення до інших народів не служить для добра держави, тому допомагав жидівській та вірменській меншинам, а у разі потреби захищав їх.

станіславів, ринок, поч. 20 ст.

Король дав вірменам дозвіл на спорудження катедр, архієпископом у якій став Ованес.

124

Вірменська підтримка

Вірменська меншина зорганізувалася у громаду зі своїм правом самостійно вирішувати більшість суперечок. Наступні королі Польщі не були вже так приязно наставлені (можливо тому, що вірмени до 30-х років XVII ст. були схизматиками та монофізитами), однак ніколи не заперечували привілеїв вірменської спільноти – особливо львівської, де був її найбільший осередок. Серед таких привілеїв був, скажімо, окремий статут львівських вірмен, що суворо дотримувався у всіх громадах. Права інших меншин, особливо у приватних містах, не могли порівнятись до вірменського права і рівня автономії громади. Окрім львівських, ще кам'янецькі вірмени мали широкі права і втішались передовсім юридичною незалежністю.

язлівець, нижній замок

Вірмени платили Польщі вірністю, будучи тлумачами для послів та військових (поміж іншим, п'ять тисяч вірмен допомагало Яну III Собескому під Віднем). Усі привілеї для громад підтвердив у 1766 р. Станіслав Август Понятовскі, який згодом зрівняв вірмен у правах з польським міщанством.

Вірмени займались переважно торгівлею східним крамом, ремеслом, імпортом та виробництвом дорогих килимів, шпалер, були перекладачами та послами, частина провадила сільське господарство і тваринництво, а згодом вірмени все частіше ставали економами, радниками. Більшість вірмен мешкали у Львові та Кам'янці на Поділлі (у XVI ст. було 1200 сімей). Менші групи проживали на території від Балти до Замостя – у Тисмениці, Бродях, Березанах, Лисицях, Станіславові чи Кутах. Матеріальним свідченням перебування вірменської громади у тих містах є до тепер збережені церкви та каплиці у Балті (Йосифград) над

рікою Кодимою, Бережанах, Чернівцях, Городенку, Язлівці, Кам'янці на Поділлі (чотири церкви та дві каплиці), Кутах над Черемошем, Львові (катедра, три церкви та дві каплиці), Луцьку, Могилеві на Поділлі, Рашкові, Станіславові, Снятині, Тисмениці, Замості та Жванцю, Ярославі, Любліні та в Казимежу над Віслою.

Зі слоном на гербі

З часом завдяки відсутності етнічних і релігійних переслідувань та можливості розвитку вірмени перетворилися з купців на заможних міщан. Цьому сприяла і церковна унія, підписана з Римом у 1630 р. Єпископ Микола Торосович, приймаючи юрисдикцію від Апостольської Столиці, отримав також спеціальне завдання: не проводити жодних змін у літургічному та обрядовому житті вірменської церкви, що відверто вказувало на пошанування прав цієї нації. Під час занепаду І Речі Посполитої вірменські парафії існу-

вали у 18 місцевостях та нараховували близько 3500 тис. віруючих. Вірмени спричинились також до орієнталізації культури та формування у шляхти відповідного естетичного почуття. Відбулось це завдяки імпорту зі Сходу прекрасних килимів, клейнодів, виробів зі шкіри, наметів, зброї, упряжі для коней, що служили також і взірцями для місцевих ремісників і умільців. З часом за різні заслуги перед державною (учать у війнах, позики для короля) багато вірмен було nobilitовано. Їхні герби були екзотично-орієнтальними, часто у геральдичному полі розміщені були арка, яркір та слон.

У літургії вірмени вживали старо-вірменську мову (так зв. грабар), на яку було перекладено Старий та Новий Заповіти ще на початку V століття за часів панування короля Тіридатеса, однак на щодень розмовляли мовою кіпчацькою. Була це мова з родини турецьких, неіндоевропейська, названа пізніше поляками татаркою. Друковані

матеріали вірмени видавали у друкарні Карматанен-ца, яка була започаткована у 1616 році у Львові.

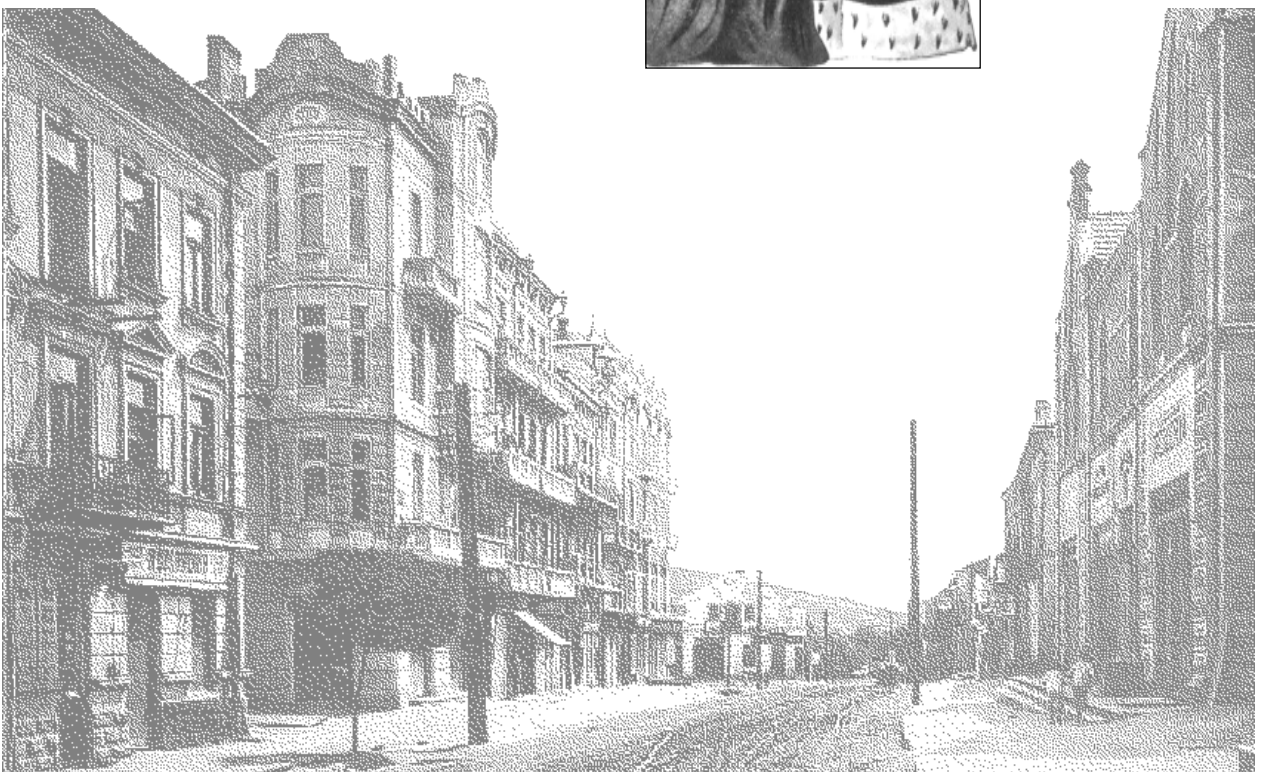
Процес практично тотальної асиміляції вірмен розпочався насправді у XVII ст., коли їхні права зрівняли з правами польського міщанства та коли їхня мова перестала звучати на щодень. Єдиними групами, які надалі розмовляли вірменською, були ті, що з'явилися під час пізніших міграцій з Румунії. До 30-х років XX століття вірменські мешканці прикордонних містечок Кути над Черемошем, Снятин чи Чернівці зберегли свою мову, обряд і традиції у відносно незмінній формі.

У Львові організовувалися харитативні вірменські бали. Був у місті монастир вірменських бенедиктинок, діяла загальноосвітня школа та жіноча гімназія, середні школи для міської молоді. У львівському університеті можна було

відвідувати факультатив з вірменської мови, діяв вірменський банк «Mons Pius», а в 1927 році започатковано часопис «Посланець св. Григорія», який у 1930 р. переформувався у видавничий орган Вірменського Архiepархiяльного Товариства, започаткованого з метою відновлення вірменського обряду та повернення до джерел. Його керівником був до початку II Світової війни Ян Антонович. Столицею галицьких вірмен називали часом і Кути, розташовані на польсько-румунському кордоні, де мешкало понад 1000 осіб і де з огляду на віддаленість вірменська культура збереглася у найменш асимільованому виді. Однак більшість галицьких вірмен, близько 7-10 тис. цілковито асимілювалися.

Скорочено. Переклав Ігор Шабан

що діялося
на жидівській
масе Саладан
вумці

Приблизно посередині вулицю Руську перетинає вулиця Бляхарська (тепер Староєврейська, — прим. ред.), що на північ прямує до костелу ОО. Домініканів і вірменського кварталу, а на південь — до монастиря ОО. Бернардинів. Південна її частина, праворуч від Ринку — то стародавня Жидівська вулиця. Так називалася вона за часів Австро-Угорщини (Judengasse), аж поки у 1871 році з огляду на дивну і незрозумілу вразливість мешканців назву замінили на невиразну і історично помилкову — Бляхарська.

На початку вулиці, праворуч, на західному її боці, бачимо велику кам'яницю, підперту контрфорсами. Ліворуч до недавнього часу стояла подібна, можливо, навіть старша будівля. Зрозуміло, що кам'яниця була вписана в лінію старих будинків, а тому вулиця наприкінці була вужча, аніж посередині. На контрфорсах обох будинків висів напис «Жидівська брама» (Porta Judaeorum), яку зазвичай називали просто «Брамка», а по жидівськи der Tojr. Так здригнуло її називали, аби відрізнити від інших великих міських брам (Краківської і Галицької), бо ж розміром була з фірту, але більша, ніж інші фірти, що вели до міста: Босацька і Єзуїтська.

Тією Брамкою закінчувалося міське гетто і тільки через неї можна було дістатися Жидівської вулиці. Як і у всіх інших містах, на ніч її зачиняли на

подвійні засуви — з міського і жидівського боків. У ті часи на Жидівській вулиці було чимало люду, який по завершенні торговиці жив у тісному і задушливому гетто, однак у безпеці від усякого нападу, розбою, погрому.

А погроми були часті і криваві. У міських актах читаємо, що під вечір 27 липня 1601 року, коли вже зачинялася Брамка, на Жидівську вулицю вдерлися: шляхтич Ориньські зі спільником Ружнецьким і кількома друзями й шаблями плазом молотили жидів, що спокійно прогулювалися у той липневий вечір. Жиди поховалися у будинках. Банда вдерлася спершу до житла Ісака Нахмановича, де мешкав і його син, а згодом до синагоги, де молилися жиди. Відчуваючи небезпеку, ті закрилися у приміщенні, пробуваючи не впустити туди нападників. Після невдалих спроб пробитися крізь залізні двері, розбійники повернулися на вулицю і розгартали залізні двері жида Москви, вчинили погром, важко поранили в голову і обидві руки Тев'є-золотаря, похилого дідуся, який вже і не міг оборонятися. (Львівські міські акти, том 355, с. 817-20).

Такі напади траплялися доволі часто, так що Брамку інколи замикали і вдень, аби натовп не вдерся до середини гетто. 17 травня 1614 року учитель жидівської школи скаржився на шляхтичів, що під

тернопіль, поч. 20 ст.

проводом Камінського і Яблонського «вчорашнього дня, по годині десятій вечора, раптово напали з гольми шаблями і гаками на жидівську школу, де жи́ди молилися, з подвійною злістю сікли шаблями плазом, жи́дів зі школи повиганяли, учинивши страшну розруху і погром у школі; тим не утішилися, впали до дому жи́да Рахміля, три глеки меду випили, не запла-тили, що недопили, то вилили, господареві бороду підпалили, у іншого жи́да вляли кілька жбанів горілки до розпаленого п'єца, ледве дім йому не спалили» (Львівські міські акти, том 368. с. 1313-14).

Брамку також мусили замикати в обороні від не-тверезих, що поверталися з Волоської церкви і мали охоту «погуляти на жи́дах», перед свавільним воя-ком, а особливо – перед студентами Катедральної школи і Єзуїтського колегіуму. Студенти і шкільна біднота були одвічними ворогами жи́дів, і, не дивля-чись на постійні виправдання перед паном ректо-ром, ніколи не давали жи́дам спокою.

Міський кагал до 1611 року платив на утримання Катедральної школи: тричі до року фунт перцю і лут (12,8 гр. – прим. ред.) шафрану, студентам 15 гр. на забави, а також випозичав їм костюми для комедій-них вистав. Коли доходи Катедральної школи змен-шилися після відкриття у Львові Єзуїтського колегі-уму, жи́ди змушені були сплачувати вже від 1611 року 20 зл. ректорові щорічно. За те він був зобов'язаний

утримувати шкільних розбишак від нападів на Жи́дів-ську вулицю. Однак, і те не допомагало. Студенти обох шкіл, що назагал ворогували між собою, става-лися цілковитими однодумцями, коли йшлося про напад на жи́дів.

В архівах збереглися відомості про масові напади у 1572, 1592, 1613, 1618 роках, а починаючи від 1638 року такі погроми траплялися щорічно. Не допома-гали ні послання короля до Ради міста, ані погрози від імени ректора чи настоятеля монастиря Єзуїтів. Спудеї не втихомирювалися, їх, властиво, навіть відповідно не карали. Врешті у 1664 році стався по-гром, що кривавим рядком вписався в історію львівських жи́дів і болісним відголоськом пролунав по цілому краю.

Почалося все 3 травня на передмісті, а вже 12 червня того ж року, на свято Божого Тіла погроми набули страшного розмаху. Незважаючи на втручання проконсула Бартоломея Зіморовича, незважаючи на допомогу, вислану гетьманом Станіславом Потоць-ким, різанина, розгорівшись на передмісті під прово-дом студентів-єзуїтів, докотилася і до міста (Зубриць-

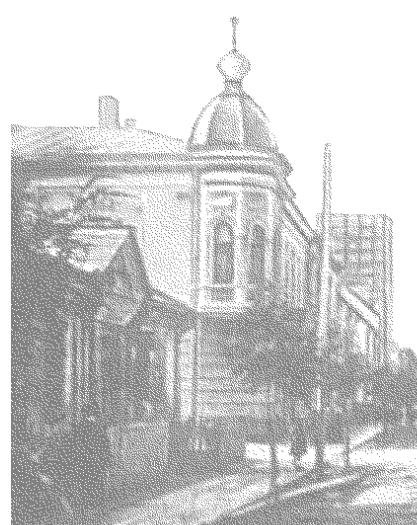
кий: Хроніка міста Львова, с. 410). У передмісті загинуло понад 100 жидів, знищені всі будинки). Біля Жидівської брами розбійникам перекрив дорогу настоятель Єзуїтського монастиря, «який там став, як вартовий безпеки жидів, аж поки не вдалося замкнути Брамку» («Historia Collegii leopol. Soc. Jesu», с. 278). Однак, розпалена молодь через дахи сусідніх будинків таки вдерлася до гетто і разом з розбійниками з передмістя розпочали різанину, у порівнянні з якою погром у Познані 1636 року видається забавкою. Того дня загинуло 129 лівів'ян-жидів, жертвами натовпу стали усі три синагоги, крамниці, приватні помешкання... Жидівська вулиця виглядала як по війні, а вістка про ті страшні події миттєво рознеслася цілим краєм.

Уже 22 червня 1664 року, по 10-ти днях після погрому, король Ян II Казимир видає у Вільно (тепер Вільнюс, — прим. ред.) декрет до міських і шляхетських влад, у якому значиться, що свавільні групки, що складаються з військових, прочан, учнів і студентів, у містах і містечках «ходять громадою, жидів мордують, убивають, маєтності їхні грабують, гвалти і нечувані над ними насильства чинять, діється те не тільки супротив громадського спокою, але до дальших гвалтів і погромів свавільних людей окаянізатися мала б, відсіч безпечну давати треба, а тому усі піддані... і коштами, і допомогою до зменшення тої розгнужданої сваволі долучатися мусять» (Schorr: Zydzi w Przemyslu. Документ №. 100).

Заледве жиди прийшли до тям, як одразу подали позов до Ради міста про нехтування безпекою міщан і про відшкодування втрат. Одночасно почали хоронити загиблих і відбудовувати синагоги і будинки. Для жертв погрому на цвинтарі відвели окреме місце і на усіх надгробках була одна і та ж дата. Пам'ятна книга синагоги поповнилася 48-ми іменами, яких до тепер згадують при молитві за померлих. Окремий довгий перелік був у синагозі Нахмановичів.

Цей погром спричинився також і до змін на Жидівській вулиці. Студенти знищили кілька кам'яниць дощенту, відбудовувати треба було від фундаменту. Декретом від 20 грудня 1670 року король Міхал на час відбудови знищених у погромі синагог і будинків звільняє жидів від данин і податків. Жидівське гетто відбудувалося швидко, тільки от пам'ять про погром залишилася надовго як «dus grojsse Schuelergelauf» («Великий студентський набіг»).

Львівський «Schuelergelauf» став жахливим прикладом для інших польських міст. Релігійна нето-

лерантність, майже незнана до того часу, посилюється водночас з іншими нещастями краю і сягає zenіту за Августа III. Львівські погроми 1718, 1732, 1751, 1762 рр. стали кривавими епізодами поширення нетерпимости.

На тому тлі можна зрозуміти суть процесу, який розгорнувся у Львові у 1728 році, що дуже нагадував майже незнані у Польщі того часу процеси іспанської інквізиції. Читаючи ті документи, не віриться, що таке могло діятися ще у другій чверті XVIII ст. Навесні 1728 року у Львові з'явився чужинець на ім'я Ян Філіпович. Був то вихрещений жид, який, за свідченням жидівських джерел, хотів повернутися до юдейства. Про те довідалися церковники і звернулися по допомогу до старости Стефана Потоцького. Він енергійно взявся за справу і одразу порадив міському інстигаторові (пол. Instygator— у колишній Польщі посадова особа з обов'язками прокурора. — *Прим. пер.*) подати скаргу на львівських рабинів і старійшин. На той час у Львові засідав жидівський (руський) сеймик, то ж скаргу інстигатора було подано на: жида Мешка, що мешкав у Львові на вулиці Зарванській, Хаїма, рабина з Кам'янця, Хаїма Лей-

зоровича, земського рабина у Львові, Йозу, брата кам'янецького рабина, а також проти рабинів і старійшин Дрогобича, Перемишля, Стрия та ин. Оскаржено їх всіх у тому, що схопили Філіповича, який повертався додому, замкнули його у підземеллі перед судом кагалу і там намагалися змити сліди миропомазання, а також поламали розп'яття, що знайшли у Філіповича на грудях. Оскільки сам Філіпович не міг точно вказати кривдників, то указ про арешт стосувався усіх рабинів Львова і околиць.

Серед жидів запанував страх, адже розуміли, що йшлося про їхнє життя, вони почали ховатися і тікати. Возний Здройовскі у Жовкві арештував бургомістра кагалу, згодом маршалка земства Ізера Марковича. Не міг віднайти лишень рабина Хаїма Лейзоровича і його дружину. Тоді ув'язнив його матір і сина і конфіскував коштовності, боргові розписки і 6.000 зл. готівки. У Львові до замкової пивниці кинули братів Хаїма і Йозу Райцес, а також мало відомого Давида Хайцеса, що мешкав у передмісті під юрисдикцією княгині Яблоновскої. У нього конфіскували 8.000 зл. Окрім них, ув'язнено рабина ширецького.

Почалися слідства і допити, що за звичаєм того часу супроводжувалися тортурами. Староста Стефан Потоцький утворив «збірний суд» з воеводи Яна Станіслава Яблоновського, Яна Вишневецького, краківського каштеляна, Стефана Гумецького, подільського воеводи, Станіслава Потоцького, а також з міського і воеводського суддів. Суд визнав винними братів Хаїма і Йозу Райцес, а також ширецького рабина і прису-

полю.м.я. поч. 20 ст.

див їм кару: «язики з горла повіривати, руки попекти, біля ганебного ступа четвертувати, і нарешті спалити на вогнищі». Щирецький рабин якось утік до Хотина, Йозу Райшес повісився у в'язниці, так що вирок можна було виконати лише щодо Хаїма. Ксьондз-єзуїт Жолтовскі намагався повернути його до віри християнської, обіцяючи за те скасування страшної кари. Натомість довів його аж до ганебного ступа біля уже готового вогнища. Sed nihil evicit in obstinato restore (нічого не знайшов у затверділому серці) і Хаїм з терпінням мученика пройшов через усі катування, аби врешті сконати на вогнищі разом з тілом свого брата.

Жиди викупили попіл обох братів і поховали їх в одній домовині під могильною плитою. На тій плиті викарбувані слова, що свідчать про їх страшну смерть: «І увесь Ізраїль плакав на пожежею, що її розпалив Бог». Вирок було виконано 13 травня 1728 року. Їхні конфісковані маєтки правом «кадука» перейшли до старости, котрий передав їх місту для укріплення міських фортифікацій. Той випадок був настільки незвичним, що про нього двічі писала паризька Gazette.

Відтоді кожного року о такій порі у синагозі Нахмановича проходили жалобні молитви за душі обох братів. Присутні слухали страшну історію про Хаїма, «який при заході сонця, промовляв «на вогнищі вечірню молитву, підносячи серце до неба, хоч «очі дивилися на землю; і благав ката, аби його швидше убив, і про його молодшого брата, котрого «волікли кіньми» і ніяк не могли роздерти. І дано було 35 зл. червоних катові «за те, аби добив, аби зранив на смерть... А кров обох братів «волає про помсту до неба, а Бог слухає ті голоси... Бог «дарує мученикам вічний спокій, Бог буде віднині їхньою «долею, і спочинуть на своїх ложах... і громада промовить Амін».

133

*Костянтин Присяжний
за книгою Маєра Балабана
«Жидівський квартал Львова»*

КОЛОМІЯ, СИНАГОГА, ПОЧ. 20 СТ.

грозный
світ
льова

ігор мило

«Приїхали греки, привезли цитрини...»

У свідомості сучасних львів'ян греки асоціюються переважно з матеріальною та духовною культурою незнаного, далекого і таємничого Сходу. Стереотипність такого уявлення є наслідком малої поінформованості щодо ступеня впливу східносередземноморської духовної та матеріальної культури Європи на місцеве середовище в добу середньовіччя та нового часу. На відміну від південних теренів України, де населення систематично спілкувалося з грецькими мешканцями причорноморських міст, міщани західних земель України ширше заізналися із представниками цього етносу лише наприкінці XVI ст. Тим часом, про присутність греків на території Галичини можемо говорити, згадуючи часи пізнього середньовіччя. При дворі князя Ярослава Осмомисла в 1164 р. шукав політичного притулку претендент на константинопольський імператорський престол Андроник I Комнин. Завдяки таким контактам місцеві князі мали можливість заявити про себе як про серйозний політичний та військовий фактор у плетиві складних процесів, що відбувалися в межах візантійської співдружності¹.

До першої половини XIII ст. доволі добре була розвинена торгівля Галича з причорноморськими колоніями. Головним партнером Галицько-Волинсь-

кої держави в Північному Причорномор'ї довший час залишався Білгород (Аккерман). Лише татарські напади перервали традицію такої торгівлі². Найпершу серед відомих нам звісток про діяльність грецького купця у Львові занотовано на сторінках найстарішої серед збережених Актівих книг міста у 1382 р.³

Доволі пізні масове проникнення греків до Львова пояснюється кількома причинами. По-перше, італійці, вірмени, а в подальшому і євреї склали грекам серйозну конкуренцію, обмежуючи їх доступ на польські ринки. По-друге, особливість проведення торгових операцій жителями грецьких колоній в Україні передбачала радше спокійне очікування іноземних партнерів, котрі прагнули отримати виробі місцевих майстрів, ніж перевезення товарів до ринків збуту. Особливою перешкодою для більш активного проникнення греків була нестабільність на південних теренах України.

Саме з огляду на означені обставини, названі вище етнічні групи частіше пропонували на ринках галицького краю товари Сходу. Турецька експансія та падіння Візантійської імперії змусили греків активізуватися. Після захоплення турецькими військами Константинопо-

ля значна частина з них емігрувала на Балканський півострів та до придунайських князівств. У міру стабілізації становища на Балканах Порта, керуючись державними інтересами, сприяла активізації торгівлі, що, своєю чергою, стимулювало зростання ремісничого виробництва і посилювало значення міст, розташованих вздовж міжнародних торговельних шляхів. При цьому функції торгівлі було визначено євреям, вірменам та грекам⁴.

Напрямок, котрий з'єднав Львів з Константинополем, у XVI ст. провадив через Сучаву, Яси та Лопушно до Аккерману. Далі морським шляхом купці добирались до Кафи та Константинополя⁵. На цьому шляху греки віддавна займали значні позиції⁶. На

відміну від своїх найбільших торгових конкурентів – вірмен, вони за допомогою власних флотилій, що склалися з легких галеонів, швидко довозили товари з островів Східного Середземномор'я та складів Константинополя у порти Рені чи Кілю. Звідти, винайнявши перевізників, товар возами транспортували до Кам'янця-Подільського та Львова.

Греки-торгівці, що прибували здалеку, ділились у Львові на дві категорії: *Graecus de Galata* і *Graecus de Constantinopoli*. Серед останніх значний відсоток становили представники знаних аристократичних родів⁷. У другій половині XVI ст. до Львова прибула група греків та італійців з островів Хіос і Кандія. У гродських книгах Львова можна зустріти запис

сброшино, палац римо-католицьких митрополитів, поч. 20 ст.

Graecus de istula Chios, mercator advena Leopoliensi. Ще раніше від хіоських (близько 1548 р.) у Львові з'явилися купці з Криту⁸.

Іншу категорію греків, що прибували до Львова, склали купці «волоського» походження. Більшість із них, насамперед мешканці Яс і Бухареста, ставали посередниками у торгівлі східними товарами на теренах Речі Посполитої⁹. Постійно мешкаючи у Львові, грецькі купці через торгових агентів увесь час контактували з балканськими теренами і передавали до Константинополя інформацію про розвиток справ у Речі Посполитій.

Вже від початку своєї з'яви у Львові греки, попри тісну співпрацю з українською людністю міста, намагались займати окрему позицію щодо вірменської та єврейської громад. Ознаки організованості

позначилися насамперед на тій частині грецького купецтва, що володіла найбільшими фінансовими можливостями. Зазвичай це були торговці, котрі пропонували ексклюзивний східний товар – вина, килими, прянощі та предмети розкоші¹⁰. Саме представники цього прошарку найчастіше скріплювали ділові стосунки етнічними шлюбами. Вони ж вирізнялись активною поставою у громадському житті міста. Основою грецької могутності у Львові була торгівля вином. У 90-х рр. XVI ст. купці закуповували вино на Криті по 30 флоринів за куфу*, а у Львові продавали за 80-85 зл. Поступово вони ставали складовою частиною транснаціональної торгівлі вином на центральноєвропейському ринку. Вино везли до Львова через Молдавію і Волощину. А далі, за посередництвом польських та вірменських купців, – через Яро-

слав і Краків – на Сілезію, Чехію, Моравію, Словаччину аж до німецьких міст.

Про обсяги та значення грецького імпорту найліпше свідчать фінансові звіти митниці. У 1544 р. консульська резиденція Польщі в Константинополі повідомляла, що з острова Крит через Молдавію до Львова пройшов караван з 130 куфами (260 бочок) мускателі** та грецької мальвазіі***.

Друга половина XVI ст. була часом наймасовішого прибуття грецьких торговців на львівський ринок. За підрахунками В. Кривоноса, у XVI – на початку XVII ст. у міських фінансових книгах Львова було зареєстровано 700 грецьких купців. У різний період на фінансовому ринку міста лише з острова Крит діяли близько 153 купців.

Дуже цікавим видається мало висвітлений в літературі факт, що наприкінці XVI ст. греки прибували до Львова не лише волоським шляхом, але й через Західну Європу. Вже у найстарішій міській книзі Львова знаходимо відомості про Іоана Гречина з Кракова, котрий свідчив перед міською владою на користь купця М. Моренштерна. На початку XVI ст. до Львова з Кракова приїжджали Іоан Орієнт та Іоан Гречин¹¹. Купці Нікорос Неввідіс, Хіотіс, Георгій Доменіг, Леонард Манулуф, Тзукос, Пеккаторіс, Константин Неввідіс, Граватіс, Прекаріс і Януліс прибули в 1592 р. із Криту до Львова через Венецію¹².

Від початку діяльності перед греками постала проблема створення власних професійних об'єднань. Купецькі спілки на території Польщі існували на двох засадах: *sociés vera i commenda*. Серед них слід відзна-

чити спілку, що діяла у Львові ще 1578 р. До неї належали Прокопій Сиропуло та Юрій Барбаріго, котрі перевозили товар зі Львова на Крит¹³. Згадку про діяльність іншої грецької купецької спілки у Львові, що її очолювали Панталеот Росо та Симон Сімонізі¹⁴, віднаходимо у документах 1590 р. Місцева влада чинила дії, спрямовані на отримання максимальної користі від південно-східної торгівлі. Згідно з розпорядженням львівського магістрату, з усіх купців на митних рогатках збирали єдиний штукований податок. Проте з волохів, греків та персів вибирали поштучний податок з тари або з товару залежно від того, що було вигіднішим¹⁵. Такі дії видаються цілком обгрунтованими, якщо мати на увазі, що серед прибулих купців греки виділялись як окрема елітна група. Греки, так само як вірмени та євреї, сплачували значну частину митних податків Львова. Королівський указ від 31 січня 1580 р. передбачав, що частина грошей, отриманих від торгівлі вином та цитринами, мала бути передана на відновлення міських оборонних укріплень.

Оформлення юридичного статусу грецького купця, як і будь-якого іноземного торговця в Речі По-

са.вдбр.ратуша, поч. 20 ст.

сполитій, окрім загальнодержавних, корегувалося нормативними місцевими актами¹⁶. Львівська рада у стосунках з купцями-греками виходила головню із засад, опертих на привілей місцевого права складу. Щоправда, статус тогочасного грецького купецтва упродовж XVI-XVII ст. не можна охарактеризувати як стабільний внаслідок політичної напружености між Річчю Посполитою і Портою. Використання подвійних стандартів щодо прибулих греків було особливо помітним у ставленні влади до греків як представників православної віри. В економічній площині діяльність греків всіляко заохочувалася. Проте тільки-но питання торкалося віросповідання чи найменших натяків на можливість тіснішого контакту православних підданих Речі Посполитої з константинопольським патріархом¹⁷, до українських старост одразу скеровували категоричні розпорядження щодо посиленого контролю за підозрілими особами грецького походження¹⁸, що перетинали кордон. Під час чергового загострення стосунків активно поширювались чутки, що греки є шпигунами Порти. Київський митрополит Михайло Рогоза у листі до коронного гетьмана Яна Замойского в 1594 р. погоджувався із звинуваченнями грецьких кліриків у шпигунстві на користь Туреччини та Московщини¹⁹. Очевидно, що такі припущення мали реальне підґрунтя. Як і в інших етнічних групах, серед греків траплялись такі, що виявляли неабиякий хист у здійсненні сумнівних політичних та кримінальних інтересів²⁰.

Про значимість грецької спільноти свідчать згадки, в яких львівських греків представлено як суб'єктів міждержавних стосунків у політиці Речі Посполитої, Молдавії, Порти та Московії. 25 листопада 1590 р. король Сигізмунд III Ваза наказав усіх галицьких греків, на яких вкаже волоський воєвода Янкул, змусити виплатити податкові заборгованості²¹. Поміж греків, котрі були задіяні у дипломатичних стосунках регіону, нерідко траплялись політичні шахраї. Багато хто з них для досягнення особистих цілей послуговувався підробленими рекомендаціями патріархів чи навіть виробляв їх на замовлення місцевих релігійних діячів²². Центром виробництва таких документів у XVII ст. була Молдавія²³. Дипломатичні таланти греків були добре відомі правителям усіх країн регіону²⁴. Тому видається цілком очевидним, що поляки і московити мали всі реальні підстави підозрювати, ніби мандрівні греки таємно служать султанові. Навіть у стосунках з найповажнішими представниками православної Церкви поляки і московити були особливо обережними.

На додаток, не останню роль у творенні негативного топосу «грек» відігравали їх головні конкуренти

— вірменські та єврейські купці. Відчуваючи загрозу власним економічним інтересам, вони не оминали нагоди змалювати греків як підступних та ненадійних партнерів²⁵. У багатьох випадках греки платили їм тією ж монетою. Сказане підтверджує такий випадок. У 1685 р. купці Хаджі Кириак, Константин Мусжевич, Георгій Попович та Дмитро Сирон подали до Ради скаргу на львівського тлумача Вартана Шимоновича, котрий, працюючи з ними, не виконував покладених на нього обов'язків і одночасно вимагав значну винагороду. Суд засудив дії перекладача, охарактеризувавши його як хабарника та людину, котра ганьбила честь влади і приховувала податки. В. Шимоновича усунули від виконання обов'язків. Щоправда, при цьому додатково було наголошено, що греки усе ж повинні сплачувати податки згідно з чинним законодавством²⁶. Наступного року вірменська громада Львова звернулась до короля Яна III Собеского із скаргою, в якій серед інших нарікань на дії міської влади звинуватила представників Ради у протегуванні інтересів грецьких купців²⁷.

Зрештою, серед греків справді траплялись надзвичайні шахраї, котрі, заради досягнення омріяної мети, ризикували не лише грошима, але й власним життям. Про одного з них — торговця Константина Корпу — згадується у судовій справі. Цей купець провадив у Львові інтереси з одним із найбагатших місцевих вірменів Захарієм Івашкевичем. У 1598 р. під час візиту до Польщі К. Корпу заарештував львівський магістрат. Обвинувачем у справі виступив молдавський господар Яремія Могила. Виявилось, що шахрай-купец видавав себе за представника сул-

тана на ім'я Корпа Караман. Користаючи з означеного статусу, він переводив через митницю в Ясах товари інших купців, завдавши тим місцевій скарбниці збитків на суму 1500 зл. Погубила шахрая власна захланність. Я. Могила, занепокоєний обсягами необлікованих товарів, подав запит до Стамбула і отримав відповідь, що прізвища такого купця у списках торговельних представників султана немає²⁸.

Попри занепад торгівлі східними товарами, спричинений війною між Річчю Посполитою та козацькою державою Б. Хмельницького, у другій половині XVII ст. грецьке купецтво швидко поновило втрачені позиції. Чимало грецьких купців прибувало на ярмарки до Ярослава²⁹, Любліна³⁰, Перемишля та Замостя³¹.

Транзитна торгівля знову поєднала Південний Схід та Захід Європи. Греки, на відміну від решти торговців, продовжували виступати окремою категорією. У 80-90-х рр. XVII ст. вони прибували до Львова переважно групами — від 2 до 5 осіб³².

Грецькі торговці та спілки періодично ставали об'єктами боротьби між львівським магістратом та власниками приватних міст краю. Останні, запрошуючи орієнтальне купецтво, прагнули перетворити свої володіння на розвинені центри торгівлі та ремесла. Шляхта на підвладних їй теренах була звільнена від сплати мит і тому впроваджувала демпінгові умови оподаткування, цілковито ігноруючи монопольне право Львова на орієнтальну торгівлю.

са.мдїр, фунок, поч. 20 ст.

Амбітні плани власників Замостя Яна та Гризельди Замойських оселити у місті грецьких та вірменських купців спричинили гострі суперечки з львівським магистратом³³. Непоодинокими були випадки переманювання «львівських» греків до Замостя. Суперечки тривали роками, в окремих випадках остаточні вироки затверджувались лише на найвищому рівні.

Географія прибуття купців у XVII ст. надалі залишалась широкою. Найчастіше в документах згадуються Константинополь (Царгород)³⁴, Серет, Яси, Бар, Констанца, Кам'янець. Серед країн першість утримували Волощина³⁵, Македонія³⁶ і Туреччина³⁷. На жаль, у багатьох випадках під час нотування купця львівські писарі використовували стандартний зворот-додаток на кшталт «gretchun», «grek», «cudzoziemiec», що мінімізує шанси визначити місце походження конкретного торговця³⁸.

У першій чверті XVII ст. на Балканах зріс попит на якісні тканини із Західної та Центральної Європи. Платоспроможність частини населення поліпшилась, і тому греки отримували додаткові шанси для полагодження своїх інтересів. Завдяки східносередземноморським торговцям посередницький авторитет Львова у стосунках з містами Центральної та Західної Європи надалі залишався високим. Найявні відомості підтверджують думку, що продовжував діяти традиційний від XV ст. шлях через Балкани³⁹. Позаяк попит на вино та предмети розкоші формувався впродовж кількох століть, головним предметом «грецької справи» надалі залишався імпорт до Європи вина⁴⁰, тканин⁴¹ і так званого турецького товару⁴².

Серед місцевої шляхти найбільшу популярність мали такі гатунки вина, як мальвазія, мускат та фруктові соки на кшталт лимонії⁴³.

Грецькі купці, що прибували до Львова, завжди могли розраховувати на підтримку одновітців. Це стосувалось як юридичного захисту, так і надання лікарської допомоги. Підтвердження цього знаходимо у заповіті купця-грека Дмитра Маркочана, котрий після раптової хвороби помер 1688 р. у шпиталі монастиря Св. Онуфрія⁴⁴. У документах купець занотований як городянин Семиграду, що прибув до Львова у торгових інтересах⁴⁵. Братство прийняло рішення про поховання Маркочана в церкві Успіння Пресвятої Богородиці⁴⁶. Згідно із заповітом, частину його майна представники Ставропігії розподілили між церквами Св. Миколая, Благовіщення та Чесного Хреста⁴⁷. Опис, що його здійснив 28 травня 1683 р. скарбник братства Микола Красовський, засвідчив, що більшість особистого майна Д. Маркочана перейшла у власність львівських греків: І. Мазаракі викупив мідну мідницю, О. Балабан — два мідні дзбанки, М. Красовський (єдиний

рудки, костел

українець) — паски для шаблі, Я. Аффендик отримав шаблю покійного купця⁴⁸. Представник Ставропільського братства І. Мазаракі засвідчив: Д. Маркочан помертвував для потреб православного товариства Львова 200 зл.⁴⁹ При шпиталі в монастирі Св. Онуфрія було влаштовано гостьову кімнату для православних подорожніх, про що просив братство архієпископ монецвасійський Йосафат⁵⁰ у квітні 1601 р. напередодні свого приїзду до Львова.

Греки давали на справу підтримки Ставропільці значні вільні кошти, що пояснювалося їх добрим фінансовим становищем. Львівські греки мали посередницькі контакти в усій Центрально-Східній Європі, а в окремих випадках — і на Заході. Попри складні обставини, до міста продовжували прибувати купці з Адріанополя, Анкари, Константинополя⁵¹. Скажімо, Яній Аффендик та Марко Лангиш мали добрі контакти з Константинополем та Критом. Найбагатшим серед греків Львова у другій половині XVII ст. був І. Мазаракі. У 1656 р. його особистий маєток було оцінено на суму 300 000 зл., він на той час вважався у місті другим після статків вірменина І. Вартиросовича. Наступними у списку багатіїв стояли Стефан Нестерович — 100 тис. зл. та Василь Григорович — 70 тис. зл.⁵² У 1669 р. під час перепису краму купця Андрія Альвізія представники магістрату склали інвентар на суму 6100 зл., а наявний на складі товар оцінили у 11000 зл.⁵³ У Львові греки

закуповували хутро, що мало попит на півдні Європи⁵⁴ й за якістю задовольняло турецький двір⁵⁵. Партії цього дорогого товару були доволі значними за обсягами: у 1638 р. представник львівського купця Г. Лангиша возив до Константинополя хутра соболів вартістю 6000 талерів.

Значна потреба турків у хутрі пояснювалась звичаєм: щороку під час двірцевого церемоніалу чільні чиновники держави отримували у подарунок кафтани, підбиті хутром. Серед заможної частини суспільства імперії звичай використання хутра був пов'язаний із особливостями місцевого клімату. Про суворі зими у тодішній столиці свідчило те, що в 1620 р. Босфорська протока та затока Золотий Ріг замерзли. Така ж ситуація була і в 1669 р.⁵⁶ Львівські греки були переважно лише посередниками у торгівлі хутром, отримуючи його від московитів. Існують свідчення, що деякі грецькі купці мандрували зі своїм товаром і на терени Московської держави⁵⁷. Значний попит серед турецької еліти мали ловчі соколи та деякі гатунки металевих виробів західноєвропейських майстрів.

Купці були найбільшою частиною грецької діаспори Львова. Упродовж XVI ст. та першої половини XVII ст. саме вони визначали характер її розвитку. З їх середовища походили майже всі грецькі громадські діячі, котрі брали участь у справах Ставропільського братства, сприяли підвищенню авторитету

са.мбір, ринок, поч. 20 ст.

діаспори серед місцевих українців. Комунікабельність та практичність, властива представникам еллінського етносу, допомогла їм швидко досягти значних успіхів.

Найбільш значного економічного росту спільнота досягнула наприкінці XVI – на початку XVII ст. Чисельність греків у містах Речі Посполитої зростала переважно за рахунок емігрантів з придунайських теренів. У «цидулі» до патріарха Єремії 7 вересня 1592 р. братчики згадували греків, «іже имуть со купецтви прибежище во градъ Львовъ»⁵⁸.

Попри значну віддаленість від батьківщини, львівські греки усе ж намагалися підтримувати з нею сталий зв'язок. Система інформування була налагоджена через грецькі громади Волощини та Молдавії. Концентрація їх у придунайських державах була доволі високою. Пошук вільних від османського панування земель, куди можна було перспективно вкласти капітали, сприяв процесові переселення в XVI-XVII ст. знаних родів Кантакузенів, Маврокордато та Гіка у Волощину та Молдавію⁵⁹. Серед представників грецького духовенства та світської

знаті були переважно політичні діячі, яких називали «фанаріотами»⁶⁰. Вони вважали себе носіями «великої ідеї», в ім'я якої при співпраці з турецькою владою робили спроби еллінізації балканських народів, насамперед болгар та македонців. Головною та остаточною метою своєї діяльності фанаріоти вважали відновлення грецької держави⁶¹. У другій половині XVI ст. стійкою залишалась тенденція до поєднання фінансових та політичних інтересів цієї частини грецької еліти з князівськими родами Волощини та Молдавії. Греки викупили значні земельні наділи, надійно опановували політичне та економічне керівництво князівств. Їх представники з часом почали втручатись у боротьбу за владу серед місцевих правителів. Одним з найвідоміших ставників фанаріотів був молдавський господар Василій Лупу (Вовк)⁶², за часів правління якого контакти з львівським осередком мали сталий характер.

стара сіль, вілла анна

Багато господарів давали пожертви на Ставропігійське братство, долучалися до фінансування будівництва церкви Успення Пресвятої Богородиці (Руської, Волоської церкви)⁶³. Чимало представників чільних молдавських сімей поховано в її криптах⁶⁴. Наприкінці XVII ст. та на початку XVIII ст., після краху військово-політичних планів Російської імперії на Балканах, частина молдавських та волоських греків продовжувала вірити у можливість створення на приднаїнських теренах ґрунту для відродження новітньої грецької держави. Упродовж XVII ст. агенти Фанару, що служили турецьким інтересам, активно діяли і серед запорізького козацтва⁶⁵.

Іншою була ситуація на землях, підвладних Польщі. У її містах прибульці з Півдня Європи найперше могли розраховувати на підтримку православних українців, які у багатьох випадках активно користали з того, що греки були *потрібні* місцевим осередкам. Емігранти грецького походження допомагали засновувати школи і навіть брали участь у перебудові місцевої системи православної ієрархії⁶⁶.

Перші осілі грецькі купці створили у Львові сприятливий ґрунт для наступних мігрантів, значний відсоток яких складали їх родичі та люди, котрі прибували до Львова із сподіванням на швидке збага-

чення. Становлення та структуризація грецької громади відбулась лише від другої третини XVII ст.⁶⁷ Для більшості греків, що прибували до Львова в XVI – XVII ст., головною проблемою було якнайшвидше отримання міського права. Треба сказати, що львівська влада підходила до цього доволі виважено. Так, від 1571 до 1604 рр. почесний статус було надано лише 23 вихідцям з Волощини, Молдавії та Семиграду⁶⁸.

Звичай лише найбагатші греки могли купити у власність будинки на території середмістя. Ще менше їх мало шанс швидко інтегруватися у середовище шляхетської еліти Речі Посполитої. Саме такий шлях обрали К. Корнякт, Ю. Папара, І. Мазаракі, Г. Коцій. Для новоприбулих греків, котрі не мали значного стартового капіталу, чи не єдиною можливістю отримати громадянство залишалося одруження із доньками львівських православних міщан. Тому цілком закономірно, що греки у більшості випадків вступали у суто етнічні шлюби або ж обирали за дружин українських міщанок. Одним з яскравих прикладів успішного розв'язання матримоніальної проблеми був Кириак Папара, котрий невдовзі після переїзду одружився з міщанкою Анастасією Григорович⁶⁹. Традицію етнічних шлюбів підтримували у своєму сере-

са. мібір, вул. конарського, поч. 20 ст.

довищі родини Аффендіків, Лангишів, Ізаровичів, Мадзапетів, Мазаракі. Подібна тенденція спостерігалась серед грецької громади впродовж усього XVII століття. Окрім етнічних та релігійних причин таких шлюбів, не останню роль відіграло намагання за допомогою родинних зв'язків захистити власні майнові інтереси. Греки, котрі не претендували на стале поселення в межах країни, цілком задовольнялись правами на вільну торгівлю, яка була затверджена королівськими декретами.

Таким чином за кілька десятиліть у львівському середмісті окреслилась кількісно невелика, однак згуртована спільнота мешканців грецького походження. Діяльність окремих її представників упродовж останніх років XVI ст. і особливо в середині та другій половині XVII ст. була відчутною для культурного та політичного розвитку львівського соціуму.

У XVII ст. життя греків Львова суттєво змінилося. Після закінчення періоду «золотого спокою» Визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького та внутрішня нестабільність Речі Посполитої ускладнили ситуацію православного населення краю. Польсько-українське протистояння спровокувало ситуацію, коли під категорію неблагонадійних автоматично потрапляв будь-який міщанин, що належав до «нації схизматиків». Через спільність віри греків та українців у багатьох випадках розглядали

як одну конфесійну спільноту. Таке напруження неминуче позначилось на їх становищі. Кількість звісток про господарську активність греків на сторінках львівських фінансових книг зменшилась. Щоправда, у цьому випадку політичні мотивації не мали вирішального значення. Найвірогіднішою причиною скорочення торговельних операцій стали кримінальна та військова небезпека на шляхах. Попри військово-протистояння, жодна із задіяних сторін не була зацікавлена у зменшенні прибутків від торгівлі⁷⁰. В умовах військових конфліктів на православну громаду Львова постійно накладали штрафи, контрибуції та фіскальні побори. Греки сплачували свою частку.

У найважчому становищі опинились ті з них, які постійно мешкали у середмісті Львова та в переважній більшості були діячами Ставропігії. Частина постала перед необхідністю важкого вибору, і перед лицем небезпеки дехто залишив Львів. Внаслідок зменшення торгових операцій купці зазнавали значних

стафа сіло, вілма анна

збитків. Погіршення економічного становища торкнулось навіть заможного купця І. Мазаракі. І все ж, більшість греків зберегли етнічну та релігійну ідентичність. Їм вдалось перебороти труднощі і в деяких випадках навіть зміцнити свій авторитет у середовищі української спільноти.

Починаючи з останньої чверті XVII ст. згадок про греків на сторінках гродських книг Львова ставало дедалі менше. Серед документів ще можна віднайти відомості на кшталт дозволу короля Яна III Собеского від 11 квітня 1692 р. про вільне перебування греків на території Речі Посполитої. Однак вже чітко помітно, що через зміну європейських торговельних шляхів орієнтальне купецтво втрачало у Речі Посполитій свої позиції.

У першій половині XVIII ст. у міській документації Львова про успіхи міщан грецького походження згадується спорадично. Більшість нащадків тих греків, котрі залишилися і не перебралися через політичні чи економічні мотивації на Лівобережну Україну, вже остаточно ототожили себе з польським середовищем.

Вибрані матеріали з книги І. Лильо «Нариси з історії грецької громади Львова XVI-XVII ст.», Львів, 2002

* *Куфа* — міра об'єму рідких тіл, головно напоїв; бочка місткістю бл. 40 відер (від 400 до 800 л).

** *Мускателя* — гатунок середземноморського вина з додатком мускатного горіха.

*** *Грецьке вино*, котре привозили до Львова, здебільшого проходило під єдиною назвою десертного вина — мальвазії. Однак, слід мати на увазі, що насправді цей напій мав кілька гатунків. У Львові вирізняли мускателю, іпсим, алікант, латик, коцифал. («Alicant» — іспанське вино, котре бере свою назву від міста Alicante, «іпсута» — вино, що походило з району Сіракуз і назва якого походить від тамтешньої долини Ipsica, «латука» — вино з Сицилії, назва походить від міста Licata).

¹ Термін «Візантійська співдружність» запровадив дослідник Д. Оболенський. Автор застосовував його до усіх країн, що на різних етапах історичного розвитку підпадали під візантійський вплив. Див.: Obolensky D. *The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe. 500 — 1453.* — London, 1971. Перевид.: Оболенский Д. *Византийское содружество наций. Шесть византийских портретов.* — М., 1998.

² Грушевський М. *Історія України-Руси.* — Т. 6. — С. 26.

³ ЦДІА України у Львові. — Ф. 52, — оп. 2, — спр. 1, — с. 4. Опубл.: Szolowski A. *Najstarsza księga miejska // Pomniki dziejowe Lwowa.* — Т. 1, 1892. — С. 4.

⁴ Dziubinski A. *Drogi handlowe polsko-tureckie w XVI stuleciu // Przegląd historyczny,* 1965. — Т. 56. — С. 233.

⁵ Dziubinski A. *Drogi handlowe...* — С. 236.

⁶ Грушевський М. *Історія України-Руси.* — Т. 6. — С. 65.

⁷ Dziubinski A. *Na szlakach Orientu...* — С. 94.

⁸ Ibid. — С. 95.

старий садів, поч. 19 ст.

⁹ Подградская Е.М. Торговые связи...; Её же. Экономические связи Молдавского княжества и Балканских стран с Русским государством в XVII вв. — Кишинёв, 1980; Её же. Экономические связи Молдавии со странами Центральной и Восточной Европы в XVI — XVII вв. — Кишинёв, 1991.

¹⁰ Подградская Е.М. Торговые связи... — С. 114.

¹¹ Kiryk F. Związki Lwowa z Krakowem w rożnym sredniowieczu // Lwow: miasto, spoleczenstwo, kultura. T. II. WPS. — Krakow, 1998. — S. 17.

¹² Iorga N. Byzance... — S. 90.

¹³ ЦДІА України у місті Львові. — Ф. 52, — оп. 2, — спр. 248, — с. 22.

¹⁴ Iorga N. Byzance... — S. 90.

¹⁵ Zubyk R. Gospodarka finansowa... — S. 169 — 170.

¹⁶ Morawski Sz. Wazniejsze przywilieje i dokumenty... — S. 86 — 87.

¹⁷ У 1593 р. до Львова прибули греки з о. Крит з листом до Братства від олександрійського патріарха Мелетія.

¹⁸ AGZ. — Т. X. — Nr. 2691. — S. 173.

¹⁹ Documenta Unionis Berestensis eiusque actorum (1590 — 1600) // Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni. — Romae, 1970. — Ser. 2. Sec. 3. — № 18. — P. 36.

²⁰ 23 грудня 1565 р. король Сигізмунд II Август видав у Вільно документ, котрим зобов'язував львівських райців переправити ув'язненого Яна Грека до королівського двору. Грека підозрювали у виробництві та розповсюдженні у місті отрути. Див.: AGZ. — Т. X. — Nr. 1319. — S. 88.

²¹ AGZ. — Т. X. — Nr. 2501. — S. 161.

²² Такими вважають грамоти, що були виконані за мовлення львівського єпископа Гедеона приїжджими грецькими кліриками (Флоря Б. Східні патріархи... — С. 47.).

²³ Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом. — Львів, 2001. — С. 113.

²⁴ АЮЗР. — Т. 12. — № 131. — С. 418-422.

²⁵ Zakrzewska-Dubasowa M. Ormianie zamojscy... — S. 102.

²⁶ ЦДІА України у Львові. — Ф. 52, — оп. 1, — спр. 59, — с. 28 — 30.

²⁷ Привілеї національних громад Львова Львів, 2004 — № 105. — С. 365.

²⁸ Dziubinski A. Na szlakach Orientu... — S. 94.

²⁹ Suplika kupcow greckich... — S. 55 — 58.

³⁰ Katalog Dokumentow Lublina, jego jurydyk, cechow, kosciolow i klasztorow 1317 — 1792. / Oprac. Maria Trojanowska. — Lublin, 1996. — S. 73.

³¹ Zakrzewska-Dubasowa M. Ormianie zamojscy... — S. 105.

³² ЦДІА України у Львові. — Ф. 52, — спр. 838, — с. 200.

³³ Zakrzewska-Dubasowa M. Ormianie zamojscy... — S. 106, 115.

³⁴ ЦДІА України у Львові. — Ф. 52, — оп. 2, — спр. 828, — с. 23.

³⁵ Там само. — Спр. 831, — с. 85.

³⁶ Там само. — Спр. 834, — с. 132, 135.

³⁷ Там само. — Спр. 831, — с. 13; спр. 834, — с. 169, 180, 183.

³⁸ Грушевський М. Історія України-Руси... — Т. VI. — С. 9.

³⁹ Dziubinski A. Drogi handlowe... — S. 240.

⁴⁰ ЦДІА України у Львові. — Спр. 836, — с. 23, 155.

⁴¹ Там само. — Спр. 834, — с. 111, 168, 180, 182, 183.

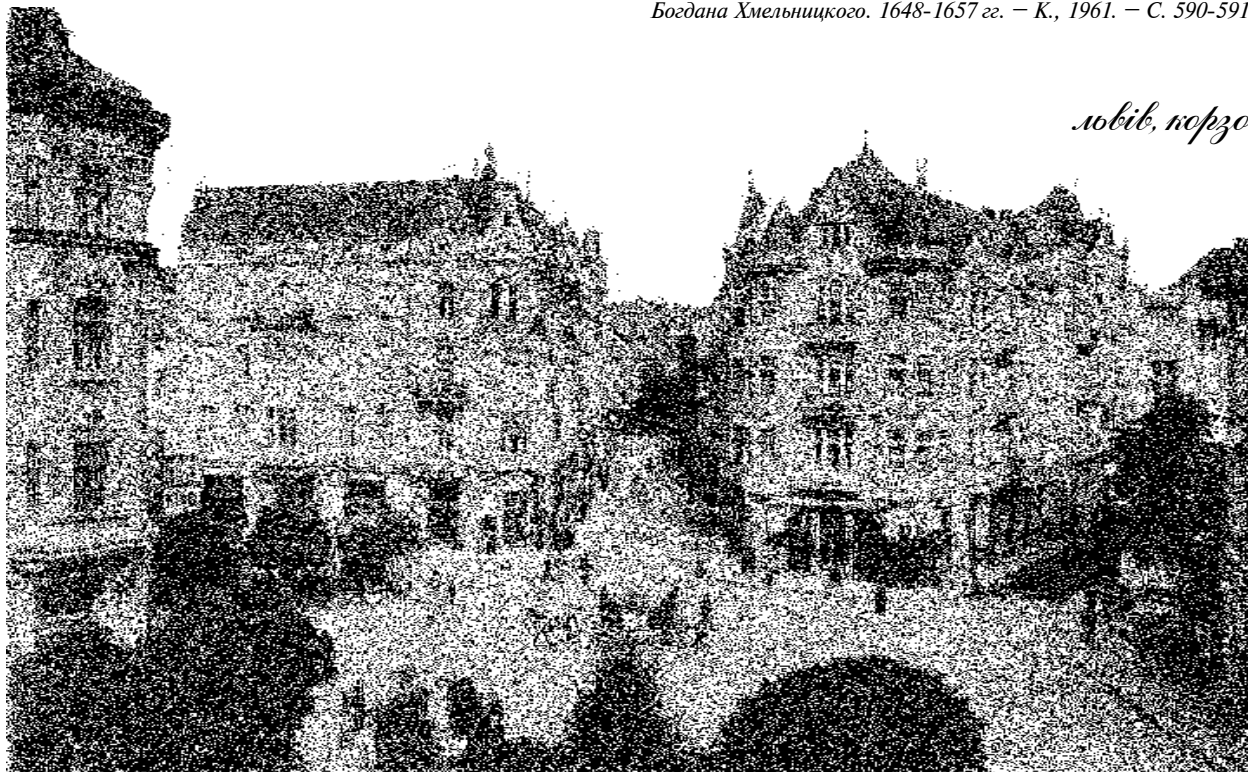
⁴² Там само. — Спр. 839, — с. 55, 110.

- ⁴³ Там само. — С. 152.
⁴⁴ Там само. — Ф. 129, — оп. 1, — спр. 718.
⁴⁵ Там само. — Спр. 724, — с. 2.
⁴⁶ Там само. — С. 3.
⁴⁷ ЦДІА України у Львові. — Спр. 724, — с. 2.
⁴⁸ Там само. — Спр. 718, — с. 1.
⁴⁹ Там само. — С. 5.
⁵⁰ Срібний Ф. Студії... — Т. 108. — С. 36.
⁵¹ Шиян Р.В. До історії львівської торгівлі... — С. 140.
⁵² Ісаєвич Я. Братства... — С. 53.
⁵³ ЦДІА України у Львові. — Ф. 52, — оп. 2, — спр. 54, — с. 1045 — 1048.
⁵⁴ Там само. — Ф. 52, — оп. 2, — спр. 838, — с. 199.
⁵⁵ Там само. — Спр. 839, — с. 18.
⁵⁶ Dziubinski A. Na szlakach Orientu... — S. 152.
⁵⁷ Заборовский Л. В. Экономические связи России и Балкан в первой половине XVIII в. // Связи России с народами Балканского полуострова первой половины XVIII в. — М., 1990. — С. 157.
⁵⁸ Срібний Ф. Студії... — Т. 108. — С. 1.
⁵⁹ Iorga N. Byzance apros Byzance. — Bucarest, 1935; Runsiman S. The Great Church in Captivity. — Cambridge, 1968. — P. 360 — 383.
⁶⁰ Фанариоти — представники пост-візантійської торговельної аристократії. Завдячують своєю назвою житловому

кварталу Константинополя, котрий був розташований поблизу резиденції патріарха.

- ⁶¹ Історія Центральноєвропейського регіону. — Львів, 2001. — С. 197.
⁶² Оболенский Д. Византийское ... — С. 395.
⁶³ Шевченко І. Україна... — С. 176.
⁶⁴ Крип'якевич І.П. Історичні проходи по Львові. — Львів, 1991.
⁶⁵ Дворнік Ф. Слов'яни у європейській історії. — К., 2000. — С. 415.
⁶⁶ Шевченко І. Україна... — С. 114.
⁶⁷ Ще на початку XVII ст. у реєстрі власників кам'яниць чи просто мешканців львівського середмістя із 348 імен лише п'ять належали етнічним грекам (Архів ЮЗР. — Ч.1. — Т. 11. — С. 26-34).
⁶⁸ Зростання напливу до Львова молдавських купців можна пояснити остаточною опануванням турками Криму та ліквідацією транзитного шляху через Молдавію і Польщу на Захід. Giliewicz A. Przyjscie do prawa miejskiego we Lwowie w latach 1405 — 1605 // Studia z historii społecznej i gospodarczej, poswiecone prof. F. Vujakowi. — Lwów, 1931. — S. 390.
⁶⁹ ЦДІА України у Львові. — Ф. 129, — спр. 1071, — с. 12.
⁷⁰ Б. Хмельницький, розуміючи важливість торгового контакту з Балканами, надав грецьким та болгарським купцям окремий торговий привілей. Деякі греки на завдання гетьмана виконували важливі дипломатичні місії. Див.: Документи Богдана Хмельницького. 1648-1657 гг. — К., 1961. — С. 590-591.

Львів, порто

перші
театральні
простори
і споруди

віктор

проскур'яков

Все, все у Львові пов'язано з історією театру. Площа Старий Ринок або площа Ринок є місцями, де в минулому постійно відбувалися театралізовані видовища. І якщо історія не зберегла конкретних літописних відомостей щодо дійств на площі Старий Ринок XIII-XIV століть, то на площі Ринок – театралізоване свято 1583 року на честь приїзду до Львова архієпископа Яна Селіковського, дійство 1611 року, присвячене здобуттю фортеці міста Смоленська і відтворене в театральній-ігровій формі у Львові, чи, скажімо, театралізоване святкування канонізації Ігнація Лойоли (Inigo de Loyola) у 1622 році були відображені в багатьох виданнях і стали відомі у цілій Європі.

З театром пов'язані храми – Архікатедра, Домініканський монастир, колишні споруди Ставропігійського братства, Єзуїтського колегіуму, Греко-католицької семінарії чи Вірменський собор. Саме в них у XIV–XVIII століттях відбувалися і театралізовані вистави. Як і вистави просто неба в долині річки Полтви, над якою тепер проспект Свободи, чи річки Бульки і на схилах пагорбів довкола неї. Як і на схилах гір Цитадель, Святоюрської, Замкової, Лева. Усюди

влаштовувалися гуляння, літні і зимові спортивні змагання з елементами народного театру.

У каплицях при Архікатедрі упокоїлися колишні львівські бургомістри Кампіан і Боїм, відомі у Львові як видатні організатори не тільки господарської, торгової, військово-оборонної діяльності, а й театральної. Вистави сучасних львівських театрів ім. Л. Курбаса, «Гаудеамус», «Воскресіння» в Італійському подвір'ї в будинку К. Корнякта на площі Ринок, не перші: тут ще у XVIII столітті відбувалися драматичні вистави, пантоміми, феєрверки. Сучасний пам'ятник Т. Шевченкові на проспекті Свободи стоїть чи не на тому ж місці, де в XVII–XVIII століттях постійно споруджувалися тимчасові дерев'яні театрики.

Майже всі площі міста в той чи інший час були місцем виступів мандрівних музик, акробатів, лялькарів з переносними вертепами. А площа Ринок, Бульварне півкільце, вулиці Городоцька, Академічна, сучасні Коперніка, Дорошенка, Личаківська – театралізованих сезонних,

Львів, гетьманські вали з видом на порфранцисканський театр

цехових, релігійних, політичних свят, процесій, мас-карадів. Для цих та інших заходів у Львові будували тимчасові споруди тріумфальних арок, сцен, подумів, алеї, квітники, клумби. На час видовищ портали будинків, їхні входи, вікна, колони, пілястри, тимпани, балкони прикрашали гірляндами, вазами, гілками ялинок, кольоровими кокардами, квітами, паперовими прикрасами.

Театралізовані видовища у Львові просто неба у XVI–XVIII століттях

У XVI столітті італійці перші в Європі починають будувати стаціонарні театри. Про це знають у Львові хоча б тому, що багато апеннінських майстрів у той час беруть участь у розбудові міста. Серед їхніх робіт – церкви, костели, каплиці, си-нагоги, оборонні споруди.

Італійські майстри будуватимуть і театр, але значно пізніше, лише наприкінці XVIII століття. Чому саме тоді? Напевно, тому, що у Львові на той час закоренилися традиції театральних видовищ просто неба. Простором для таких видовищ служили міські вулиці та площі, ба, навіть подвір'я. Корені цих видовищ сягають глибин віків і постають з народних

ігрищ, співів, мімічних танців і різноманітних обрядових дій. Цю традицію продовжили, з одного боку, менестрелі, ваганти, голіарди (пересмішники), буфони і професіонали вищого рангу – трубадури, трувери, мінезінгери, а з іншого – виконавці релігійних драм, надзвичайно поширених у той час: їх практикували всі школи, навчальні заклади при церквах, костелах, монастирях, духовно-культурних осередках всіх конфесій. Спочатку релігійне дійство відбувалося лише в храмі, але з часом воно вийшло на притвор, потім до церковної огорожі, а далі – на вулиці й площі, замінивши у XVI–XVIII століттях.

Школа Домініканського монастиря і чинна при ній світська школа ставлять вистави у 1550-х роках.

У театральних святах у XV столітті беруть участь учні школи при Архикатедрі. У театралізованому святі з нагоди приїзду до Львова у 1583 році архієпископа Яна Селіковського брали участь не тільки місцеві учні, але також приїжджі. Дія відбувалась на площі Ринок в тій частині, де будинок міських ваг. У центрі Христос, увінчаний лавровим вінком, який перебуває ніби у пустелі, і якого з різних боків оточують дикі твари-

Львів, приїзд цесаря франца йосифа, 1851 р.

ни. Ця картина символізувала мир і злагоду. Під музичний супровід та хоровий спів віршів, які складав з цієї нагоди Білбілтанський, «руський лев» клякає перед «єдинорогом», показуючи тим, що символ герба міста скоряється символу герба архієпископа. Далі вся процесія повертається до катедрального собору, де музикою та співами й закінчується свято.

Історики описують інше свято, яке відбулося у 1611 році та було присвячене здобуттю «першої фортеці Сиберії» – Смоленська. Ця грандіозна вистава на площі Ринок імітувала штурм Смоленської фортеці, вибудованої з паперу і картону з вежами і брамами. Недалеко від фортеці розташувалися турецькі обози. Нападники з «допомогою Бахуса» провели декілька атак. Оборонці захищалися, кидали на голови нападаючих куряче пір'я. Однак, перегрупвавшись у клин, останні увірвалися в замок, проломивши одну з брам, «вбиваючи» та «беручи в полон» своїх «ворогів». Залишки зруйнованого Смоленська горять. У фіналі переможці знову поділилися на підрозділи, танцюючи, тричі обійшли площу під бравурні звуки бойового маршу, вихваляючись здобутими трофеями. Зімоврович зауважує, що, якби не брак вина, то, певно, карнавальне військо «захопило б» саму Москву.

Інколи подія, з нагоди якої «гралась» вистава, мала б, здається, визначити характер дії. Панегірик

мав бути урочистим та поважним. Цього ми зовсім не бачимо в святкуванні канонізації Ігнація Лойоли (іспанського дворянина, засновника, голови та першого генерала єзуїтського ордену), яке організував бургомістр Мартин Кампіан у 1622 році у Львові. Єзуїти розпочали виставу на площі Ринок, коли на місто впали сутінки. У світлі смолоскипів з'явилися разом з рухомим Парнасом музи, які тримали налегні їм атрибути, різні художні предмети, співаючи гімни під музичний супровід. Знову, як у випадку зі «Смоленською фортецею», карнавальники спляють «Замок безбожжя». До міста, на човні, Полтвою, потрапляє сам Бахус. Маючи кубок на півтора фути, він пригощається сам та пригощає своїх подруг-ваханок. Пізніше Бахуса з друзями випирають (виганяють) за міську браму. На деякий час загальну увагу привертають семеро зірок, які вчені люди називають планетами. У різних місцях відбуваються змагання з бігу, приборкання коней, виступи блазнів. Свято тривало усю ніч – з великою кількістю смаженої дичини, ковбас, шинки та інших смаколиків.

Носії давніх, на той час понад 1500-літніх театральних традицій – львівські вірмени за допомогою учнів своєї семінарії ставлять у 1660 році діалог «Rupsima panna mezcenniczka, albo Tyrydat przmienionu». За характером це класично-античне мораліте, поділене на п'ять частин-актів, переплетених інтере-

медіями, насичене східними та античними переказами. Місцем дії могло служити південне подвір'я Вірменського собору. Його аркада (така ж в той час була і в північній частині) своєю архітектурою дуже нагадує гіпоскеній античного амфітеатру. До речі, такі гіпоскенії будували в Давній Вірменії раніше, ніж у самому Давньому Римі.

Дерев'яний театр за Єзуїтською брамою

Першою постійно діючою видовищною громадською установою можна вважати невеличкий театр за Єзуїтською брамою (в районі сучасної площі І. Підкови, ближче до ріки Полтви). Пристосований під театральні потреби дерев'яний будинок був ранговим театром з характерним діленням на яруси з ложами і партерною частиною з галереєю.

Проіснував цей театр недовго, погрожуючи з самого початку свого існування завалитися. Врешті-решт у 1783 році був розібраний.

Перші стаціонарні театральні видовищні споруди і кам'яниці

У Львові довго не було стаціонарних театральних кам'яниць. Видовища переважно відбувалися просто неба. Про-

стором для них були міські вулиці, площі, подвір'я. Часом у Львові будували відкриті літні театри, тимчасові дерев'яні, які були подібні, скажімо, до французьких дерев'яних сен-жерменських або сен-лоранських ярмаркових театрів. Це тривало до кінця XVIII століття і пояснюється, з одного боку, стійкими традиціями українського пратеатру – старовинного, обрядового, народного, динамічна, абстрагована дія якого не потребує конкретного простору і спеціально обладнаних споруд, а з іншого – високим розвитком і популярністю літургійної християнської драми, місцем дії для якої були і храми – церкви, костели, і колегії, а також приміщення шкіл при духовно-культурних осередках всіх конфесій міста.

Першим стаціонарним палацовим театром можна вважати Італійське подвір'я у кам'яниці Корнякта. Тут стаціонарними елементами були не тільки палац, простір подвір'я чи сцена-подіум, а й сталі ціни на квитки, вартість яких змінювалася залежно від місця розташування глядача в структурі глядацького простору. Першим стаціонарним мурованим міським театром у Львові став перебудований і урядкований у 1796 році так званий Зимовий театр в переданому для цих потреб місту ще у 1787 році старому францисканському костелі Св. Хреста.

Першим збудованим від початкового проекту і до останнього цвяха є театр, зведений зусиллями

Буритин, поч. 19 ст.

графу С. Скарбка у 1842 році. Тепер тут діє Національний академічний український драматичний театр імені Марії Заньковецької. Цей театральний станіонар, побудований на місці розібраного австрійцями Низького замку, мав багато рис, які і значно пізніше з'являться у театральних будівлях.

Театр у Гетьманській кам'яниці

Стара галицька афіша другої половини XVIII століття сповіщала, що у Гетьманській кам'яниці на площі Ринок, в колишній резиденції польського короля Яна III Собеского має відбутися відома комедія славетного англійця (йшлося, напевно, про Шекспіра), а також пантоміма «Slygna prabie zostajacego, albo Arlekin filiternpu», механічний феєрверк та ще кілька номерів за програмою. Ціни квитків (перший ряд – 4 злотих, третій – 1 злотий), що були вказані в оголошенні, дають можливість зробити певне припущення щодо структури театального простору. Радше за все, дія відбувалася в Італійському подвір'ї Корняківського палацу (площа Ринок, 6), яке відпо-

відає характеру побудови простору і архітектури шекспірівського театру.

Як і в шекспірівському театрі, маємо відкритий простір – подвір'я, оточене з трьох боків у два яруси відкритими лоджіями-аркадами, що можуть бути надзвичайно зручними для розташування публіки. А подих архітектури Відродження у чудових аркадах, тосканських та іонічних колонах, балюстраді, рустуванні ідеально сприяє розумінню мови шекспірівської драматургії. Цей унікальний простір і сьогодні приваблює режисерів (для вистав Львівського молодіжного театру ім. Л. Курбаса, для численних концертів).

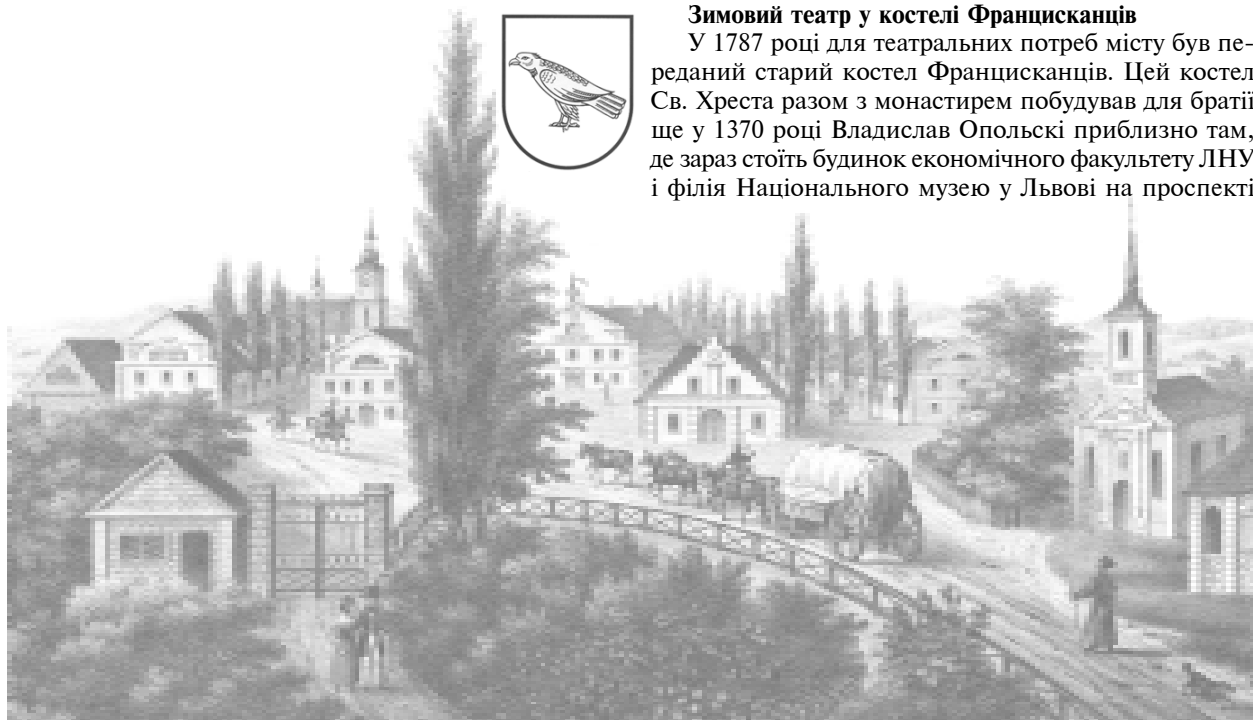
Вистави професійних гастрольних труп (деякі з них лишалися у Львові на кілька років) і місцевих театральних колективів кінця XVIII – першої половини XIX століття відбувалися в Єзуїтському колегіумі (тепер Львівська СШ № 62), в Греко-католицькій семінарії (нині не існує), в парку «Залізни води», Єзуїтському парку (парк ім. І. Франка), у подвір'ї на вулиці Ягеллонській, 11 (біля сучасного будинку Першого українського театру для дітей та юнацтва), в саду Яблоновських, на Святоюрській горі біля собору, в палаці Вроновських на Цитаделі (нині не існує).

155

Зимовий театр у костелі Францисканців

У 1787 році для театральних потреб місту був переданий старий костел Францисканців. Цей костел Св. Хреста разом з монастирем побудував для братії ще у 1370 році Владислав Опольскі приблизно там, де зараз стоїть будинок економічного факультету ЛНУ і філія Національного музею у Львові на проспекті

Свободи. Цей перший львівський стаціонарний театр, що розмістився в мурованому будинку, не відповідав потребам такої установи. Специфіка організації міських театральних видовищ вимагала наявності так званої карнавальної редутової зали. Адже карнавали були невід'ємною улюбленою частиною львівських «Контрактів», що відбувалися на свято Трьох королів (1 лютого) і тривали понад три тижні. Тому, коли почалася реконструкція театру в 1795 році, завданням було також зведення редутової зали, її проект, як і всієї реконструкції, розробив архітектор Мерц. Здійснити цей проект допомагали віденські майстри, зокрема: артист-маляр Мюллер, механік сцени Лехман, декоратор Смуглевич. Суттєві зміни відбулися і в самому будинку театру – бічні галереї по периметру були пристосовані під гардероб, розширені куліси, відведено приміщення під декорації, нагорі, у келяях, створено художню майстерню. Було замінено підлогу, під якою знайдено декілька поховань, що мало для театру неприємні наслідки. І хоча відбулося урочисте перепоховання останків у Єзуїтському костелі, та дехто з побожної публіки, що не пропускав

до цього часу жодної вистави, категорично відмовився розважатися, як тоді говорили, «на трунах».

В оздобленні редутової зали були застосовані іонічні колони. Клопоти з упорядкування відновленого театру успішно закінчилися, і 1 листопада 1796 року завіса театру урочисто піднялася. Театр був не дуже великим, хоча і вмщав до 600 глядачів і на всіх панорамних малюнках того часу мав вигляд значної споруди. Враховуючи ще й редутову залу, яка набагато перевищувала за площею сам театр і могла вмістити до тисячі відвідувачів, для міста з 40 тис. населення цього було цілком достатньо. Зала театру налічувала 36 лож, розмішених у два яруси. Значна частина глядачів розміщувалася в партері, що налічував 114 відкидних крісел, 200 партерових місць, або радше просто лав, поза тим була галерея, на якій могли стоячи розміститися понад 200 глядачів.

Це був характерний ярусний театр, в якому театральний простір побудований за аналогією до європейських театрів з урахуванням оптичних і акустичних вимог. С. Пелловскі зазначає, що театр мав овальну форму. Але, радше він мав лише овальне завершення, бо на акварелі, що відображає інтер'єр театру (в постійній експозиції Львівського історичного музею), заокруглення залу не відчувається.

станіславів, рунюк, поч. 20 ст.

Подібна форма залу не була найліпшою, однак, сприятливою для акустики. В історичній літературі цей театр має назву «зимового» (як вже відзначалось, у Львові театральні видовища відбувались на численних відкритих сценічних майданчиках). Ще його називали пофранцисканським, або театром Булли (Генріх Булла був довгий час директором цього театру). У 1839 році почалась нова реставрація споруди, а через те, що у 1842 році було зведено новий театр С. Скарбка, Зимовий театр став філармонією. Під час реставрації значних змін зазнав інтер'єр, розробку якого було доручено декоратору Єжи Лехнеру. Основним кольором інтер'єру став блакитний. Блакитними драперіями були оббиті ложі. Витриманий в єдиному світло-синьому забарвленні, театральний простір збагачувався золоченими оздобами. Найбільшим акцентом простору стала завіса, скомбінована Лехнером з темного й білого тла,

обрамленого барвистим бордюром. Існував ще один пізніший архітектурний проєкт реконструкції театру під архів мап. Йому не судилось здійснитися: під час революційних листопадових подій 1848 року театр разом з редутовою залою був знищений.

Літній амфітеатр Войцеха Богуславського

Спроби побудувати театр у Львові наприкінці XVIII століття були непоодинокі. Зокрема, наприкінці 1783 року підприємець Третнер запропонував місту свій проєкт будови театру. Того ж року відомий імпресаріо Йозеф Хулвердінг пропонував спорудити новий театр біля Галицької брами або поблизу помешкання ювеліра Коха. За архітектурним проєктом це мав би бути ранговий театр. Ложі розміщені, крім порталної частини, по периметру зали в партері й на другому ярусі в кількості 21 на кожному рівні. На третьому ярусі планувалась галерея. Зала мала овальне завершення. Але загалом у кресленнях не відчувається рука фахового архітектора, проєкт не враховував вже загальновідомі на той час набутки європейської архітектури, зокрема розробки фонічної кривої.

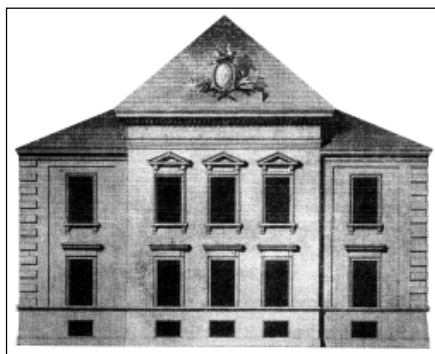

wojciech boguslawski

Нарешті побудувати театр, точніше, відкритий літній амфітеатр, у Львові наприкінці XVIII століття вдалось Войцеху Богуславскому. Цю справу він доручив архітектору-малюру, італійцю з походження Марайно, який мав честь у 1791 році спорудити Варшавський театр. За взірць майбутньої споруди було взято архітектуру давньоримського театру. Необхідне місце з потрібним природним нахилом для театральних видовищ було вибрано в парку Яблоновських, що розташувався біля палацу гетьмана Яблоновського і був упорядкований ще за часів короля Яна III Собеского, коли він, повертаючись з віденської кампанії, зупинився у Львові. Тоді парк був поділений на вісім величезних чотирикутників, засаджених липами, і з часом став улюбленим місцем відпочинку львів'ян. Ідея

фасаду театру Богуславського 1798 р.

Богуславського була сприйнята з великим захопленням. Першого травня 1796 року старий італієць розпочав будівництво. Кожного дня біля будівельного майданчика збиралось близько сотні глядачів, що приходили подивитися, як йдуть справи. Один з паркових чотирикутників Марайно використав під амфітеатр, поділивши його на три частини. Нижня частина мала умовну назву «партер», середня, найзручніша – «дамська», й остання, верхня – амфітеатр. Місця для глядачів (певно, то були лави) розмішувалися так, що з будь-якого місця було добре видно й чути. Планів театру не знайдено, існує припущення, що розміщення місць було виключно амфітеатром – це підтверджують численні згадки тих часів про чудову акустику в театрі. Підлоги як такої не було, її замінили ринь та товчена цегла, які перед кожною виставою посипали білим піском. Перед самою сценою було місце для оркестру. Між оркестром та амфітеатром був канал, який збирав дошову воду з двох підведених до нього жолобів, боками, зверху вниз. Такий архітектурний прийом застосовувався в давніх римських амфітеатрах і не тільки вирішував

шувалися так, що з будь-якого місця було добре видно й чути. Планів театру не знайдено, існує припущення, що розміщення місць було виключно амфітеатром – це підтверджують численні згадки тих часів про чудову акустику в театрі. Підлоги як такої не було, її замінили ринь та товчена цегла, які перед кожною виставою посипали білим піском. Перед самою сценою було місце для оркестру. Між оркестром та амфітеатром був канал, який збирав дошову воду з двох підведених до нього жолобів, боками, зверху вниз. Такий архітектурний прийом застосовувався в давніх римських амфітеатрах і не тільки вирішував

коло м'я, поч. 20 ст.

проблему збору дощівки, але й поліпшував акустику театру. Глядацький простір мав довжину 65 ліктів, ширину 45 ліктів (приблизно 29 x 24 м) і міг розмістити до 1000 глядачів в амфітеатрі, а загалом – до 3000 глядачів. Сцена мала просценіум і, як в римському прототипі, поділялась на три частини. Центральна частина призначалась для театральних дій, а бічні прибудови, розміщені за аналогією з грецькими «параскеніонами», призначались для гардеробів, гримерних і для зберігання декорацій. Сцена значних розмірів (20 x 45 ліктів) мала вигляд руїни давньоримської святині, про що свідчили вісім колон з кожного боку сцени, деякі навмисне були переламані й лежали на майданчику з перевернутими капітелями. У ті часи такий архітектурний прийом був дуже поширений в Європі. Класичні мотиви були не винятком, а правилом у сценографії театру кінця XVIII – початку XIX

століття. На відкритих сценах літніх театрів сценографія вирішувалась архітектурно-об'ємною формою. Подібним до Львівського амфітеатру був парковий театр і його сцена в Баварії у XVIII століття. Стіни львівської сцени були споруджені звичним способом – стовбури вкопані в землю, обшиті дошками, помальованими під мрамур. Висота стін сягала 7 ліктів (3 м). Перекривалась сцена трисхилим дахом, який ніби природно тримався на кронах двох дерев, що стояли посередині сцени. Декорації та завіси Мараїно робив разом з Антонієм Смуглевичем, якого довго вважали неперевершеним серед декораторів Львівського цеху. Богуславські відзначав, що досконалі завіси Смуглевича тішили прихильників сцени ще десять років після їх створення. Можна лише дивуватися з такого їх тривалого збереження, бо декорації були мальовані переважно клейовими фарбами і часто просто «плакали», текли від занудних львівських дощів. У негоду актори кілька разів переривали виставу, ховаючись від набіглої хмари. Найбільше відчувала

мізансцена театру Богуславського 1792 р.

незручності публіка, яка в таких випадках змушена була ховатись у прилеглому палацику, а поверталась на макрі лави. Однак, Мараїно знайшов вихід, згадавши про давні криті театри — «одеони». Колись у Давньому Римі невеличкі амфітеатри перекривали дашком наметового типу, виготовленим з полотна, просяклого олією і розмалюваного обрядовими сценами. Для реалізації проекту було закуплено десять тисяч ліктів полотна, линви та значна кількість олійної фарби. Зшивши намет, його розмалювали кольоровими смугами. Полотно вільно звисало з усіх боків, а щоб вітер не «забрав» споруду, її міцно закріпили. Виглядало це так. Посередині довжелезний «парашут» тримався на дерев'яному стовбурі, а по краях — на 12-ти кілках з осями, що обертались. Сволوک тримали шість величезних лип. За допомогою вальців та важелів полотняний дах міг підійматися й опускатися. Робилось це дуже повільно — за годину ледве на два лікті.

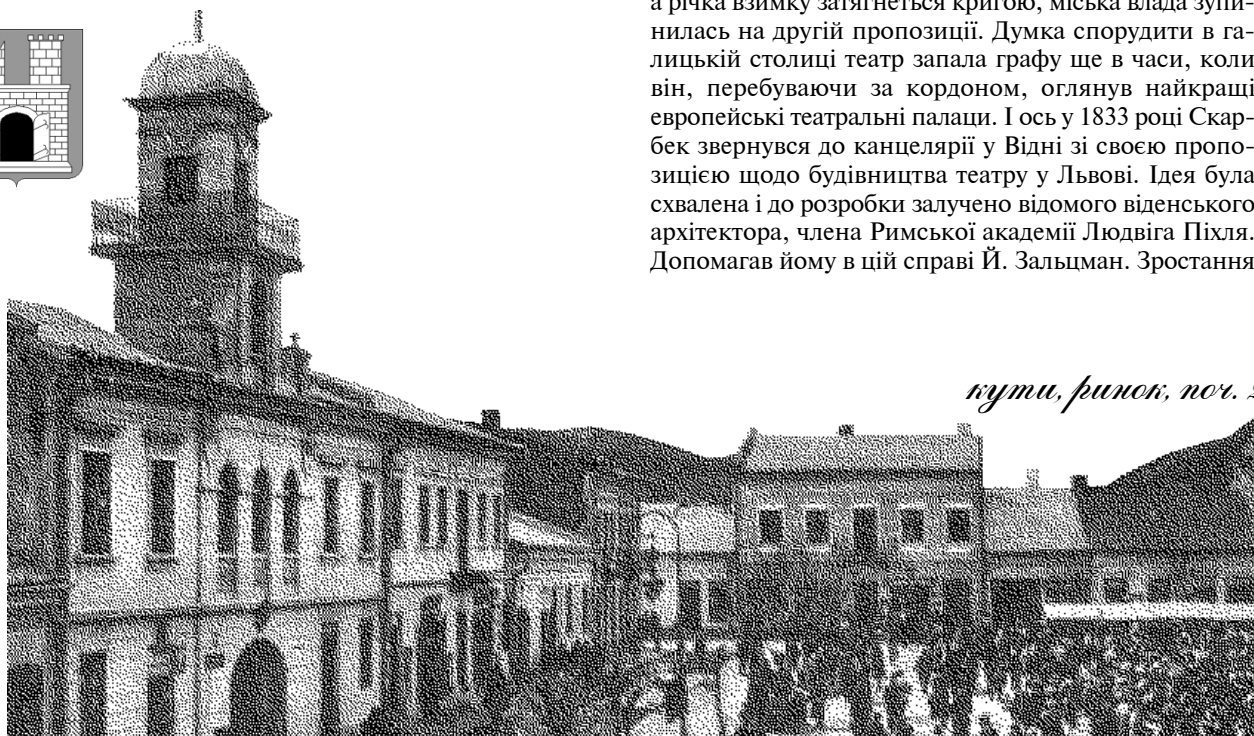
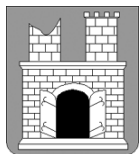

Спостерігаючи за цим, городяни бились об заклад, як скоро те все завалиться. Хоча театр і не завалився, але був розібраний на будівельні матеріали, коли Войцех Богуславський у 1799 році переїхав до Варшави.

Львівське театральне життя ніколи не припинялося. На початку XIX сторіччя вистави у Львові відбувались не тільки в старому мурованому театрі, але ще й у палаці Вроновських на Цитаделі, в Єзуїтському парку (зараз парк ім. І. Франка), у подвір'ї сучасного Першого українського театру для дітей та юнацтва, в парку «Залізни води», на Святоюрських ярмарках біля собору, в Греко-католицькій семінарії.

Театр графа С. Скарбка

Появою першого зведеного мурованого театру Львів завдячує графу Станіславу Скарбку. Легенда розповідає, що він запропонував магістрату провести через місто ще одну річку, відвівши води Дністра і Сяну, або збудувати театр. Враховуючи те, що користь від театру буде постійною, а річка взимку затягнеться кригою, міська влада зупинилась на другій пропозиції. Думка спорудити в галицькій столиці театр запала графу ще в часи, коли він, перебуваючи за кордоном, оглянув найкращі європейські театральні палаци. І ось у 1833 році Скарбек звернувся до канцелярії у Відні зі своєю пропозицією щодо будівництва театру у Львові. Ідея була схвалена і до розробки залучено відомого віденського архітектора, члена Римської академії Людвіга Піхля. Допомогавав йому в цій справі Й. Зальцман. Зростання

кути, ринок, поч. 20 ст.

професійної майстерності Й. Зальцмана від рядового копіювальника львівської будівничої дирекції до інспектора, званого будівничого, що був причетний до проектування значних споруд, серед яких Оссолінеум, ратуша, Палац римо-католицьких архієпископів, відбувалося саме під час будівництва театру.

За завданням фундатора Зальцман мав можливість із сценографом Л. Польманом ознайомитися з найкращими видовищними спорудами під час подорожі до Бельгії, Голландії й Франції. Отриманий досвід допоміг йому суттєво скоригувати проект Піхля стосовно ситуаційного плану, конструкцій та планування приміщень.

Образне вирішення належало Піхлю, який запропонував декілька варіантів зовнішнього вигляду театру, зокрема з розгорнутим на захід головним фасадом. У цьому проєкті будинок театру відокремлений широким курдонером від готелю, що входив до комплексу фундації. Архітектура палацу мала бути вирішена в класичному стилі. Отже, палітра архітектурно-художніх засобів, за допомогою яких були вирішені майже всі європейські театри тієї епохи, була використана й у Львові.

Не сухість, а лаконізм, не дріблення форми, а зосередження на загальному об'ємі, підкреслення монументальності, а не нюансне деталювання вирізняють архітектуру театру. Кожна зі сторін споруди має три ризаліти – два флангуючих і один центральний, який на головному фасаді вирішений у вигляді портика з шістьма іонічними колонами, що відповідає схемі давньогрецького гексастильного периптеру. Портик базується на аркаді під'їзду, запроєктованої з розрахунком заїзду до нього кінних екіпажів-трійок. На другому поверсі бічні ризаліти мають балкони, балюстради яких композиційно підтримуються таким самим членуванням балюстрадами, як і на центральному ризаліті. Малюнок лучковидних вікон партерної частини візуально підтримує масивний об'єм споруди. На головному фасаді в площині тимпану був барельєфний родинний герб графа Скарбка, ліворуч і праворуч від якого були зображені музи. Увінчувала фронтон квадрига Аполлона, тесана з каменю, яка під час сильної зливи у 1847 році завалилася від власної ваги.

Місце, відведене під театр, не можна назвати ідеальним, але визначене воно було давно, ще царським наказом наприкінці XVIII століття, згідно з яким фундатору, якщо такий знайдеться, буде безкоштовно передана площа Каstrum (Castrum – «замок»), що утворилась на місці розібраного австрійцями Низького замку. Пізніше залишки замку, зокрема Пекарської вежі, послужили матеріалом для нової споруди. Близькість річки Полтви змусила для укріплення фундаменту вбити в багnistий ґрунт близько 16 тисяч дубових паль. Не набагато менше пішло дубового лісу на конструктивне в'язання даху, тесаного Михайлом Бубловим на прізвисько Керсак з Дубія.

Відкриття театру графа С. Скарбка (нині Національний академічний український драматичний театр ім. М. Заньковецької) відбулося 28 березня 1842 року – через сім років від початку будівництва. Не тільки зовні, але й всередині він відповідав і духу часу, й духу мистецтва. Головний внутрішній простір – театральний, утворився квадратною сценою (20,85 x 20,85 м) та підковоподібною глядацькою залюю (20 x 18,80 м) у п'ять ярусів. Після реконструкцій, які здійснили у 1902 році архітектор Якоб Балабан та перед останньою Світовою війною учень Ле Корбюзьє Людвик Кравковські, чисельність ярусів зменшилась до трьох. Зі сцени колись вела окрема сходова клітка до специфічної для галицької публіки редутової зали, в якій відбувалися карнавали й бали. Глядацька зала була вирішена у світло-кремовій гамі зі сріблястими оздобами. Зала освітлювалася люстрою й лампами віденської фабрики Демуза.

Для свого часу новий львівський театр посідав почесне місце серед європейських видовищних спо-

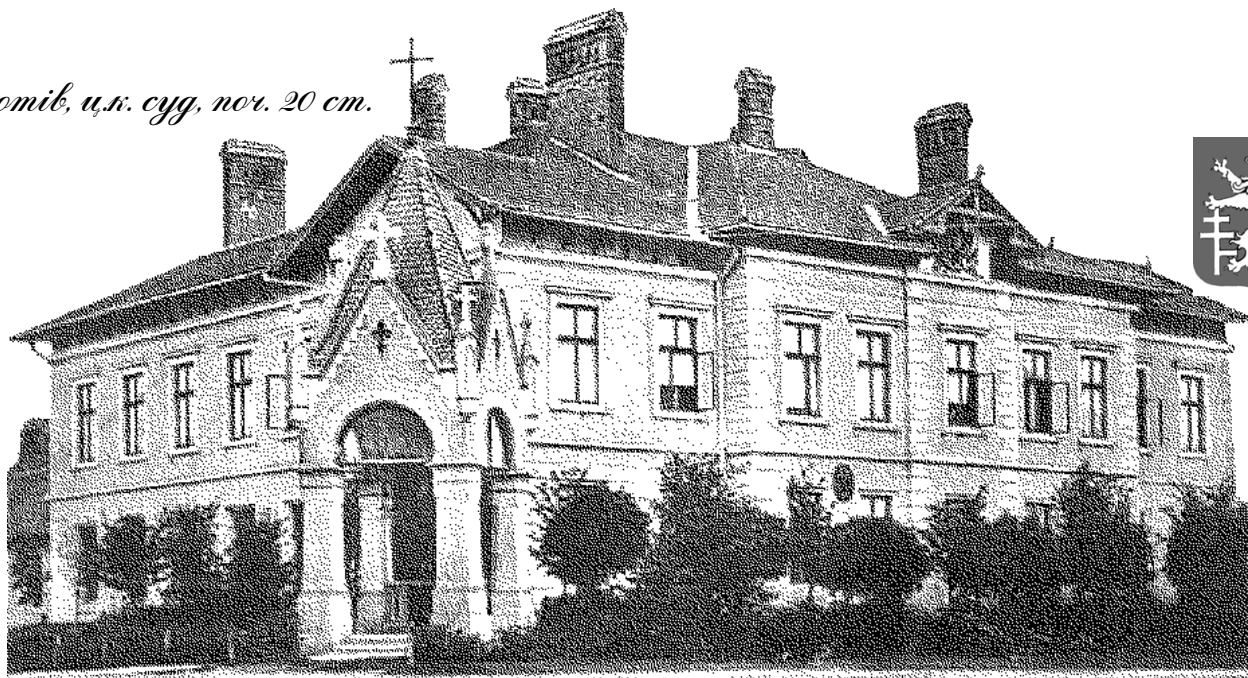
руд. Він вмщував понад 1460 осіб й був третім за цими параметрами після міланського Ла Скала та Дрезденського придворного драматичного театру, а за площею забудови (7278 м²) стояв на першому місці. Унікальною була його багатофункціональність – тут діяло літературно-артистичне коло, працювали крамниці й каварня, розміщалися заклад Скарбківської фундації, казино «Народове», осередки товариств, склади, десятки житлових помешкань.

Зі скарбківською сценою пов'язані імена сотень видатних акторів, серед яких зіркую першої величини світового театрального мистецтва – Сара Бернар і Марія Заньковецька.

Уривок з книги Проскураков В. І. Архітектура українського театру. Простір і дія: Монографія. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», Видавництво «Срібне слово», 2004. – 584 с.

заболотів, н.с. суд, поч. 20 ст.

кінотеатри
і кіномашини
львова

Гардара
сершевська

Кіно, як найважливіше відкриття, що на межі XIX і XX запліднило культурну уяву людини західної цивілізації, розвинулося як наслідок технологічного поступу, хоча насправді винахідників тоді більше цікавило телебачення. У Львові ідея телебачення була реалізована ще за кілька років перед винаходом кінематографа завдяки видатному позитивісту, ученому і батьку парапсихології Юліанові Леопольду Охоровічу (1850-1917), який на шпальтах наукового часопису «Космос» у 1887 році блискуче подав основи теорії «переносу оптичних образів» і описав принципи дії «телеграфічного приладу для бачення на відстані».

Початки кінематографу у Львові були пов'язані зі світлою думкою про його залучення до поширення не тільки освіти і культури, але й демократичних ідей. Кіно з'явилося у місті у часи розвитку масової культури і одразу здобуло прихильність усіх мешканців без огляду на їх соціальне становище.

Постійно функціонувати кінотеатри у Львові почали з 1901 року, з дати початку роботи у місті представництва Віденської студії фільмів і фотогра-

фічних кліше «Уранія», що переважно спеціалізувалася на сеансах «туманних» і «живих» картинок, переважно культурно-освітнього характеру. Нерідко сеанси супроводжувалися коментарем ученого, учителя, техника, які допомагали глядачам увійти у світ кіно.

Перегляд фільмів в «Уранії» згодом диверсифікувався скептичним сприйняттям перших спроб відтворення на плівці сюжетних стрічок, зокрема літературних і театральних екранізацій. Кількість відвідувань кінотеатрів випередила кількість відвідувань фотопластиконів (*Фотопластикон — пристрій для одночасного перегляду стереодіапозитивів 24 або 25 глядачами. Був створений на початку вісімдесятих років XIX століття німецьким винахідником Августом Фурманом. — Прим. пер.*), що від половини XIX сторіччя було традиційним під час прогулянок Львовом.

Кінотеатри, облаштовані у пасажах Гасумана і Міколяша, на площі Марійській задовольняли цікавість, заміняли часто неможливі подорожі у далекі країни, фіксували життя суспільства.

Цирки, стадіони, фотопластикони, театральні трупи, каварні, шинки, казино, більярдні зали і кіно-

Львів, поразо, поч. 20 ст.

театри на початку ХХ сторіччя мали своїх постійних відвідувачів. І організатори видовищ, і місто мали з того немалі прибутки, хоча деякі представники творчих середовищ все ще не усвідомлювали, що масовий глядач ходить туди не тому, що не має змоги піти до театру чи філармонії, а тому, що там завжди було цікаво і кожного разу інакше.

Перша демонстрація фільму у Львові відбулася за допомогою апарату *vitascop*, конструкції Томаса Альве Едісона (Thomas Alve Edison). Сеанси у пасажі Гаусмана 8 тривали майже місяць, з 13 вересня до 10 жовтня 1896 року, і були надзвичайно популярні. Кіносеанси супроводжувала музика. Німі фільми оживлялися «звучанням інструментальних і вокальних творів з грамофону». Вибір місця для перших кіносеансів – фотоательє «Рембрант» Марціна Апеля (з 1900 року власником ательє став А. Апель) – запроваджує Львів до кола інших європейських міст, де саме фотографи першими зрозуміли усю потугу і перспективи кінематографу. Серед оголошень у пресі можна було побачити і інші адреси демонстрації фільмів, зокрема, Гранд Готель і Робітничий дім.

стрий, ц.к. вокзал, поч. 20 ст.

Наступне знайомство львів'ян з кінематографом відбулося на початку 1897 року, коли до міста знову прибув кінооператор, того разу з презентацією (з 9 до 20 січня) винаходу братів Люм'єрів. Місцем для показу «живих картинок» було обрано театр Скарбка (нині – театр ім. Марії Заньковецької. – прим. ред.) Кіносеанси, що передували театральній виставі, надовго залишилися у пам'яті публіки, великою мірою через величезне подивування винаходом, котрий фіксував у кадрі відомі кожному реальні деталі життя.

Коли у 1900 році міський театр перенесли до іншого приміщення, а у театральній будівлі розмістилася філармонія, то й там, аж до 1939 року відбувалися кіносеанси. Як свідчать документи, з кінця 1906 року у приміщенні філармонії розмістилося французьке кінематографічне товариство «The Royal Vio» і «Електричного театру» Франца Озера (Franz Jozef Oser). Елегантна і велика концертна зала незабаром стала приміщенням для кінотеатрів «Уранія», «Геліос», «Лев», і «Атлантик».

Аби завершити розповідь про перше знайомство львів'ян з кінематографом на зламі ХІХ і ХХ сторіч, варто згадати і про мандрівні кінотеатри, котрі на тривалий час зупинялися у місті: «Континентальний театр Едена», котрий розкинувся у Літньому театрі під Високим замком, кінопідприємства згаданого уже Франца Озера, а також Мельхіора Майблума (Melchior Meiblum), Торна і Германа Опатів (Thorn, Herman Opat).

Особливо популярним був власник цирку Франц Озер, котрий регулярно бував у Львові літніми місяцями між 1905-1907 роками, захоплюючи публіку своїм «Електричним театром». Виняткове місце в історії перших львівських кінотеатрів посів інший власник мандрівного кіно Мельхіор Майблум. Його

кар'ера кінопідприємця почалася у травні 1907 року і тісно пов'язана з виставкою «Природа, медицина, гігієна», що проходила у той час. Поміж іншими мистецько-розважальними заходами, що супроводжували цю престижну виставку, було репрезентовано і кінематограф. Упродовж трьох тижнів учасники виставки, клієнти і прості відвідувачі мали нагоду кожного пообіддя і кожного вечора оглядати фільми на екрані під відкритим небом супроти ресторану Томіцького.

Не враховуючи філії віденської Уранії, що працювала з 1901 року, у Львові лише на зламі 1906/1907 років почали з'являтися перші стаціонарні кінотеатри. Переважно вони виникали у центрі міста, там, де найчастіше збиралися поважні городяни і звичайні мешканці. Передовсім це були два торговельних пасажі – Гаусмана і Міколяша, а також велетенська зала філармонії у приміщенні театру Скарбка.

З кінематографом найперше ознайомилася технічна і мистецька еліта, і лише згодом широка публіка (відвідувачі мандрівних цирків і ярмарків). Це свідчить про те, що від початку своєї історії кіно не було ярмарковим видовищем, а одразу мало амбіції вря-

тувати від забуття і показати іншим важливі моменти життя людини і її оточення. Львів на кінець 1896 року, тобто у період першого знайомства міста з кінематографом, налічував 127272 мешканців – поляків, українців, чехів, євреїв, німців, тобто католиків, греко-католиків, православних, протестантів, іудеїв. Відмінності у традиціях і вірі не були перешкодою для спільної участі міщан у громадських чи культурних заходах, радше навпаки – нерідко провокували цікаві ініціативи непересічних особистостей без огляду на походження чи віросповідання, з чого охоче користалися усі львів'яни.

Перші стаціонарні кінотеатри найчастіше відкривали ті, хто уже знайомив львів'ян з кінематографом у мандрівних кінобудках (Герман Опат, Мельхіор Майблом), або у шатрі цирку, як, скажімо, Франц Озер. Вони швидко нав'язували контакти з тими, хто працював у близьких царинах – власниками фотосалонів, фотопластиконів, чи просто з тими, хто мав справу з технікою чи винаходами. Створювалися навіть спілки, закладаючи тим самим основи кіноіндустрії. Після спроб влаштувати кіносеанси на околицях міста, там, де раніше зазвичай розкидав свої шатра цирк (площа біля костелу св. Анни), або відбувалися ярмарки чи вуличні вистави, кінотеатри доволі швидко перенеслися до центру.

Особливо доклався до справи розвитку кіно Герман Опат, котрий працював у Львові з 1901 року. Як представник віденської фірми «Уранія», він постійно організував освітньо-розважальні кіносеанси. Від 1905 (1906) року заснував чотири нових і перейняв два інших кінотеатри, що були закладені Мельхіором Майблумом. Опат швидко нав'язав контакти з відомим власником фотопластиконів у пасажах Миколяша і Гаусмана інженером Казимиром Кропйовським, котрий у 1901 році надав йому приміщення фотопластикону у пасажі Миколяша для театральних вистав і кінодемонстрацій. Істотну роль у становленні кінодіяча Германа Опата відіграв Людвик Кухар, тодішній адміністративний

директор фірми «Пйотр Миколяш і спілка», котрий де факто керував «Уранією» і у якого Опат вчився маркетингу. Назва «Уранія» на кілька років зникла з карти львівських кінотеатрів, хоча Опат не відмовився від кінопродукції віденської фірми. Назва з'явилася знову у 1908 році як назва кінотеатру у залі філармонії (колишньому театрі Скарбка). Керувати ним Г. Опат довірив молодим енергійним інженерам і просвітителям Е. Лібанському і Й. Яскольському, які незабаром розрекламували мандрівний кінотеатр по околицях Львова і інших містечках Галичини. У 1905 (1906?) році Герман Опат заснував стаціонарний кінотеатр «Сінефон» на вул. Шайнохи 5, котрий у 1906 році переніс до приміщення колишньої

«Уранії» у пасажі Міколяша, а зала на вулиці Шайнохи перейшла до іншого власник кінотеатрів Мельхіора Майблума (він переніс туди літній кінотеатр «Луна» з площі Виставкової). У 1908 році Г. Опат заснував «Ванду» (з 1909 «Байка») на площі Марійській 10, згодом передав «Уранію» і «Ванду» у концесійне управління інженерам Й. Яскольському і Е. Лібанському. Г. Опат і його колеги поставили собі за мету демонструвати серйозні інформативні і освітні фільми. Окрім документальних і наукових стрічок, зокрема актуальних для громади, спілка Опат-Лібанські-Яскольські пропонувала також постійне поновлення фабульних стрічок, що і спричинило масовість відвідувань.

львів, пасаж міколяша, поч. 20 ст.

Традиційним елементом кіносеансів був музичний супровід (органний, або оркестровий), а також коментар самого Лібанського чи когось іншого.

Визнане місце в історії львівського кіно посідає також Мельхіор Майблум, котрий заснував два нових кінотеатри, а ще два перейняв від конкурентів. Окрім мандрівних кінотеатрів, якими він керував на початку ХХ століття, у 1907 році заснував новий кінотеатр по вулиці Кароля Людвика 27 і назвав його «Bellevue». Цілком можливо, що це саме він відкрив такі затишні кінотеатри, як «Avenue» (1908) при однойменній каварні на площі Марійській 6-7, що належала Каролу Гугету, «Giosonda» (1911) на Городоцькій 1/42, кінотеатр у готелі Берлінській при театрі-реву «Casino de Paris» на вулиці Рейтана 3. У його підпорядкуванні міг також бути і заснований у 1911 році кінотеатр «Олімпія» на площі Краківській.

На початку 1912 (або наприкінці 1911) М. Майблєм заснував останній у своїй кар'єрі кінотеатр «Wonderland». Для цього пристосував приміщення у будинку, що належав Й. Грюнеру на вулиці Ягеллонській 20/22. З 1913 року кінотеатр працював під новою назвою «Ягеллонський». Раніше, у 1911 році, у літній час Майблєм організував роботу новозбудованого кіно «Gorlana» (колишня «Luna»).

З початком Першої світової війни губиться слід Мельхіора і Мауріція Майблєм. Більшість заснованих Мельхіором кінотеатрів зникли з мапи міста.

У 1906 році свою діяльність, пов'язану з кінематографом, розпочав Людвик Кухар. Він був директором кінотеатру «Сінефон» Г. Опата у пасажі Миколяша, який перейняв у 1911 році і назвав його просто «Кухар» (згодом «Пасаж», і «Тон»). У 1912 році у пасажі Миколяша заснував новий кінотеатр «Люкс» з входом від вулиці Сенкевича (після відкриття кінотеатру «Лев» у 1913 році «Люкс» перейшов до Казимира Кропйовського). Найбільшим досягненням Л. Кухара було відкриття першого у Львові «нульового екрану» у кінотеатрі «Лев» у філармонії, а трохи раніше – вишуканого кінотеатру «Ванда» у Кракові.

У 1906-1908 рр. кіномистецтво у Львові поширювали інженери Едмунд Лібанські, Йозеф Яскольські і Едвард Бурнатовіч. Усі троє були шанованими громадянами Львова, володіли власними фірмами і мали

прибуткові посади у державних установах. Поза фаховою працею займалися пересувними освітніми кінотеатрами. Без сумніву, вони долучилися до розповсюдження кіно на Галичині, хоча ця тема чекає ще свого дослідника.

Поміж 1910 і 1912 роками кіно у Львові розвивалося дуже інтенсивно. Це пов'язували зі змінами в репертуарах, передовсім із запровадженням фільмів «одного сеансу». Водночас, зі з'явою повнометражних драм час показу збільшився до двох годин. Однак, надалі перед початком сеансу демонстрували хронікальні та природничі фільми. Публіка надавала перевагу повнометражним драмам, криміналам і численним витворам комедійного мистецтва, котрі поволі почали витискати з екранів декоративні історичні і релігійні стрічки італійського виробництва.

стріт, вул. трибунальська, поч. 20 ст.

Кіно популяризувало зірок екрану, чий стиль гри нерідко визначав екранну долю кінострічок.

У 1901-1917 рр. для кінотеатрів у Львові було пристосовано понад двадцять зал у різних місцях і з різним рівнем оснащення, які пропонували ті ж фільми, що їх оглядала віденська, пражська і краківська публіка. Пальма першости належала кінотеатрам «Аполло», «Копернік», «Гражина», «Корзо», «Лев». Вони започаткували кінодемонстрацію у сучасному трактуванні. Новинками були привабливо оформлені входи до кінотеатрів, зручні крісла, добра видимість екрану з різних місць (на противагу колишнім видовженим і вузьким залам), а також відповідна вентиляція, що колись було проблемою для усіх кінотеатрів. Певним переломом було створення кінотеатру для елітної публіки під назвою «Аполло». Це було черговим починанням інженера Казимира Кропйовського, котрий відчув кон'юнктуру модерних кінотеатрів і 2 квітня 1911 року відкрив «Аполло».

Наприкінці 1912 року Едвард Бурнатовіч заснував кінотеатр, що своїм розмахом не поступався «Аполло». Будинок на вулиці Коперніка 9 цілий рік

перебудовували для потреб закладу, і в результаті з'явилася чудова двоповерхова зала у формі квадрату, що служила не тільки місцем демонстрацій фільмів, але й іншим театральним і навіть науковим (наприклад лекції університетських професорів) імпрезам. «Копернік» виявився дуже стабільним кінотеатром і під тим самим іменем проіснував до сьогодні (2004 р.). Прем'єри у «Коперніку» завжди були культурними і світськими подіями, аж до тридцятих років ХХ століття, коли кінотеатр приєднався до діяльності кіноклубу «Авангард» і Львівського кіноклубу.

Дирекція охоче запрошувала представників львівського істеблішменту, і, як писали газети, завжди можна було розраховувати на почесних гостей. У 1917 році кінотеатр перейшов

у власність галицьких кіномагнатів – родини Кухар.

Особливе місце серед кінотеатрів, що з'явилися напередодні I Світової війни, належить «Гражині» Йохима Шалля, що почав діяти у 1912 році у спеціально збудованому приміщенні на вулиці Сап'єги 34. «Гражина» мала дуже простий рецепт, аби повернути увагу міста: двічі на тиждень у кінотеатрі

змінювали програму, а також регулярно подавали яскраві й інтригуючі оголошення у пресу.

У чудовому місці на площі Академічній діяв заштитний кінотеатр ан 250 місць «Корзо» (після війни «Піонер», згодом кінотеатр ім. Щорса, після 1991 р. – ім. Т. Шевченка). Управляв кінотеатром Людвик Кухар. Це був вже третій львівський кінотеатр, що належав родині Кухар, попередньо від Германа Опата Кухарі перейняли кінотеатр «Сінефон» у пасажі Миколяша, що його згодом назвали «Кухар», а у 1912 році заснували у пасажі кінотеатр «Люкс».

У 1913 році Л. Кухар відкрив у приміщенні колишнього театру Скарбка кінотеатр «Лев», найбільший і найкращий у Львові. З часу заснування кінотеатру і аж до відкриття «Палацу» («Palace») у 1926 році, цей заклад був взірцем для інших власників кінотеатрів. Родина Кухарів славилася своїм вмінням здивувати глядача, отож їхні кіносеанси вирізнялися інноваційними доповненнями, скажімо роздачею рекламних листівок з інформацією про програму наступного тижня. Рекламною акцією кінопрокату можна вважати і започаткування журналу «Кіно», числа якого до сьогодні дивують витонченістю, послідовністю і ефективністю маркетингової політики. Кінотеатр «Лев» процвітав до початку II Світової війни, у 1931 році змінивши назву на «Атлантик», адже саме під такою назвою у більшості міст Європи з'являлися кінотеатри звукового кіно, нав'язуючи тим самим до голлівудської продукції.

Майже усі кінотеатри, що діяли у Львові до 1918 року, розміщалися

у пристосованих до показу фільмів приміщеннях. Переважно це були переобладнані перші поверхи будинків, колишні крамниці, каварні, занепали готелики. Зазвичай приміщення були видовженим і вузькими, маючи в основі прямокутну форму, виглядали радше як коридори, тунелі чи вагони, аніж як театральні чи концертні зали. В інтер'єрі переважали голі стіни, хоча бували і оздоби на кшталт театральних. Кілька кінотеатрів розмістилося у зручних залах сплोक чи товариств, або використовували зали, призначені для інших видовищ – театральні, концертні, для вар'єте чи реву.

У період I Світової війни кінотеатри стали осередками доброчинності на користь вояків і жертв війни. До пам'ятної дати 27 червня 1914 року, тобто до замаху у Сараєво, місто не відчувало наближення війни. Як згадував 20 років потому доктор Якуб Шаль, «червень 1914 був спокійним і нічим не відрізнявся від попередніх років. Як завжди, мешканці готувалися до літніх мандрівок, а молодь наполегливо готувалася до іспитів (...). Міський театр завершив свій сезон, а нечисленні на той час кінотеатри про-

Болехів, ресторація, поч. 20 ст.

кручували далекі від тотальної воєнної пропаганди фільми і буденну хроніку». Однак, у якийсь момент настрої львів'ян змінилися настільки, що їх вже не цікавили розваги. Усіх охопила лихоманка підготовки до війни і можливої евакуації. Наприкінці серпня 1914 року були запроваджені певні обмеження у зв'язку з воєнним станом, котрі відобразилися на щоденному житті міста.

За підрахунками у Львові під час воєнних дій 1914-1915 рр. перебувало близько 150000 осіб, більшість з яких не мала засобів до існування, отож ними мав опікуватися магістрат. Відкривалися численні польові кухні, де годували за символічну плату, а то й зовсім безкоштовно. Громадські кухні, пункти невідкладної допомоги продовжували діяти і тоді, коли Львів опинився поза лінією фронту, залишений австрійцями і опанований росіянами. На кілька місяців були закриті театри і кінотеатри (окрім кількох, що працювали для допомоги фронту).

У жовтні 1915 року буденне життя почало налагоджуватися. Відкрилися крамниці, мешканці почали шукати втіхи у кіно. Кінотеатри охоче надавали частину своїх надходжень для допомоги військовим та їхнім родинам, для підтримки поранених і польових кухонь. Деякі віддали навіть на час війни своє право власності харитативним організаціям, що допомагали жертвам війни.

Останнім кінотеатрами, що з'явилися у Львові перед закінченням I Світової війни були «Кінотеатр новин» і «Фата Моргана».

З поміж 24-х кінотеатрів після війни безслідно зникло 8 (усі кіно-

театри Мельхіора і Мавриція Майблюмів), а також Театр світла на вулиці Зіморовича 8, і «Світовид» на вулиці Панській 11 (власність Германа Опата). Решта кінотеатрів з перервою до середини двадцятих років функціонували аж до 1939 року, а деякі існують і до сьогодні. Очевидно, що мінялися власники, ремонтувалися будівлі, кінотеатри діставали нові назви, фільми ставали звуковими, однак кіно залишалося за тими ж адресами, що і на початку XX століття.

173

масони
у галущині
18 ст.

михайло
ходоровський

Як і Ф. Лонггампс, Й. Клеменс ще у молоді літа був утаємничений у високі масонські ступені. Його діяльність у Львові припадає на період реорганізації австрійського вільномулярства. Цьому сприяла підтримка ордену цісарем Йосифом II. За його ініціативи склала повноваження Велика провінційна ложа Австрії (1782 р.), що підпорядковувалась Великій німецькій національній ложі в Берліні, й утворився незалежний керівний орган – Велика національна ложа Австрії. Відповідно до задуму провідників австрійського масонства Празька префектура (відділення Великої національної ложі Австрії) під орудою графа К. Кінігла мала вжити заходів до централізації масонського руху в Галичині. А головним виконавцем

цього завдання став згаданий Й. Клеменс, добрий знайомий К. Кінігла ще за часів їх сумісної роботи у празькій ложі «До Ширості» наприкінці 1760-х рр. Відень надавав згаданій акції важливого значення. Не випадково Й. Клеменс пізніше обіймав посаду заступника начальника Львівського дистрикту.

Першим заходом Й. Клеменса було заснування ложі «Трьох Штандартів» із вояків австрійського гарнізону у Львові (1774-1780 рр.) (5). Однак ця ложа не одержувала патент із Відня упродовж двох років. Це сталося тому, що намірам австрійців активно протидіяли варшавські політики, які входили до складу суверенної ложі «Доброчинного Сармата». Адже

сфрешко, палац римо-католицьких митрополитів, поч. 20 ст.

у Варшаві не втрачали надії знов приєднати Галичину до Речі Посполитої.

Питання підпорядкованості львівських лож на масонському конвенті у Брауншвайгу (1775 р.), судячи з наявних матеріалів, порушили поляки (6). Але ні їм, ні австрійцям не вдалося довести легітимність своїх територіальних претензій щодо Галичини. Тому на конвенті не було прийнято конкретне рішення з цього питання. Тільки через рік Й. Клеменсу вдалося досягти угоди з новим керівником польського масонства графом А. Брюлем про підпорядкування львівських лож – «Трьох білих Орлів» і «Трьох Штандартів» – Празькій префектурі Великої національної ложі Австрії до скликання нового конвенту в Брауншвайгу, який мав відбутись 1778 р.

Наступного року Й. Клеменс, спираючись на підтримку К. Кінігла, заснував нові ложі: «Золото Мистецтва» в Заліщиках (1777-1778 рр.) (7), «До Надії» у Самборі (1777-1779 рр.) (8), а також ложу «Германа до чорної Черепахи» у Велічках (1777 р.) (9). З цих трьох вільномулярських осередків лише два одержали патенти з Відня, оскільки ложа «Германа до чорної Черепахи» у м. Велічкі (поблизу Кракова) була за межами Австрійської імперії.

Ще одна ложа, заснована Й. Клеменсом у Львові, отримала назву на честь австрійського монарха – «Йосифа до цісарського Орла» (1777-1782 рр.) (10) – Й. Клеменс відводив їй керівну роль у масонському русі Галичини. Проте у Відні зволікали з визнанням нового масонського осередку внаслідок згаданого територіального конфлікту. Тільки у другій половині

177

1778 р., коли стало відомо, що новий конвент у Брауншвайгу не відбудеться, ложа «Йосифа до цісарського Орла» отримала патент із Відня через К. Кінігла і здобула статус ложи-матері.

Таким чином, було створено перше об'єднання масонських лож в українських землях, яке складалось з п'яти осередків. Ложи-матері «Йосифа до цісарського Орла» підпорядковувались дві львівські ложи – «Трьох білих Орлів» і «Трьох Штандартів», ложа у Самборі «До Надії» і ложа в Заліщиках «Золотого Мистецтва».

Об'єднання лож під орудою Й. Клеменса було не єдиним масонським угрупованням, що діяло в цей час в адміністративному центрі Галичини. Ще 1776 р. вихідці із Франції абат Баудін і Д'Арно заснували у Львові гурток розенкройцерів, із якого пізніше утворилась ложа «Трьох білих Троянд» (11). Львівські розенкройцери оголосили себе нащадками духовних орденів середньовіччя і водночас істинними масонами. Обіцянками розкрити зміст масонських ієрогліфів їм удалось привернути на свій бік деяких членів лож «Трьох білих Орлів» і «Трьох Штандартів». Але діяльність «Трьох білих Троянд» була недовговічною. З'ясувалось, що її фундатори не мали повноважень від Товариства розенкройцерів у Відні і взагалі лише видавали себе за adeptів ордену «Троянди й Хреста».

Й. Клеменс, однак, не спроможний був запобігти зміцненню зв'язків львівських і варшавських вільних мулярів. Зрештою, більшість галицьких масонів польського походження вийшли з-під влади Й. Клеменса і (починаючи з 1779 р.) заснували нові

ложі. Внаслідок цього перше об'єднання масонських лож в українських землях розпалось (1782 р.).

Лише один із вільномулярських осередків, заснованих у Львові упродовж 1779-1784 рр., приєднався до Відня – «Фенікс до круглого Столу» (далі в тексті – «Фенікс...») (1782-1785 рр.) (12). Інші ложи були різних орієнтацій. Ложа «Щирої Приязні» (1782-1785 рр.) та жіноча ложа під цією ж назвою (1785 р.) (13) безпосередньо підпорядковувались Варшаві.

Слід окремо сказати про ложу «Досконалої Рівності» (14). Цей осередок львівського масонства (1779-1785 рр.) дотримувався польсько-французької орієнтації, оскільки провідну роль у ньому відігравали прибічники «патріотичної» партії, зв'язаної з польськими емігрантами. Не випадково, ложа «Досконалої Рівності» отримала патент від Великого Сходу Франції (1780 р.). Однак згодом вийшов цісарський указ про заборону ложа на території Австрійської імперії підпорядковуватись керівним масонським органам інших країн (1783 р.). Тому ця майстерня змушена була перервати стосунки з Великим Сходом Франції.

Майже не збереглися відомості про ложу «Трьох Корон Галичини» (1780-1785 рр.), яка підтримувала

са. удір. ратуша, поч. 20 ст.

зв'язок із масонськими центрами в Москві й Петербурзі через французьку ложу «Цілковитого Мовчаня» у м. Монпельє.

За наявними матеріалами можна зробити певні висновки щодо стосунків між львівськими осередками ордену. Зокрема, ложа «Трьох Корон Галичини» усунулась від будь-яких контактів з іншими місцевими ложами. Виконуючи інструкції Варшави, ложа «Щирої Приязні» підтримувала зв'язки лише з «Цілковитою Рівністю». Обидві не приховували свого ворожого ставлення до чужинця «Фенікса...». Водночас, «Фенікс...» не отримав обіцяного Віднем статусу Провінційної ложі Галичини, оскільки його претензії на провідну роль в масонському русі не підтримувались іншими угрупованнями.

Керівні функції прагнула на себе взяти амбіційна ложа «Цілковитої Рівности», яка у квітні 1785 р. утворила самостійницький керівний орган під назвою Національний Схід королівства Галичини й Володимирії. Проте, на той час вона втратила зв'язки з Парижем, а у Варшаві не наважились підтримати з політичних міркувань цю відверто антиавстрійську акцію.

Такою була ситуація в масонському русі Галичини напередодні важливих подій, що сталися у другій половині 1785 р. Реконструкція масонського руху в Галичині згаданого періоду була б неповною без розгляду складу провідних лож та діяльності принаймні окремих його представників. На думку автора, доцільно зосередити увагу на вивченні складу двох головних угруповань галицького вільномулярства. Це осередки ордену, очолювані Й. Клеменсом (пере-

дусім, ложа «Трьох білих Орлів»), та ложа «Цілковитої Рівности», яка оголосила себе Національним Сходом королівства Галичини й Володимирії.

Розглянемо спочатку кількісний склад лож, очолюваних Й. Клеменсом. Найчисельнішою була ложа «Трьох білих Орлів». За наявними джерелами, до складу ложі входило орієнтовно 115 осіб, що перевищує загальну кількість членів інших лож (85 осіб). Однак, аналізуючи показники, слід зважити на те, що чимало масонів із лож, очолюваних Й. Клеменсом, перебували одночасно в кількох осередках або переходили з одного до іншого. До того ж ложами «Йосифа до царського Орла» не мала постійного складу. До неї увійшли 11 представників з інших лож львівського об'єднання. За підрахунками автора, більш-менш реальна кількість масонів цього угруповання дорівнює 160 особам. Даний показник, зрозуміло, не є остаточним і може змінюватися в процесі виявлення нових джерел. Проте це істотно не позначиться на співвідношенні кількісних складів окремих лож.

Розглянемо також соціальний і фаховий склад згаданих львівських лож. Дані засвідчують: ложі, що

працювали під орудою Й. Клеменса, сформувалися за різними організаційними засадами і мали різне призначення. Виключно для представників нової влади утворилися львівська ложа «Трьох Штандартів» і ложа «До Надії» у Самборі. Ложа «Золото Мистецтва» у Заліщиках теж складалась переважно з представників австрійської адміністрації. Крім них, до цього масонського угруповання входили ще дві особи: художник К. Браун і шляхтич П. Хжановскі. То були тимчасові ложі, які «заснули» після того, як завершилась служба в Галичині adeptів ордену: урядовців, військових, дрібних чиновників тощо.

Діяльність вищезгаданих осередків, як і ложі-матері «Йосифа до цісарського Орла», відбувалась у межах суто масонської роботи. Натомість, як уже зазначалось, ложа «Трьох білих Орлів» діяла тривалий час. У її складі вирізняються дві великі за обсягом групи. Це представники нової влади – 69 осіб і старої правлячої еліти – 40 осіб. За збігом обставин кількість провідних членів двох груп (австрійських урядовців та магнатів і шляхти) однакова – по 28 осіб. Однак зовсім не випадковою була їх присутність в одному осередку.

На думку автора, ложі «Трьох білих Орлів» відводилась особлива роль у громадсько-політичному житті Галичини, її робота мала сприяти порозумінню нової влади зі старою правлячою елітою Галичини – магнатами та правобережною шляхтою. Саме цим можна пояснити, що до згаданої ложі разом із Й. Клеменсом входили найвищі посадові особи з австрійської адміністрації: губернатор Галичини Г. Ауерсберг (15), а також голова губернаторської ради

З. Галенберг, начальник Львівського дистрикту Ф. Гічарді, радники губернатора Й. Бекхен, В. Гуїнігі, Й. Д'Ельво; секретар губернатора К. Шмельц та ін. (16). Згадані особи мали втілювати в життя протекціоністську політику австрійського уряду в Галичині. Серед важливих здобутків цієї політики – скасування кріпацтва, зрівняння в правах греко-католицького духовенства з римо-католицьким, впровадження нової системи освіти та ін.

Водночас слід зазначити, що навчальними закладами у Львові безпосередньо опікувались члени ложі «Трьох білих Орлів» губернатор Г. Ауерсберг і З. Галенберг (як голова шкільної ради). Разом із тим, як цілком слушно зазначив С. Єфремов, «змушені до того політичними обставинами, керівники Австрійської імперії виявили прихильність до потреб русинів..., але не втрачали надію на онімічення «тірольців сходу». Ця потайна думка австрійських політиків пізніше виявилась досить прозорою» (17). Політичні обставини, про які пише С. Єфремов, цілком зрозумілі. Боротьба за Галичину у масонському світі була віддзеркаленням перманентної війни, яку вели за українські землі держави з імперськими амбіціями – Австрія, Росія, Пруссія, Польща. Внаслідок цього стара правляча еліта Галичини опинилась між різними політичними орієнтаціями, що зумовило її розкол, виникнення «партій», ворогуючих між собою.

Між тим, до діалогу в масонській ложі «Трьох білих Орлів» австрійці запрошували лише тих, хто

са.м.д.р. рунки, поч. 20 ст.

перебував в опозиції щодо королівської влади у Варшаві, або принаймні не були слухняними виконавцями її волі. У списках ложі «Трьох білих Орлів» за 1775-1779 рр. значаться прізвища магнатів Станіслава Щесного-Потоцького, Миколая Потоцького, Ксаверія Любомирського, братів Адама й Калістрата Понінських, Йозефа Попеля та ин. (18). Але порозумітися з ними австрійцям не вдалось. Показово, що 1779 р. магнати і галицьке шляхетство вийшли зі складу ложі «Трьох білих Орлів».

Отже, вкотре дався взнаки інстинкт самозбереження діячів старошляхетської партії, які вбачали загрозу своїм «золотим вольностям» у зміцненні центральної влади у Варшаві й Відні, їх регіональний патріотизм визначався приналежністю до нечисленного клану «корольків», які володіли великими земельними латифундіями в Україні. Багатство, накопичене завдяки селянській праці, надавало «королькам» необмежену владу, породжуючи, у свою чергу, панське свавілля та жорстокість по відношенню до селянства. Проте і такий нещадний критик панства, як В. Антонович, відзначав неоднорідність цього соціального прошарку, підкреслюючи, що окремі його представники усвідомлювали «всі ненормальні відносини, які склались в Польщі, і, відчуваючи неможливість їх скасування взагалі, застосовували інші, більш гуманні принципи у своїх маєтках» (19).

До магнатів, про яких писав В. Антонович, належали члени ложі «Трьох білих Орлів» С. Щесний-Потоцький і К. Понінський. Перший скасував панщину у своїх маєтках, а другий врятував від голоду

українське селянство Поділля та Волині, розчистивши за свої кошти річку Случ, і тому стало можливим у неврожайні роки підвозити річковим транспортом у найвіддаленіші села хліб та інші продукти.

Наведені приклади не ідеалізують панство загалом. Але на їх підставі доцільно розглянути проблему, яка вже порушувалась. Ідеться про вплив ідеологічних настанов ордену на його adeptів. Позитивним наслідком цього впливу є поширення львівським вільнодумарством ідеї релігійної й національної толерантності за часи боротьби з «дисидентами», руйнації українського церковного й національного життя.

Звернемось знову до авторитетного свідчення В. Антоновича. Він пише, що володар чисельних земель Смілянщини К. Любомирський, який входив до складу масонської ложі «Трьох білих Орлів», дотримувався «суворої віротерпимості і відмовився від усякого тиску на релігійні переконання населення» (20). На кошти К. Любомирського було споруджено 271 православну церкву, зокрема на Смілянщині – 81 церкву. Як стверджував православний єпископ В. Садковський, Смілянщина

рудки, костел

за часи господарювання К. Любомирського «була Ноевим ковчегом під час потопу» (21).

Інший член ложі «Трьох білих Орлів» Миколай Потоцький не був схожим на вільного муляра, що в особистому житті сумлінно дотримується моральних заповідей ордену. Отже, не варто перебільшувати перетворюючої ролі масонства. Але заради об'єктивності слід відзначити благодійницьку діяльність М. Потоцького. Він жертвував величезні кошти на розбудову культових споруд різних конфесій, зокрема на спорудження вірменського й василіанського монастирів на Волині. Справою життя М. Потоцького була розбудова архітектурного ансамблю – церкви й монастиря для українського духовенства в Почаєві на Волині. М. Потоцький, як пише його біограф, «тяжів до козацького способу життя» (22). Він прийняв греко-католицьку віру, відпустив оселедця й організував народне військо з козацької голоти, тримаючи в остраху лихварів й дрібну шляхту. Незважаючи на це, дехто з шляхетства прагнув наслідувати М. Потоцькому, зокрема відомий з історичної літератури «князь-козак» А. Яблонівський (23).

С. Щесний-Потоцький, як свідчить його біограф, «був любителем селянщини, українського фольклору й вареників із сметаною» (24). У його Тульчинсько-му маєтку утворився оркестр з українських музикантів під орудою Федора Ковальчука (Феодора Феррарі). Говорячи про національну толерантність, слід звер-

нути увагу на ставлення С. Щесного-Потоцького та шляхтича з його найближчого оточення А. Мошенського (теж члена ложі «Трьох білих Орлів») до історичних подій, що негативно вплинули на українсько-польські стосунки. Ідеться, зокрема, про спогади А. Мошенського, які є цінним джерелом до вивчення Коліївщини. Детально простежив він процес розгортання цього селянського визвольного руху, звинувативши у безтямній жорстокості супротивну сторону (25).

Послідовної позиції дотримувався С. Щесний-Потоцький у період т. зв. «удааного бунту на Волині 1789 р.», коли з Варшави поширювали провокаційні чутки щодо нового селянського повстання. За архівними документами, С. Щесний-Потоцький активно виступав проти запланованих каральних експедицій польських жовнірів на Волині й самоуправства місцевих дідичів. В одному з листів до спеціальної комісії Брацлавського воєводства С. Щесний-Потоцький писав: «Ми запевняємо вельмишановну комісію, котра завжди вживає відповідні заходи щодо попередження бунтів, що бунту бути не може, чутки про нього не мають під собою ґрунту і спираються на п'яні вигадки; треба повернути спокій дворянству, котрого брехливі чутки, що весь час збільшуються, ще більше лякають» (26).

Розкриваючи характер своїх взаємин із селянством, цілком у душі масонського катехизису С. Щес-

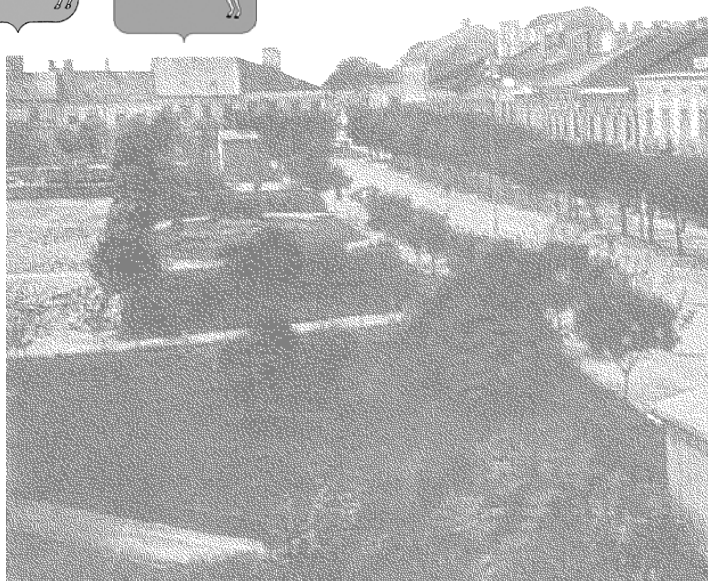
са. удір, ринок, поч. 20 ст.

ний-Потоцький спирається на моральні засади. «Бути правдивим з усіма, — пише він, — мати пильне око, довіряти і бути справедливим — це найкращий спосіб утримання людей у вірності і спокою, що кожному людо». І далі зазначав: «Я маю честь бути мешканцем цього воєводства, а також велику честь бути його дідичем, і можу запевнити поважну комісію, що мої піддані про бунт і не мислять, і тому я пристаю до них із непотрібними ревізіями не буду» (27). Прикметно, що в Універсалі Спеціальної комісії Брацлавського воєводства засвідчується велика роль С. Щесного-Потоцького в тому, що була доведена безпідставність чуток стосовно нового селянського бунту на Волині (28).

Поміж шляхетства з ложі «Трьох білих Орлів» С. Щесний-Потоцький здобув найбільше визнання в масонському світі. Упродовж 1785-1789 рр. він обіймав посаду Великого Майстра Великого Сходу королівства Польського та Великого князівства Литовського. Однак після виступів на захист волинського селянства С. Щесний-Потоцький, за свідченням його біографа, «втратив популярність» серед політизованого масонського загалу у Варшаві і не був переобраний на новий термін. Згодом

він захопився окультними науками під впливом шляхтича з Поділля, містика Т. Грабянки. Зокрема, захоплення С. Щесного-Потоцького нумерологією позначилося на його політичних проєктах. Наприклад, висуваючи проєкт нового устрою Речі Посполитої, С. Щесний-Потоцький пропонував поділити її на три провінції: Великопольську, Литву і Мало-польську (або воєводство Руське, до якого входили українські землі). Кожна провінція, у свою чергу, складалась би з 10 воєводств, воєводства — з 3 повітів. У воєводствах і повітах повинна бути однакова кількість селянських дворів і однаковими мали бути прибутки провінцій. Кожній провінції надавалось повноваження самостійно вирішувати питання стосовно всіх сфер її буття. Відповідно до цього адміністративний апарат провінції мав складатись з чотирьох комісій: освітньої, поліцейської (або охорони суспільного порядку), військової й господарчої. У кожній

стара сіль, вілла анна

провінції мало бути також власне судочинство, 15-тисячна армія, університет і однакова кількість шкіл. Усі адміністративні служби мали підпорядковуватись провінційній раді міністрів із наперед визначеним складом: 2 маршалки, 2 гетьмани, 2 підскарбії*, 2 канцлери**. На думку Потоцького, по два урядовці з однаковими функціями у складі провінційної ради міністрів потрібні були для того, щоб вони по черзі перебували на засіданнях Дозорчої Ради у Варшаві.

У свою чергу, від кожної провінції повинна була б обиратись однакова кількість послів на сейм. У сенаті мало засідати 30 воєвод і 90 каштелянів***. Три провінції Речі Посполитої мали об'єднуватись особою спільно обраного на певний термін короля, в даному випадку постаті суто символічної, оскільки практично вся повнота влади передавалась безпосередньо провінціям. Застосовуючи містичні символи (за езотеричною традицією у тексті цього політичного проекту чергуються ключові цифри, в даному випадку – 2, 3, інші – похідні від них), С. Щесний-Потоцький виробив цілком конкретну концепцію перетворення монархічної держави у федеративну республіку – «Союз провінцій Речі Посполитої» (вираз Потоцького). При цьому кожній провінції, зок-

рема воєводству Руському (тобто українським землям), надавався статус автономії.

Прикметно, що наявність у кожній провінційній раді міністрів посади канцлера означала право самостійно встановлювати дипломатичні зносини з іншими державами. Проєкт С. Щесного-Потоцького стосовно українського питання мав чимало спільного за своєю структурою з концепцією Великого князівства Руського, творцем якої був політичний діяч XVII ст. Ю. Немирич. У листі до П. Зубова, фаворита Катерини II, С. Щесний-Потоцький, розповідаючи про свій проєкт, зазначав, що столиця федеративної республіки має бути у воєводстві Руському (29). Для себе автор проєкту обрав посаду «стража законів», тобто за масонською термінологією це означало, що він брав на себе функцію верховного судді, який мав слідкувати за дотриманням законности в державі й легітимности розпоряджень провінційних урядів.

Завершуючи розгляд діяльності окремих представників ложі «Грьох білих Орлів», слід нагадати про трагічний фінал політичної кар'єри «федераліста» С. Щесного-Потоцького. Очоливши разом із К. Браницьким і С. Ржевуським Торговицьку конфедерацію (1792 р.), С. Щесний-Потоцький сподівався на допомогу Петербурга у втіленні проєкту федераль-

са.дбір, вул. конарського, поч. 20 ст.

ного устрою Речі Посполитої, що було йому обіцяно Катериною II та Г. Потьомкіним. До Торговицької конфедерації увійшли діячі старошляхетської партії, в т. ч. згадані адепти ордену А. Мошенський та Й. Попель, які були незадоволені реформами варшавських політиків нової формації С. Малаховського, І. Потоцького та інших представників патріотичної партії. Своїми діями Торговицька конфедерація сприяла втручання у внутрішні справи й окупацію Польщі російськими й пруськими військами, що, зрештою, призвело до другого поділу Речі Посполитої (1793 р.). Зрозуміло, це сталося всупереч планам С. Щесного-Потоцького, який, зневірившись у добрих намірах російських союзників, відійшов від політичної діяльності.

Принагідно зазначити: суперництво між старошляхетською і патріотичною партіями набуло гостроти ще за часів заснування ложі «Цілковитої Рівности». Як уже зазначалось, прибічники І. Потоцького і С. Малаховського згуртувались саме в цьому вільномулярському осередку. До складу ложі «Цілковитої Рівности» увійшли представники різних соціальних прошарків. Австрійське дворянство було представлено в ложі «Цілковитої Рівности» найменшою кількістю осіб. Майже в чотири рази більше у складі майстерні представників третього стану. А найбіль-

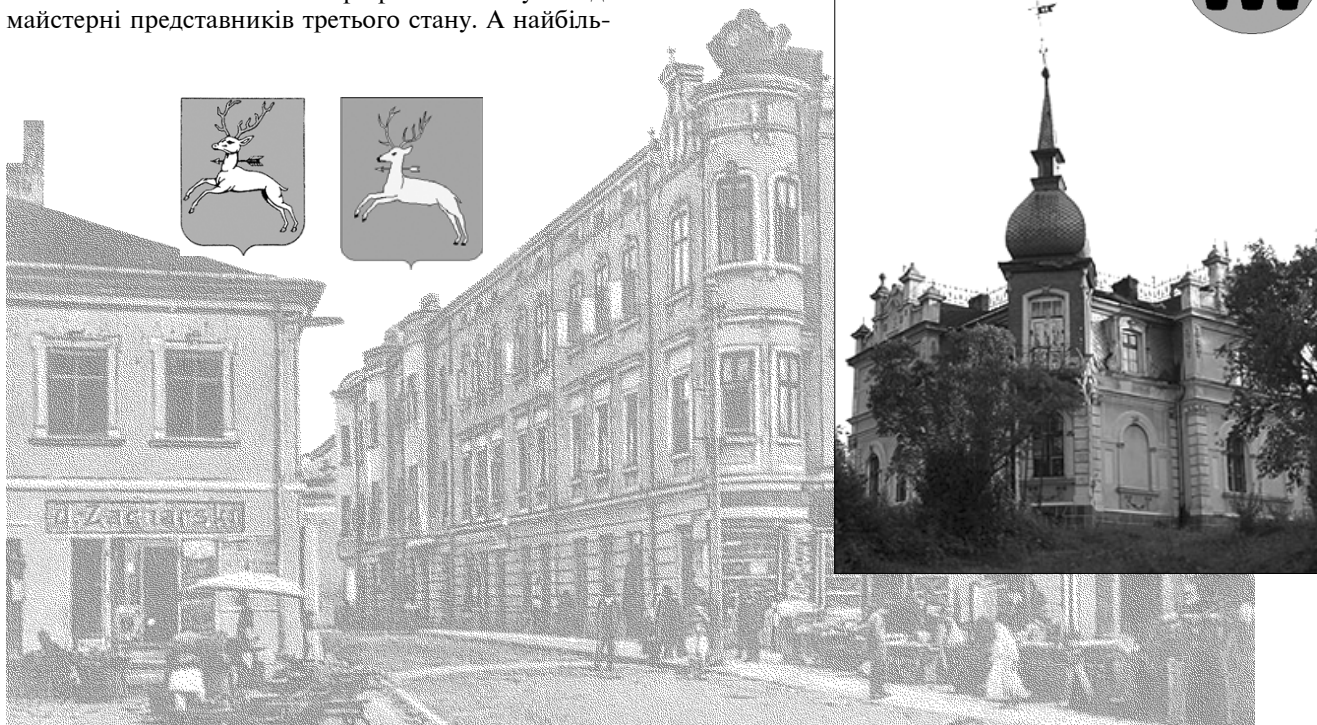
шу кількість членів згаданого осередку ордену становили магнати й шляхта.

Якщо у ложі «Трьох білих Орлів» найповажнішу групу становили австрійці (урядовці, військові) і галицькі «корольки» (причому керівні функції покладалась виключно на австрійців), то в ложі «Цілковитої Рівности» представники цих груп були здебільшого пересічними учасниками засідань. Напевне, австрійцям відводилась роль наглядців. Принаймні один із трьох австрійських урядовців, що входили до ложі, А. Дальмонд мав щодо цього неабиякий досвід як відставний цісарський інспектор, котрий раніше контролював діяльність ордену єзуїтів в Австрії.

Між тим, на перших ролях ложі «Цілковитої Рівности» перебувало міське шляхетство. Місце у масонському світі 1780-х рр. цих здебільшого чиновників високого рангу відповідає їх ролі у громадсько-політичному житті Галичини, коли у цьому краї вкоренилась австрійська бюрократична система. Однак всупереч сподіванням Відня, їх не вдалось

стафа сіло, вілма анна

онімечити або зменшити вплив на них патріотичної партії. Показово, що ложа «Цілковитої Рівности» одна з перших серед масонських осередків почала працювати польською мовою, а до її складу входив С. Новаковський, один із провідників польського національного руху в Галичині (30).

Важливо наголосити, що вільні муляри з ложи «Цілковитої Рівности» належали (за окремими винятками) до поміркованої більшості патріотичної партії. Згадані діячі підтримували проведення реформ у дусі освіченого абсолютизму і, відкидаючи федералізм як тип державотворення, тяжіли до розбудови унітарної монархічної Речі Посполитої. Про це свідчить укладена ними Конституція 1791 р., яка була зорієнтована на Велику Польщу в кордонах 1772 р., тобто до неї мала знову бути приєднана Галичина. У цій Конституції замовчується українське питання, оголошується верховенство католицької віри над іншими релігіями. Згідно з означеним документом безправним залишилось селянство, переважно більшість якого в Галичині становили українці. Ставлення до селянства «патріотів» із ложи «Цілковитої Рівности» чітко окреслилось у справі «громадських шпихлірів», що набула широкого розголосу у галицьких землях.

За планами Відня передбачалось організувати значну кількість «шпихлірів» (громадських зерносковищ) і «шпихліровий» (страховий) фонд для підтримки селянства в різних краях імперії, в т. ч. у Галичині. То була спроба, як пише І. Франко, — «протиді-

лання важній болячці народного життя — періодичному голодуванню та недостаткові» (31). Однак це нововведення викликало негативну реакцію з боку депутатів Галицького станового сейму, зокрема членів ложи «Цілковитої Рівности» Я. Бонковського, Л. Домбського та ін. Оскільки, як пише І. Франко, правляча верхівка Галичини «відчула се як один з урядових замахів на її привілеї і хоч несміло, але з глухим інстинктом ненависті виступила проти нього» (32).

Судячи з наявних матеріалів, вільні муляри з ложи «Цілковитої Рівности» не дотримувались ідеологічних настанов ордену щодо братерського єднання представників різних станів, релігійної й національної толерантності. Згодом деякі з них переглянули свої позиції після поразки польського національно-визвольного повстання 1794 р. і третього поділу Речі Посполитої (1795 р.). Цікаво, що на початку ХІХ ст. чимало сприяв налагодженню зв'язків між провідниками українських і польських таємних політичних товариств С. Новаковський, колишній член ложи «Цілковитої Рівности», а на той час — один із провідників Великого Національного Сходу королівства Польського.

* Підскарбій — охоронець королівської корони і державної казни.

** Канцлер — завідувач центральної канцелярії у Польщі; виконував обов'язки міністра закордонних справ.

старий садів, поч. 19 ст.

*** Каשתелян (у Польщі) – начальник території, на якій знаходився грод (замок); високий державний сановник, що засідав у сенаті провінції, в т.ч. воеводству Руському (тобто українським землям), надавався статус автономії.

1. Lening C. *Encyclopaedie der Freimaurerei: In 3 Bde.* – Leipzig. – 1822-1828. – Bd 2. – 1824. – С. 105.

2. Там само, С. 106.

3. Malachowski-Lempicki S. *Wykaz polskich loz wolnomularskich oraz ich czlonkow w latach 1738-1821.* – Krakow, 1929. – С. 46.

4. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 129 (Колекція пергаментних документів), оп. 1, спр. 820, арк. 1.

5. Malachowski-Lempicki S. *Wykaz polskich loz wolnomularskich...* С. 52.

6. Abafii L. *Geschichte der Freimaurerei in Oesterreich-Ungarn.* – In 5 Bde. – Budapest, 1893. – Bd 1.- С. 131-132.

7. Malachowski-Lempicki S. *Wykaz polskich loz wolnomularskich...* С. 53.

8. Там само, С. 46.

9. Abafii L. *Geschichte der Freimaurerei in Oesterreich-Ungarn...* Bd 2. – С. 181-182.

10. Malachowski-Lempicki S. *Wykaz polskich loz wolnomularskich...* С. 42.

11. Abafii L. *Geschichte der Freimaurerei in Oesterreich-Ungarn...* Bd 2. – С. 173.

12. Malachowski-Lempicki S. *Wykaz polskich loz wolnomularskich...* С. 48.

13. Там само, С. 160-161.

14. Там само, С. 161.

15. Abafii L. *Geschichte der Freimaurerei in Oesterreich-Ungarn...* Bd 2. – С. 166.

16. Там само, Bd 1. – С. 144.

17. Єфремов С. *У боротьбі за освіту* // Київ. – 1990. – № 11. – С. 123.

18. Abafii L. *Geschichte der Freimaurerei in Oesterreich-Ungarn...* Bd 1. – С. 147.

19. Антонович В. *Протоцрей Алексей Андриевский* // Киевская старина. – 1892. – Кн. 1. – С. 17.

20. Там само, С. 17.

21. Rostworowski E. *Lubomirski Francisek Ksawery* // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław-Warszawa-Krakow (PSB) – 1972. – Т. XVIII/1. – С. 33.

22. Zielicka Z. *Ponicki Kalikst* // PSB. – 1981. – Bd XXVII/3. – С. 114.

23. Dobrzyniecka J. *Jablonowski August Dobrogost* // PSB. – 1964. – Т. X/2. – С. 219.

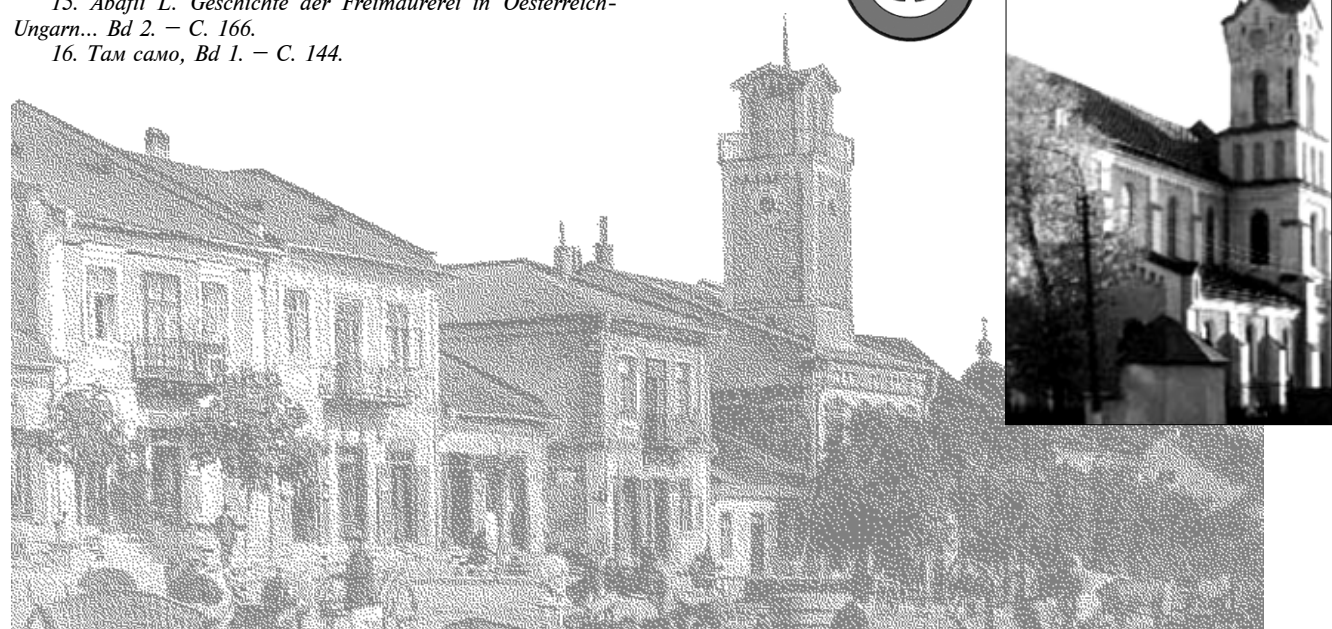
24. Rostworowski E. *Potocki Stanislaw Szczesny* // PSB. – 1985. – Bd XXVIII/2. – С. 185.

25. Moszczenski A. *Pamiętnik do Historii polskiej w ostatnich latach panowania Augusta III i pierwszych Stanisława Poniatowskiego.* – Warszawa, 1905. – С. 124-125.

26. Акты о мнимом крестьянском восстании в Юго-Западном крае в 1789 г. // Архив Юго-Западной России. – 1902. – Т. 5. – Ч. 3. – С. 159-160.

27. Там само, С. 157.

28. Там само, С. 183-185.

29. Pulaski F. *Listy Szczęsnego Potockiego do Katarzyny II i Zubowa* // *Kwartalnik Historyczny*. – 1903. – R. 17. – С. 39.

30. Malachowski-Lempicki S. *Wykaz polskich loz wolnomularskich...* С. 159.

31. Франко І. *Громадські шпихіри і шпихіровий фонд у Галичині 1784-1840 рр.* // *Українсько-руський архів*. – 1907. – Т. II. – С. XLVI.

32. *Там само*, С. XLVI-XLVII.

Діяльність львівських реформаторів масонства та їх зв'язки з українськими просвітителями

Реформаторське масонство, започатковане В. Дітфуртом (1782 р.), набуло стрімкого поширення. Ідеологічним підґрунтям реформаторського масонства була праця визначного мислителя Г.-Е. Лессінга «Ернест і Фальк. Розмови про масонство» (1778 р.). І хоч він присвятив цю працю супротивнику реформаторів герцогу Брауншвайзькому, головна її теза полягала в тому, що масонський орден повинен докорінно змінити свою діяльність, виходячи з потреб громадянського суспільства, а найважливіше його завдання полягає в тому, щоб «умоглядні Істини зробити загальнокорисними й плідними для суспільного життя» (1).

Наприкінці XVIII ст. на європейському континенті 53 осередки ордену приєдналися до реформаторського масонства. Поміж них найбільш відомі – ложа «Емануель» у Гамбурзі на чолі з театральним діячем Ф.-Л. Шрьодером, а також ложа «Амалія» у Ваймарі, заступником майстра стільця якого був великий Й.-В. Гьоте. Вплив масонської ідеології відчутний у багатьох його творах, зокрема трагедії «Фауст», романах про Вільгельма Майстра. У масонській настанові щодо братерського єднання Й.-В. Гьоте вбачав заповуку щасливого майбутнього людства. Люди повинні згуртуватися, – писав він, щоб бути зв'язаними один з одним, як архітектор з будівельником, а той як муляр із майстром» (2). У поезії «Символи» Й.-В. Гьоте слідом за Г.-Е. Лессінгом наголошує на тому, що головне призначення масона слугувати людям на землі.

Німецьких реформаторів масонства певною мірою підтримали представники нового покоління австрійських вільних мулярів: правознавці Й. Зонненфельс, З. Кьофель, К. Мартіні, С. Раутенштраух; теологи Й. Айбель, Ф. Кресель, П. Рігер, історик, нумізмат Ф. Еккель, лікар Г. Ван Світен та ін. Перелічені особи, якщо й не належали до найближчого оточення цесаря Йосифа II, то принаймні становили привіле-

ясениця замкова, дзвіниця

йовану групу його радників. Вони теж вважали безглуздою гонитву за високими ступенями втаємничення, але головне завдання вбачали в тому, щоб підпорядкувати діяльність ордену інтересам австрійської держави. Звідси найменування австрійського масонства як «масонства державного».

У перші роки свого правління Йосиф II підтримував масонський орден. Відоме його звернення, адресоване вільним мулярам: «Робіть у своєму товаристві якомога більше доброго. Я твердо вирішив робити те ж саме, і ми разом досягнемо мети» (3). За ініціативою Йосифа II реформатори масонства подолали своїх супротивників із консервативної Провінційної ложі Австрії, яка підпорядковувалась Великій національній ложі в Берліні. Відтоді функції незалежного керівного масонського органу в Австрії виконувала спочатку віденська ложа «Істинної Згоди» (1782-1784 рр.), а пізніше – Велика національна ложа Австрії (з другої половини 1784 р.). Очолив її запрошений до Відня Йосифом II чеський учений-природознавець, публіцист І. Борн.

Австрійський цісар сподівався на сприяння ордену у проведенні реформ у галузі секуляризації церкви й особливо у справі виховання підростаючого покоління в дусі відданості монархії. Слід зазначити, що

цісарські радники-масони викладали у провідних навчальних закладах Австрії: Віденському університеті та у Вищій медичній школі. Найбільш здібні студенти прилучались до масонського руху, в т. ч. закарпатські українці М. Балудянський (4) та І. Орлай (5).

Слід додати, що «масони-державники» прагнули виховати своїх підопічних для роботи в провінції. Ймовірно, що з цією ж метою за сприяння С. Раутенштрауха і Ф. Креселя був прийнятий до віденської ложі «Постійности» закарпатський українець М. Шавницький (1782 р.), вихованець Генеральної греко-католицької семінарії при церкві св. Варвари у Відні (Барбареумі), на той час уже заступник ректора Барбареуму (6). Відзначимо, що М. Шавницький (як М. Балудянський та І. Орлай) не виправдав надій своїх покровителів і не став місіонером австрійського державного масонства, хоч і не поривав зв'язків із Раутенштраухом і Креселем, обіймаючи згодом у Львові посаду ректора Генеральної греко-католицької семінарії (1784-1787 рр.). Як пише А. Андрохівич, «вспів він не один свій план чи думку в життя перевести при допомозі Раутенштрауха, а по його смерті... через барона Креселя» (7). Про цього поважного діяча не так уже багато писалось в нашій історичній літературі. Між тим, на педагогічній ниві встиг він

зробити чимало, щоб зростало й діяло нове покоління українських релігійних і культурних діячів, науковців.

Перебуваючи у Львові, М. Щавницький, як уже зазначалось, не приєднався до місцевого вільномурярства австрійської орієнтації. І справді, що мав спільного цей український просвітитель з чиновниками й воєнками – членами ложі «Фенікса...»? Напевно ж, і у Відні зрозуміли, що М. Щавницький не буде занурюватись у масонські справи і тому не поклались на нього в питаннях централізації масонського руху в Галичині.

Разом з тим, лише своїми силами із цим завданням не здатне було впоратися керівництво ложі «Фенікса...» на чолі з губернським радником Л. Цунгером. Тоді за сприяння Відня до складу «Фенікса...» увійшли викладачі новоутвореного Львівського «йосефінського» університету (1784 р.). Як пише один з авторів «Історії Львівського університету» Л. Фінкель, майже за рік до інаугурації університету до Львова почали з'їжджати майбутні його викладачі (8), в т. ч. за наявними матеріалами вихідці з Угорщини

І. Фесслер (9) та І. Мартинович (10), які увійшли до складу ложі «Фенікса...» 1783 р.

Усі вони були добре знані в австрійській столиці, оскільки відбором фахівців для викладацької діяльності у Львові займалися ті ж самі радники Йосифа II – «масони-державники». Зокрема, до ради, що формувала викладацький склад теологічного факультету, входили К. Кресель, В. Ейбель, С. Раутенштраух (11).

Невдовзі з'ясувалося, що молоді інтелектуали не зможуть порозумітись з фундаторами ложі «Фенікса...». Зокрема, діяльних І. Фесслера та І. Мартиновича не влаштувала традиційна масонська робота. Донедавна звільнившись від пут чернечих орденів (І. Фесслер входив до ордену капуцинів, І. Мартинович – до францисканців), обидва прагнули вийти на «шлях, вільний від марновірства й забобонів» (12). На початку 1785 р. викладачі Львівського університету вийшли з ложі «Фенікса...» і заснували вільномурлярський осередок «Щиросердної Людини». Нову ложу очо-

вулиця, 1930 р.

лили І. Фесслер та досвідчений вільний муляр, губернський радник Е. Кортум (13).

Провідники державного масонства у Відні досить поблажливо поставились до свавілля своїх колишніх вихованців, навіть прагнули залучити їх до реалізації чергової реформи «зверху». По суті, то була реанімація проєкту, відомого ще за часів Й. Клеменса. Йшлося про утворення розгалуженої мережі вільномулярських осередків, що мали діяти в різних кутках імперії і, зрозуміло, підпорядковуватись Відню. Згідно з цим проєктом ложі «Широсердної Людини» (замість «Фенікса...») відводилась керівна роль в масонському русі Галичини і, відповідно, вона мала здобути статус Провінційної ложі (14). Як і у випадку з М. Шавницьким, у Відні знов помилились, сподіваючись на підтримку своїх недавніх вихованців у реалізації згаданого проєкту. Університетські викладачі цілком задовольнялись інтелектуальними дискусіями у власній ложі і не зазіхали на інші масонські угруповання. Отже, це нове покоління львівських масонів не вдалось втягнути у чвари між старими вільномулярськими осередками.

Між тим, цісарський указ від 11 грудня 1785 р. задав відчутного удару ордену. Згідно з цим указом

в кожному з адміністративних центрів Австрійської імперії (до них належав і Львів) мала діяти лише одна ложа, при цьому її керівники повинні буди погоджувати свої дії з поліцією, повідомляючи про час проведення кожного масонського засідання. У разі невиконання цих вимог, вільномулярські осередки оголошувалися поза законом.

З цього приводу у Львові наприкінці грудня 1785 р. відбулась нарада вільних мулярів (цікаво, що ложа «Широсердної Людини» не надіслала своїх представників на цю нараду). Присутнім на засіданні керівникам лож «Цілковитої Рівности», «Широї Приязні» і «Фенікса...» не вдалося досягти домовленості щодо створення одного об'єднаного масонського угруповання. Тому згадані осередки ордену, згідно з цісарським указом, змушені були припинити свою діяльність (принаймні, легальну) з 1 січня 1786 р. У цей період лише члени ложі «Широсердної Людини» не приховували своєї причетності до масонського руху. Наприклад, Е. Кортум 1786 р. видав у Львові «Масонські промови, виголошені не в масонському стилі».

За відсутністю джерел можна лише висловити припущення, чому ложі «Широсердної

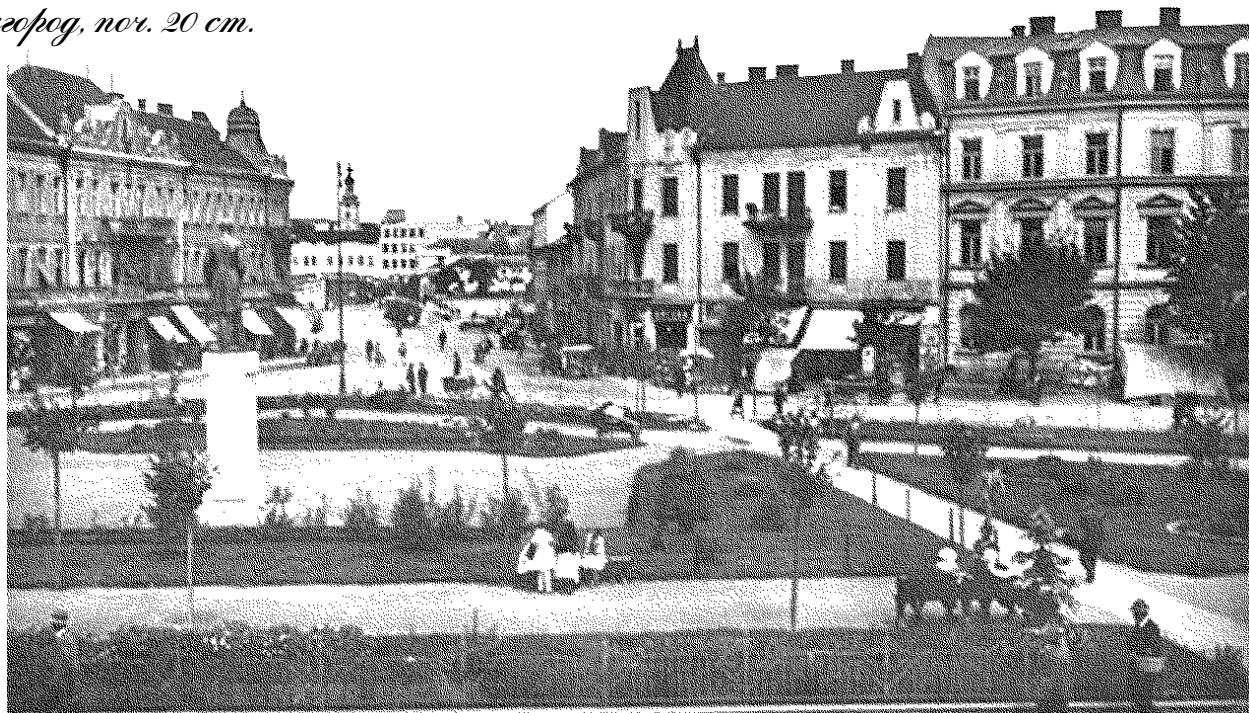
Людини» дозволено було працювати надалі. На думку автора, таке рішення Відня зумовлювалось важливою обставиною: ложа «Щиросердної Людини» була єдиним у Галичині осередком реформаторського вільномулярства, до якого вважали себе причетними австрійські «масони-державники».

Збереглися фрагментарні відомості про організаційну структуру ложі Львівського університету. Достовірним джерелом щодо цього є т. зв. «система Фесслера», тиражована в багатьох масонських виданнях (15). Як цілком слушно пише Г. Фроловський про одного з керівників ложі «Щиросердної Людини», «Фесслер був вільнодумцем, а не містиком» (16). Розробляючи свою систему реформаторського масонства, І. Фесслер виходив не з містичного досвіду осягнення універсуму, а з відомої формули Сократа – «пізнай самого себе». Тому складовими частинами його системи є не ступені втаємничення, а ступені пізнання. Кожний профан має подолати три ступені. Два перших зводились до пізнання власної природи, законів, що визначають життя природи й суспільства. На третьому ступені він знайомився з історією ордену головними напрямками (системами) масонства, щоб осягнути його сутність і призначення.

Своїм надзавданням І. Фесслер вважав звільнення ідеологічних настанов вільномулярства від туманних абстракцій, за якими губились конкретні завдання ордену: розбудова «внутрішнього храму», допомога ближньому. Державотворча діяльність батьків-фундаторів США й adeptів масонства Б. Франкліна, Дж. Вашингтона, Т. Джефферсона та ін. засвідчила реальні можливості ордену у вирішенні глобальних проблем. І. Фесслер теж надавав великого значення участі вільних мулярів у суспільних перетвореннях, насамперед, у розбудові правової держави. І в цьому, судячи з перебігу подальших подій, його однодумцем був правознавець, український масон М. Балудянський.

Система Фесслера ще мала назву «берлінської», оскільки І. Фесслер впроваджував її також у берлінській ложі «Ройял Йорк», яку він очолював упродовж 1796-1802 рр. Проте основні положення цієї системи склались у Львові за участю «братів» із ложі «Щиросердної Людини». Це засвідчують згадані видання масонських промов Е. Кортума (1786 р.) і «Філософські записки» І. Мартиновича (1788 р.), в яких викладені тотожні концепції щодо призначення ордену. Зокрема, Е. Кортум вважав, що масонство не має нічого спільного з окультизмом, а його

ужгород, поч. 20 ст.

місце «поміж релігією і правом, між біблією і кодексом». На його думку, «формули й символи масонства є непотрібною декорацією» (17). Тому у ложі «Широкосердної Людини» до мінімуму зводилась кількість масонських обрядів.

У згаданих «Філософських записках» І. Мартинович зазначає, що плідна діяльність масонських товариств можлива лише за певних умов. «Насамперед, — пише І. Мартинович, — членами товариства повинні бути лише люди здібні й освічені, які добре поінформовані щодо серйозних наук, яким притаманне природне людинолюбство, що змушує їх допомагати ближньому. Щодо стосунків ордену й офіційної влади, І. Мартинович підкреслює, що члени масонського товариства «повинні давати правителям справедливі поради, які суперечать шкідливим законам, виводячи їх на шлях більш корисної діяльності. Таким чином стане можливим врятувати ближніх від тягаря податків та іншого лиха — наслідків несправедливих законів правителів. Виходячи з цього, І. Мартинович робить висновок, що члени масонських товариств повинні весь час, не покладаючи рук, працювати на благо своїх ближніх. І. Мартинович порівнює масонське товариство з «маленьким загонм філософів» (18). Цьому визначенню цілком

відповідала ложа «Широкосердної Людини», де, як пише один з авторів «Історії Львівського університету» Л. Фінкель, «відбувались найважливіші наради, виголошувались програмні промови і, немов у фокусі, збирались всі промені тогочасного життя» (19).

Л. Фінкель підкреслює, що університетську ложу відвідували «всі найвидатніші професори» (20), поміж них — Г. Бретшнайдер, Б. Гаке, В. Ганн, А. Гільтенбрандт, Т. Кодеш, М. Куральт, І. Мартинович, Г. Уліх, Л. Ценнмарк, Я. Фізінгер, Б. Шиверек. То були вихідці з Угорщини, Чехії, Швейцарії, німецьких земель та ін. Як пише Л. Фінкель, члени ложі «Широкосердної Людини» замкнулись у власному колі, відмежовуючись від життя того краю, в якому вони працювали, і були «думкою і почуттям звернуті до інших далеких країв» (22).

На думку автора, ця теза не відповідає дійсності. Наприклад, знавцем Галичини вважався Е. Кортум. Як губернський радник, він бував у службових справах в різних районах краю. «У своїх звітах, — пише біограф Е. Кортума, — він не скупився на критичні зауваження щодо політики австрійської влади на Галичині» (22). Свої думки про тогочасне суспільно-політичне життя краю Е. Кортум виклав у праці «Велика хартія про

Галичину, або Дослідження галицького дворянства польської нації, яке знаходиться під австрійським урядом» (1890 р.). Він виступив на захист галицького селянства, засуджуючи жорстокість і свавілля шляхетства по відношенню до нього. Цю книгу позитивно оцінював І. Франко, наводячи про неї відгук польського історика К. Вурцбаха як «змістом багатой праці» (23). Український письменник також пише про Е. Кортума: «Що й у Львові він лишив по собі добру пам'ять, на се маємо доказ у тім, що одна частина Львова, де колись був його дім, ще й досі називається Кортумівкою» (24).

Е. Кортум був не поодиноким у своїй зацікавленості Галичиною. Цей край з його багатими природними ресурсами став об'єктом наукових досліджень членів ложі «Широсердної Людини». Зокрема, Б. Гаке започаткував вивчення геологічної побудови Карпат, Б. Шиверек заснував лабораторію для дослідження мінеральних вод Прикарпаття. Слід також назвати працю І. Мартиновича «Хімічні дослідження галицької нафти». Прикметно, що окремі праці І. Мартиновича були видані на кошти львівського єпископа греко-католицької церкви П. Белянського (25).

Стосунки членів ложі з українською громадою зміцніли після відкриття при «йосефінському» університеті «Studium ruthenium» («Руського інституту», 1787 р.). До «Studium ruthenium», як зазначав

М. Возняк, «приймалися кандидати зі скінченим сімнадцятим роком життя та знанням української або польської мови. Виклади відбувалися в цім не в живій народній мові, а в тодішній українській книжній мові, зложеної з церковнослов'янських і народних слів» (26). За результатами досліджень А. Андроховича, чимало сприяв українській громаді у створенні цього учбового закладу Я. Фізінгер (спочатку декан теологічного факультету «Studium latinum», а згодом він очолював також теологічний факультет «Studium ruthenium») (27). Крім Я. Фізінгера, у «Руському інституті» викладали Б. Гаке, І. Мартинович, І. Фесслер, а у львівській греко-католицькій семінарії – І. Мартинович та

І. Фесслер.

І. Фесслер у своїх споминах пише, що підтримував дружні зв'язки з єпископом П. Белянським, а також з іншими українськими релігійними діячами й педагогами – А. Ангеловичем, М. Скородинським, М. Сабатовським (28). Як згадує І. Фесслер, під час зустрічі з Йосифом II у Львові (1787 р.) він порадив австрійському монарху призначити на посаду ректора Львівської греко-католицької семінарії А. Ангеловича, характеризуючи його як особу «врівноважену, освічену і розумну» (29). Під час цієї ж зустрічі з цісарем І. Фесслер назвав своїми ліпшими учнями, згодом визначними діячами української

ca. відір. рунск, пов. 20 см.

науки філософа П. Лодія, лікаря, природознавця, організатора шкільництва І. Орлая, правознавця В. Кукольника (30). Дружні стосунки з цими молодими закарпатцями зіграли важливу роль у подальшій долі І. Фесслера.

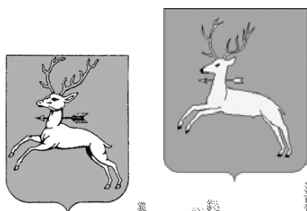
26 січня 1788 р. у Львові відбулась прем'єра вистави за п'єсою І. Фесслера «Сідней», у якій автор п'єси таврував підступність єзуїтів. У Відні угледіли натяки на тогочасне релігійне й політичне життя і, головне, що під видом героя п'єси англійського короля Якова II Стюарта начебто зображувався цар Йосиф II. Зрозуміло, що монарша ласка змінилась на монарший гнів. Стало також відомо, що єзуїти готують судовий процес проти І. Фесслера. Внаслідок цього він змушений був шукати порятунку за межами Австрійської імперії.

Відтоді уриваються зв'язки І. Фесслера з ложею «Щиросердної Людини». Приблизно з того ж часу (тобто з 1788 р.) її засідання відбувались нерегулярно. Значною мірою цьому спричинились конфліктні ситуації, що час від часу виникали в «професорському світі», як свідчить Л. Фінкель (31) та ще один польський історик М. Бжозовскі, біограф члена ложі «Щиросердної Людини», професора Б. Шиверека (32). Точної дати припинення діяльності цього вільномуряського осередку поки що не встановлено. Але можна зробити висновок; починаючи з 1788 р., роль його в житті Львівського університету стала менш помітною.

Важливим наслідком «роботи» «Щиросердної Людини» було вироблення засад реформаторського

масонства, згідно з якими відбувалася розбудова нових лож, про що свідчить подальша масонська діяльність І. Фесслера та його сподвижників-закарпатців. Так, перебуваючи в Сілезії, І. Фесслер очолив напівмасонську, напівполітичну організацію «Союз Евергетів». Пізніше в Пруссії І. Фесслер реформував діяльність берлінської ложі «Ройял Йорк» і заснував ще декілька осередків ордену, а також «Товариство друзів гуманності» (1797 р.).

На початку XIX ст. І. Фесслер працював у Петербурзі пліч-о-пліч із закарпатськими українцями. О. Пипін зазначає, що «під час перебування в Петербурзі І. Фесслер працював і для поширення своїх масонських поглядів... У нього було чимало знайомств у німецькому й російському суспільстві. І в цьому колі було багато людей, які відігравали певну роль у тогочасному русі: біблійному, масонському і ліберальному. І. Фесслер називає цей гурток своїх земляків і колишніх львівських слухачів: проф. Лодія (через котрого Сперанскій запросив його до Росії), Балудянського, Орлая, Кукольника...» (33). О. Пипін підкреслює, що саме завдяки І. Фесслеру на теренах Росії постали осередки реформаторського масонства. Йдеться, зокрема, про утворення в Петербурзі І. Фесслером та закарпатськими українцями масонської ложі «Полярна Зірка» (1809-1810 рр.) за зразком львівської майстерні «Щиросердної Людини» (34). І. Фесслер та його сподвижники прагнули поширити ідеї реформаторів ордену в інших ложах. Так, І. Фесслер був почесним членом майстерні

«З'єднаних Друзів» у Петербурзі (з 1810 р.) та інших осередків Великої ложі «Астреї». Разом із П. Лодієм він входив до складу ложі «Петра до Істини» в Петербурзі (з 1810 р.), а спільно з І. Орлаєм був членом ложі «Александра Добродійности до коронованого Пелікана» у Петербурзі (з 1809 р.). Пізніше П. Лодій був прийнятий до ложі «Александра троїстого Порятунку» у Москві (з 1817 р.).

Перш ніж розглянути цей період діяльності І. Фесслера та його сподвижників-закарпатців, на думку автора, слід з'ясувати, чому українські просвітителі приєдналися до руху реформаторського масонства? Адже суто вільномулярські проблеми (кількість обрядів, ступенів втаємничення та ін.) навряд чи становили для них значний інтерес. Насамперед треба підкреслити: посвячення В. Кукольника і П. Лодія до ордену й повернення до нього М. Балудянського та І. Орлая засвідчує, що вони, як і львівські «брати» із «Широсердної Людини», не замикались у колі наукового життя. Щодо цього реформаторське масонство поміж інших напрямів ордену відрізнялось більш тісним зв'язком із зовнішнім світом, більшою чутливістю до змін, що відбувались в ньому.

Ідеолог ордену, німецький мислитель Й.-Г. Фіхте, виступаючи з лекціями на запрошення І. Фесслера у берлінській ложі «Ройял Йорк» (1800 р.), обстоював тезу, що не існує ніякого особливого масонського виховання і ніякої особливої масонської моральності. Отже, масонство є не культ і не релігія. На думку Й.-Г. Фіхте, масонство, якщо воно хоче приносити користь, має гранично наблизитись до реального буття людського суспільства з його нерозв'язаними

проблемами (35). Для німецького мислителя, стурбованого долею своєї батьківщини, роз'єднаної на численні князівства, як і для українських просвітителів, серед цих нерозв'язаних проблем першочерговим було питання національної ідентичності.

Ще один німецький філософ і реформатор масонства Й.-Г. Гердер указував на спільну історичну долю поневолених народів. Він пов'язував державне відродження Німеччини з піднесенням національної свідомости слов'ян, які своїм могутнім поступом допоможуть скинути іншим поневоленим народам імперське ярмо. Великі надії покладав Й.-Г. Гердер на Україну. «Україна стане новою Грецією, — писав він, — чудове небо над головою цього народу, його весела вдача, музичність, родючість його земель і т. д. — усе це коли-небудь прокинеться. З багатьох малих диких народів, якими були колись-то і греки, виникне цивілізована нація, її кордони будуть простягатись до Чорного моря і звідти по всьому світу. Угорщина, усі її народи, частина Польщі та Росії стануть причетними до цієї нової культури» (36).

Натомість австрійське вільномулярство не було одностайним у вирішенні національного питання.

са.мдїр, ратуша, поч. 20 ст.

Йосиф II, опікуючи масонський рух, сподівався перетворити його на доцентрову силу, яка зміцнить підвалини австрійської монархії. У цьому його підтримували «масони-державники», зокрема К. Мартіні. Проте певна частина вільних мулярів, вихідців із «окраїн» імперії, тяжили, скоріше, до відцентрових сил. Серед них – згадувані вище, один із керівників австрійського вільномулярства І. Борн і член львівської ложі «Щиросердної Людини» І. Мартинович. Обидва залишились в пам'яті нащадків, передусім, як зачинателі національно-визвольних рухів Чехії й Угорщини. І. Мартинович був страчений разом з іншими керівниками угорських таємних політичних організацій (1795 р.). Принагідно зазначити, що М. Балудянський, як член заснованого І. Мартиновичем таємного політичного товариства «Свободи й рівності», теж притягався до судової відповідальності цісарською владою (37).

У цьому дивовижному переплетінні долі є своя логіка й закономірність: до реформаторського вільномулярства (якщо не зважати на австрійських «масонів-державників») приєднались здебільшого люди, свідомі свого громадського обов'язку, і серед них – українці І. Орлай, П. Лодій, М. Балудянський, В. Кукольник. Їх світоглядні позиції визначилися в період піднесення у другій половині XVIII ст. національно-релігійного життя на Закарпатті. Цю «золоту добу» в історії Закарпаття пов'язують з іменем мукачівського єпископа А. Бачинського.

Поміж інших славних діянь А. Бачинського слід відзначити його титанічні зусилля в організації шкільництва. З початкових шкіл молодим русинам

прищеплювалась любов до рідної мови, до пам'яток національної культури. Як зазначає В. Мишанич, «значна частина простого люду Закарпаття у XVIII ст. була письменною. Про це свідчать не тільки факти наявності шкіл, вчителів... а й та величезна кількість рукописних книжок, що збереглася у простих селян, переписувалася й читалася ними» (38). На цьому родючому ґрунті сформувалась нова генерація закарпатських українців. Промовистий приклад – у листі до А. Бачинського П. Додій писав, що завдячує йому «всім тим, що він є» (39).

Збагатившись духовним досвідом свого народу, ці молоді русини не поривали зв'язку з ним і надалі. Зокрема, П. Лодій, щоб прилучити своїх співвітчизників до світової духовної культури, розробив філософські терміни і переклав праці зарубіжних мислителів у «матерном словенском язици своєм». У поетичній творчості П. Лодій висловлював упевненість у щасливому майбутньому своєї вітчизни.

Патріотичні почуття спонукали І. Орлая до створення «Истории о Карпато-Руссах...» (1804 р.). Прикметне, що спілкування з карпато-русинами спонукало І. Фесслера до написання історії рідного краю.

Автор десятитомної «Історії Угорщини» (що є також цінним джерелом до вивчення історії Закарпаття) дякував, зокрема, І. Орляу за надану допомогу (40). Отже, перш ніж перейти до петербурзького періоду діяльності І. Фесслера та його сподвижників, підкреслимо їх спільну зацікавленість питаннями державного відродження поневолених народів.

Як уже зазначалось, І. Фесслер на початку XIX ст. заснував у Петербурзі ложу «Полярна Зірка». До складу цієї вільномулярської майстерні, крім М. Балудянського, В. Кукольника, П. Лодія, І. Орлая, входили російські урядовці ліберального напрямку на чолі з М. Сперанським, на той час найближчим радником Александра I (41). Це створювало умови для впровадження ідеології реформаторського масонства на державному рівні. М. Сперанській був захоплений ідеєю використання можливостей ордену у царині суспільних перетворень. Великі надії у втіленні цього масштабного проекту М. Сперанській покладав на свого співробітника, Балудянського, до якого ставився з великою пошаною. У листі до В. Кочубея він писав: «Дуже радий, що Вам сподобались ідеї Балудянського. Це вельми добра голова...» (42).

М. Сперанській разом з І. Фесслером та М. Балудянським склали записку на ім'я імператора Александра I, у якій обґрунтували можливість здійснення радикальних реформ за допомогою вільномулярського руху. Згадані починаючи М. Сперанського щодо «одержавлення» вільномулярства підтримали московські масони старшого покоління на чолі з М. Новиковим. У червні 1810 р. відбулось перше засідання Великої ложі реформаторського масонства під орудою М. Сперанського. Передбачалось створити численні дочірні ложі на теренах Російської імперії, до яких мали увійти «найбільш значні духовні особи» (43). Під орудою І. Фесслера ці релігійні діячі займалися б вихованням будівничих нового суспільства, гідних за своїми моральними якостями покладених на них завдань. У свою чергу, законодавча комісія (у правничих питаннях М. Сперанській цілковито покладався на М. Балудянського (44)) мала створити юридичну основу для перетворення держави деспотичної у правову.

З накресленого найбільше встиг зробити М. Балудянський, який здійснив кодифікацію законів Російської імперії. Проте у повному обсязі проект реформаторів масонства не був реалізований внаслідок

са.мдфр. ринок, поч. 20 ст.

відчайдушного опору реакційних сил та російського консервативного масонства.

Доцільно навести ще декілька фактів із біографії українських просвітителів. Так, судячи з наявних матеріалів, М. Балудянський після того, як «заснула» ложа «Полярна Зірка» (1810 р.), і в попередні періоди не підтримував постійних зв'язків із вільно-мулярством, принаймні з російським (відомо, що вже на схилі літ М. Балудянський зустрівся у Будапешті з провідником угорського масонства і політичним діячем І. Семені). Але упродовж усього життя М. Балудянський послідовно дотримувався заповідей християнства, що, як зазначалось, цілком відповідали моральним настановам ордену. Зокрема, писар Г. Александров згадує, що М. Балудянський для його підлеглих був уособленням доброчинності. «До нього, – пише Г. Александров, – ми, службовці, ставились, як діти до батька... Він не дозволяв нікого ображати, захищав писарів від наглядчів і нападок чиновників» (45). Ще один промовистий приклад. М. Балудянський добровільно склав з себе обов'язки ректора Петербурзького університету внаслідок репресій царського уряду проти ліберальних професорів, які підтримували М. Сперанського (1821 р.).

Упродовж двох десятиліть викладав у російських навчальних закладах П. Лодій. Він не поривав зв'язків з Україною, листувався із закарпатцями, а також із професорами Львівського університету. Відомо, що бібліотеці монастиря василіянів у Львові він подарував кількасот різних видань. За спогадами сучасників, П. Лодій в Росії не був схожим на асимільованого вихідця з чужих країв. За межами батьківщини він відчував себе закарпатським українцем. Показова щодо цього характеристика П. Лодія в одному з енциклопедичних видань як «екзотичного слов'янина з Мукачева» (46).

Першим директором Ніжинської гімназії вищих наук кн. Безбородька був В. Кукольник (1820-1821 рр.). За свідченням очевидців, В. Кукольник вклав «душу в успіх свого діла, хоч стрічав чимало прикостей і всяких перешкод» (46). Його син, відомий письменник Н. Кукольник, наголошував на тому, що до самогубства директора Ніжинської гімназії довели доноси реакційних викладачів і цькування високого начальства. За таких умов розпочав педагогічну діяльність у Ніжині І. Орлай, очоливши слідом за В. Кукольником місцеву гімназію (1821-1826 рр.). І. Орлай був поборником ідеї загальнонародної освіти. Він вважав необхідним «...всім жителям Мало-росії забезпечити право на освіту і виховання дітей: сприяти всім громадянам здобути знання із загальних наук, а також у вищих навчальних закладах» (48). Уже після переїзду І. Орлая до Одеси, де він керував

Рішельєвським ліцеєм (1826-1828 рр.), широкого розголосу набула «Справа про вільнодумство в Ніжинській гімназії вищих наук кн. Безбородька». Після тривалого розслідування Міністерством народної освіти (1827-1830 рр.) п'ятьох прогресивних викладачів гімназії, в т.ч. вільного муляра К. Шаполинського (члена ложі «Об'єднаних Слов'ян» у Києві), звинувачених у політичному та релігійному вільнодумстві, за царським наказом було позбавлено посад і вислано з Ніжина під нагляд поліції. І Орлай був оголошений головним винуватцем заворушень у Ніжинській гімназії. І лише смерть врятувала його від розправи.

Принагідно слід зазначити, що в одеському Рішельєвському ліцеї за часи директорства І. Орлая працювало чимало вільних мулярів, в т.ч. його земляк, українець із Закарпаття, філософ А. Дудрович. Як зазначає О. Рябінін-Скляревський, (на думку автора, його висловлювання стосується також інших діячів реформаторського масонства, що працювали на педагогічній ниві) «ліцейські масони не робили революції безпосередньо — вони обробляли «дикий камінь» піщина за піщиною задля майбутнього культурного суспільства» (49).

1. Финдель И. Г. История франк-масонства от возникновения его до настоящего времени: В 2 т. — СПб., 1872-1874. — Т. 1. — С. 85 додаток.

2. Lennhoff E. Die Freimauer: Geschichte. Wesen. Wirken und Geheimnis der kuenlichen Kunst. — Zuerich-Leipzig-Wien, 1932. — С. 122.

3. Там само, С. 124.

4. Косачевская Е. М. Михаил Андреевич Балудянский и Петербургский университет первой четверти XIX века. — Ленинград, 1971. — С. 29.

5. Рябінін-Скляревський О. Масони Рішельєвського лицю // Вісник Одеської комісії краєзнавства при УАН. — 1925. — № 2-3. — С. 137.

6. Taute R. Die katholische Geistlichkeit und Freimauerei. — Berlin, 1909. — С. 137.

7. Андрохович А. Львівське «Studium Ruthenium». — 4. VI-VIII. — Львів, 1927. — Т. CXLVI. — С. 43.

8. Finkel L., Starzynski S. Historia Uniwersytetu Lwowskiego. — Lwow, 1894. — С. 49-50/

9. Там само, С. 48.

10. Бенда К. История венгерского якобинского движения // Acta Historica. — Ч. 2. -1959. — № 1-2. — С. 3.

11. Finkel L., Starzynski S. Historia Uniwersytetu Lwowskiego... С. 48.

12. Lennhoff E. Die Freimauer... С. 144.

13. Malachowski-Lempicki S. Wykaz polskich loz wolnomularskich oraz ich czlonkow w latach 1738-1821. — Krakow, 1929. — С. 36, 121.

са.мбір, вул. конарського, поч. 20 ст.

14. Там само, С. 36.
15. Пытин А. Общественное движение в России при Александре I. – СПб., 1900. – С. 394-397.
16. Фроловский Г. Пути русского богословия. – Париж, 1983. – С. 140.
17. Finkel L., Starzynski S. *Historia Uniwersytetu Lwowskiego...* С. 142.
18. Мартинович Й. *Философские записки // Избранные произведения венгерских мыслителей.* – М., 1965. – С. 101.
19. Finkel L., Starzynski S. *Historia Uniwersytetu Lwowskiego...* С. 142.
20. Там само, С. 142.
21. Там само, С. 142.
22. Woloszynski R. *Kortum Ernest Traugott // Polski Słownik Biograficzny.* – Wrocław-Warszawa-Krakow (PSB). – 1968. – Т. XIV/1. – С. 120.
23. Франко І. *Громадські шпихліри і шпихліровий фонд у Галичині 1784-1840 рр. // Українсько-руський архів.* – 1907. – Т. II. – С. XLI.
24. Там само, С. XLI.
25. Петрушевич А. *Сводная Галичско-русская летопись с 1772 до конца 1800 года.* – Львов, 1889. – Ч. 2. – С. 205.
26. Возняк М. *Як пробудилося українське народне життя в Галичині та Австрії.* - Львів, 1924. – С. 9.
27. Андрохович А. *Львівське «Studium Ruthenium».* – Ч. I. // *Записки НТШ.* – Львів, 1921. – Т. CXXXI. – С. 133.
28. Петрушевич А. *Сводная Галичско-русская летопись...* С. 208-209.

29. Свенцицкий И. *Материалы по истории возрождения Карпатской Руси.* – Ч. 2. - Львов, 1909. – С. 116.
30. Там само, С. 117.
31. Finkel L, Starzynski S. *Historia Uniwersytetu Lwowskiego...* С. 67.
32. Brzozowski M. *Schivereck Burkhard Swibert // PSB.* – 1972. – Т. XVIII/1. - С. 32-33.
33. Пытин А. *Общественное движение в России...* С. 306.
34. Fessler I. *Ruckblicke auf meine siebzigjarige Pilgerschaft.* – Leipzig, 1836. - С. 222, 223, 227.
35. Hammacher K. *Fichte und die Freimaurerei // Fichte-Studien Beitrag zur Geschichte und Systematik der Transzendentalphilosophie.* – Amsterdam – Atlanta, 1990. – Bd 2. – С. 158, 159.
36. Гердер Г. *Избранные сочинения.* – М., 1959. – С. 324.
37. *Очерки новой и новейшей истории Венгрии.* – М., 1963. – С. 64-69.
38. Мишанич О. В. *Література Закарпаття XVII-XVIII століть.* – К., 1964. – С. 19.
39. Свенцицкий Й. *Материалы по истории возрождения Карпатской Руси...* С. 109.
40. Tardy L. *Azorszagos orvostorteneti konyvtar kozlemenyei Communicaciones ex bibliotheca historiae medicae Hungarica Dr. Orlay Janos. 1770-1829.* – Budapest, 1959. – С. 65.
41. Бакунина Т. *Знаменитые русские масоны. Вольные каменщики.* – М., 1991. – С. 73-74.
42. Корф М. *Сперанский в 1808-1811 гг. // Русская старина.* – 1903. – Т. 114. – Кн. 2... – С. 34.

43. Сперанский М. М. (по Гауеншильду) // Русская старина. — 1902. — май. — С. 253-254.

44. Середонин С. Сперанский Михаил Михайлович // Русский биографический словарь / Под ред. А. А. Половцева. — СПб., 1909. — Т. «Смеловский — Суворин». — С. 196.

45. Александров Г. Мои воспоминания о графе Сперанском // Русский архив. — 1904. — Кн. 11. — С. 373.

46. Лодий Петр Дмитриевич // Энциклопедический словарь / Изд. Брокгауз и Ефрон. — СПб., 1896. — Т. 34. — С. 907.

47. Шандор В. Закарпаття: Исторично-правний нарис від IX ст. до 1920. — Нью-Йорк, 1992. — С. 75.

48. Лавровский Н. А. Гимназия Высших наук кн. Безбородько в Нежине (1820-1832). — К., 1879. — С. 150.

49. Рябінін-Скляревський О. Масони Рішельєвського ліцею // Вісник Одеської комісії краєзнавства при УАН. — 1925. — № 2-3. — С. 140.

старий садір, поч. 19 ст.

маслосоюз

маркіян нестайко

*Спільна праця створює в людях такий запал до дії,
якого вони рідко можуть досягти наодинці.*

Ралф Уолдо Емерсон

Молочарська кооперація, майже забута сьогодні, ще не так давно успішно розвивалася на західноукраїнських землях, забезпечуючи реформування сільського господарства, культурне зростання та підвищення національної свідомості селян. У 30-ті роки минулого століття вона розвивалася найбільш динамічно з поміж усіх галузей галицької української кооперації завдяки систематичному плануванню діяльності та організаційній розбудові і, звичайно, завдяки невтомній наполегливій праці її творців та керівників. Наслідки праці її провідників переконували в доцільності кооперативних зусиль, успіхи спонукали гордістю членів молочарської кооперації, працівників її структур, усю національну спільноту і водночас викликали заздрість та утиски з боку конкурентів.

Прикладом для організації молочарської кооперації в Західній Україні послужив зразок чеських та данських кооперативних молочарень. Саме за схемою кооперативного молочарства Чехії та Данії в Стрию, неподалік Львова, виникли перші молочарські кооперативи на теренах Східної Галичини.

На початку 1900 р. Маслосоюз діяв при філії товариства «Просвіта» в Стрию, але дата заснування Маслосоюзу, як окремої одиниці (Повна назва «Крайовий Молочарський Союз «Маслосоюз») припадає на 1907 рік.

Серед піонерів молочарської кооперації тих часів треба відзначити відомого громадського та кооперативного діяча Є. Олесницького, священника, композитора і хорового диригента о. О. Нижанківського, греко-католицького священника Л. Горалевича та інших.

До 1914 року «Маслосоюз» об'єднував близько 100 невеликих молочарських спілок, до яких селяни доставляли молоко.

Вихор Першої світової війни, який пронісся над Західною Україною, завдав величезної шкоди молодим паросткам молочарської кооперації. Після економічного занепаду, спричиненого війною, до справи відновлення молочарської кооперації в Східній Галичині взялися колишні вояки Української Галицької Армії, які, перебуваючи у полоні в чеських таборях, досконало вивчили як теоретичні, так і практичні основи молочарства.

Починаючи з 1924 року «Маслосоюз» реорганізовано, змінено статут, який був прийнятий у 1925 році на загальних зборах. Після прийняття статуту

змінилася й назва молочарської кооперації — вона стала називатися «Крайовий молочарський союз кооперативний з обмеженою порукою в Стрию». До керівництва прийшли нові люди, здебільшого колишні старшини УГА, які закінчили фахові школи за кордоном. Серед них: О. Бачинська, А. Мудрик, А. Палій, М. Хронов'ят, Т. Коник та інші.

Завдяки зусиллям нового керівництва у 1924 р. Союз об'єднав 39 молочарень, які виготовили понад 41,5 тис. кг. масла, було відкрито власні крамниці Союзу в Станіславові, Стрию і у Львові.

«Маслосоюз» впевнено ставав на ноги і почав завойовувати ринки збуту не тільки в краї, а й в Європі — Голландії, Англії, Німеччині. У 1925 році «Маслосоюз» вперше виходить на світовий ринок, пропонуючи для продажу масло. Щоправда, кількість проданої української продукції була незначною, однак це був вагомий показник, що свідчив про здатність українських кооперативних молочарень виробляти конкурентоспроможну продукцію.

Маслосоюз вислав масло до Німеччини, Австрії, Чехо-Словаччини, Данії, Франції, Швейцарії і навіть до Маньчжурії, конкуруючи з місцевими виробниками, що було нелегко. Але експортна діяльність українських кооператорів не приносила значних доходів. Зовнішні ринки були для них запасними на випадок посилення тиску з боку польської держави, яка, де тільки могла, чинила шкоду українським кооператорам, вбачаючи у них небезпечних конкурентів для польських виробників.

До 1939 року у «Маслосоюзі» нараховувалось 500 тис. з 800 тисяч господарств всієї Західної України. Практично кожне українське господарство було чле-

ном «Маслосоюзу», бо решта 40% були неукраїнськими.

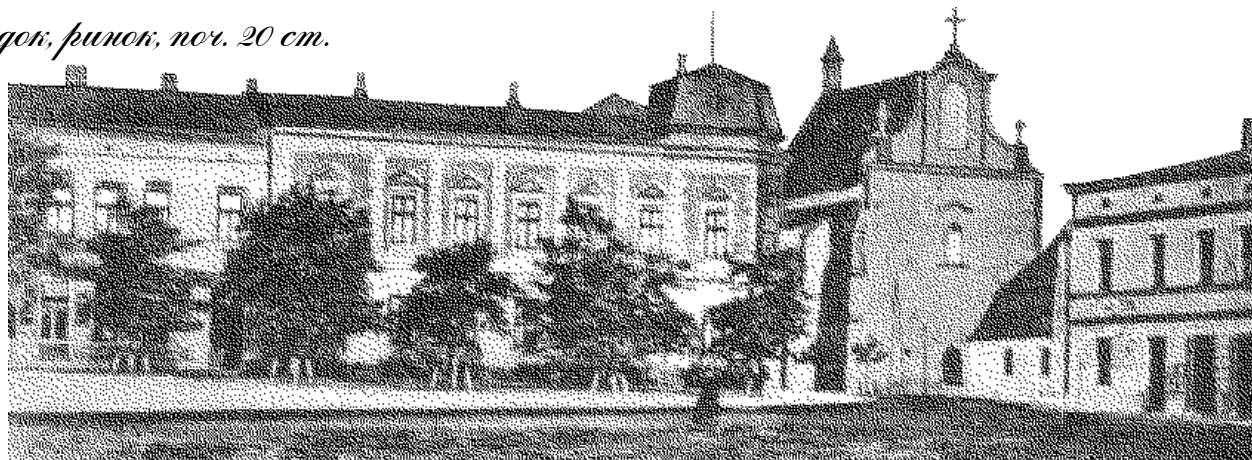
Особливу увагу «Маслосоюз» приділяв фінансовому забезпеченню своєї діяльності, розбудові кооперативного молочарства. Для цього було створено спеціальний фонд у «Центробанку», куди направлялася вільна готівка з усіх молочарень.

Торговий відділ Маслосоюзу був розташований у Львові за адресою вул. Косцюшка 1а, а з 1932 р. переселився до власного приміщення по вул. Б. Гловацького (тепер вул. Я. Головацького).

Масло було головним продуктом, який виробляли підприємства «Крайового молочарського союзу». Існувало чотири категорії (або класи) якості масла. Найвищою та найдорожчою були масла першої категорії — так звані «Знамениті масла». Друга категорія називалася «Дуже добрі масла», третя — «Добрі» і четверта «Погані». Всі вироби «Маслосоюзу» продавалися під його фірмовим знаком. Цей знак мав прямокутну продовгасту рамку, в середині якої між буквами «М» і «С» була зображена зелена чотирилистова конюшина.

Надзвичайно великого значення у своїй діяльності «Крайовий Союз «Маслосоюз» надавав організації реклами своєї продукції. Періодично «Маслосоюз» брав участь у конкурентних виставках, на яких демонструвались ліпші зразки продукції. Для прикладу, на виставці в Катовіцах у 1927 році, делегація українських кооператорів за високу якість представлених зразків отримала срібну винагороду. Вироби «Маслосоюзу» періодично рекламувались у тогочасних часописах. З нагоди Різдяних та Великодніх свят

городок, ринок, поч. 20 ст.

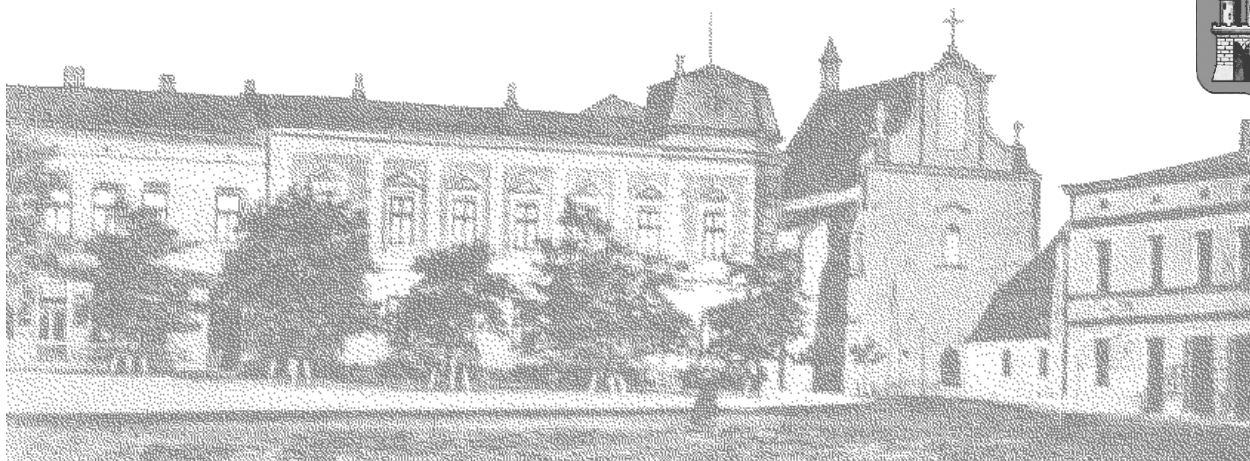
фірма вітала своїх покупців та запрошувала до своїх крамниць.

Розширюючи мережу надання послуг, Маслосоюз з 1937 р. почав відкривати невеликі крамниці-бари, у яких за помірковану ціну можна було придбати смачні канапки з маслом та різними сирками, по-смакувати іншими молочними продуктами, медом, кавою.

Зрештою, про популярність крамниць «Маслосоюзу», про чесність, порядність, працьовитість його працівників, свідчило те, що український театр під проводом М. Бенцяля у 1938 році поставив музичну п'єсу «Дівча з Маслосоюзу», музику до якої написав Я. Барнич, лібретто Р. Павлусевич.

З приходом большевицького режиму «Маслосоюз» був зліквідований. У 1944 році українська молочарська кооперація, як і весь український кооперативний рух, перестала існувати як самостійний господарський сектор.

Після проголошення Незалежності у 1991 році в Україні знову гостро назріла проблема відродження «Маслосоюзу». Тож скористаймося з досвіду діяльності кооперативного молочарського руху в Галичині першої половини ХХ ст., адже як говорив К. Левицький: «Чужинці приходять і відходять, в хаті залишається господар».

львівські
роди

Рід Алембеків (Alembek)

У другій половині XVI ст. з німецького міста Фрибург (тепер Фрайбург) прибув до Львова **Ян Алембек** (†1588). Згодом ще його син Ян по різному писав своє прізвище: Альнпек, Альнпех, Альпехт, Альмпек, Альмпех, Аллембеґе, Аллембек. Ян обжився та увійшов до барвистої громади міста, одружився з донькою відомих та заслужених львівських міщан Катериною Вольфовіч. Мали вони трьох синів: Яна, Фридерика та Марціна. Славу родові приніс найстарший син Ян.

Ян Алембек (†1636) вчився на аптекаря у Вроцлаві (1582-1586). Після смерті батька співпрацював із львівським аптекарем Ярошем Ведельським (Hieronym Witemberger). Згодом здобував освіту в італійському місті Падуя. Після повернення до Львова у 1597 році з причини майнових родинних непорозумінь опинився у в'язниці. Як член Quadragesimavirat (*Рада сорока – дорадчий орган при Раді міста. – Прим. Ред.*) та посол громади до короля у 1602 р. виступив представником та оборонцем львівської громади щодо її прав та обов'язків проти львівського патриція, який намагався узурпувати владу. Ці події закінчилися для нього втратою міських прав, подвійним ув'язненням та нелегкими судовими процесами з містом.

Лише декрет Сигізмунда III Ваза у 1607 р. повернув йому міське громадянство. Пізніше він був дов-

голітнім радником та бургомістром Львова. Як бургомістр спричинився до колонізації приміських територій, дбав про добро міста та охорону довколишніх лісів, про поліпшення стану доріг та вулиць.

Служив місту своїми великими знаннями, зокрема і різних мов. Свою фахову освіту аптекаря застосовував у боротьбі з мором, під час якого у 1623 р. все ж втратив свою дружину Анну та доньку Катерину.

Добре освічений, з молодих літ товаришував з пером, був вродженим гуманістом, любив поезію і, окрім того, увійшов до історії як хронолог.

Завжди умів поділити час на працю фахову і громадську, не забуваючи при тому історичні та літературні студії. Серед залишеного великого літературного спадку особливу увагу слід звер-

нути на перший історичний опис Львова «Topographia civitatis Leopolitane», написаний для Георга Брауна (Бруйона), видавця-географа з Дортмунда (*див. журнал I «Genius loci», 2004*). Ця праця 1603-1605 рр. залишилася чи не єдиним джерелом опису життя Львова того часу, бо інші міські книги були втрачені у численних пожежах.

Окрім аптеки, Ян Алембек провадив і купецькі справи, він доробився чималого маєтку, який залишив трьом своїм синам та доньці: священникові Фридеріку – доктору богослов'я, Валер'янові – доктору медицини, сину Аврелію та Зузанні, дружині краківського міщанина Станіслава Брикнера. Брати Яна,

родина дарвінівських

Марцін і Фридерик Алембеки вивчилися у Львові на золотарів. Марцін прославив львівське ремесло у Саксонії, де став відомим завдяки своїй обдарованості та праці на замовлення для цісаря. Фридерик прославляв львівське золотарство в Англії, де, правдоподібно, і помер.

Один із синів Яна, **Валер'ян Аламбек (†1676)** навчався у Кракові. У 1634 р. отримав ступінь бакалавра, а у 1638 ступінь магістра. У 1638 р. став професором математики та філософії Академії у Замості. У 1646-1648 рр. навчався у місті Падуя, де здобув ступінь доктора медицини. У 1650-1652 рр. був на посаді ректора академії у Замості. У 1653 р. повернувся до Львова. Згодом виконував обов'язки правника, радника та вїйта, вирішуючи родинні суперечки львівських міщан. З огляду на чудову вимову та вченість увійшов до складу делегатів на переговори у справах закінчення облоги Львова Богданом Хмельницьким. Був власником найбільшої на той час приватної колекції книжок. Одружився у 1653 р. у Львові з Казимирою Хаберман. Король Міхал Корибут Вишневецький призначив його лікарем королівського двору.

Людвик Валер'ян Алембек, син Валер'яна, був останнім відомим з роду Алембеків, навчався у Кракові, у 1682 р. отримав ступінь бакалавра, у 1684 магістра філософії і як доктор медицини повернувся до Львова. Ян III Собескі призначив його своїм ліка-

рем та ординатором лікарні Боніфатрів (1695) на нижньому Личакові у Львові.

Рід Боїмів (Boym)

Немає сьогодні львів'янина, який би не знав Боїмів та їх портретів на стінах каплиці біля львівської римо-католицької катедри, прекрасної пам'ятки львівської архітектури.

Угорець **Д'єрдь Боїм (†1617)** прибув до Польщі з королем Стефаном Баторієм, одружився з Ядвігою Ніжньовскою та увійшов до середовища багатих львівських міщан і радників. Чоловіки трьох наступних поколінь Боїмів своїм другим ім'ям мали Д'єрдь. Перший син народжений у Львові, **Павло Д'єрдь Боїм (1581-1641)** початкову освіту здобував вдома, під наглядом вчителя Томаша Карча (†1609), що згодом став львівським радним.

Медичний фах здобув у місті Падуя. Там же, у 1600 р., як доктор філософії та медицини був юридичним представником артистичного факультету. З 1613 р. мешкав вже у Львові, де виконував обов'язки економа (урядовця) лікарні при костелі св. Духа, після якого залишилась лише назва площі.

У 1620-1641 рр. був радним, від 1627 р. виконував обов'язки вїйта. Окрім лікарської практики, провадив також торгівлю. З судових документів щодо суперечок з його конкурентом з Гданська Яном Томсоном відомо, що до Гданська, відповідно до контракту князя Яреми Вишневецького, він продавав соду, а також вивозив збіжжя.

великі мости, поч. 20 ст.

Помер між 4 а 14 грудня 1641 р. Його «Д'єрдська» кам'яниця була поблизу монастиря єзуїтів. З заповіту Павла Боїма видно, що в хвилині його смерті жили ще: сивоволоса мати і дружина Дорота (†1644), донька Катерина Гізина та шестеро синів: найстаршому не надали спадщини, бо спричинився до великих фінансових втрат через свою недбалість; Павло, доктор медицини, Міхал – єзуїт, Миколай та Ян – купці, Венедикт Павло – єзуїт. Павло Д'єрдь Боїм просив похоронити його у збудованій батьком родинній каплиці на цвинтарі біля катедри. У тій каплиці, що є прекрасною пам'яткою пізнього ренесансу, на зовнішній стіні ще збереглися портрети Д'єрдя та Ядвіги, батьків Павла. Всередині каплиці є портрети Д'єрдя (батька), Павла, віленського вїйта та інших членів родини разом з надписами на кам'яних таблицях. На жаль, велика родина Боїмів дуже швидко згасла.

Рід Корняктів (Korneades)

Корнякти прибули до Львова у XVI столітті. Родина походила з грецького острова Крит, правдоподібно не належала до шляхти, хоча і використовували герб Круціні (Crucini). По різному також писали своє прізвище: Korniat, Korneadi, Korneades, Carneadi, Coretho, Carinacto, Kornyath. Були надзвичайно підприємливі та дуже багаті. Багатство відкривало перед ними усі двері. Перший Корнякт, який замешкав у Львові, був Михаїл, старший брат

Константа. Михаїл доробився значного маєтку на торгівлі вином. Помер у 1563 р. без потомства, залишаючи свій маєток Константу. Існує припущення, що до збільшення багатства Корняктів спричинились великі суми, позичені від недовго пануючого деспотичного господаря Молдови грека з Криту Якуба Базиліка, який панував у 1561-1563 рр.

Констант Корнякт (1520-1603) мав понад двадцять років, коли був вже можливим купцем у Константинополі. Кілька років потому переїхав до Волохії, де виконував функції скарбничого в уряді молдовського господаря Александра Лапушняну у 1552-1561 рр. та 1564-1568 рр., проводячи пропольську політику. Приятельські відносини з господарями Молдови Констант підтримував до самої смерті. Як

людина, що мала чималий капітал, неодноразово надавав господарям високі позики. Наприклад, у 1575 р. молдовський господар Петро Кулявий, володар і купці сушавські заборгували Константу Корнякту майже 12 тисяч талерів (зайве нагадувати, що золотом).

Від 1560 р. Констант Корнякт все частіше мешкав у Львові. Однак відомо, що упродовж довгих років він не був улюбленцем львівських радних, хоча і був власником трьох будинків у Львові. Можливо не останню роль відіграла заздрість до його великого багатства, яке забезпечувало йому економічну та правову опіку польських ко-

ролів. Був найбагатшою людиною у Львові і з погордою ставився до львівських патрищів. Статки свої зробив на торгівлі грецькими винами, бавовною, молдовським медом, шкірою, хутром і сукном.

Торгував Корнякт і на території Туреччини, Німеччини. Крім того, як це було тоді модно, займався кредитуванням, позичаючи великі суми шляхті, яка часто хотіла жити понад свої фінансові можливості.

12 лютого 1571 р. король Сигізмунд II Август nobilitував Константа Корнякта. У 1571-1583 рр. Констант Корнякт збирав усе «руське мито», займався цим добре та фахово, однак цій «посаді» завдячував позикам, наданим польським королям. Стефан Баторій, який дбав про інтереси держави та намагався не входити у великі борги, перебрав у 1583 р. усе руське мито безпосередньо до прибутків держави.

Констант Корнякт був одним з найвідоміших меценатів львівської архітектури часів ренесансу. Його послугами користувались відомі італійські архітектори Павло Римлянин та Петро Красовський. Потрохи відбудовувалась Львівська ратуша, яка після пожежі у 1527 р. збереглась лише до рівня партеру. Більшість кам'яниць будувалось на широту трьох вікон, Корнякт натомість збудував собі кам'яницю шириною на шість вікон, на зразок королівської резиденції на площі Ринок 6, яка згодом стала власністю Собескіх. Допоміг містові коштами при побудові вежі «Корнякта» біля Волоської церкви, і то двічі, бо перша завалилась під час будівництва. Сьогодні

вона вже не відіграє своєї оборонної функції, не існує вже міських мурів, у які ця вежа була вбудована.

Констант Корнякт був ревним сповідником православ'я. Не перешкоджало це йому у добрих відносинах з єзуїтами. Після смерті волоського господаря Александра Лапушняну взяв на себе обов'язок опіки над розбудовою Волоської церкви, захищав руські права перед католицькою владою міста, за що у 1590 р. був прийнятим до Ставропігійського Братства. Однак під час суперечок Братства із львівським владикою Гедеоном Балабаном ставав по стороні єпископа. Кореспонденцію зі Ставропігійським Братством провадив польською, послуговуючись правдоподібно секретарем, бо сам польською мовою писав дуже слабо. У 1572 перестав управляти львівськими міськими пивницями. Констант Корнякт подбав собі про місце серед польських міщан. До його боржників належали такі магнати як Станіслав Диявол Стадніцький та Ієронім Язлівецький. Був він власником принаймні 40 сіл на перемиській та львівській землях, двох містечок: Гусакова та Куликова, а також села Ширець біля Львова, що підлягав королівському праву.

Іншим джерелом його прибутків були сільські угіддя. У 1575 р. одружився з русинкою Анною Дідушицькою († 1616), не звертаючи увагу на невеликий посаг та вимогу до нареченого полишити торгівлю. Мали вони трьох синів: Александра, Константа та Михаїла, та трьох доньок: Анна, яка вийшла заміж за Яна Тарновського, Софія – заміж за Гербуртом і Катерина – заміж за Александром Ходкеви-

Дет., поч. 20 ст.

чем. Усе його потомство сполонізувалось, перейняло католицизм та увійшло в ряди польських магнатів.

Сивим старцем, втішаючись становищем свого потомства, Констант помер 1 серпня 1603 р. та був похований у Волоській церкві.

Кароль Францішек Корнякт (1612-1672) був третім поколінням Корняктів. Син Константа, ротмістера польських військ, який загинув у 1624 у битві з татарами, та Ельжбети з Оссолінських († 1646). Отримав добру освіту при Краківській академії. Пізніше у містах Грац і Падуя вивчав мови, військову справу. Подорожував Німеччиною, Італією, Францією, Іспанією, Англією, Бельгією та Голландією. Правдоподібно, разом із своїм вуйком Єжи Оссолінським був учасником славного в'їзду до Риму у 1633 р. Був також при дворі Владислава IV.

У 1638-1643 рр. програв «домашню війну» зі своїм швагром Миколаєм Оссолінським. Пізніше в 1650-1652 як ревний католик став в обороні греко-католиків в збройній боротьбі за перемиський єпископський трон.

Постійно тримав біля себе 60 озброєних найманців. Брав участь у війнах з козаками, шведами, угорцями та росіянами. За свої гроші купував хоругви. У 1648 р. брав участь в обороні Львова від козаків Хмельницького. Коли Хмельницький на чолі піхоти та селян, озброєних косами, 6 листопада підхо-

див до Перемишля, розбив його козацьке військо та триумфально святкував перемогу в перемиській католицькій катедрі. Не дивлячись на втрату у 1649 р. під Зборовом кілька сотень піхотинців, під Берестечком у 1651 р. став на чолі своєї власної хоругви. Його жертвність забезпечувала йому велику популярність серед шляхти, нерідко він бував послом до сейму.

У 1657 р. був власником 11 сіл на Перемиській землі (з поміж інших Соsnівка, Білобоки, Журавиці) та правдоподібно містечка Гусаків. У 1664 р. коли йому минуло 50, Констант одружився з Катериною Белжецкою, донькою подільського воеводи Александра. Мали вони чотирьох синів: Антонія, Кароля, Міхала, Францішка, та дві доньки: Катерину – за мужем за Яном Гневошем та Францішку. Ротмістр Констант Корнякт помер по довгій хворобі 5 квітня 1672 та був урочисто похований у Перемишлі. На його синах у XVIII ст. закінчилась чоловічого лінія роду Корняктів.

Рід Кампанів (Novus Campianus)

Павло Кампан (Novicampianus, Novicampius, Novus Campianus) народився у 1527 р. в м. Новополе над річкою Піліца, звідки й пішло його латинське прізвище (*лат. Campo – поле, земля. – Прим. ред.*). Його правдиве прізвище було Вощина або Вошинка. Батько Микола був селянином на землях родини Конецпольських.

Брат Павла, Войцех був ритором, богословом, професором Краківського університету. Невідомо у який спосіб брати звільнились від панщини. Сто років потому великий коронний гетьман Станіслав Конєцпольскі подав до суду, вимагаючи від Львова видати нащадків «його власного втікача» та кріпака, а також повернути йому усе їхнє майно. Зрозуміло, що мова йшла про чималий маєток.

У 1544 р. Павло записався до Краківського університету та у 1552 отримав титул магістра філософії. Пізніше викладав в університеті фізику (тоді так називали медицину), одночасно знали його як відомого медика та гуманіста. Докторат з медицини отримав у Болонському університеті 10 вересня 1556 р. Був людиною наукового типу, про що свідчать написані ним наукові праці.

До Львова приїхав вже відомим доктором медицини у 1560 р., відразу став громадянином міста та міським лікарем. Був уже достатньо заможною людиною, якій лікарська практика ще багато років приносила чималі прибутки. Після року перебування у Львові купив собі «півтора лану землі разом з вулицею Темричовською». Відомий історик Войцех Очко у 1576 р. писав, що під час свого перебування у Львові познайомився з Павлом Кампіаном і високо оцінив його лікарські здібності, присвятивши його особі окремий панегірик.

Завдяки своїй праці та одруженню з Анною Грюнвальд увійшов до львівського міщанства та став одним з найвідоміших міщан Львова. Як людина з великим маєтком, займався різного роду фінансовими махі-

націями, передовсім позичав гроші під відсотки. У 1584 р. Павла Кампіана прийняли до Ради міста, де незабаром почав займати провідні позиції, які дозволяли йому надуживати своїм становищем. Скажімо за велику позику для міста у 1594 він отримав у власність усі міські млини, яких від площі Академічної до Великого театру на Полтві (тепер Театр опери і балету) було понад двадцять. Пізніше він купив собі Калічу Гору та розбудував на передмістю Львова поселення Воля Кампіанська.

Павло Кампіан був безоглядним та суворим кредитором. У міських книгах збереглося багато описів судових процесів. Роками тягнувся судовий процес з аптекарем Павлом Абрагамовичем. Однак позиція Павла Кампіана була настільки сильною, що незважаючи на свідків та докази його провини, переконати радника, якого боялись повсюди, не було справою легкою.

Для слави свого роду та для заспокоєння своєї міщанської пихи Кампіан вирішив збудувати родинну каплицю (гробівець) при катедрі. Відбудував від самого фундаменту знищену колись каплицю Струмилів, у якій споруджено новий вівтар та епітафію. Будова почалася у 1585 р. під керівництвом відомого архітектора Генрика Хорста (Henryk Horst). Продовження цієї справи Павло доручив своєму синові у своєму заповіті (1600 р.), крім того започаткував фундацію, яка надавала 1000 золотих ломбарду (Mons Pietatis), який мав кредитувати лише під заставу та без відсотків. Місцем зберігання грошей та застав мала бути каплиця Кампіанів. У цьому заповіті

сокаль, поч. 20 ст.

забрав назад свій запис про кредит на навчання для студентів зі Львова та Новополя.

Мав сина Марціна та доньку Сузанну, яка вийшла заміж за Марка Шарфенберга-Остогурского.

Помер 21 листопада 1600 року. Його портрет розміщено на надгробку в каплиці в латинській катедрі у Львові.

Марцін Кампіан народився у Львові у 1574 р. У 1599 р. вступив до Краківського університету де через два роки отримав ступінь бакалавра мистецтва. Батько оплатив його чотирирічне навчання медицини у Кракові та Вроцлаві, і правдоподібно ще у якомусь з італійських університетів. У 1606 повернувся до Львова та одружився з Ельжбетою Абрагамович, донькою аптекаря Павла, що поклало кінець давній ворожнечі між родами. Після смерти батька отримав чималий маєток та достатній посаг дружини. У 1606 р. надав містові позики, беручи під заставу міське село Клепарів. Марцін Кампіан, подібно як і його батько, був людиною здібною, належав до осіб підприємливих та відважних. Не дивлячись на майже зруйновану міську господарку, що не могла дати раду з фінансовими труднощами, надавав місту великі позики та допомагав в реалізації різних інвестицій роблячи в такий спосіб владу міста залежною від нього.

У 1613 р. став членом міського суду, а чотири роки пізніше – членом ради міста, у якій мав вирішальний голос, оскільки місто заборгувало йому ве-

лікі суми. У 1617 р. переконав міську раду в потребі побудови нової міської ратуші, беручи на цю акцію гроші з королівської каси, які зазвичай призначалися на забезпечення оборони міста. На свої кошти купував будівельні матеріали та платив будівельникам. Нову восьмикутну вежу, оздоблену різьбленням Андрія Бремера та Бернарда, званого Декамбошем, була закінчена у 1619 році.

Марцін Кампіан здобув собі визнання міських радників за високу позику у розмірі 20000 злотих під низькі відсотки для порятунку міста після численних позовів про погану міську господарку. У такий спосіб він ще більше узяв на себе міську владу. Наглядаючи за міською господаркою намагався знайти у тому користь для себе. Дбав про прибутковість міських підприємств.

Збільшив податок за вироблення горілки, з якого забирав для себе 10 відсотків прибутку. Вже в перший рік подвоїв свої податкові впливи. Зі своїх прибутків відразу позичив місту 1200 злотих на інвестиції у радних (які належали міській раді) селах Зубра та Сихів, які були знищені під час татарських наїздів. За цю позику та за обіцянку організувати рекрутацию гайдучної хоругви, отримав від ради звільнення від горілчаного податку.

У 1623 р. отримав на це згоду короля та крім цього дозвіл на запровадження додаткового «гайдучного» податку. Ця хоругва стала його приватним військом та була пострахом

для міста і околиць, бо була покликана для охорони порядку та міської власності. Коли вибухнула епідемія чорної віспи і увесь уряд утік з міста, Марцін Кампіан, маючи диктаторську владу, за допомогою своєї хоругви гайдуків, швидко опанував ситуацією та врятував місто, не занедбуючи звичайно своїх особистих інтересів. Виклав з власної каси 4800 злотих на потреби міста, отримуючи навзаєм ім'я «милостивого правителя». Вдячне місто віддало йому також «libere i benevole» усіх робітників з Кульпаркова на один рік та передало йому та його нащадкам у власність міські млини. Борги міста у Кампіана зростали, а результати діяльності бурмістра та лонера (людина яка віддає борги) в одній особі ставали щоразу вагоміші. Він спричинився до ліквідації двох нерентабельних цегельних заводів, продаючи дешевше цеглу з власної цегельні, якій безплатно привозили дерево з міських лісів та на якій безплатно працювали робітники. Зі своїх фільварків продавав міським кінним стайням майже половину того сіна, яке вони потребували, і то за ціну вдвічі вищу від «ринкових». Знищив монополію міста у полотняному бізнесі, будуючи на передмісті власний завод (особливо для вибілювання полотна). Коли Марцін Кампіан вирі-

шив будувати нові оборонні мури міста та нові башти, замість ремонту вже існуючих, почалися голоси протесту. Усі боялись нових податків. 40 мужів виступило проти, пояснюючи, що Кампіан «відповідно до запису намагається робити добро для міста, яке пізніше бере in possessionem та з часом усе собі привласнює, а місто у такий спосіб залишається з нічим». Не звертаючи увагу на спротив, Марцін Кампіан, за згодою послушної йому міської ради, у 1625 р. розпочав будову нової фортифікації, і це було правильним рішенням, бо у 1648 р. біля Львова став Б. Хмельницький на чолі козаків і татар. За три роки збудували мури з боку галицького передмістя та розпочато будову Галицької та Зимноводної веж, незалежно від цього зміцнювали старі укріплення.

Каплиця Кампіанів мала перевищити блиск та багатство нещодавно збудованої каплиці Боїмів. В каплиці Кампіанів Андрій Бемер вирізьбив прекрасні епітафії, виконані на різного роду мармурах та алебастрах збагачуючи досягнення львівської різьби пізнього ренесансу. Марцін Кампіан отримав згоду на будівництво окремої кам'яниці для ломбарду Братства Милосердя, започаткованого його батьком.

софаль, поч. 20 ст.

Діяльність ломбарду закінчилась у 1783 р. за урядування цесаря Йосифа II.

У 1626 р. Марцін Кампіан був прийнятим Сигізмундом III Вазою до почесних королівських лікарів. Борги, які нажило місто не були сплачені. Першу частину з 20000 злотих було сплачено з річним запізненням у 1621 р. з каси депутатів, наповнюваної міським «поштучним» податком, визначеним містові королем на виплату боргу. За річне запізнення доплатили 300 злотих відсотку. У 1627 р. тогочасний бурмістр Еразм Сикст підписав з Кампіаном умову, віддаючи йому на 6 років усі прибутки з «поштучного» податку, податку з заробітної плати працівників міської ради та радників щоб змогли покрити заборгованість та інші зобов'язання міста.

У цій умові були певні недоопрацьовані питання, через що розпочалась судова справа, яку Е. Сикст розпочав проти Кампіана, звинувачуючи його у зловживанні своїм становищем, що негативно впливало на права та привілеї міста. Під час цього судового

процесу виявилися корупція та хабарництво у Раді міста. Багато свідків свідчило проти Кампіана, закидаючи йому порушення привілеїв міста, загарбання міського добра та міських земель, спустошення лісів, обкрадання міської каси, порушення прав складів, безправне використання судових рішень, ув'язнення приватних осіб на його власній території, вимагання викупу, надужиття в часи зарази та при побудові оборонних міських мурів.

Позбавлений прав, вигнаний з грона радників, Кампіан сховався під опікою короля, який у 1628 р. надіслав листа з наказом львівському старості і Раді міста повернути гідність та честь Кампіанові. Наступним своїм декретом (28 XI. 1628), король наказав прийняти Кампіана до грона радників та полюбовно вирішити попередню судову спра-

ву. Суд однак прийняв рішення, залишив звинувачення без змін і наказав Кампіанові сплатити великий штраф місту. Кампіан ще раз послався на короля, який знову вимагав повністю його реабілітувати.

19 квітня 1629 р. Марцін Кампіан нагло помирає. Спричинились до цього мабуть судові процеси.

Спадкоємці змушені були заплатити містові поважні відшкодування. Лише судові процеси між спадкоємцями, дружиною Марціна, сином (Яном Хризостомом) та донькою (Сузанною, дружиною Каспра Шольца) приблизно виявили розміри статків Кампіанів. Марцін залишив по собі багато нерухомости, капітал, застави та багату бібліотеку, що нараховувала 232 книги з медицини, історії, географії, філософії та богослов'я. Бібліотеку збирали двоє Кампіанів: Павло та Марцін.

Рід Барончів

Шляхетний рід Барончів, який у Львові дуже добре знали, походив з вірмен. До слави роду особливо прислужився Садок Баронч – письменник, публіцист, історик.

Садок Вінцентій Фереріуш Баронч (1814-1892) був домініканцем. Народився 29 квітня 1814 року у місті Станіславів. Був сином Григорія. Походив з неможливої вірменської родини. Школу та гімназію закінчив у Станіславові (1821-1830). Після невдалих спроб вступу до Духовної семінарії у Львові, навчався один

рік у тривіальній (підготовчій) школі. З метою вступу до монастиря Домініканців у Львові розпочав листування з Римом з проханням дозволити йому змінити вірменський обряд на латинський. Такий дозвіл отримав через п'ять років, не дивлячись на численні перешкоди зі сторони вірмен.

Під час очікування відповіді з Риму навчався у Львівському університеті на факультеті філософії (1831-1833). Закінчив екстерном також факультет богослов'я (1833-1835). У 1835 р. вступив до новіціату Домініканців у Підкамені біля Бродів, де одягнувся у габіт (одяг монаха) 19 липня того ж року отримавши друге ім'я Садок. Пізніше продовжував навчатись богослов'я та закінчив монастирську філософсько-богословську школу (Studium domesticum pro religiosis), яка починаючи з 1830 року була у Львові. У школі навчались монахи різних монастирів під керівництвом єпископа латинського обряду (2 роки філософії та 3 роки богослов'я). Монаші обіти склав 2 травня 1838 року. Священічі свячення отримав з рук львівського архієпископа Францішка Піштека 21 липня 1838 р. Наступного року виконував функції бібліотекаря монастиря та помічника при домініканській парафії церкви Божого Тіла у Львові. У тому ж році став професором біблійних наук у філософсько-богословській школі. У 1842-1845 рр. виконував

сокаль, поч. 20 ст.

обов'язки катехита у звичайній школі у Жовкві, яка належала Домініканцям. У Жовкві став помічником настоятеля монастиря. На короткий термін повернувся до Львова, звідки на початку 1846 р. вислано його до Тисмениці, де виконував функції настоятеля та адміністратора парафії.

У 1848 р. під час Весни Народів, був у Тисмениці головою Народної ради та мировим суддею. У 1851 р. повернувся до Львова, де знову став професором у Studium Domesticum. У 1853-1857 рр. був спеціальним радником капітули провінції. У 1855 р. на короткий час був призначений настоятелем у Підкамені, натомість упродовж багатьох років був прокуратором монастиря.

У Підкамені прожив до кінця свого життя. За візрцеве проповідництво монастиря надав йому титул генерального проповідника (praedicator generalis). Жив дуже аскетично, не виходячи майже ніколи з келії. З дозволу духовної влади навіть Святу Літургію відправляв у келії. Майже вповні посвятив своє життя науковій діяльності.

У 1858 р. став членом кореспондентом Краківського наукового товариства (пізніше членом Академії прикладних наук). Про визнання його наукових досягнень свідчить наданий йому у 1863 р. ступінь магістра святої теології. Помер 2 квітня 1892 року. Не дивлячись на те, що не мав ґрунтовної історичної освіти і часто зустрічався з гострою та суровою критикою, його праці є надзвичайно вартісні, особливо як збірка джерел.

Самі Домініканці не завжди могли позитивно оцінити його твори, тому не раз він терпів від несправедливих докорів. З тієї причини у молоді роки переводили його з одного монастиря до іншого. Не зважаючи на слабе здоров'я, відзначався великою працьовитістю. Живучи у Підкамені, зовсім відокремлений, зумів нав'язати багато контактів з різними вченими та літераторами.

Серед його друзів був директор Оссолінеуму Августа Беловські, який дозволив йому користуватись рукописами та давав змогу отримувати наукову інформацію. Був членом редакції Енциклопедії С. Оргельбранда.

Рід Бачевських (Batschkauer)

Бачевські — відома жидівська родина, славна їхньою фабрикою лікерів та горілок Бачевського, а також монументальною каплицею на Личаківському цвинтарі у Львові.

Першу фабрику горілок Бачкауер відкрив у 1782 р. у Вибранівцях поблизу Львова. Незадовго після того охрестився у львівській катедрі та започаткував шляхетну польську родину Бачевських. Правдоподібно мав тоді трохи більше тридцяти років.

За урядування Леопольда Максиміліяна, засновника фабрики, виробництво перенесли на Знесіння, яке було селом біля Львова та ще понад сто років потому чекало на включення його у міську зону.

Наступні покоління Бачевських удосконалювали продукцію фабрики. Онук засновника Йозеф Адам був добрим організатором, який істотно доклався до розвитку фабрики Бачевських. Йозеф Адам отримав добру освіту в ділянці алкогольного підприємства, став відомим підприємцем, мав величезні здібності, чудову купецьку інтуїцію, був прекрасним фінансистом. Під його керівництвом настав розквіт підприємства, адже він поставив найновіше голландське та французьке технічне обладнання. Збудував завод для очищення спирту, активно використовував рекламу, запровадив систему економічного використання сировини, чим випередив свою епоху.

Напої розливав у різної форми пляшки, обклеюючи привабливими графічними етикетками. Переміг закордонних конкурентів, впроваджуючи свої вироби на світові ринки.

Був довголітнім радником міста Львова, членом Ради села Знесіння, діячем Торгово-Промислової Палати у Львові та активним членом багатьох добродійних товариств, розвиваючи свою діяльність на суспільній та благодійній ниві. Протягом трьох років труна знаходилась в каплиці Бачевських.

У 1911 р. горілчаний завод перейшов до рук синів Йозефа Адами, Леопольда та доктора права Генрика (1864-1930), довголітнього члена Ради міста Львова. **Леопольд Бачевські** (1859-1924) пішов шляхом свого батька. Закінчив гімназію у Львові та хімічний факультет у Відні. Після закінчення навчання деякий час викладав у Сільськогосподарській академії в Дублянах, а пізніше займався разом з братом Генриком родинним лікєро-горілчанним заводом. Постійно розбудовуючи підприємство, брати істотно модернізували виробництво. Леопольд своєю освітою намагався максимально служити містові. Був заступником голови (1899-1908) і головою (1908-1911) районного відділу у Львові. Від 1897 р. належав до Торгово-Промислової Палати у Львові, де виконував обов'язки віце-головуючого (1905-1919) та головуючого (1919-1924). Його діяльність спричинилась до розвитку господарки, він завжди підтримував та захищав молодих галицьких підприємців. Крім підприємництва займався митною політикою та розвитком залізничного транспорту. Опікувався Вищою школою міжнародної торгівлі у Львові, допомагав їй матеріально, завдяки чому засновано було фундацію названу його іменем.

У 1920 р керівництво фабрикою перейняв Стефан, син Леопольда, який разом з Адамом, сином

Белз, поч. 20 ст.

Генрика займався фабрикою до 1939 року. У вересні 1939 р. фабрика була розбита німецькими літаками в результаті чого, великі склади були спалено. Стефана та Адама заарештувала советська влада. Вивезені на Схід, обоє загинули в шахтах Донбасу у 1940 році. У сучасному Відні онуки Леопольда Бачевського відновили виробництво знаменитої львівської горілки та лікерів.

*Підготував Євген Равський
за матеріалами історичних досліджень
Кишиотофа Булзацького
Переклад Ігоря Шабана*

з життя
львівських
дроварів

андрій курчів

Наприкінці 19-го століття у Львові існувало 13 пивоварень. Як свідчать історичні джерела, одним із найпопулярніших та найуспішніших львівських броварів було підприємство Брауна. Саме там варили так зване англійське пиво і славнозвісний портер, тобто міцні і важкі сорти хмільного напою. Та з роками, чи то мода на пиво змінилася, чи то інші пивоварні стали достойними конкурентами, але бровар Брауна почав поволі занепадати, і врешті-решт збанкрутував.

Тодішнім звичаєм було називати підприємства прізвищем власника. Це було не лише даниною давній (либонь, ще від цехових часів заведеної) традиції, проте й цілком справедливим підходом, адже вигідний бізнес був приватною власністю, яку передавали кожному наступному поколінню спадкоємців і дуже рідко продавали.

Саме з прізвищем одного із власників колишньої єзуїтської пивоварні, придбаної паном Атлясом, пов'язана справжня легенда, яка лягла в основу піснiгiмну львівських пивоварів нинішньої доби.

А трапилося ось що. Десь у середині 19-го століття власником пивоварні на Клепарові був молодий заможний інженер Домс. Він вдало облаштував увесь процес виробництва і продажів, що при існуючих промислових потужностях не забарилося дати добрі плоди. Підприємство процвітало, і, судячи з тодішніх газетних повідомлень, за обсягами виробленого і проданого пива залишило далеко позаду інші пивоварні, які на той час ще залишилися в місті. Маючи стабільні немалі прибутки, пан Домс міг дозволити собі утримувати прислугу в своєму будинку, тут-таки, на території бровару. І треба ж було такому статися, що успішний

і вмілий підприємець... закохався у власну служницю, юну панну Зосю, яка щодня готувала йому обід та спеціально приносила до трапези здоровенний кухоль пива! Хміль львівського пива змішався із почуттями і настільки заповнив розум і серце пана Домса, що той зважився на безпрецедентний крок: запропонував панні Зосі вийти за нього заміж. А що тогочасний консервативний бомонд ніколи б не прийняв таку пару, то молодий закоханий власник продав пивоварню й усе майно, яке у нього було, і подався геть із міста. Подейкують, що цю дивну залюблену пару бачили в далекій Швейцарії, на одному з численних мальовничих курортів поблизу Сент-Моріца.

Інші кажуть, що насправді в основі легенди лежить набагато пізніша подія, яка мала менш романтичне продовження. Наприкінці 19-го століття молодий і винятково здібний працівник броварні, який походив із знатного роду духовенства і дворян, ошелешив свою благородну родину твердим наміром одружитися із простолюдинкою. Гнів шляхетних родичів був не менш неблаганним: батьки зреклися сина, залишивши молоду пару на самих себе. Прошло майже півстоліття, поки благородний душею талановитий виходець із львівського дворянства зміг довести всім, що і без титулів та гербів здатний посісти достойне місце в житті, зокрема — пивоварні, яка за ці літа стала для нього другою родиною. Принаймні тут завжди з любов'ю згадуватимуть ім'я одного з її головних пивоварів — Романа Бородайкевича...

А що було насправді — відомо лише історії, яка іноді вміло переплітає дійсність з вимислом, старанно ховаючи кінці правди у стрімкі води ріки Вічності. Нам

львів, поч. 17 ст.

залишаються лише захоплюючі спомини, та ще — віра у чудодійну силу пива, звареного львівськими майстрами броварства і оспіваного у не менш прекрасній пісні. А вже зовсім реальним осколком легенди про пана Домса та його юну дружину залилася назва великого кухля пива, яка буквально прикипіла до нього і яку донедавна можна було почути у ресторані чи барі з уст львівських пивних гурманів старшого покоління: «А подайте-но мені ще *«зосю»* пива!»

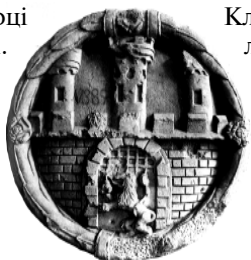
Дійсність, втім, не менш цікава за легенду. Отож, як уже згадувалося, в середині 19-го століття у Львові більш чи менш успішно функціонувало кілька пивоварень. Окрім найбільшої, за традицією ще іноді званої «езуїтською» на Клепарові, неподалік, діяв бровар давньої міщанської родини Кисельків. Окрім пивоварні, приміські володіння цієї родини славилися закладеним поруч із нею парком та ставками. Ці ставки невдовзі набули неабиякої популярності, як місця для лікувальних водних процедур місцевої знаті. Власник цього дивовижного комплексу, Кароль Киселька, впродовж 31 року (з 1849 по 1880) обирався радним міста Львова і славився своїм меценатством. Саме його коштом у 1885 році було споруджено військове казино при вул. Фредра (нині Шаховий клуб), водолікарня для потреб міста, а на спеціально виділені гроші (2000 злотих — солідна по тих часах сума!) у 1876 та 1880рр. у престижній школі

св. Мартіна змогли навчатися двоє хлопців та двоє дівчат. Нині на місці закладу Кисельок розташувалася Львівський завод «Галичфарм», однак серед його адміністративних будівель можна розпізнати й ті, які були зведені ще за існування тодішнього бровара.

Славилася якістю свого пива та смаженими курчатами до нього й пивоварня Грунда, що стояла на місці нинішнього заводу «Ензим», за Личаківською рогачкою, дорогою на Винники. Пиво від Грунда навіть порівнювали із знаменитим чеським празд-роєм, його полюбляли смакувати у розташованому поруч з броваром ресторані львівські завсідники прогулянок до Винниківського лісу та Чортових Скель. Після I Світової пивоварню «перепрофілювали» на дріжджовий завод.

При вул.Личаківській існував ще один, менш відомий бровар, проте з добре відомим власником. Невелика пивоварня Гюбнера стояла на тому місці, де нині житловий будинок і гаражі на розі вулиць Вишенського та Солодової (ось так лише в назві вулиці й зберігся спомин!). Власник бровару, Фридерік Гюбнер, був вельми поважаною людиною в місті і також обирався радним.

Ще один поважаний у Львові чоловік, Ян Кляйн, володів славетним броваром на Погулянці, де варилося чи не найсмачніше на той час пиво у Львові. До родини Кляйнів, яка викупила це місце у 1848 році (саме в час буржуазних революцій практично в усій Європі — період так званої «Весни

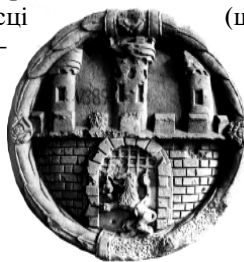

львів, 18 ст.

Народів»), Погулянкою з 1810 року володів відомий львівський любитель добряче «погуляти», адвокат Ф. Венглінський (припускають, що звідси й прийдешня назва), а трохи згодом, з 1821 року – підприємець Я. Дістль. Останній навіть відкрив тут свою пивничку, але далі цього не пішов. Кляйн поставив все, як то кажуть, «на широку ногу», і невдовзі до знаменитого виробленого тут пива додалися не менш знамениті «кляйнівські» вареники, печеня, а також «льоди» (морозиво) на всякий смак, які пропонували у завбачливо розташованому поруч павільйоні цукерні Майзона. Популярність Погулянці, як місцю розваг і відпочинку, було забезпечено, а її власникові це принесло, окрім матеріальних вигод, ще й політичний успіх: Яна Кляйна, як К. Кисельку та Ф. Гюбнера, теж обрали радним.

На Байках діяв цілий комплекс, який складався з пивоварні, майданчика для розваг та невеликого ресторану. Цей заклад, відомий під назвою «бровар Прохазки», стояв приблизно на тому місці, де нині Львівський завод безалкогольних напоїв. Ще один невеликий бровар – Пензіаса – варив пиво під самою Святоюрською горою, при нинішній вул. Озаркевича, (тоді вона гордо звалася Пивоварською). Після пожежі 1887 року на його місці коштом Митрополита Шептицького згодом було зведено Народну Лічницю, а «сучасним» від колишньої пивоварні залишився хіба що невисокий комин, на якому ще довго красувався флюгер – «ведмідь».

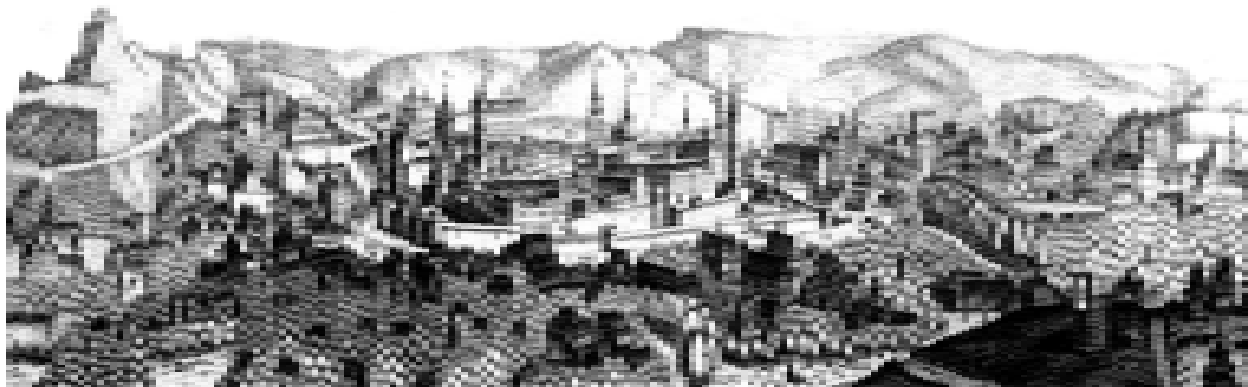
lobik, 18 cm.

Невеликий, але продуктивний бровар Вікселя діяв приблизно на тому місці, де виріс перший трамвайний парк у Львові, поблизу перехрестя нинішніх вулиць Вітовського і Коперніка.

Склалося так, що в силу різних ринкових умов та фінансових спроможностей наприкінці 19-го ст. у Львові залишилося чотири бровари. Однак не слід недооцінювати їхньої потужності: саме тут виготовлялося майже 16% всього пива, яке варилося в тогочасній Польщі! Щоб і надалі успішно протистояти ринковій конкуренції, пивоварні Кляйна, Грунда та т.зв. «єзуїтська» (на Клепарові) об'єдналися у 1897 році у Львівське Акціонерне Товариство Броварів, 60% акцій якого належали місту Львову. У відповідності до статуту Товариства, у його розпорядження відійшли ґрунти у Винниках та Лисиничах з будинками та пивоварнею, які на той час були власністю Галицького Кредитового Банку, ґрунти (50 моргів на Погулянці) і броварня фірми «Ян Кляйн», якою на той час володіли Роберт та Юліан Кляйни, а також бровар і землі з будівлями (10 моргів під самою пивоварнею і 15 – на ділянці між нинішніми вулицями Клепарівською, Янівською та Золотою) на Клепарові під назвою «Львівська спілка броварів»

(ще раніше – «Лілієнфельд і спілка»), співвласниками якої були Герш Горовіц, Еміль і Філіп Ямполери, Симеон Шаф та Герман Клярфельд. Броварня Макса Вікселя не приєдналася до Акціонерного Товариства, продовжуючи самотужки утримуватися на пивному ринку. Невдовзі, однак, Віксель визнав,

225

що затія була марною, але замість податися до ЛАТБ, взагалі припинив власне пивоваріння і помалу монополізував гуртово-роздрібні продажі імпортованих пив у Львові, а також вин різних виробників під фірмою «Віксель і син». Фірма навіть мала гордий статус «царсько-королівського постачальника напоїв»!

Статут ЛАТБ передбачав досить широкий спектр діяльностей, та насамперед – виробництво пива на всіх трьох підприємствах. Окрім того, Товариство мало право на заснування, придбання, орендування та ведення пивоварних заводів, солодовень, а також закладів з утилізації відходів і побічних продуктів броварства, виготовлення необхідного обладнання для перелічених видів діяльності, торгівлю продукцією власних та орендованих підприємств, придбання та оренду пунктів збуту пива, готелів, окремих пивниць тощо. Основний капітал заснованого на обмежений час Акціонерного Товариства оцінювався у 5 млн. корон, розподілених у 10 000 акцій по 500 корон кожна. Загалом акції Товариства Броварів, досить високо котувалися на біржах як Львова, так

і Відня, насамперед – через прибутковість пивного об'єднання. Тим більше, що за дозволом уряду Товариство могло збільшити акціонерний капітал.

Механізм функціонування тогочасного акціонерного товариства давав значні можливості для його розвитку, стимулюючи пошуки новаторських підходів як до виробництва, так і до збуту продукції. На ринку досить серйозними конкурентами Львівського Товариства виступали, зокрема, Окоцімський, Живецький та Калуський бровари, а після I Світової війни до них долучився потужний варшавський завод Габербуша. Окрім того, намагалися здобути тут свою нішу і такі вже відомі на той час броварні Східної Галичини, як Буська, Коломийська, Пониквівська, Радехівська, Роздольська, Бродівська, Добромільська та Станіславівська. Словом, на ринку ставало все тісніше, тому львівські пивовари все активніше, хоч і несміливо, намагалися робити свої перші кроки у напрямку реклами.

Слава львівського броварського об'єднання поширювалася просторами Австро-Угорської імперії разом із її знаменитою продукцією. Охочим поласу-

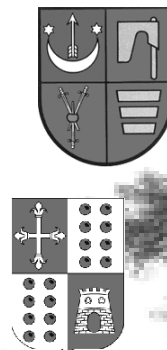
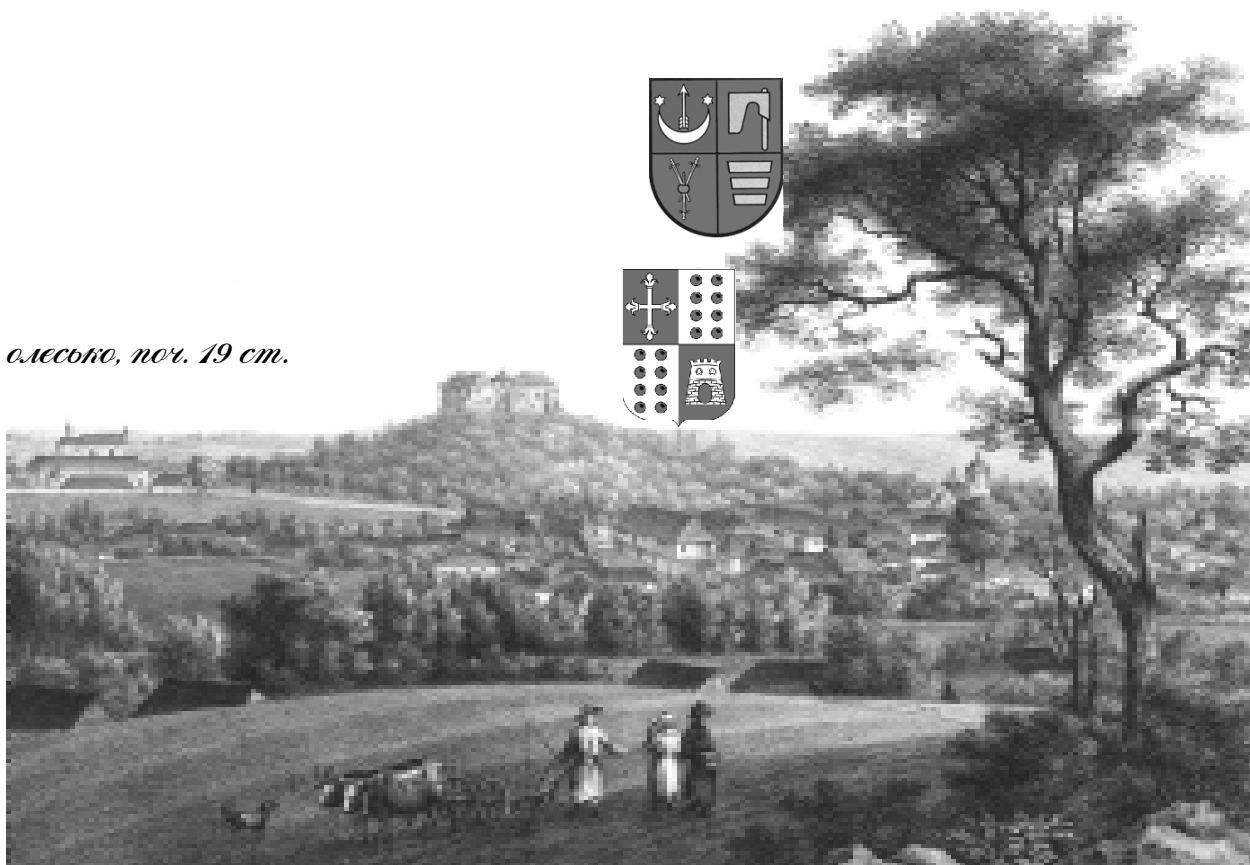
золотий, пов. 19 см.

вати львівським пивом, кажуть, виявився навіть «найясніший цісар» Франц Йосиф I під час свого нетривалого, але історичного візиту до Львова на початку 20-го ст. Тоді вперше столиця королівства Галичини і Лодомерії (формальної адміністративної одиниці Австро-Угорщини) вітала тріумфальною аркою біля головного вокзалу, морем квітів, оркестрами і військовими парадми свого імператора.

Львів, поч. 19 ст.

*штрихи до
львівської
режії*

петро та іван радковці

«Щоб бути ефективною, реклама повинна відповідати тому суспільству, яке існує, а не тому, яким воно повинно бути».

Дрейнер Даніель

Звернімося до енциклопедій, які про походження слова реклама говорять, що це слово до нас прийшло з французької (reclame) і має латинське коріння: *reclamare* (*reclamo*) – голосно кричати, вигукувати. Загалом, більшість довідників зводять тлумачення реклами до хрестоматійних істин, що це комплекс різноманітних заходів, до яких вдаються з метою зацікавлення й заохочення у придбанні певного товару, привернення уваги до певного виробника, торговельного закладу.

Пам'ятки писемної історії, які дійшли до наших днів, свідчать, що ще в Древньому Римі стіни розписувалися оголошеннями про бої гладіаторів, фінікійці надавали перевагу малюнкам на скелях, вихваляючи свої товари, численні вивіски, знайдені на території країн Середземноморського басейну, повідомляють про комерційні пропозиції і под.

Одним із древніх рекламних текстів, що дійшов до нас, вважається повідомлення, віднайдене під час розкопок древньоєгипетського міста Мемфіс. Воно повідомляло: «Я, Ріно, з острову Крит, з волі богів тлумачу сновидіння».

У княжому Львові, як типовому європейському середньовічному місті, реклама практично не була відділена від інформації. Основним жанром обох були оголошення. В усному щоденному житті цей жанр вже на ранньому етапі набув рекламних рис завдяки варіативності тональності, ритму, рими та візуального супроводу. Еволюція інформаційних текстів відбувалась у напрямку диференціації їх змісту та взаємодії, взаємозбагачення знакових засобів, які забезпечували певний вид діяльності: звуку, слова, жести, рисунок, кольору, шрифту та ін.

229

Д-р ЕВГЕН ДУРДЕЛЛО

бувчий лікар заграничних клінік, спеціаліст шкірних, венеричних і сексуальних недуг (полова неміч) та лікарської косметики
ордиує в шкірних недугах і т. д. від год. 8^{1/2}—10, 18—18.
в косметиці від 10—11 і 16—18, в неділі і свята від 10—11.
Гірське сонце. Вапофор. Діатермія. Криотерапія.
Сепараткові ждальні.

ЛЬВІВ, ВУЛ. СИКСТУСЬКА Ч. 22, Ш. ПОВ.

(біля „Народної Гостинниці“).
Вінда до вжитку. — Телефон 38-90.

На межі XIII-XIV століть на Галицьких землях ремесло публічного інформування набуло попиту серед різних верств: князів, бояр, духовенства та провідників національних громад. Найбільш широко у Львові публічне інформування використовувалося інсти-

тутом церкви для поширення релігійного світогляду та християнської ідеології. Майже у кожній проповіді, настанові чи повчанні присутні ознаки релігійної реклами: наполегливе, абсолютне утвердження вищої цінності даної релігії, її невідворотне проникнення у масову свідомість.

Справжньою європейською революцією у поширенні інформації став винахід Гутенберга у середині XV століття. Друкарський верстат став новим етапом у розвитку реклами. Тексти, для написання яких від монахів вимагалась багатоденна кропітка

львів, поч. 17 ст.

праця, тепер можна було підготувати досить швидко. Нова технологія друку дозволила привести інформаційні носії — друковані аркуші — до одного формату.

Перше друковане рекламне оголошення Європи датовано 1472 роком. Текст було розміщено на дверях однієї з церков Лондона й інформував про продаж парафіянам молитовника.

Не дивлячись на швидке проникнення до Львова друкованого слова, ще довго у нашому місті користувалися послугами людей з гучним голосом та рукописними оголошеннями. Окремим видом інформаційних повідомлень того часу були написи на віконницях кам'яниці №1 при вулиці Краківській, який належав пані Абрековій. Як зазначає Б. Мельник: «Наприкінці XVI ст. віконниці бічного фасаду будинку (від вул. Шевської) були місцем своєрідної стінгазети — на них писали епіграми, малювали карикатури. І ті, й інші іноді мали політичний зміст, а найчастіше це було висміювання особистих ворогів, часто — досить непристойно». Першою жертвою своєрідної антиреклами стала сама власниця будинку, а згодом взяли і за інших.

львів, 18 ст.

«Особливо діставалося магістратові — керівному органу міста. — продовжує Б. Мельник — Нововведення набуло міжнародного характеру, бо під час ярмарку цією творчістю займалися і приїжджі з інших країн. У 1601 р. магістрат змушений був видати спеціальну постанову, яка забороняла подібні вправи і звелів поставити біля будинку сторожу».

На початку XVIII ст. у Львові, як і у інших містах Європи, рекламні функції виконували так звані конклюдії — поєднання графічного зображення з текстом запрошення на академічний диспут або придворне свято. Деякі конклюдії викладали програму запланованої події, вбираючи в себе два рекламних жанри, які згодом розділились:

видовища (концертна, театральна, циркова) афіша й театральна програма.

Уже перша львівська газета «Gazette de Leopold», яка побачила світ 1 січня 1776 року, на своїх шпальтах містила «прилюдні оголошення з міста Львова та його околиць». За задумом видавця — шевальє де Осуді — «Цей листок має служити до інформування громадянства про все, що станеться цікавого в місті і в його околиці. Та ми не зможемо зробити його цікавим без участі самого грома-

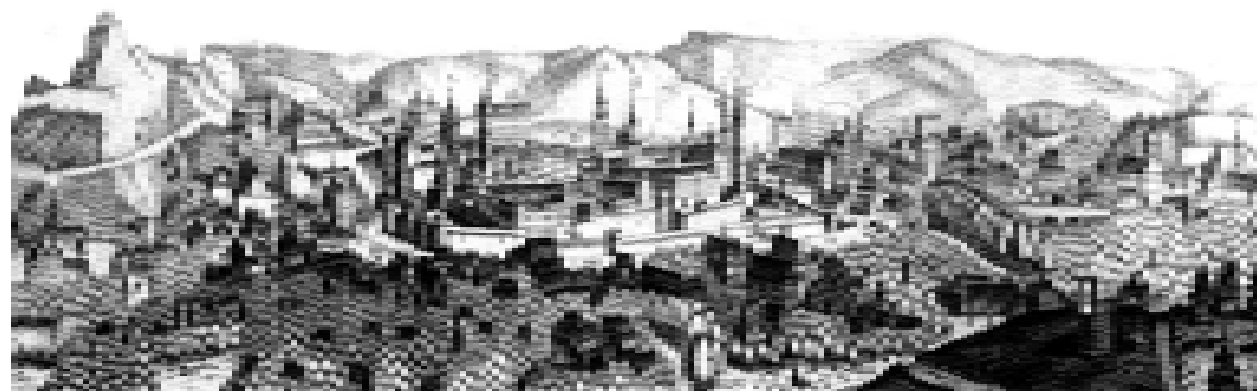
В С Е купуючи споживчі товари
затям,
 що **найдобірніші товари,**
 бо просто від продуцентів,
найдешевше, бо вагоново спроваджені
 дістанеш тільки
 в найстаршій кооперативі в краю
„Народній Торговлі“.

дьянства. У його передовсім інтересі лежить надсилка нам документів, та різного роду матеріалів спричиняється до його складання. Було б зовсім природно, щоби кожний зокрема спричинився до цього, бо кожний скористає з думки других і знайде предмети, з яких витягне користь чи то для здоров'я й безпеки, чи для спокою й більшого добробуту. Отже запрошуємо кожного подавати всі думки, що їх він вважає гідними уваги. Ми обов'язуємося скористати з них і знайти з ними публіку».

Поступово змінювались і самі рекламні повідомлення. З появою фотографії у 1839 році рекламний текст доповнився фотоілюстрацією, яка несла достовірність та правдивість. Винахід телеграфу у 1844 році зв'язав найбільш віддалені райони з центром, поставив переможну крапку в боротьбі з регіоналізмом та його замкнутістю.

Львів, 18 ст.

У середині ХІХ ст. почали формуватися перші рекламні агентства, які скуповували, в основному, газетні площі й перепродували їх рекламодавцям із значним для себе прибутком.

ФУТРА ЖІНОЧІ, МУЖЕСЬКІ І ДИТЯЧІ — після найновіших заграничних моделей по надзвичайно приступних цінах та на догідних умовах в сплаті

ПОРУЧАЄ ФІРМА

АНДРІЙ КУЗЬМІНСЬКІ Львів, Марійська площа ч. 9.
(НА РОЗІ ВУЛ. РУТОВСЬКОГО) ТЕЛЕФОН Ч. 42-53.

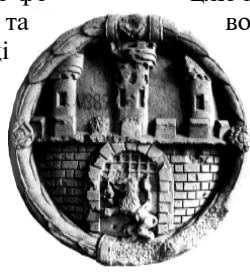
РОМАН ЗУБИК Л Ь В І В

ФІРМА

ВУЛ. ГАЛИЦЬКА Ч. 16.

ПРОДАЄ НАЙДЕШЕВШЕ

МОДНІ МАТЕРІЯЛИ ВОВНЯНІ, ШОВКОВІ І ИНШІ — ПОЛОТНА, ЕТАМІНИ, ЗЕФІРИ.

чись таким чином від видань, але наближуючись до рекламодавців. Поступово рекламодавцям почали пропонуватись маркетингові послуги.

Початок ХХ ст. для рекламної справи харак-

теризується відходом від бездоказовості, багатообіцяючої реклами, яка викликала почуття «незадоволення й протесту серед споживачів».

Рекламні агентства, які активно працювали при самих виданнях й склалися в основному зі штатних працівників, закликали друкувати рекламу лише у них.

У другій половині ХХ ст. реклама для більшості мешканців нашого міста, як і дер-

Лише згодом агенти розпочали займатися безпосередньою підготовкою текстів, віддаючи

232

жави в цілому, була здебільшого річчю випадковою. Командно-адміністративна система, яка ґрунтувалась на жорсткому централізованому плануванні, не потребувала рекламної діяльності. Однак за свою 750-річну історію та за часи найрізноманітніших державних устроїв, які довелося пережити Львову, реклама була постійним супутником мешканців міста. Щодня вона не лише промовляла зі шпальт газет та плакатів, супроводжувала своїм поглядом по шерба-тому львівському бруку, але й прислухалась до львівського балаку, щоб потім втілитись у неповторні образи львівської реклами.

ПЕРШОРЯДНА ФІРМА
СТАХЕВИЧ І АБРИСОВСЬКИЙ
 ЛЬВІВ, РИНОК 32.
 Поручає у найбільшому виборі
 Шовки, Оксаміти, Хустки, Плотна.

МАТЕРІЇ НА СУКНІ ТА ЖІНОЧІ ПЛАЦІ
СУКНА НА МУЖЕСЬКІ ОДЯГИ Й ПЛАЦІ
 Ціни дуже умірковані

КУПУЙТЕ З ПЕРШОГО ДЖЕРЕЛА! ПАЧОХИ, СКЯРПИТИ, РУКАВЦІ
 ТА ВСЯКІ ТРИКОТАРСЬКІ ВИРОБИ ПРОДАЄ НАЙДЕШЕВШЕ
ОЛЬКА ЛЬВІВ
РИНОК 35.
 СПЕЦІАЛЬНИЙ МАГАЗИН ТРИКОТАРСЬКИХ ВИРОВІВ. (біля Народн. Торговлі)

золотів, поч. 19 ст.

ЦИКОРІЯ „ЛУНА”

дає кожній каві
знаменитий смак.

Купуйте й уживайте, бо це виріб укр.
кооп. фабрики

„СУСПІЛЬНИЙ ПРОМИСЛ”
Львів 24., Жовківська 188, Тел. 242-97.

В. П. Фірма М. ФРАЙЛІХ

Заведення для виробу спеціальних бандажів,
Львів, Городецька 35.

Оцею дорогою висказую Шановній Фірмі свою най-
щирішу подяку за артистичне виконання поясу на пропу-
хлину, який мені дуже скоро поміг, а тим самим причинився
до скорого вилічення моєї тяжкої недуги. Цей пояс пере-
вищив всі мої сподівання. Ношу його без труднощі і не-
домагань так, що лікарська операція стала непотрібною.

З високим поваженням
М. БОДНАР,
довголітній посадник, член Ради
шкільної, б. державний комісар,
власитель дібр і промисловець.

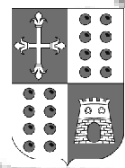
Надвірна 27/XI — 27.

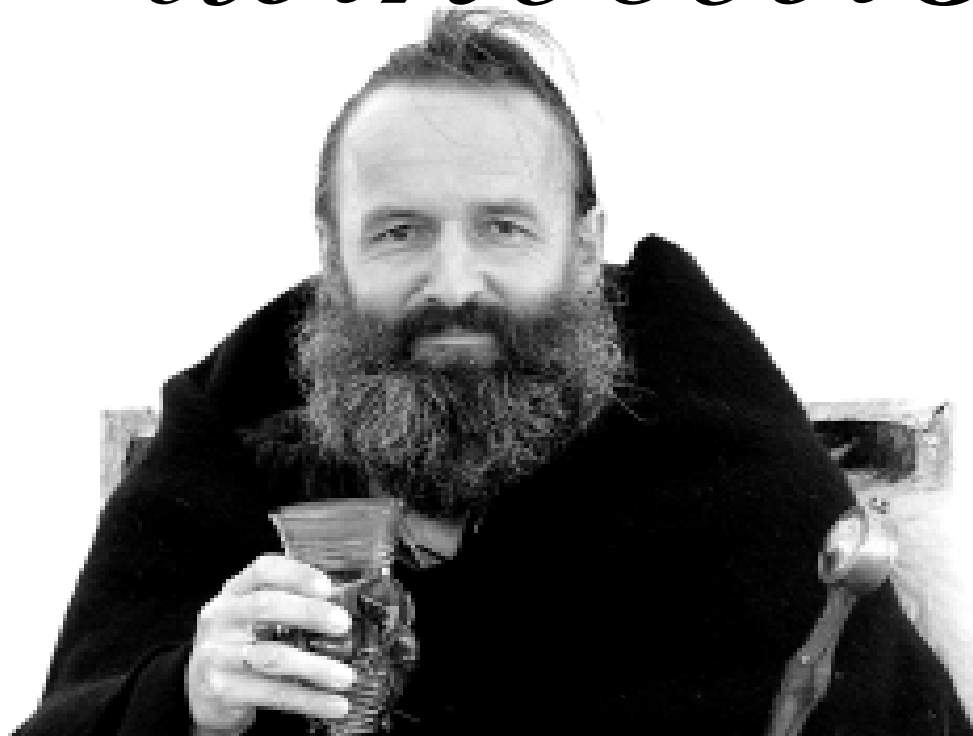
олесько, поч. 19 ст.

**ЖУРНАЛИ
ВЗОРИ
КРОЇ
МАНЕКІНИ**

Р. ЛЯНДАВ
Львів, Чарнецького 3.

кому
на галущині
петро та іван рагковці
шкочив
алкоголь?

*Ой горілко біла, біла,
Я би-м тебе ложков їла.
Ой горілко з бур'яка
Робиш з мене дурака.
Я за тебе срібло-злото,
А ти мене — шур в болото.
Я за тебе мідяки,
А ти мене — в будяки.
Я за дріжджом аж до Львова,
А ти мене — шур до рова*

З львівського фольклору

Дослідник Галичини, етнограф Володимир Гнатюк записав легенду про походження слова горілка, де йдеться про страшного змія на ймення Ка. Він жив у печері, і всіх, хто до нього потрапляв, примушував варити для себе вариво, яке міг споживати лише він. Якщо ж хтось інший насмілювався скуштувати таємного зілля, то втрачав пам'ять або глузд. Одного разу сталось так, що сам Ка опинився у казані, де кипів чарівний напій. Там він і зварився.

Після цього люди рознесли напій зі змієм по світу і примовляли: «Тут зГОРІВ змій КА» (російською «ВОТ змей КА»).

Найдавнішим серед алкогольних напоїв вважається вино. Зі споминів

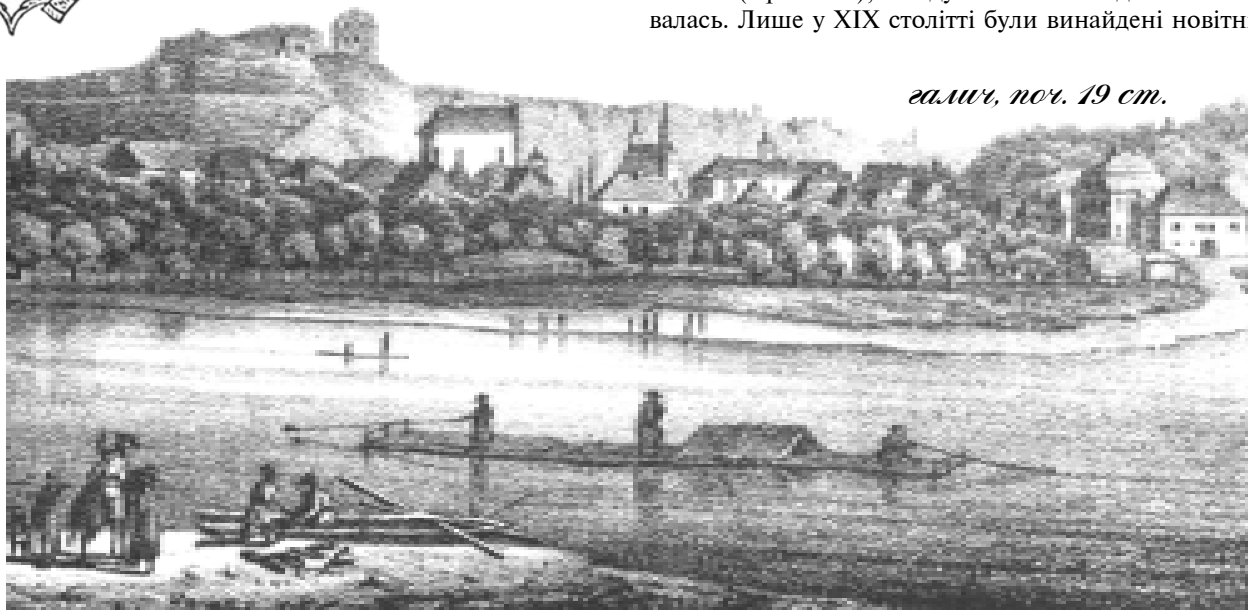
у античній літературі відомо, що древні греки та римляни споживали вина різноманітних сортів, інколи з додаванням меду, мигдалю та інших ароматизаторів. У Римі дуже відомим був лікер Гіппократ, що виготовлявся з вина та меду й приправлявся корицею.

Пиво та питний мед розпочали виготовляти дещо пізніше: пиво — ймовірно на Сицилії, мед — на територіях Галії, Скіфії, сучасних Словенії та Литви. Усі ці напої містили невеликий відсоток алкоголю (15-16%).

Лише згодом, десь близько восьмого століття, арабські алхіміки в Іспанії здійснили першу дистиляцію вина, або так зване паління вина, що призводило до збільшення вмісту алкоголю. З цієї сировини, після додавання меду, трав та інших ароматичних інгредієнтів, виготовлялись так звані еліксири, які вважались дуже дієвими ліками. Їх приготування тогочасними вченими трималось у великій таємниці, ретельно приховувалось впродовж декількох століть.

Перший опис дистиляційного апарату у європейській літературі зустрічається наприкінці XIII століття, у трактаті одного французького ученого. Описаний ним апарат складався з посудини, яка нагрівалась у печі, охолоджувача — труби, зануреної в діжку з водою, та резервуару, куди надходила готова продукція.

З того часу в Європі вже була знаною алкогольна продукція з вина, або як її називали у ті часи «вода життя» (aqua vitae), яка дуже повільно вдосконалювалась. Лише у XIX столітті були винайдені новітні

галич, поч. 19 ст.

перегонні апарати, що дало можливість одержувати спирт високої якості (близько 96,8°) і доволі добре очищений від різних домішок.

Упродовж багатовікової історії, Львів був знаним у світі завдяки вправності та підприємливіості своїх городян. Завдяки географічному розташуванню на перетині шляхів, торгівля стала основним ремеслом наших земляків, хоча і вироби львівських ремісників були знані у цілій Європі. Цьому сприяло те, що в 1379 році місто отримало відносно, а у 1444 році абсолютне право складу. Сьогодні важко собі уявити, але зі Львова експортували навіть рибу, яку високо цінували при найзаможніших дворах Європи. А що вже казати про один з найстаріших слов'янських напоїв, відомий ще з середини першого тисячоліття – варений мед.

За документами початку XV ст. у львівському цеху медоварів, пивоварів та солодовників ще не існувало суворих приписів та регламентацій щодо організації виробництва й збуту готових виробів. Тому, право варити горілку, пиво й меду надавалось кожному городянину, у якого було міське право.

Виготовленням спеціальних горілок і лікерів займалися львівські аптекарі, та ці лікувальні напої не були надто популярні серед міщан. Львів'яни частіше вживали пиво, мед та вина.

З плином часу популярність горілки зросла настільки, що наприкінці XVIII століття дослідник Галічини Ф. Краттер, в одній зі своїх праць, називає надмірне споживання алкоголю однією з основних причин морального та духовного зубожіння нації. Так продукт, який спершу використовувався як ліки, перетворився на об'єкт переслідування. Хоча будь-який медик знає, що навіть найстрашніша отрута може стати основою найдосконаліших ліків.

Сировиною для виготовлення горілок були: пшениця, жито, ячмінь, овес, а у першій половині XIX століття найбільше використовували картоплю. За технологією тих часів зі 100 кг картоплі можна було виготовити близько 10 літрів спирту.

Виробники міцних напоїв Львова за період XVIII-XIX століть створили ряд досконалих підприємств і вивели свою продукцію на широкий європейський ринок.

Одне з перших лікєро-горілочаних підприємств, де працювало всього десять робітників, належало Йосифу Маргошесу. Відома своєю продукцією була фабрика Яна Мушинського на вул. св. Терези (тепер О. Невського). Згодом власник відкрив фірмовий магазин у приміщенні колишнього Закладу сліпих на вул. Гродзіцких (тепер вул. Друкарська). А поруч, через дорогу, було підприємство Д. Кеслера – «Глорія», на якому виготовляли лікєри, йому ж належала фабрика горілок на Городецькій, 23.

У 1811 році своє лікєро-горілочане підприємство на вул. Сикстуській (тепер П. Дорошенка), відкрив Ігнацій Лонері, а його фірмовий магазин розташувався на вул. Домініканській (тепер вул. Ставропігійська). Рекламу цього виробника, розмішена у «Gazecie Lwowskiej» вихваляла різні гатунки горілок, лікерів (ананасових, ванільних, трояндових, помаранчевих, цитринних), які за своєю якістю прирівнювались до закордонних напоїв.

Не менш популярною була фірма Юліуша Міколяша, сина одного із спадкоємців відомого львівського аптекаря Петра Міколяша, що мала назву «Перша Галицька Рафінерія Спирту». Вона розташовувалась на вул. Богданівка, 10 (верхня частина сучасної вул. Городецької).

холод, 17 ст.

У 1826 році, як стверджують архівні документи, дозвіл львівського магістрату на виробництво спиртних напоїв одержав Пінкас Бальзам.

Нерідко виробництво переходило у спадок від батька до сина впродовж кількох поколінь. На Левандівці була фабрика лікерів, що належала родині Косецьких. Тривалий час виконавчим директором цієї акціонерної спілки був Віктор Косецький. Фірма була заснована у 1864 році й досягла неабияких успіхів, залишаючись власністю однієї родини. Не дивлячись на те, що у 1915 році, під час Першої світової війни, фабричні будови були цілком знищені, власники, на двох моргах землі, після відбудови, створили сучасне підприємство, яке відповідало найновішим вимогам виробництва. Звідси цистернами та власною колією продукція відправлялась замовникам в країні та закордон. Найбільшої популярності набули такі фірмові вироби як «Вишняк», «Терняк», «Помаранчева наливка» (солodka, суха та гірка), «Чері-Бренді», «Ексцельсіор». Розливались напої до

гарних фігурних пляшок, а вишукані етикетки повинні були зацікавити покупця.

Велике лікero-горілчане підприємство у 1829 році у Львові заснував Ісак Діаманд, а у 1838 році воно перетворилось у фірму «Selig Diamand-Sohn Isak Diamand». На цьому підприємстві щорічно виготовлялось близько 80 тисяч літрів «оковитої» та близько 40 тисяч літрів спирту. Річний товарообіг становив 58820 гульденів.

Ще одним сімейним лікero-горілчанам підприємством була фабрика «Й.Кронік та син», заснована у 1872 році.

Як зазначає у книзі «Промисловість Львова у період феодалізму» Я.П. Кісь, «Урядова постанова 1838 року вимагала від кожного, хто заснував виробництво спиртних напоїв, теоретичних і практичних знань, складання спеціального іспиту, а також наявності не менше 5 тисяч флоренів оборотних коштів».

Окрім згаданих уже виробників, можна було б назвати ще Германа Вібіча, Домса та інших.

237

перемислю, поч. 17 ст.

Проте, на особливу увагу заслуговує родина Бачевських. Початком злету фірми Бачевських стало невелике лікєро-горілчане підприємство, засноване у 1782 році Лейбою Бачкауєром у селі Вибранівка за 40 кілометрів від Львова. Воно успішно конкурувало з дрібними цеховими виробниками. У Бачкауєра працювало 23 робітники, серед яких була лише одна жінка. На підприємстві виготовляли горілку, лікєри, ром.

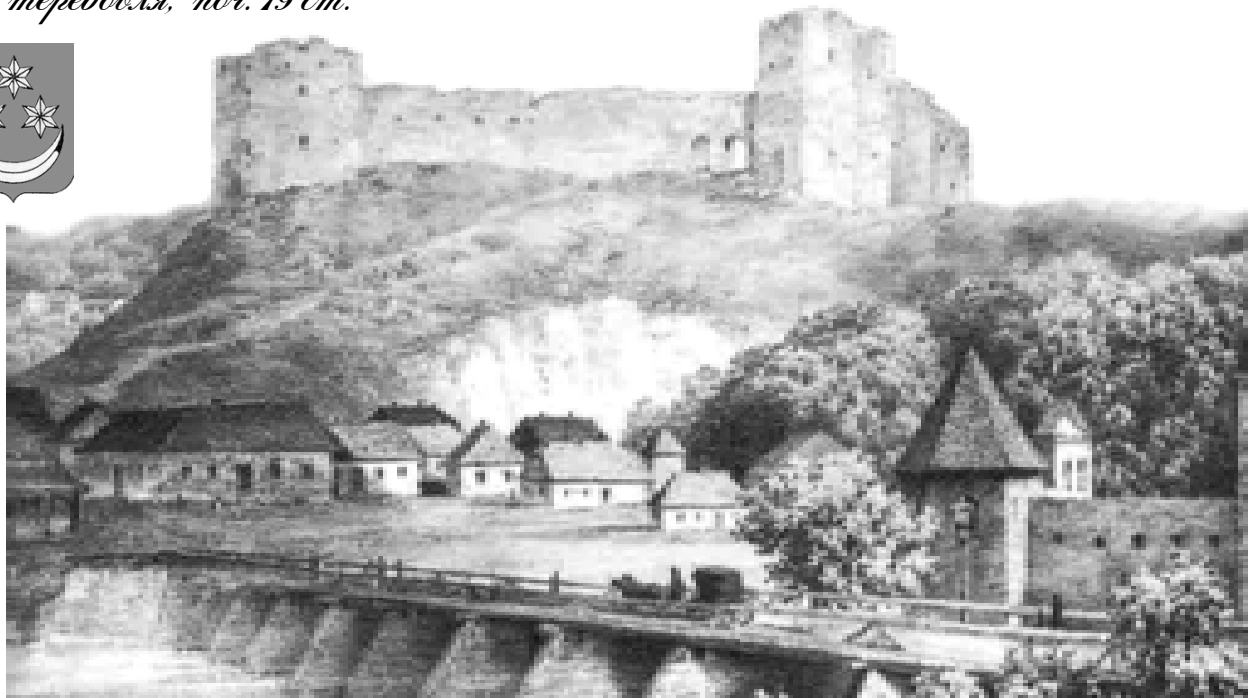
Досягнення фірми були відзначені багатьма нагородами: Відень – 1866 р., Париж – 1867 р., Гавр – 1868 р., Рудольфгайм – 1869 р., Амстердам – 1869 р., Віттенберг – 1869 р., Альтона – 1869 р. (дві медалі), Москва – 1872 р., Лондон – 1872 р., 1873 р., Відень – 1873 р., Париж – 1878 р., Перемишль – 1882 р., Львів – 1888 р., Париж – Гран-Прі 1900 р., Відень – 1904 р. (Reise und Sport, 1913, — ст. 187).

Львівська фабрика виробників високоякісних лікєро-горілчаних напоїв, знана цілим світом, припинила своє існування у вересні 1939 року. Цехи та склади згоріли під час бомбардувань, а господарі Стефан та його двоюрідний брат Адам Бачевські були заарештовані та вивезені зі Львова.

У Львові ж пам'ять про родину промисловців, яка прославила наше місто, береже каплиця на Личаківському цвинтарі. Вона була споруджена у березні 1883 року архітектором Яном Шульцом на замовлення Йозефа Адама Бачевського.

Згадуючи про Львів, багато хто у своїх спогадах віддає шану продукції львівських виробників міцних напоїв. Зокрема, Роман Купчинський згадує про відомого українського громадського діяча кінця ХІХ початку ХХ століття Костя Левицького, який будучи деякий час заступником голови «Просвіти» підписав протиалкогольну відозву. Невдовзі, хтось зі студентів, заставши його за чаркою, закинув: «О, пан президент підписали відозву, а самі п'ють?» На що той відповів: «Я все казав і казатиму, що алкоголь лише дурням шкодить».

передовля, поч. 19 ст.

Львів, поч. 17 ст.

гашубка
петро та іван рагкові.

полція

напередодні

1848

року

*Дві речі роблять людину богоподібною:
життя на благо суспільства
і правдивість*
Піфагор

Австрійська поліція загалом, а здебільшого галицька, напередодні Весни народів 1848 року, мала свій особливий, напів патріархальний – напів варварський характер, повний привабливих, простодушних, а передовсім веселих рис.

Велику роль відігравали, зрозуміло, лава й палиці. Вони були водночас ultima і prima ratio; бито було при першій же можливості й за всяких обставин, у будь яку пору дня й року, без огляду на походження, національність та віровизнання, і лава була тим єдиним місцем, де усі були рівні. Італійські Nobili, які відстоювали святі наміри в заколоті за свою батьківщину, клялись так само «на лаву», як і прості злодії та пияки.

Архикнязь Франц Кароль відвідав Галичину; перед його приїздом тодішній намісник в Галичині покликав до себе директора поліції та зажадав від нього, щоб у місті Львові, де мали відбуватися головні урочистості на честь архикнязя і очікувалось небувале скупчення народу, було спокійно, і особливо, щоб чужинці і гості були були забезпечені від злодіїв.

Директор поліції настільки досконало справився з поставленим завданням, що під час перебування архикнязя, коли зі всіх «циркулів» Галичини до Львова стікався нарід, коли тисячі цікавських ночували на бруку, не трапилось жодної крадіжки.

Архикнязь не забарився одержати інформацію з цього приводу від своєї свити, і врешті на придворному обіді вшанував компліментами директора поліції.

– Ваша імператорська величносте, – зауважив з іронією головнокомандувач, – не штука завадити злочинству, якщо всі злочини замкнуті!

– Як це? – запитав заінтригований архикнязь.

– Пан директор поліції напередодні Вашого приїзду, позамикав усіх, хто відомий як злочинці, або лише запідозрений у крадіжках!

– Це справді так? – запитав архикнязь.

– Саме так, – зізнався директор поліції.

– Насправді, – відповів архикнязь головнокомандувачу, – це не штука завадити злочинству, якщо знати всіх злочинців настільки, що не оминати жодного!

Коли архикнязь де Есте був намісником Галичини, одного дня, його придворному маршалу, графу Десфорсу, у час обіду зі столу було викрадено сервізну парадну срібну ложку.

Цілий двір був обурений, і навіть сам архикнязь закликав директора поліції, щоб йому особисто наказати: «Застосуйте усе можливе і неможливе, щоб впіймати злочинця і знайти ложку, оскільки вона

241

Галич, поч. 19 ст.

пам'ятна, і з нею пов'язані різноманітні родинні спогади».

Граф Десфорс пообіцяв тому, хто принесе ложку, немалу суму грошей, що майже дорівнювала ціні покарання винуватця, чи повернення фінансових втрат, скільки про родинну цінність Його Високости.

Директор поліції відразу зібрав своїх ревізорів, розповів їм про цей випадок і наказав використати все вміння і кмітливість, щоб віднайти ложку і не зганьбити честі честь поліції. Не минуло ще й години з часу крадіжки, а вже прийшов пан К***, найщасливіший з єврейських ревізорів Львова, справжній поліцейський геній, і повідомив, що дізнався й має підтвердження свідків, як якась Єврейка, на ймення Мальке Блюмель, невдовзі перед крадіжкою була в архикняжому палаці.

– Заарештуйте цю особу! – наказав директор поліції.

– Вже заарештована, – відповів ревізор.

– Сюди з нею!

Мальке Блюмель зайшла зухвало і без остраху та заперечила все настільки рішуче, що це врятувало її перед будь-яким судом, але не перед галицькою поліцією.

– Отже, ти ложку не вкрала?

– Боже мене скарай!

– Добре! Отже на лаву з нею, й бити так довго, доки не зізнається!

При чотирнадцятому ударі вона зізналась, що вкрала ложку й передала її своєму родичеві Хаїму Пінкелесу на продаж.

Через чверть години вже Хаїм Пінкелес лежав на лаві, зізнавшись вже при п'ятому ударі, що цю ложку продав гендлярю Арону Абрагамку.

– Привести зараз же Абрагамку.

– Де є ложка?

– Яка ложка? ...

– Ложка, яку продав тобі Хаїм Пінкелес.

– Пінкелес?... Боже, скарай його! Він бреше, якщо він говорить, що продав мені одну стеблину соломі!...

– Цього він зовсім не каже, але ложку ...

– Я ніколи не бачив ложки, і нехай мої діти й діти моїх дітей ...

– На лаву!

Абрагамку, запеклий злодюга, витримав понад двадцять ударів, але врешті, переконаний «вагомими»

доказами, зізнався:

«Ложку має Мошко Мендель, золотар», – кричав він, – «біжіть скоро до нього, інакше стопить її!»

І насправді, прийшов ревізор до ювеліра в ту мить, коли той вже збирався поламати ложку. Ревізор схопив його за руку й честь львівської поліції було врятовано, однак – «Nimand zaelt die Pruegel ...» (нім. «Немає ліку ударам», дорогою ціною).

Під час заворушень 1846 року раптом серед львів'ян поширилася мода на чотирикутні шапки-конфедератки. Хоча влада і поліція знали, що це «революційна» відзнака, однак спершу вони поставились до такої моди толерантно. У ніч з 3 (15) на 4 (16) лютого 1846 року львівській поліції вдалось вхопити нитку змови в руки й арештувати майже всіх (без одного) керівників повстання – всього трид-

холод, 17 ст.

цять п'ять осіб. За арештом провідників почалися масові арешти повстанців, пошуки документів і доказів.

З виловлених паперів, що належали емісарам паризького національного уряду, стало відомо, що лише у самому Львові до Весни народів приєдналося понад чотири тисячі осіб, що були поділені на корпуси і різнилися за кольором своїх чотирикутних шапок.

Наступного дня після арешту провідників енергійний комісар поліції почав притягати до відповідальності прибічників інурекції, впізнаваних за шапками. Власників рогатівки клали на завжди готову лаву й «вшановували» кількома палицями. Як з тих часів змінилась суворість покарань для революціонерів!

Але що робити із шапками?

Носіння рогатівок було заборонене й шапки підлягали конфіскації. Але звідки ж городяни мали так швидко гинші шапки взяти? Чи пустити їх серед

не завше лагідної галицької зими простоволосими? Це було б занадто суворо! Адже покарані більше голосили за шапками, аніж від ударів палиці!

І відкрилося чоловіколюбне серце поліції, і стався поліційний урядник лібералом-гуманістом, про що навіть не підозрював – наказав принести йому великі ножиці, урочисто й власноруч кожному заарештованому відрізав четвертий ріг на шапці і відпустив щасливого з трирогою шапкою додів.

Але на цьому не скінчилося. Історія потребувала ще більших жертв.

Було це у 1847 році. Революція, кров, покарання і обрізання шапок забулися, і одного дня комісар поліції, знаний дон-жуан, отримав листок паперу, писаний дамською рукою, із запрошенням на рандеву.

Дама, іменем якої було підписано запрошення, була першою львівською красунею, галантною і веселою жінкою. Наш спраглий кохання комісар поліції не вагався ані миті.

243

перемисль, поч. 17 ст.

Грудневого вечора, під час сильної хурделиці, він виїхав саньми до Б***, де був маєток дами, що запрошувала до чаю. Наказавши фірману чекати, струсив у снігах сніг, і увійшов за хитруватим служником у козацькому строї. Піднявся сходами на другий поверх, звідти за веселою покоївкою до будуару господині. Врешті служниця залишила покій.

Господиня вийшла до комісара у чудовій, викличній наготі, і потягла його з собою на отоманку.

Була це молода жінка, небувалої п'яно-розкішної вроди, то ж не дивно, що наш урядовець втратив голову. Філіжанки чаю так і залишились не пригубленими, а комісар вже передчував райські насолоди....

Аж раптом до кімнати забігла челядь, вони схопили здивованого й безпорадного коханця, зв'язали йому руки і ноги, й комісар поліції опинився у руках своїх ворогів, очікуючи найгіршого...

— Зрадниця! — вигукнув він, — хочете мене вбити?

— Мені не це в голові, — відповіла звабливиця, — але я накажу вас покласти на лаву.

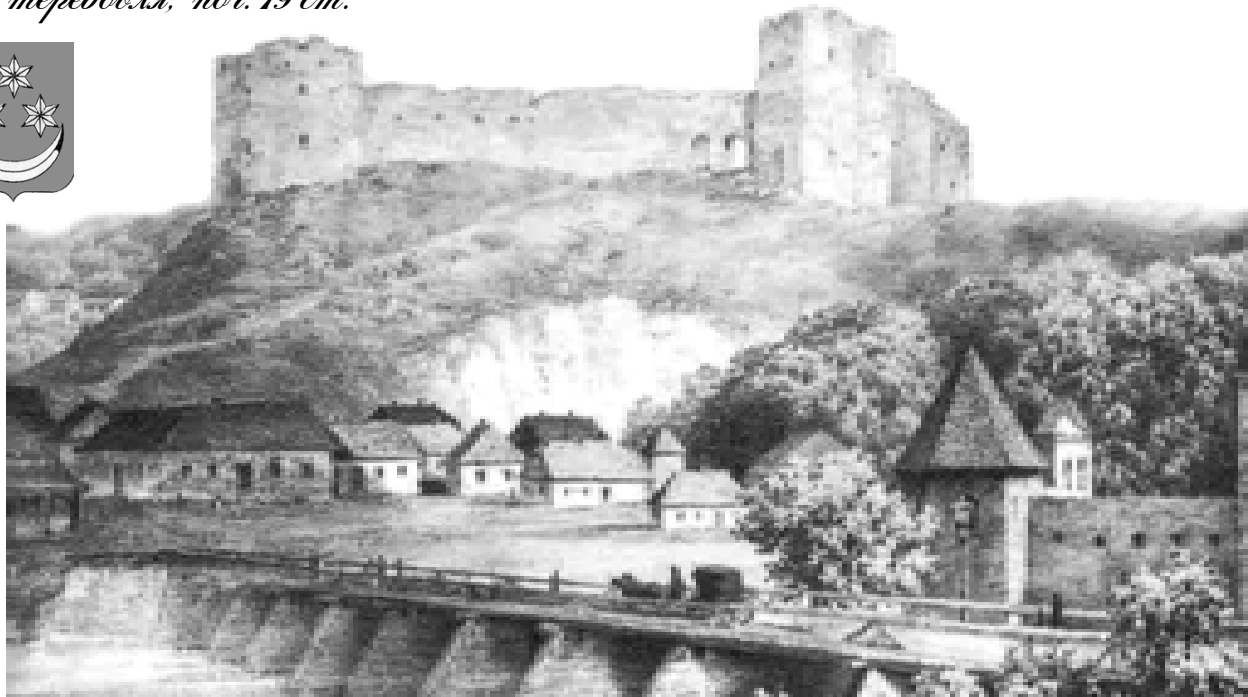
— Мене?!, — зарепетував комісар поліції, — чи ви з глузду з'їхали?

— Ні, — відповіла, сміючись, прекрасна ляхка, — розум у мене є, і при тім найліпший гумор, як бачите. Але оскільки ви є таким вишуканим аматором палиць, яких тисячі роздали минулої зими моїм співвітчизникам, то я хочу вам тепер віддати — ці «відчутні» докази симпатії мого «вдячного» народу!

І за її наказом принесено лаву; нещасного комісара-коханця прив'язали і розпочали нечувану екзекуцію. Тим часом вродлива жінка сама лічила удари: раз — два — три — аж до історичної старо-австрійської двадцятьп'ятки. Опісля бідного комісара поліції при повній повазі перенесено до саней, і йому залишалось тільки одне — зберігати усе у якнайбільшій таємниці, аби не стати посміховиськом.

Однак, з того часу, коли тільки кому приписано покарання палицями, комісар покидав поліційний відділок. Більше того, відтоді він гостро і неадекватно реагував на вигляд будь-якої палиці, навіть тих, що тогочасні капрала носили збоку при шаблі.

передовля, поч. 19 ст.

у жєород, пор. 19 ст.

*лицарі
святого
флоріяна
петро та іван радковці*

Здавна люди поклонялися величі та силі вогню, оскільки вперше до них він прийшов з грозових хмар та вулканів, які були, за їх уявою, оселею богів. З часом, «дарунок Прометей» став невід'ємним атрибутом людського житла. Навіть сьогодні, готуючи їжу мало хто замислюється над тією визначною роллю, яку вогонь відіграв в історії людства. Часом цей «палкий друг», виходячи з-під контролю, завдавав чимало шкоди, а тому 4 січня 1849 року на підставі рішення магістрату міста Львова були створені перші професійні протипожежні загони.

При хрещенні кожна людина отримує ім'я, а разом із ним покровителя, який своїм заступництвом супроводжує її упродовж життя. Так само й професії з давніх давен мають своїх покровителів. Цієї традиції було дотримано і при становленні такого фаху як пожежник.

Перші вогнеборці Європи обрали своїм покровителем святого Флоріяна. Про його життя знаємо тільки, що він служив у римському війську за часів правління імператора Діоклетіана (243-316 рр.) Будучи християнином, молодий офіцер добровільно приєднався до одновірців, коли тих було засуджено на смерть. За відмову вшановувати римських богів Флоріяна втопили у річці. Його мощі зберігаються в одному із монастирів Австрії. Містом, яке є під заступництвом цього святого став Краків, куди у XII ст. перевезли частину мощів святого Флоріяна. Вважається, що святий Флоріан наділений владою над вогнем і молитва до нього рятує від пожежі.

Найбільшої популярності на землях Польщі цей Святий – рятувальник від вогню набув після пожежі Кракова 1528 року, коли з цілого міста вцілів лише костел

святого Флоріяна. Багато хто з очевидців цієї трагедії розповідав, ніби бачив, як святий Флоріан поливав костел водою, рятуючи його від вогню.

До Львова святий Флоріан «прийшов» на межі XVIII-XIX ст. із Кракова разом з оновленими принципами організації пожежної безпеки міста. Перший статут пожежної безпеки Львова датовано 31 травня 1782 року, а наступний 17 січня 1840 року. Проте писались вони в основному для встановлення порядку гасіння пожеж, а не для діяльності професійних пожежних підрозділів, яких на той час у Львові ще не існувало.

Листопадові події 1848 року, коли внаслідок інтенсивного артилерійського обстрілу згоріло чимало споруд у центральній частині міста, показали необхідність зміни у підході до протипожежної безпеки міста. Так, від 7 листопада комісія, яка збиралась щотижня, доповідала магістрату про заходи з впорядкування і забезпечення належного порядку у місті. Початково за протипожежну безпеку у місті відповідала секція поліції, яка з 23 листопада була реорганізована у відділ безпеки та порядку. 16 листопада 1848 року голова секції доповідав комісії: «... Головним завданням секції впродовж минулого тижня був огляд і впорядкування протипожежної варті, забезпечення нічного спокою, та розміщення турмістра (вартового) ... Секція відвідала з ревізією будинки у всіх частинах міста, щоб переконатись у наявності засобів гасіння вогню, забезпечила своїх членів синьо-червоними кокардами для відзнаки під час пожежі і видала відповідні звернення до цехів та ремісничих громад з огляду на допомогу під час пожеж» (Kurjer Lwowski, 1848 р.).

львів, поч. 17 ст.

На той час найпотужнішими засобами боротьби з вогнем були так звані «сікавки» — машини, що дозволяли виплескувати струмінь води великої сили. Застосовувались також содові та соляні розчини. Для гасіння мастил та нафтопродуктів рекомендувалось використовувати попіл.

Вважається, що перші фахові протипожежні загони у Львові були створені на підставі рішення магістрату і вище згадуваної комісії 4 січня 1849 року. Проте перший статут про залучення професійних протипожежних команд до боротьби з вогнем у Львові було затверджено лише 1 серпня 1852 р. Як повідомляла «Gazeta Lwowska» у 1851 році для комплектування протипожежних загонів «добрати людей відповідної поведінки і розумового розвитку, котрі засоби для гасіння вогню мають утримувати у належному стані і очолювати гасіння пожеж».

З 1848 року пожежна стежа розташовувалась на вежі Корнякта при Успенській церкві, і для подання сигналів на ній було встановлено спеціальний дзвін. Після закінчення ремонту ратушевої вежі у 1851 році пожежна команда на чолі із своїм командиром Айтельбергером, перебралась на площу Ринок. Збереглися документи, що регламентували порядок несення служби на вежі ратуші та подачі сигналів при виявленні пожеж. За одним із приписів комендант — старший пожежний, не міг бути одруженим, оскільки повинен постійно перебувати, і навіть проживати лише на вежі, спільно із вартою, яка складалась із чотирьох по-

жежних. При виявленні диму, великої кількості іскор або вогню, вартовий із ратуші повинен був подавати відповідні умовні сигнали. Удень вивішувалось біле полотнище у напрямку пожежі, а уночі — червоний ліхтар. Водночас подавались звукові сигнали — ударами у дзвін: «Якщо горить на першій дільниці — один, на другій — два, третій — три, четвертій — чотири, в середмісті — п'ять, а якщо за межею міста — шість ударів».

Для ліпшого виконання службових обов'язків у середині XIX ст. було запроваджено однострої львівських пожежних, що складались з темно-сірих штанів та куртки, чорної шапки та мідної каски, шкіряного поясу з сокирою та мотком канату на ньому. До складу загонів професійних пожежних входили також сажотруси, яким надавалось велике значення при попередженні та гасінні пожеж, оскільки найпоширенішою причиною виникнення лиха були комини та їх несправність. Згідно із встановленим порядком димарі у житлових будинках прочищались раз на місяць, у громадських закладах, казармах, монастирях — раз на два тижні, а у виробничих майстернях — щотижня. Спосіб чищення великою мірою залежав від конструкції та розмірів комина. Для вузьких отворів слугували спеціальні щітки на довгому держаку, для труб із нахилом застосовували прикріплену до ланцюга кулю. Якщо дозволяла ширина комина, то його чистили із середини за допомогою скребка.

львів, 18 ст.

Одним із найнебезпечніших методів чищення було випалювання, тому що коли майстер запаливав на дні комина сірку, необхідно було слідкувати за жаринами, які летіли з нього, та тріщинами у димарях. Майстер не мав права виконувати таку процедуру самотужки, а лише із допомогою цілої пожежної команди. За недотримання норм проти-пожежної безпеки на коминяра накладався штраф у розмірі від 5 до 50 зл. рин. Покараними також могли бути господар та майстер, що встановлював піч. До того ж, пічник міг втратити право на фах, якщо припускався порушення втретє. Як зазначено у статті С. Поповича та Х. Українець («Молода Галичина», №36, 1997 р.): «Під час пожежі на своїй ділянці «санітари печей» брали активну участь у приборканні «червоного півня». Варто зазначити, що у них це виходило навіть ліпше, ніж у пожежників. Майстри своєї справи, коминярі, добре переносили дим, без страху лазили по карнизах та дахах, чудово знали усі входи і виходи у будинках свого району. Тому сажотрусів сміливо можна назвати окрасою пожежної охорони міста».

Сажотрусам Львова приписувалось над входом у свій будинок встановлювати герб для полегшення пошуку майстра. Одна з таких відзнак збереглась до наших днів на будинку №20 по вул. О. Невського.

Як вже зазначалось, головна пожежна стежа Львова тривалий час була у приміщенні Ратуші. Проте існували й інші будівлі, де розташовувались пожежні: на

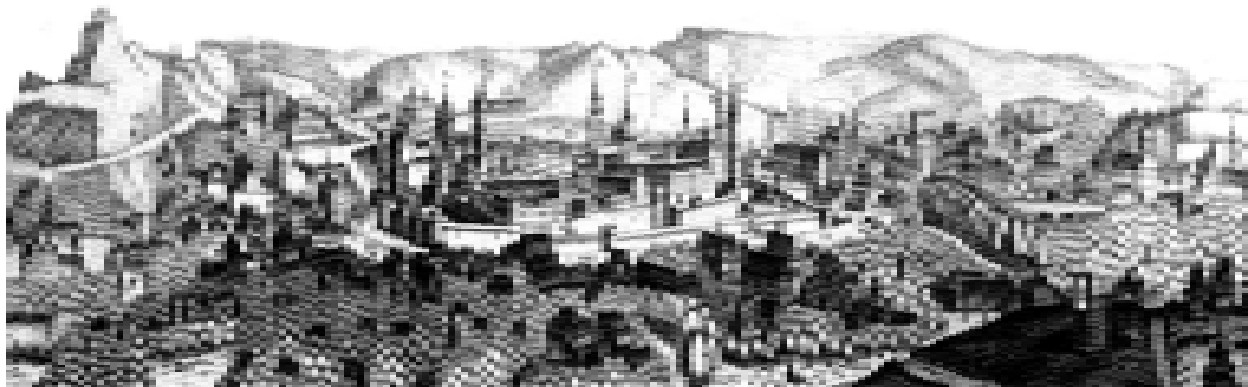

любів, 18 см.

вулиці Чарнецького, 5 – тепер не існує (сучасна вул. Винниченка), у скасованому шпиталі св. Станіслава – тепер не існує (район сучасних вулиць Навляйка та Городоцької) та у міському броварі (район сучасної пл. Центральної).

Найвідомішою із споруд, зведених для пожежників у Львові, є будівля за адресою вул. Підвальна, 6, споруджена у 1900 році за проєктом архітекторів Погорецького та Брунека. Від самих початків окрім пожежної дружини тут розміщувалась станція швидкої допомоги, міська телефонна станція і деякий час управління водогону. Фасад будівлі прикрашає статуя святого Флоріяна роботи П. Війтовича.

249

панянки
у червоному

андрій козицький

У європейських містах середньовіччя відправною точкою для легалізації проституції та створення будинків розпусти була теза відомого філософа-теолога Томи Аквінського. Він казав, що в кожному палаці потрібен туалет. Тоді неприємний запах буде тільки там, а в іншому разі смердітиме в усьому палаці, бо люди все ж мусять справляти свої фізіологічні потреби.

У порівнянні з Європою проституція у Львові, звичайно, мала свою специфіку. Перша зафіксована згадка про існування в місті будинку розпусти відноситься до 1450 року. У міських актах зазначено, що якийсь львівський бордель заплатив за ремонт власної каналізації. А перший випадок подружньої зради у Львові, зафіксований у документах, стосується 1407 року. Описано, як панича спіймали з коханкою на гарячому. Але на відміну від багатьох інших міст, де повії утворювали певні професійні організації, гільдії, у нас такого не було.

Наприкінці XVIII століття, коли Львів увійшов до складу Австрійської імперії, становище львівських повій змінилося. Тодішня австрійська імператриця Марія-Терезія була особою дуже суворого звичаїв і різко негативно ставилася до проституції. Тоді заборонили не лише будинки розпусти, а й утримання жіночої прислуги в готелях і корчмах. Часто така

нібито «прислуга» була прихованою формою проституції.

Століттям пізніше, в XIX столітті проституція не зникла, а набула нових форм. Зі спогадів зарубіжних мандрівників, які в той час відвідували галицьку столицю, відомо, що повії сиділи вдома, а вулицями ходили тільки їхні фактори, кажучи по-сучасному – сутенери, які вишукували клієнтів. Прихованою формою проституції було явище утриманок. Багато шляхтичів винаймали у Львові помешкання для своїх пасій і періодично навідувалися туди. Якщо «власник» довго не відвідував дівчини, вона починала нудьгувати й сама шукала клієнтів. Такі випадки були далеко непоодинокими й збереглися у мемуарах сучасників.

1885 року в Австро-Угорщині ухвалили закон, яким черговий раз заборонили проституцію. Однак, у законі була шпаринка, яку запроваджував §5 законодавчого акту. Цей параграф робив виняток для жінок, які не мали інших можливостей (крім занять проституцією) утримувати себе і дітей. Однак закон чітко регламентував їхню діяльність. Клієнтів не можна було приймати в тому ж помешканні, де жили діти проститутки

або будь-який інший чоловік. Застереження щодо чоловіка робилося для того, щоб уникнути сутенерства. Жінка мала винаймати окреме помешкання, щонайменше за двісті метрів від школи, військової частини чи державної установи. Вона мусила періодично навідуватися до лікаря. У разі порушення вимог проститутку карали заборонаю на професію терміном від шести тижнів до шести місяців. Покарання накладали за зараження венеричною хворобою, обслуговування неповнолітніх клієнтів, або – дуже цікаве формулювання – якщо її професійну діяльність супроводжували скандали. Могли проститутку позбавити «права на професію» й за недотримання гігієнічних норм, якщо сама жриця кохання була неохайною або її помешкання (особливо постіль) брудним.

1871 року в Берліні з'явилася перша вулиця утіх. Передбачалося, що всі міські проститутки будуть зосереджені на одній вулиці міста, створивши тим са-

мим щось на кшталт «палацового туалету» Томи Аквінського. Повія, щоправда, не мала права чіплятися до клієнта, хіба що могла демонструвати свою доступність відповідними жестами та яскравим одягом. Інше німецьке місто, Бремен, пішло ще далі. Вулицю, де жили проститутки, звільнили від усіх інших мешканців.

У Львові бременську систему намагалися запровадити вже у ХХ столітті, між двома війнами. Для занять розпустою визначили вулицю Шпитальну. Але рішення не реалізували до кінця, бо тамтешні мешканці (здебільшого євреї) категорично відмовилися переселятися. Однак жінки продовжували ходити Шпитальною й іншими довколишніми вуличками, адже їм заборонили пропонувати себе в середмісті та поблизу фешенебельних готелів.

У Державному архіві Львівської області зберігся дуже цікавий документ датований 11 березня 1935

року. Це скарга власників крамниць на вулиці Сикстуській (теперішня Дорошенка) на те, що від четвертої години пополудні поблизу їх закладів з'являються проститутки й відлякують клієнтів. На вулиці були дорогі крамниці, проте заможні клієнти перестали ходити нею, щоб їх, боронь Боже, не запідозрили в намаганні «зняти» дівчину.

У XIX столітті дуже поширеною була торгівля живим товаром. Як і тепер, дівчат продавали переважно до Туреччини. Сюжет відомого роману Івана Франка «Для домашнього огнища» має реальну основу. У Львові свого часу був гучний процес проти групи місцевих євреїв, які гендлювали дівчатами й доправляли їх у Туреччину.

Спершу кандидаток запрошували до Львова як домашню прислугу, а вже згодом психологічно обробляли, готуючи до виїзду за кордон. Обдурювали майже так, як і нині. 1910 року у Львові навіть вийшла книга під назвою «Торгівля дівчатами», в ній, власне, узагальнено подібні факти тих років.

У міжвоєнний період займатися проституцією можна було лише в індивідуальному режимі і засновувати будинки розпусти не дозволяли. Сутенерів карали доволі серйозно, включно з ув'язненням. Однак, існували підпільні будинки розпусти. Письменник Ян Парандовскі згадує про такий будинок на вулиці Медовій, який діяв у 20-х рр. XX

ст. Його можна було впізнати за хитрим виразом обличчя швейцара, який підморгував чоловікам, недвозначно натякаючи на послуги, які там надавали.

Найдавніший львівський будинок розпусти був там, де зараз знаходяться руїни синагоги Золота Роза. Слід сказати, що синагога там постала теж не випадково. Після того, як наприкінці у Львові XV століття ліквідували бордель, що його утримував італієць із Бергамот на прізвище Русетто, майже сто років місце колишнього «веселого будиночка» пустувало. Аж наприкінці XVI ст., коли євреї захотіли збудувати собі синагогу, місто виділило їм саме цю ділянку.

Інший будинок розпусти містився поблизу міського Арсеналу. Це була звичайна сільська хата, привезена з села Лопушна. Весь будинок складався із коридорчика, по обидва боки якого – по три невеличкі кімнатки. У середині XVI ст. будиночок згорів. Бордель перенесли на ріг вулиці Сербської та Руської, де тепер є банк. Потім його переселили на Руську, де нині магазин радіотехніки. Це ображало українську громаду, оскільки навпроти був один із виходів з Успенської церкви. Ліквідації цього осередку розпусти священик Успенської церкви домігся у кінці XVIII ст. вже після встановлення австрійської влади.

Ще один бордель був за театром Марії Заньковецької, де на вулицю Б. Хмельницького повертає трамвай №6. Це місце називалося «На мості». Десь

у тому районі в XVII столітті працював будинок розпусти, який був відомий далеко за межами Львова. Польський поет Анджей Морштин, перераховуючи у своєму сатиричному вірші найвідоміші борделі Речі Посполитої, згадує, які дівчата були у Львові «На мості».

Ціни на послуги проституток у Львові були невисокі. У XVIII ст. повія коштувала 12 грошів – менш ніж третину щоденного заробітку людей фізичної праці. На початку XIX ст. ціна становила уже п'ять сотиків, і це надалі було дуже дешево. Заможні люди до повій не ходили. Знатися із проститутками шляхтичам чи шанованим міщанам не личило. Натомість вони мали таємних коханок або утриманок.

Повіями у XV-XVI ст. були переважно жінки з Кавказу, яких привозили до Львова як рабинь. Цікаво, що хоча в польській державі рабство офіційно існувало до середини XV століття, у Львові за звичаєвим правом жінок-рабинь утримували ще довше, проте лише у вірменській громаді. Серед тих, кого згадують у документах, – грузинки, вірменки, аб-

хазки, осетинки. Можливо, був попит саме на такий тип жіночої краси.

У більш пізні часи за «справу» взялися вже й українки, польки та єврейки. Повіями ставали у 16-17 років, інколи навіть у 15, тобто тоді, коли можна було покинути дім і піти на «вільні хліби». Верхньої межі не існувало, але «товарний вид» зникав десь у 50 років, коли жінка вже не могла привабити клієнта. Були випадки, коли донька йшла шляхом матері, і за це серйозно карали, оскільки працювати повією не можна було в помешканні, де перебувала дитина.

Спогади про львівських повій залишив відомий німецький мандрівник Краппер. Він пише, що наприкінці XVIII ст., попри заборону, повії вільно розгулювали містом. Із цього пілігрим зробив висновок, що поліція мала якийсь зиск. Інший німець, Кьоль, у 40-х роках XIX ст. пише, що у Львові багато повій, які ходять у червоних кожушках. Дуже захоплювалися львівськими повіями росіяни. Один із них наприкінці XIX ст. писав, що їхні петербурзькі «камелії» є гру-

перемішля, поч. 17 ст.

бими та брутальними, а про львівських одразу й не скажеш, що вони повії. Вишукані та виховані. На цілий тиждень затримався у Львові й сам Казанова. Щоправда, послугами повій він не користувався.

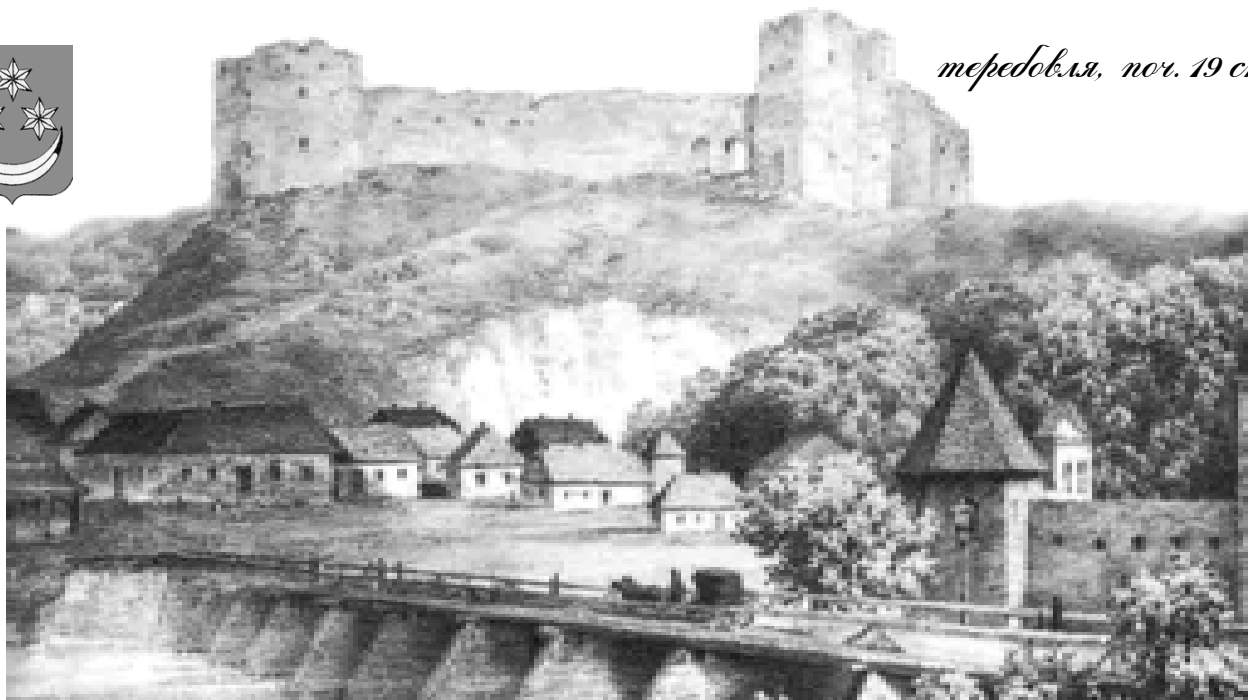
Ставлення міського населення до проституції було двояким. З одного боку, завжди були клієнти. Водночас, відомо, що коли один із будинків розпусти закрили, то його майно не передали магістрату, а спалили. Мовляв, заробленого на жінках не гоже брати до міської скарбниці.

Як вже згадувалося, за різноманітні порушення повій карали. Із XVIII ст. збереглися рахунки про оплату львівському катові, який за п'ять грошів лупцював жінок легкої поведінки на сходах ратуші, бо ті порушили якісь правила. У Австрійській імперії практикували доволі жорстокий спосіб покарання повій. Їй мали поголити голову, вимазати череп дьогтем, зашити в мішок, тільки щоб стирчала голова, і на тачці вивезти з міста. В Австро-Угорщині містом, куди вивозили повій, було румунське Тімішоаре. Траплялося, туди вивозили й львівських повій. Але для цього мало статися щось екстраординарне – зараження клієнта хворобою, скандал чи ще щось подібно резонансне.

Щодо контрацепції, то її не було. Але в XIX ст. існувала практика, що в кожному помешканні повії було біде, при чому клієнт перед актом мав право оглянути статеві органи проститутки. Вона мала право оглянути відповідні органи клієнта.

Попри все, проституція у давньому Львові була маргінальним явищем. На відміну від великих міст, у галицькій столиці всі одне одного знали. Похід до повій майже не вдавалося приховати. Та й свідомість поспільства тоді мала набагато більш консервативний характер. У Львові проституція була здебільшого прерогативою бідних прошарків і суспільної загрози на становила.

255

тередовля, поч. 19 ст.

*взуїти
у лубові
петро та іван радковці*

Серед культових споруд Львова особливе місце посідає костел св. Петра та Павла ордену Єзуїтів на найдовшій вулиці середньовічної частини Львова – Театральній. Цю назву вулиця одержала у 1871 році, бо вела до театру Скарбка, а до того, з 1421 р., офіційно звалася Пекарською, бо був тут цех пекарів.

З 1946 року у костелі Єзуїтів розмістилося книгозховище бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. І це не перший випадок у історії Львова, коли храм пристосовано для бібліотечних потреб. Так, наприклад, було вчинено у XVIII столітті з костелом Святого Хреста ордену Францисканців (вул. Театральна, 15/17, не зберігся) та костелом чину Святої Трійці, званого Тринітаріями (нині на цьому місці Преображенська церква при вул. Краківській, 21), а у XIX столітті з костелом Св. Агнеси ордену Кармеліток взутих (вул. Стефаника, 2, головний корпус ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України).

Загалом, слово єзуїт не зустрічається в офіційних документах ордену, заснованого 1534 р. Натомість, використовується термін «Товариство Ісусове». А також зустрічається – Ігнаціанці, Лойолісти, від імені Дона-Ініго-Лопес де-Рекальдо Лойоли, який у 1541 році одержав благословення на впровадження ордену. Хоча, ще у 1350 році Лудольф Саксонський у своїй праці «Vita Domini nostri Jesu Christi» («Слава Богу нашому Ісусу Христу») використовував цей термін: «І як з ласки Христової ми названі християнами, так з ласки небесної через Ісуса (Jesusa) будемо названі Єзуїтами, інакше кажучи, через нього спасенні». Згодом цей термін набув негативного відтінку і вже у 1519 році Готшалк Раремунда у праці «Konfessional» ставить єзуїтів в один ряд з фарисеями, потворами, лицемірами та еретиками.

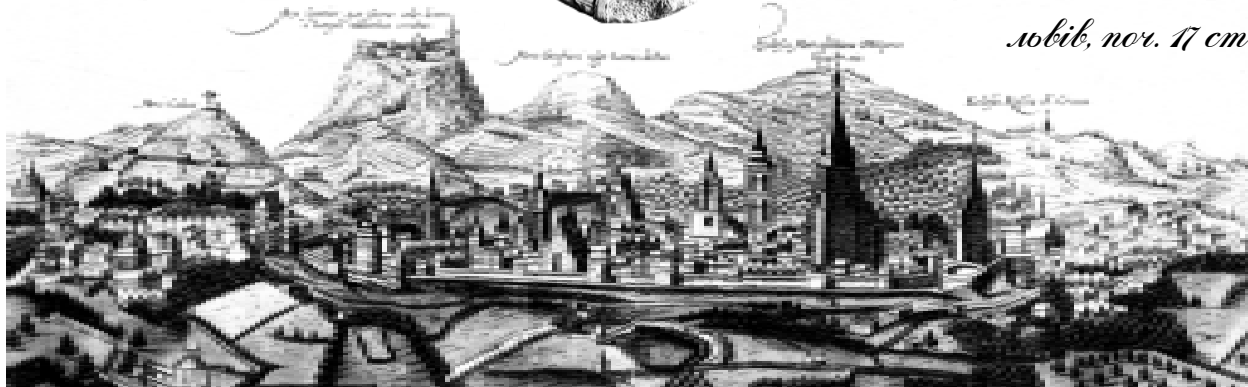
У Львові єзуїти з'явилися на запрошення єпископа Яна Дмитра Соліковського у 1584 році. Однак, як зазначають у своїх працях Т. Маньковські, С. Заленські та ін., – «... Ще довго вони залишалися непопулярними серед львів'ян. Прихована ненависть вибухнула у 1585 році, коли Д. Соліковські перебував у Римі з королівським посольством у Папи Сикста V. Львівські студенти, не скуплячись на памфлети та прізвиська, кидали у послідовників Лойоли, які виходили з костелу, камінням, били вікна та «чинили іншу гіршу шкоду». Знайшлося також декілька осіб духовного сану, які перешкоджали у богослужіннях, що мали відбуватися у виділеній для єзуїтів Жебрацькій каплиці при катедральному костелі». Дійшло до того, що перших представників цього ордену зовсім вигнали зі Львова, а знову тут вони з'явилися лише у 1590 році. Місце для їхнього помешкання пригледів сам єпископ Д. Соліковські. А оселилися вони у дерев'яному будинку зведеному на кошти Софії Гандзлової (яку Т. Маньковські у своїй праці «Lwowskie koscioly barokowe» (1932 р.) називає Гандзловою) на місці маєтку подільського воєводи Миколая Мілецкого, подарованого львівській катедрі. Міська капітула дозволила єпископу зробити такий дарунок єзуїтам. Софія Гандзлова надала кошти на зведення дерев'яної каплиці й дерев'яного дому. Її чоловік помер без покаяння, бо не знайшлося жодного святого отця, який би його прийняв. Стурбована цим жінка призначила свої кошти на зведення дому для єзуїтів, сподіваючись на індульгенцію.

Офіційно львівська резиденція «Товариства Ісуса Христа» була відкрита 29 вересня 1590 року у день св. Михаїла. Перший постійний осередок склався з п'яти осіб: настоятеля о. Марціна Латерни

257

львів, поч. 17 ст.

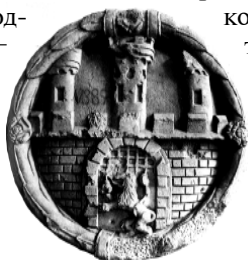
з Дрогобича, двох священників та двох монахів. Серед яких були – татарин о. Нагай та литвин Лавінський. Урочистості з нагоди інаугурації цього нового для Львова ордену тривали сім днів.

Пам'ятним для львівських єзуїтів був 1603 рік, коли 17 червня помер архієпископ Д. Соликовскі і король Сигізмунд III Ваза прийняв рішення надати для потреб ордену будинки та землі, які за деякими твердженнями, рада міста незаконно продала євреям. Так розпочався один з найвідоміших судових процесів у історії Львова, який тривав упродовж наступного десятиліття й докладно описаний у роботі М. Балабана «Zydzi Lwowscy na przelomie XVI I XVII wieku» (1909 р.). За цей час спеціально скликана королівська комісія приймала рішення як на користь іудеїв так і християн. Одним з ключових у цій справі є королівський декрет, виданий наприкінці 1605 року, згідно з яким частина спірної території залишалась євреям, інша мала бути викуплена радою міста та духовенством, а синагога та дім старости – конфісковувались та безкоштовно передавались у володіння єзуїтам. 28 лютого 1606 р. до єврейської дільниці Львова прибули представники комісії ради міста для виконання королівського декрету. М. Балабан у вище згадуваній праці наводить слова одного з провідників львівського єврейства – Мордехая Ісаковича, який зустрів комісію: «Через свій будинок він не хоче, не може і не допустить проходу єзуїтів, так як цього немає в декреті Його Величності Короля. Оголошується це їм для того,

щоб у єзуїтів не склалась думка, ніби то окрім самої синагоги, вони одержали вхід до неї, він і так віддав їм більше, ніж належало Ні з тилу, ні з головно-го входу, я, хоча й віддав ключі, єзуїтів і будь-кого іншого пропускати не буду, і зараз би не пропустив в синагогу, але повітрям їм дістатись туди було б важко, тому один раз я це зробив, одначе потім, для всіх прохід буде зачинено».

Остаточне рішення у цій справі викладено у королівському декреті Сигізмунда III Вази від 11 червня 1608 року, за яким скасовувались попередні декрети, а всі будинки єврейської дільниці залишались у власності старих господарів, єзуїти ж одержували іншу ділянку міської території. Описуючи ці події єзуїт Станіслав Заленскі у книзі «Kosciol O.O. Jezuitow we Lwowie» (1879 р.) зазначає: «Євреї на той час вже міцно стояли на ногах, головна їхня сила була у грошах. Тому довелось йти з ними на компроміс. Пообіцяли дати 200 тисяч золотих для закупівлі іншого місця, й король залишив їм давні землі та будівлі...» Хроніст додає: «... Багато жиди обіцяли, мало слова дотримали, добре наших провели, алілуя».

«31 липня 1610 р., в день св. Ігнація, львівський архієпископ Ян Замойскі заклав наріжний камінь костелу Св. Апостолів Петра та Павла і надав тисячу золотих на будову. Але ця подія стала можливою лише завдяки Ельжбеті-Луції Гостомскі, після одруження прокоповій Сенявській, яка надала тридцять три тисячі золотих на зведення костелу, за що генерал ордену Аквавів, дипломом від 21

львів, 18 ст.

листопада 1610 року, нагородив її титулом фундаторки ...» (С. Заленські, 1879 р.) Після чого «побожна матрона» листом від 25 лютого 1611 р. заповіла ще різного храму на вісімдесят вісім тисяч золотих.

У списках жертводавців цього храму зустрічаємо ще й багато інших відомих у середньовічному Львові імен, зокрема – Станіслава Стадницького, Олександра Зборовського, Станіслава Жолкевського з дружиною Регіною, Миколая Даниловича та ін. А камінь з городоцької каменоломні, на зведення будівлі, було дарунком Зигмунта Мичковського. Як зазначають дослідники ордену: «Навіть старий слуга Сенявських, Зигмунт Качковскі, надав поважну суму – дві тисячі золотих».

Не дивлячись на великі пожертви роботи з будівництва храму велись вкрай повільно. Лише у 1630 р., через 20 років, костел перейшов зі старого приміщення під новий дах. А урочистості з цієї нагоди тривали три дні.

Більшість джерел називають архітектором львівського костелу Єзуїтів італійця Джакомо Бріано, хоча до Львова вперше він приїхав у 1618 р. (Докладнішу біографію архітектора подає «Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995» видана у Кракові в 1996 р.) Хто очолював роботи до 1613 р., невідомо, однак у 1613-1614 роках згадується о. Себастьян Ламхіус, який ймовірно керував лише будівельними роботами і не брав участі в архітектурних розробках. Відомо також, що у 1616 р. задуми головного архітектора

любів, 18 см.

ордену, Дж. Бріано, допомагав втілювати у Львові монах Альберт Рагоніус.

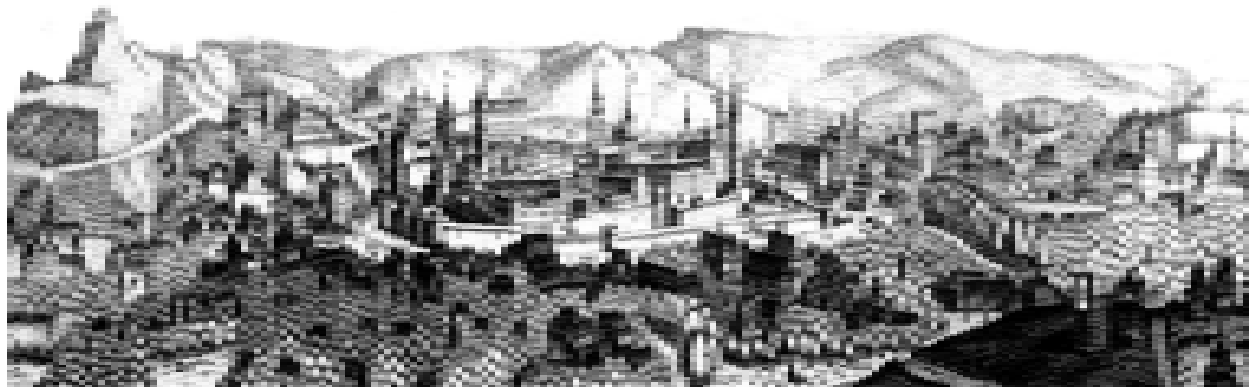
Ще на початках свого перебування у нашому місті єзуїти активно займались просвітницькою діяльністю, згідно з основними приписами статуту ордену. Перші згадки про єзуїтську школу у Львові відносять до 1606 р., а документи 1608 р. подають відомості про колегію. Перший набір восени 1608 р., становив 200 учнів, через п'ять років у закладі навчалось вже 550 учнів, а в 1630 р. за урочистостями з нагоди освяти нового костелу спостерігали з галереї храму близько 700 студентів.

Здобуття освіти у єзуїтів полягало у вивченні граматики і поезики (з 1608 р.), риторики (з 1609 р.), логіки (з 1611 р.), математики та фізики (з 1613 р.).

Оскільки навчання в закладах цього ордену було безкоштовним і право здобувати освіту мав будь-який християнин, то під одним дахом навчались українці, поляки, вірмени та інші. Серед учнів львівської єзуїтської колегії слід згадати видатного мандрівника В.Г. Григоровича-Барського та Богдана Хмельницького – майбутнього гетьмана України. Як зазначає І. Крип'якевич у книзі «Богдан Хмельницький»: «Єзуїтські школи давали молоді досить, як на той час, ґрунтовні знання, і Хмельницький, безперечно, дечого там навчився».

З одним зі своїх вчителів доля звела Б. Хмельницького під час облоги Львова. У листі писаря львівського магістрату Самійла Кушевича від 4 листопада 1648 р. читаємо: «... ми послали з нашим листом

259

до Запорізького Війська в супроводі міського сурмача, ксьондза Андрія Ганцля Мокрського, монастирського каноніка, який вже мав певне знайомство з Хмельницьким». А знайомство полягало в тому, що близько 1620-1622 років майбутній гетьман вивчав поетику в цього відомого проповідника та доктора богослов'я.

Окрім колегії, єзуїти у Львові заснували театр, що діяв з 1606 до 1773 року, у 1610 р. – бібліотеку, у 1615 р. – бурсу для вбогих та друкарню, у 1709 р. – конвікт (інтернат), у 1749 р. – шляхетську колегію (Collegium Nobilium), та в 1769 р. – обсерваторію. Але основним предметом опіки та гордості завжди був костел.

Взірцем для львівського храму свого ордену Дж. Бріано обрав римський костел Іль Джезу, архітектурне планування якого розповсюдилось у Європі XVII ст. та стало характерним для бароко.

На відміну від італійського, львівський храм не має купольного завершення центрального нефу. На фронтоні символ ордену – агнець. А у нішах розділеного на два яруси масивним карнизом фасаду розташовано скульптурні зображення: Діви Марії (ймо-

вірно скульптурний портрет Е. Гостомської-Сенявської), Папи, архієпископа Соліковського, апостолів Петра та Павла, засновника ордену І. Лойоли, св. Станіслава Кости та першого настоятеля ордену М. Латерни. Дві нижні скульптури встановлено лише у 1896 р. До сьогодні двері центрального входу прикрашає герб ордену у вигляді монограми HIS, яку розшифровують як Товариство Ісуса Христа (Habetus Iesum Socium).

У 1702 р. за проектом архітектора В. Годного, з південної сторони костелу було споруджено чотиригранну вежу, яка стала найвищою у місті. Просто-яла вона до 1830 р., коли міська влада, налякана падінням вежі ратуші в 1826 р., прийняла рішення про ліквідацію «стрункої красуні». До наших днів від неї зі сторони пр. Свободи збереглося лише два яруси.

Докладні описи споруди наведено у працях Т. Маньковського, Я. Сиганського, С. Зеленського, М. Чермінського та ін., які подекуди суперечать між собою стосовно первісного вигляду та оздобу храму.

Сучасного вигляду костел почав набувати з 1740 р., коли моравський майстер з Брно Францішек Екштайн та його син Себастьян виконали фресковий розпис інтер'єрів та оновив бічні вівтарі. Руці Ф. Екштайна належать всі фрески головного нефу, що збереглися до сьогодні і відтворюють у чотирьох групах основні моменти життя св. Петра та Павла.

Після смерті батька (1741 р.) роботу продовжив його син Себастьян, який розписав склепіння бічних

золотів, поч. 19 ст.

нефів, закінчив роботу над головним нефом, а також його рuci належать розписи над хорами, де зображено перших львівських єзуїтів. Цікавими є зображення тогочасного Львова (віднайдені авторами цих рядків) та авторські підписи, які збереглися до сьогодні.

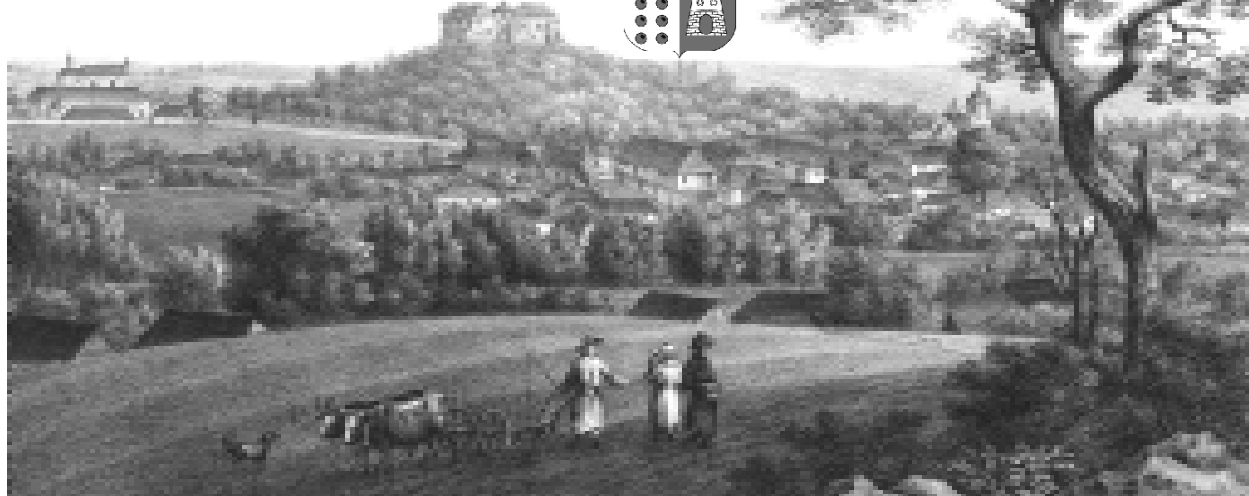
За нашим припущення, при зображенні Львова у розписах костелу, відтворено події 1672 року, коли татари обложили Львів. На це вказує постать магометанина, який заніс над містом смолоскип. Дуже гарно виписано Ратушу, вежу Корнякта, вежу костелу Єзуїтів, будівлі Низького Замку та Краківську браму. Проте, доволі схематично зображено Високий Замок, який у часи розпису костелу не мав оборонної функції і невпинно руйнувався.

Кам'яний, вкритий мармуром, головний вівтар було відкрито 1 січня 1747 р. Окрім нього в храмі є ще каплиця св.Бенедикта та дев'ять бічних вівтарів. Окремо хотілося б розповісти про три з них: Христа, св. Станіслава Костки та Матері Божої Розрадниці, які у 1630 р. були перенесені з давнього приміщення у новий костел.

Вівтар Св. Христа було встановлено в 1616 р. на кошти Катерини Вольберт. Дерев'яне розп'яття виконав майстер Й. Пфістер. На сьогодні це одна з небагатьох реліквій, яка збереглась від первісного храму до наших днів.

Праворуч від головного входу, в кінці бічного нефу був вівтар з образом св. Станіслава Костки. Лик святого, мальований на дереві, був привезений з Риму,

олесько, поч. 19 ст.

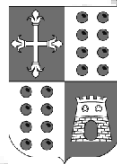

як дарунок першим львівським єзуїтам. Після закриття костелу в 1946 р. подальша доля його невідома.

Загалом, культ св. Станіслава Костки на Галичині був досить поширеним. Збереглось багато свідчень про те, що під час пожеж, епідемії та інших лих, над Львовом бачили цього заступника міста, зверненого з молитвою до неба.

Найшановнішим у львівському костелі єзуїтів завжди був образ Матері Божої Розрадниці, який був у вівтарі в кінці лівого нефу. Це полотно – одна з п'яти копій, зроблених на прохання Франциска Борджія, з римської базилики Санта Марія Маджорі.

У 1905 році з нагоди коронації образу, вівтар було оновлено. Проект реконструкції розробляла Львівська політехніка, а керував роботами А. Попель. Докладну історію львівського образу Матері Божої Розрадниці подано у монографії Я. Сиганського, виданій у Львові в 1906 р. Сьогодні цей образ перебуває у Вроцлавському костелі св. Климентія.

А у Львові до сьогодні побуває легенда про горцянина, який продав душу нечистому, й тому не міг зайти до жодного храму. Але одного разу, проходячи повз костел єзуїтів, він почув голос, що кликав його до храму. Без жодних перепон він підійшов до образу Матері Божої Розрадниці, й був зцілений.

Каплиця св. Бенедикта – мученика фундації Дідушицьких була добудована до північної стіни костелу в 1739 р. Тут багато років перебувала кришталева труна з тілом св. Бенедикта, яку подарував папа Інокентій XII королівському послу в Римі – Дідушицькому. Каплиця проіснувала до 1773 р., коли австрійський уряд, замурувавши прохід у костел, облаштував тут дві кімнати для урядових службовців. До сьогодні від каплиці збереглись напис St. Benedyktus над замуrowаним входом, та образ з вітваря Матері Божої Скорботної.

Багато відомих осіб відвідували львівський костел єзуїтів. Зокрема, імена всіх польських королів знаходимо у списках жертводавців цього храму, а їх зображення зустрічаються в інтер'єрі. Натомість, російський цар Пётр I, відвідуючи Львів у 1707 р., «не

проявив жодної побожності» і відбудувавши цілу службу в єзуїтів не пожертвував на храм ні копійки.

Проте, наприкінці XVIII ст., побоюючись зростаючої могутності ордену, та під тиском королів Португалії, Іспанії та Франції, папа Климент XIV, у 1773 р., піддав касації Товариство Ісуса. І лише у серпні 1836 р. єзуїти змогли знову повернутись до львівського храму, та ненадовго. Бо вже у 1848 р. діяльність ордену була заборонена в межах Австрійської імперії. Проте, 30 січня 1852 р. костел Петра й Павла внаслідок реституції ордену знову почав належати єзуїтам. До храму знову потяглися люди, він був найбільшим у Львові і одночасно в ньому могло перебувати близько п'яти тисяч осіб. 17 лютого 1874 р., обернулось трагедією.

Через паніку, що виникла унаслідок «фальшивої пожежної тривоги» в дверях костелу єзуїтів, за даними тогочасної преси, було затоптано та придушено на смерть понад два десятки осіб, а сотні отримали легші поранення. Фонд Л. Райса, у відділі рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України, містить допо-

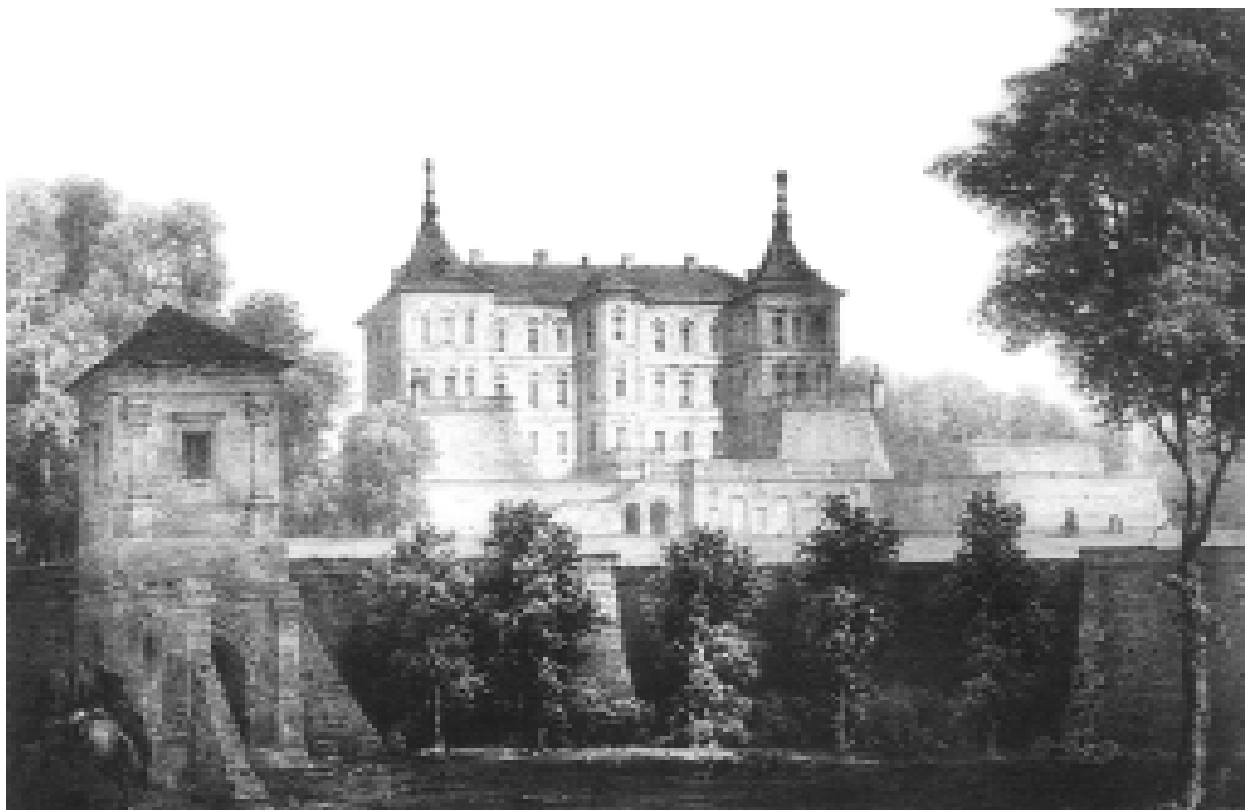

підгірці, поч. 19 ст.

відну записку міського лікаря про наслідки цієї трагедії.

До 1939 р. костел єзуїтів слугував місту гарнізонним храмом. Він був міжконфесійним, так само як костел при шпиталі та при тюрмі. 4 червня 1946 р. було остаточно зачинено резиденцію єзуїтів у Львові й костел передано під книгосховище. На сьогодні ведуться археологічні дослідження у підземеллях костелу, а їх результати дають змогу твердити, що ще за княжих часів Львів був мурованим.

львівські
фестивалі
петро та іван рагжовці

*Лише той вміє добре працювати,
хто вміє добре розважатись.*
Народна мудрість

Про те, що наше місто неможливо собі уявити без свят та розваг, відомо усім. Але в історії Львова були такі моменти, коли навіть на такі урочистості, як заручини та весілля, накладались обмеження. Зокрема Бартоломей Зіморевич у своїй Хроніці «Львів потрійний» під 1383 роком подає: «Після того, як розкіш, підстригач міст, почала зачіпати наших предків, у той же момент за спартанським звичаєм проти розбещеності і розпусти жінок не уряд моральності, але закони про витрати на розкіш проголосили, зміст яких словами, що ними починається наведу:

«Пани радні разом і з цілою громадою ухвалили, що якщо би хтось захотів влаштувати чи святкувати весілля, то повинен мати шістнадцять осіб (гостей) і чотири страви, а не більше, і може мати двох жарівників, а не більше під загрозою штрафу чотирьох гривен. Жінки-породіллі або після родів взагалі не повинні влаштовувати жодних бенкетів під загрозою чотирьох гривен».

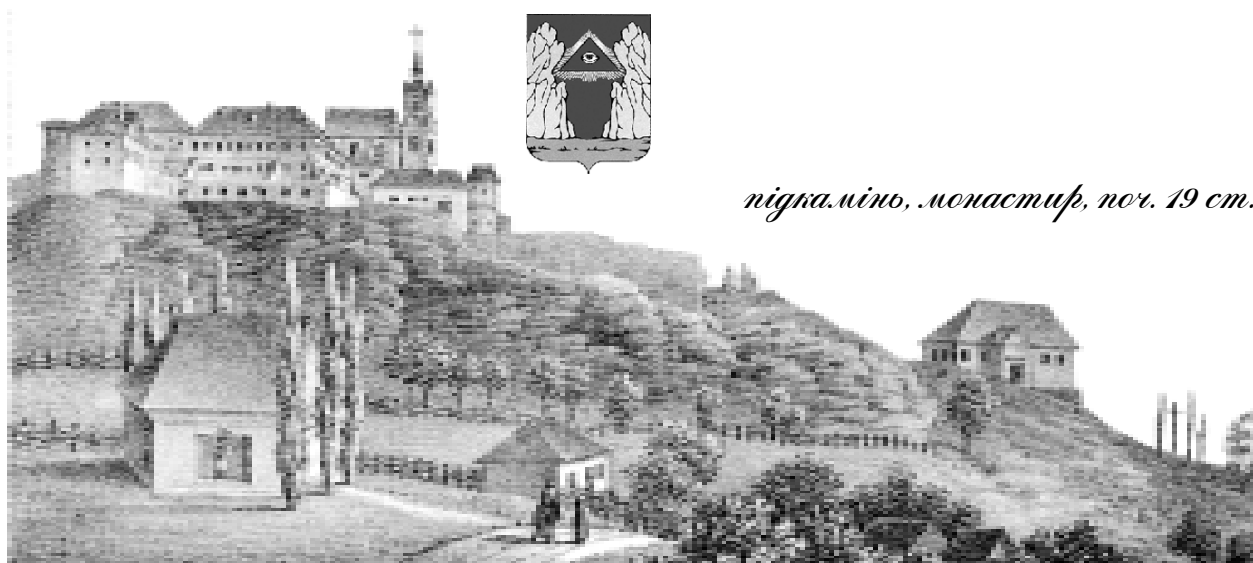

Для середньовічних мешканців Львова та його околиць особливо урочистими були ті дні, коли можна було забути про щоденні турботи і відвідати славетні львівські ярмарки, на які з'їжджались купці з усіх усюд. Денис Зубрицький під 1472 р. зазначає: «Цього року [30 травня] король надав у Кракові привілей для Львова на два ярмарки, один на день св. Агнеси, а другий на св. Трійці, кожен по два тижні, а також переписав їх порядок – які товари, звідки і яким шляхом мають завозитись, які мають продавати чужі купці ...»

Проходячи сучасною площею св. Юра важко собі уявити, що цей майдан перед храмом колись був зовсім іншим. Дерев, до яких ми так звикли, не було, а на місці асфальтових доріг вирувала торговиця. Стояв неймовірний гамір, іржали коні, ревли воли, гавкотили пси, гримали молотки та сокири, скрипіли вози, вигукували перекупки, сперечався торговий люд. Такі ярмарки у Львові відбувались упродовж багатьох століть, а вперше вони були запроваджені близько 1679 р. з благословення архієпископа Шумлянського.

Тут можна було побачити майстрів з Жовкви, що торгували глиняними глечиками, молодих хлопців – учнів братської школи при Успенській церкві, які

265

підна. мінь, монастир, поч. 19 ст.

продавали образи. Далі стояли довгими рядами великі вози з порожніми діжками. Це боднарі з Боднарівки вишиковувались зі своїм крамом попід муром, що оточував храм. Поряд жінки купували посуд, а їхні діти у цей час вершали від задоволення і дмухали у глиняні пишки. Із захопленням дівчала дивилась на дерев'яні возики, скрипки, сопілки та інші забавки розмальовані фантастичними візерунками. По всьому ярмарку на вогнищах смажилася ковбаса, у горщиках варилося м'ясо і все це подавалося гостям у глиняних мисочках. Посеред площі, під полотняними дашками вигравали веселі музики. Завзята молодь могла танцювати досхочу.

У шатрах навпроти музик, торгували тим, без чого жоден батько не повертався до своїх дітей із святоюрського ярмарку — «юрашками». Це були медівники у формі спелених дітей, кошиків, сердець або вусатих офіцерів з ванілевим, кавовим, помаранчевим та мигдалевим смаком. Починався ярмарок за два тижні перед св.

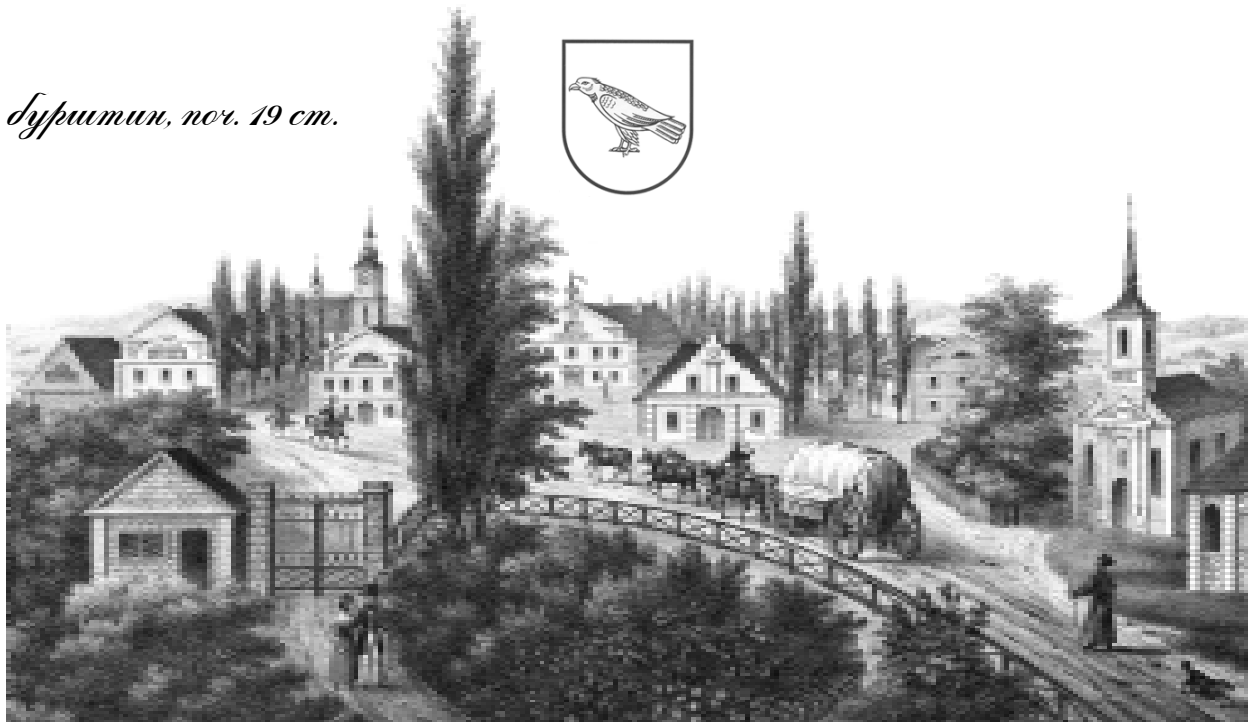
Юром (23 квітня ст. ст.) і тривав два тижні по празнику.

У всі часи особливо відзначались дні, коли до нашого міста приїжджали поважні гості — короновані особи, відомі музиканти, письменники та духовні владика. На їхню честь влаштовувались паради та феєрверки, гучні забави, бали та бенкети, на яких подавали «горілку всякого роду, або наливку, наприклад цинамонову, закуски, паштет, кав'яр, м'ясо (телятину, гуси), з різними приправами, салатою, квашеною капустою, в пісні дні — рибу: щупака, визину (осетрину), дунайські коропи, до того білий хліб, тіста, калачі й струdlі з цукру, яйцями, родзинками, цукатою, шафранами, солодоші (мід, імбир або цитрини в цукрі, канарійський цукор, фіги, грушки), врешті вино угорське, малмазію, петерцимент тощо».

Львів заздалегідь готувався до прийому поважних гостей. Так у 1818 році на місцях колишніх міських укріплень перед приїздом цесаря були роз-

Буритин, поч. 19 ст.

биті парки та сквери, багато з яких є окрасою нашого міста до сьогодні. Так виникли улюблені місця прогулянок львів'ян — Губернаторські та Гетьманські вали. Про те, як виглядали львів'яни на таких прогулянках І. Крип'якевич писав: «Тоді дами ходили у куших і підійнятих шляфках, вигорсувані як на празник, мали на голові фризтури як пудла, а на цих фризтурах повно квітів, як на якій могилі, під котрою спочивало кілька людських кістяків. А це було а la mode. Як ти побачив, добродію, станики аж на плечах, скні з долу зі шлярками, черевики жовті або червоні, або лілові, з рожею на середині, рукавички поза лікті, панчішкової роботи «а ля дзюр» — такі тобі забавні, як ляльки на катеринці. Хлопці почали перебиратися по французьки, носили камізельки по коліна, фраки до половини грудей і вузький хвостик, як би мали обганяти мухи, а стан майже на середині плечей, фризтури дивовижні й капелюхи з великими крисами, — і хоть сонце світило, все під пахвою носили...»

Среду, ринок, поч. 19 ст.

театр
Богуславского
Оксана Паламарчук

Провідний майстер польської сцени – режисер, актор, співак, перекладач, драматург і антрепренер Войцех Богуславські належить до найпомітніших діячів театру у нашому місті кінця XVIII ст. У Львові працював недовго. Однак, багатогранна діяльність Богуславського у становленні професійного театру ставить його у ряд небуденних постатей театральної культури Львові і є її ваговою часткою.

Народився Войцех Богуславські 9 квітня 1757 року у Глінні (Польща). Потяг до мистецтва проявився ще у ранньому віці. Після закінчення навчання у Кракові при дворі єпископа К. Солтика 21-річним юнаком дебютував у Варшаві [1].

У 1780 р. Богуславські вперше приїздить до Львова і «пристає» до невеликого гурту польських акторів під керівництвом Агнешки і Томаша Трусколяскіх. Богуславському ледь виповнилося 23 роки. Не мав жодного досвіду, за винятком організаторських здібностей. Зіграв кілька ролей у драматичних виставах, які давав гурт Трусколяскіх,

але це не задовольняло молодого, спрагло до праці юнака. Є припущення, що Богуславські бажав сам очолити труп польського театру. Однак, не знайшов порозуміння з амбітними Трусколяскіми і залишив їхній гурт. Богуславського не влаштував «легковажний» репертуар і його низький рівень, і він виїхав зі Львова.

У 1787 р. Богуславські вдруге приїжджає до Львова з пропозицією організувати польський театр, однак намарне. Не «подіяв» навіть титул директора королівських видовищ у Варшаві. Актор пробув він у місті зовсім недовго, і незабаром почались його поневіряння: Варшава, Гродно, Вільно, Дубно... [2].

У грудні 1794 р. у Львові Войцех Богуславські втретє «пробує щастя» прислужитися Мельпомені. Бере зі собою з нарядд

Львів, гетьманські вали з видом на пофранцисканський театр

праці антрепренера: у чотирьох скринях вмістив ноти, костюми та інші атрибути театральних вистав. На кордоні багаж Богуславського несподівано арештували. Запаковані скрині опломбували урядовими печатками з двоголовим орлом на жовто-чорній стрічці. Жодні переконання, що у скринях лише особисті речі, необхідні для театральних вистав, не подіяли на суворих охоронців кордону. Вони вимагали сплати мита, на що Богуславські категорично не погоджувався [3].

Та затриманий на кордоні багаж не став на заваді. Не злякали Богуславського й інші перепони, скажімо вимога господарів німецького театру сплачувати їм третину від прибутку.

Працював імпресаріо і «без костюмів», не гаючи ні хвилини часу: ставив комедії і нескладні комічні опери, які не потребували історично достовірного вбрання і оформлення. Саме такими були «Сільська заздрість» Джузеппе Сарті і давня оперетка «Не кожен спить, хто хропе» варшавського диригента Королівської капели і композитора II половини XVIII с. Гаetano.

Після двох місяців, у лютому 1795 р. Богуславському повернули затриманий вантаж. Йому дозволили показати 40 вистав. Він погоджувався на такі умови, сподіваючись що творчістю доведе професійність і необхідність польського те-

атру. З трупю у складі 14 чоловіків і 4 жінки він розпочав роботу, справно сплачуючи за оренду приміщення німецького театру третину прибутку [4].

Спочатку колектив акторів не ділив на оперних і драматичних. При такому складі це було неможливим. Сам неодноразово виконував ролі коханців в комедіях і драмах, з успіхом співав басові партії (буффо). Вимагав від гурту дисциплінованості й виконання творчих обов'язків.

Після закінчення «сорокавиставного» періоду домігся одного дня на тиждень для польської вистави. На жаль, що це був найгірший, найменш зручний день – понеділок.

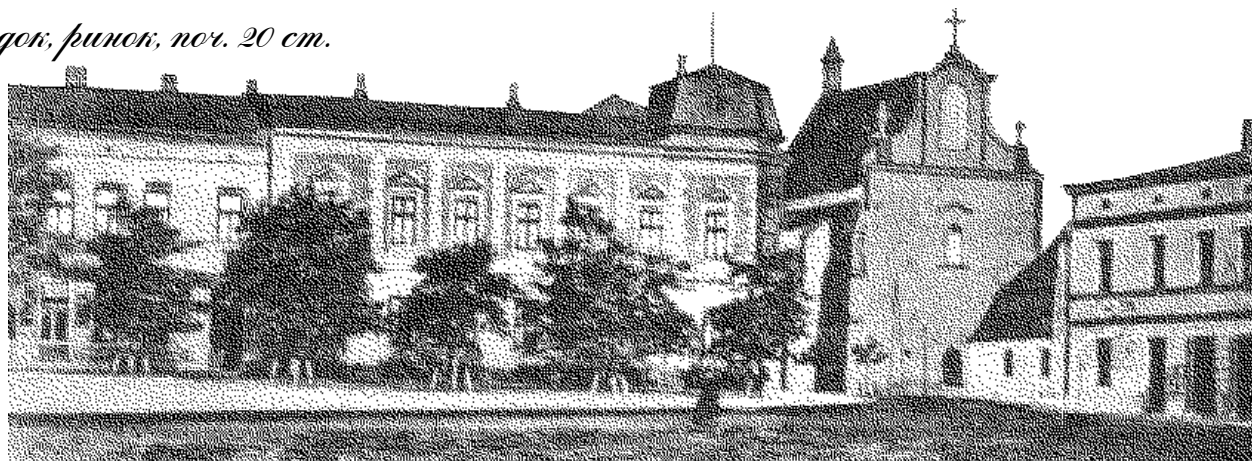
З-поміж невирішених залишалася проблема капельмейстера. Богуславські мусив тимчасово задовольнитись послугами органіста кафедрального собору Зааля, скромного костельного музики. Водночас Богуславські розпочав пошуки доброго фахового музиканта на посаду капельмейстера.

Упродовж 1792-1799 рр. музичне керівництво німецького театру обіймав Йозеф Ельснер. Він добре знав специфіку театального ремесла, можливості й таємниці вокалу та оркестрової партитури, нюанси побудови музичної сценічної драматургії. Починав Ельснер

Мізансцена театру Богуславського, 1792 р.

Городок, фінки, поч. 20 ст.

як композитор з музики до вистав, згодом узявся за опери.

Увагу Богуславського цей вишуканий музикант привернув відразу. Він сидів на репетиціях маестро від початку до кінця. Йому імпонувала новизна в ельснерівському прочитанні опер. Богуславські мріяв поставити твори європейських композиторів і порівнював Зааля з Ельснером. Одноманітне «бубоніння» біля фортепіано першого і розуміння музичної вокальної та оркестрової палітри другого – це була різоча різниця. Отже, довго не вичікуючи, Богуславські запропонував Ельснерові батуту Зааля.

На початках директор австрійського театру Булла заперечував таке сумісництво. Дивуватись не варто: дбав про мистецький імідж свого колективу й побоювався конкуренції [5].

Колектив швидко увійшов у властивий ритм театрального буття. Богуславські довів, що у Львові працюватиме постійний польський театр. Маючи підтримку еліти та навіть влади, він незабаром добився статусу офіційного. Винахідливість, спритність та послідовність дій Богуславського відзначали невгамовні критики, помітили це і глядачі.

Оперний сезон почав з «Фраскітанки» Паїзіелло (1795 р.). Хоча оперу вже неодноразово ставила австрійська трупа, успіх був неперевершений. Сприйнята такими гучними оплесками, ця перша оперна вистава «надала мені сміливості до постанови декількох інших подібних...», – згадував Богуславські [6].

За участю Магдаліни Ясінської, Анни Коссовської, подружжя Кароліни та Анджея Рутковських, Мацея Кажинського, Францішка Новіцкого, Богуславські розпочав репетиції опери Антоніо Сальєрі «Аксур» [7].

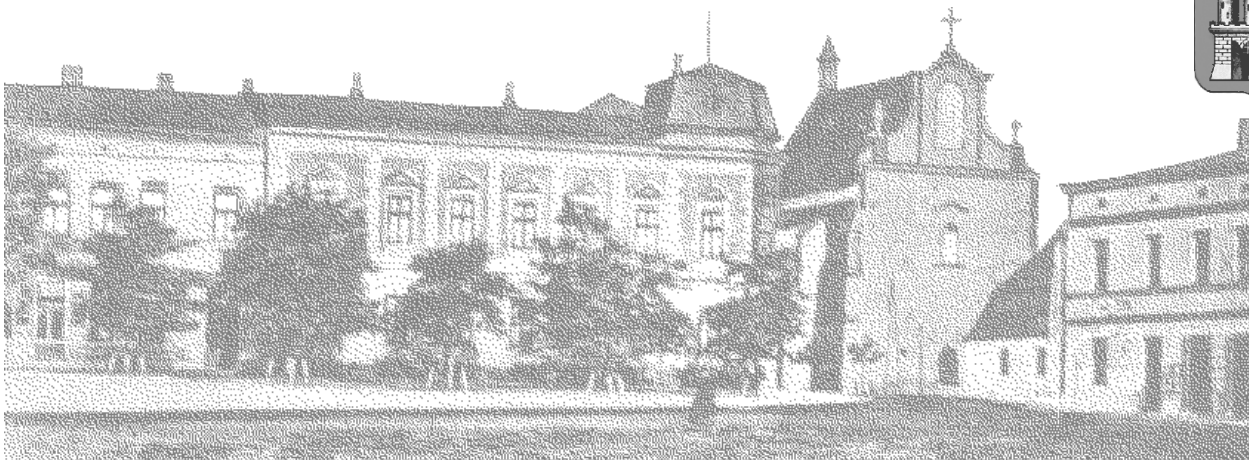
Прем'єра мала успіх. У ролі Аксура виступив сам Богуславські. Критики стверджували, що гучні оплески «не були, певно, заслуженими». Але те, що він був першим актором-співачом на польській сцені, театральні поціновувачі вважали досягненням [8].

Аспазію добре співала Ясінська, Біскрома – Рутковські. Обоє виявили неабиякий акторський хист і гарно провели вокальну лінію. Газети писали, що «Ясінська і голосом, і грою перевищувала першу співачку німецького театру» [9]. Актар Качковського захопив зовнішністю: красою та поставою.

Прем'єра мала великий успіх. У перекладі Богуславського опера була зрозумілою польському глядачеві, а музичний супровід діалогів, здійснений Ельснером, захопив навіть директора німецького театру Генріха Буллу, який дотепер пильно спостерігав за діями «конкурента» [10].

І сталося неочікуване. Уже через рік, у лютому 1796 р. Булла сам запропонував Богуславському «спілку». Безконтрактну, на кілька (один-два) місяців, ніби «випробування», а в червні уклав уже офіційну дворічну угоду про художнє керівництво Богуславського в обох театрах. Директором австрійського надалі залишався Булла.

Богуславському надавалось право формувати не тільки репертуар, а й кадрову політику. Він заангажує до праці шонайліпших солістів і акторів. Число провідних митців коливається у межах 18-22. Дещо збільшено склад артистів оркестру та хору. Їх шереги поповнюють люди з відповідною освітою.

Сам Богуславські писав про досконалі драматичні здібності примадонни оперної сцени сопрано Магдаліни Ясінської і першого тенора Доменіка Качковського, які з великим успіхом виступали у трагедіях та виставах комедійного жанру.

Сопранову партію також представляла Кароліна Рутковська — виконавиця перших ролей. В епізодах виступали інші сопраністки — здебільшого драматичні актриси. Качковські грав ролі усіх героїв-коханців і, крім того, виконував обов'язки педагога вокалу. Він готував разом з Ельснером співаків для опер та оперет. Качковського дублював Францішек Новіцкі. До тенорової групи належав Анджей Рутковські, якому дещо рідше доручали виступати у більших ролях. Баси-баритони Ян Щуровські, Мацей Кажинські, Юзеф Індичевські виконували весь поточний репертуар.

Цій групі пощастило найбільше. Усі мали гарні голоси і добру підготовку. Та й сам Богуславські неодноразово виступав у партіях баса-виффо. Актори могли

грати і грати все: танцювали та стрибали в музичних комедіях, статечно рухались сценою у серйозних операх і драмах. На вузьке амплуа тоді не могли розраховувати. Така роздвоєність ставала на заваді цілісності вистави [11].

Професійний рівень опер польського театру завжди був нижчим, а іноді різко контрастував у плані майстерності з австрійським. Особливо це відчувалося в операх італійських та французьких композиторів. Усі ж вони йшли польською мовою, тому національна еліта всіляко підтримувала «свій» театр. Переклади здебільшого робив сам Богуславські, або замовляв їх з Варшави [12].

Маєстро дбав не тільки про формування трупі. Його не менше хвилював стан приміщення, в якому відбувався показ вистав. Про великі зміни не йшлося: щось перебудувати не дозволяли грубі мури давнього монастирського приміщення, які можна було тільки частково змінити. Однак ідеї поліпшення умов праці переповнювали Богуславського.

перемисль, 1617 р.

Тимчасом приступили до побудови Літнього театру у подвір'ї замку Яблоновських.

Ще з кінця XVIII ст., оточений парком з розлогими липовими алеями, красувався палац Мацея Яблоновського (нині пл. Петрушевича). Імпозантна споруда свідчила про вишуканий смак господаря, розуміння прекрасного [13]. Магнат завжди тяжів до музики, театру. Він запропонував паркову площу для побудови Літнього театру.

Запрошений італійський архітектор Іноченто Марайно запропонував проект і відразу приступив до його реалізації.

Похила площа умовно була поділена на три частини: найнижча – партер – передбачала 1000 місць, другу – галерею планувалось для дам з 500 місцями, на третій частині мав розміститись амфітеатр – найменш комфортна частина на 1000 глядачів. Словом, театр міг вмістити 2500-3000 відвідувачів.

Сцена була на підвищенні і також поділялась на три частини. На центральній відбувалася дія, бокові, під дахом – слугували одна гардеробом, а у другій

зберігались декорації та інший театральний реквізит [14]. Оркестрові відводилось місце перед сценою у 20х45 ліктів, підлогу замінив рівно насипаний жовтий пісок. Побудований паркан у 45 ліктів шириною, завдовжки 65 ліктів, висота у 7 ліктів захищав театр від бажаючих проникнути безкоштовно [15].

По всій території Польщі не було Літнього театру таких розмірів і з таким обладнанням.

Сезон відкрився у червні 1796 р. Все було готове до показу народної драми «Краков'яки та гуралі» з музикою Яна Стефані (лібрето Богуславського), та, на жаль, інаугураційною виставою вона не стала. Надісланий цензорам до Відня текст своєчасно не повернувся. Відкриття сезону і театру відбулось народною оперою «Агатка» (текст Мацея Радзівілла, музика – придворного капельмейстера Несвежу Яна Голлянда).

Визріла також ідея реконструкції Зимового театру по вул. Рутовського (тепер Театральна). Богуславські був її ініціатором.

273

В архівних матеріалах зустрічаються описи театру «попереднього» варіанту.

Вони не сумісні з умовами праці театральної трупі у нашому розумінні. Замість звичного для нас поняття гримувальних, акторам обох статей надавалась одна тісна кімната, що колись слугувала як костельна скарбниця. Актори, які жили поблизу, прямо з дому приїздили у костюмі героя, перуці й гримі. Усі ці незручності мусила виправити і виправила реконструкція Зимового театру [16].

Це був перший стаціонарний мурований театр, пристосований до показу вистав. Реконструкція розпочалась з побудови і обладнання редутової зали. Пробиті два додаткові входи посередині і збоку зменшували натовп біля каси, яку було перенесено у приміщення при вхідних сходах. Попереднє місце каси перероблене під кімнату адміністрації. Суттєвих змін зазнав інтер'єр. На бічних галереях пристосовано відсіки для гардеробів, розширено куліси і зведено

фасад театру Богуславського, 1798 р.

залу для виготовлення декорацій, добудовано закулісну частину, яка перед тим не відповідала назві.

Після реконструкції 1 листопада (1797) піднялася завіса. У театрі могло розміститись понад 600 глядачів: у 36 ложах – 200, на відкидних кріслах партеру – 114 місць, на лавах – 200, на галереї глядачі мусили стояти (200) [17].

Першою прем'єрою польського театру був «Гамлет» у перекладі самого Богуславського, який виступив у головній ролі.

Репертуар формувався швидко. Опери Вольфганга Амадея Моцарта «Дон Жуан» і «Чарівна флейта» йшли в новому прочитанні й оформленні. З менш знайомих заїмпонували львів'янам твори Доменіко Чімарози «Імпресаріо у клопотах», Антоніо Сальєрі «Земіра та Азор», Йозефа

перемисько, ринок

Гайдна «Роллан-паладин», Андре Гретрі «Двоє скупих», зінгшпіль Павла Врайтського «Оберон», Джованні Паїзієлло «Король у Венеції» і його ж «Фраскітанка», яка не сходила упродовж років зі сцен обох театрів.

Та не всі вистави схвально приймає критика. Прочитання «Чарівної флейти» розкритиковане. Ще пам'яталась постава австрійського театру 1792 р. Була досконалішою своїм вирішенням і акторським виконанням. Найбільше зауважень до нової постанови посипалось на адресу недоукомплектованого оркестру. Початкуючий бас-баритон Куттнер не справився з чисто басовою партією Зарастро і не почувався впевнено на сцені. Не на найвищому рівні партію Таміно співав тенор Мендель, Карлові Бурггаузеру партія Папагено здалась зависокою для його діапазону. Найбільш сподобались сопраністки: пані Міллер співала Паміну, а пані Спірі виступила у складній ролі Цариці ночі, створивши блискучий образ [18].

Критика подіяла на амбітного керівника. Богуславські знову розпочав роботу над «Чарівною флейтою», яку дуже любила і польська, і німецька публіка. Партію Зарастро доручив Бурггаузерові, а Куттнеру – баритонову партію Папагено. Замість Менделя принца Таміно співав Геллер, а партію Паміни від пані Міллер перебрала досвідчена солістка Маргарет

Пардіні. Такий склад відповідав авторському задумові і музичній партитурі. «Надалі прикрашала виставу пані Спірі у головній партії» [19].

Репертуар формував сам Богуславські. Була здійснював обов'язки адміністративні. Окрім нової постанови, не званої львів'янам опери молодого австрійського композитора Франца Ксавера Зіссмаєра «Дзеркало Аркадії» (написана 1794 р.) з успіхом йдуть «велика опера» «Аксур» (показана за сезон 1796/1799 6 разів), дві комічні опери – «Рідкісна річ» (5) та «Імпресаріо у клопотах» (7) [20].

Вистави йшли щоденно. Успіху Богуславського не можна було не помітити. Усім імпонував чемний, толерантний і дуже активний у праці директор. Журналісти втішали нового керівника приємними дописами. Інформація про кожен збоук театру з'являлась на газетних шпальтах «Pressburg Zeitung», «Wiener Zeitung», «Dziennik patriotycznych politykwy», «Allgemeine Deutsche Theater Zeitung».

На жаль, період піднесення тривав не довго. На початку січня 1798 р. пішов з театру Йозеф Ельснер, який натомість організував добрий симфонічний оркестр і влаштував у редутовій залі цікаві концерти.

275

Відхід капельмейстера-професіонала негативно відобразився на роботі обох труп. З репертуару зникли поважні опери, поменшало музичних прем'єр.

У травні 1799 р. Ельснер і Богуславські залишають Львів. Здавалося б, що чотири сезони – термін великий, та Богуславські за цей час здійснив понад 30 постанов опер, оперет та мелодрам у польському театрі і до 20-ти у німецькому (1796-1798). Дублювань майже не було.

Однак, місто не забувало талановитого майстра сцени. Ще довго йдуть вистави у перекладах Богуславського. Скарбеківський театр відзначив 100-ту річницю від часу перебування у Львові Богуславського і виставив два драматичні твори «Пан Гельдгаб» та «Балладина». Комедії Войцеха Богуславського (переклади і оригінали) мали великий успіх у театрі Тадеуша Павліковського (1900-1906).

Ще при житті Богуславського вийшли друком праці маестро у 12 (!) томах. Першопрочитаннями у Львові були мелодрами «Іскагар» та «Герміна або Амазонки» (муз. Ельснера). У перекладах Богуславського йшли

у Львові «Чарівна флейта» Моцарта, «Лодоіска» і «Водовоз», які написали Буальдьє і Керубіні, «Аксур» і «Школа ревнивців» Сальєрі, «Фраскітанка» Паїзієлло та інші.

Після відходу Богуславського почався період застою, йшов старий репертуар. Глядачі втрачали бажання відвідувати театр. Це тривало доволі довго.

Сповнений боротьби, життєвих невдач та творчих здобутків, Богуславські заклав основне підґрунтя для постійної польської сцени у Львові і вплинув на формування і подальшу мистецьку долю яскравих особистостей... Він надихнув 18-річного Яна Непомучена Камінського стати на театральну стежу.

Література

1. *Mala Encyklopedia Muzyki.* – Warszawa: PWN, 1970. – S. 126.
2. *Schnuer-Peplowski Stanislaw. Obrazy z przeszlosci Galicyi i Krakowa (1772-1858).* – Lwow, 1896. – S. 15.
3. *Там само,* с. 21.
4. *За кн.: Got Jerzy. Na wyspie Guaxary... Krakow, 1971.* – S. 82.

галерея пам'яток

5. Там само, с. 83.
6. Цитата за Тересою Мазеною. *Musica Galiciana T. III*, 1999, Rzeszow, с. 76.
7. Stanislaw Peplowski. *Teatr polski we Lwowie (1780-1781)*. – Lwow, 1889. – S. 21-22.
8. *Got Jerzy. Na wyspie Guaxary... Krakow, 1971.* – S. 86.
9. Там само.
10. За кн. там само, с. 87.
11. Korablowski Wilhelm. *Scena Lwowska.* – Lwow, 1936, з. 1. – S. 4.
12. За кн.: *Got Jerzy. Na wyspie Guaxary... Krakow, 1971.* – S. 108.
13. Schnuer-Peplowski Stanislaw. *Obrazy z przeszlosci Galicyi i Krakowa (1772-1858).* – Lwow, 1896. – S. 113; Ludwik Bernacki. *Jan Nepomucen Kaminski 1777-1855: Materialy do biografii Kaminskiego s dziejow teatru polskiego we Lwowie.* – Lwow, 1911. – S. 5.
14. *Peplowski Stanislaw. Teatr polski we Lwowie (1780-1781).* – Lwow, 1889. – S. 25-26.
15. Там само; Проскуряков Віктор, Юрій Ямаш. *Львівські театри. Архітектура і час.* – Львів: Центр Європи, 1997 – С. 18.
16. *Cepnik Henryk. Teatry w ktorych we Lwowie gral Boguslawski.* – Lwow, 1920. – S. 10.

17. *Проскуряков Віктор, Юрій Ямаш. Львівські театри. Архітектура і час.* – Львів: Центр Європи, 1997 – С. 16-17.
18. За кн.: *Got Jerzy. Na wyspie Guaxary... Krakow, 1971.* – S. 218-219.
19. Там само.
20. Там само, с. 144.

зі спогадів
про
сучасників

роман
купчинський

*Все це – вчорашній Львів.
Який він сьогодні – нема ні вітру, ні хвилі.
Який буде завтрашній – покаже час.*
Р. Купчинський

МИКОЛА ЗАЯЧКІВСЬКИЙ

У кам'яниці «Народної Торговлі» [пл. Ринок, 39], на поверсі мешкав довгі часи довголітній її директор – Микола Заячківський.

Свого часу студював теологію, потім був директором театру, і врешті взявся до торгівлі. Високого зросту, гарний з лица, з сірими вдумливими очима. Мав старанно плекану бороду, що з роками посивіла і зробила його подібним до св. Миколая на наших образах.

– Слухай, Миколо, зголив би ти вже раз отой свій кужіль! – каже раз до нього його приятель радник Берест.

– Маєш рацію. Зачасто ти замотуєшся в нього і я мушу тебе тягати з собою до ресторану.

Маляр Труш і письменник Стефаник були його вічними боржниками. Образів Труша мав так багато, що не ставало місця на стінах.

– Чому ви, пане директоре, не виберете ще когось із малярів чи письменників?

– Відмовили мені машинку на друк грошей.

Заячківський був свого часу головою «Сокола» і, здається, від тоді мав спортивно-руханкові амбіції. Любив хвалитися своєю силою і пластикою. Знав про це його приятель, радник Берест і постійно дрович його:

– Старий дід, а вдає молодого. Та ти вже ледве ногами волочиш ...

– Що-о-о? Я старий дід? – хмарив грізно свої сиві брови Заячківський.

І де б це не було – в приватному помешканні, чи в ресторані – зривався і ставив ногу на стіл.

Тоді радник Берест виголошував виховно-патріотичну промову про пошану віку і становища та про обов'язок гідної репрезентації.

РАДНИК БЕРЕСТ

Низький, опасистий, з «вільгельмівськими» вусями, рідко коли всміхався, але завжди був веселий.

Здибаю раз його з псом. Мішанина всіх львівських рас.

– О, пан радник мають пса!

– Це не є жаден пес...

– ?

279

на м'яна Бузька, церква св. миколая

- Лео, леоніс, леонем і так далі...
- А де ж грива?
- Пане, ви полюєте, а не знаєте, що є леви без грив. Саме цей є без гриви.
- А чому ж за сучками оглядається?
- Збочений, пане добродію.

Радник Берест мав гарний ліричний тенор.

У Велику П'ятницю збиралася ціла групка поважних старших панів «на оселедця». Йшли звичайно до ресторану Райха на Ринку.

Коли оселедець був уже с'як-так закроплений, звертався Заячківський до Береста:

– Слухай, чого ти властиво носиш голос. Пустийого. Заспівай «Адонай».

Радник давав себе просити, а коли врешті встав і набрав повітря в груди – старий Райх присувався ближче і готувався в молитовнім настрою слухати жидівську ритуальну пісню.

Рік-у-рік співав радник Берест «Адонай» і рік-у-рік старий Райх плакав.

І рік-у-рік казав Заячківський:

– Щось твій голос нині якби не шліфований.

І рік-у-рік відповідав йому радник Берест:

– Бо нема каляфонії.

І рік-у-рік старий Райх ставив «коліяку» коняку.

СТЕПАН ФЕДАК

Хто з львів'ян не пам'ятає похилої постаті, що йшла Ринком, чи Руською до або з «Дністра». Середнього зросту, з повним здоровим обличчям, з «цвікером», що чомусь криво сидів на носі. Це Степан Федак, адвокат і директор «Дністра». Вічно чимось зааферований, вічно спішився.

Його приємністю були дві речі: спів і танець. Любив до пізнього віку співати з молодими в хорі і танцювати (теж із молодими) на кожних вечорницях.

– Пане директоре, затанцюйте зі мною! – просила нестара ще пані. Федак подивився на неї веселими очима.

– Приведи свою доню, то дуже радо.

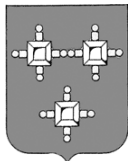
Але потім елегантно кланявся і брав маму до вальса, «гальопки» чи іншого кадриля.

Коли «Червона Калина» була в фінансових клопотах – одною з дошок рятунку був «Дністер» і Федак.

– Йди ти! – казав до мене директор видавництва Юно Навроцький. – Мене він напевно викине, бо ми ще старого боргу не віддали.

– А мене не викине?

– Перший раз ні. Буде десять хвилин кричати, але ти ні пари з уст, може дасть.

Пішов я і кажу, що і як.
Федак з місця з криком: «Та ж ви ще старого боргу не віддали!» Я нічого. «Рабунок!» Я нічого. «Ми не думаємо розкидати легкодушно гроші тому, що панам воякам захотілося якусь книжку видати!» Я нічого.

– Ну, чому не відповідаєте? Тоді я відповів:

– Бо мені Юно Навроцький казав: «Як буде кричати, ти ні пари з уст. Може дасть ...»

І Федак дав.

МЕЦЕНАС СТАРОСОЛЬСЬКИЙ

Д-р Володимир Старосольський, стрункий, з гарним обличчям, незвичайно чемний і елегантний, визначний учений-правник, знавець мистецтва. Усі називали його «меценасом» і тоді, коли був старшиною УСС, і тоді, коли був професором українського університету в Празі.

1917 рік. Розвадів біля Миколаєва над Дністром. Вишкіл УСС. Старосольський ад'ютант майора Мирона Тарнавського.

Перед командою вишколу щоденний звіт. Відбирає Старосольський, Тарнавський стоїть збоку.

Перший стрілець:

– Пане меценасе, прошу слухняно три дні відпустки.

Другий:

– Пане меценасе ...

Третій, четвертий також «Пане меценасе»...

При п'ятім Тарнавський не витримав. Прискочив і з криком до стрільця:

– Тут нема жадних меценасів, тут є військо і рани. Зрозумів?!

А обертаючись до Старосольського:

– Пане меценасе, щоб мені того більше не було.

Минулася війна, Старосольський виїхав на еміграцію і довгий час був у Празі професором університету. Врешті повернувся до Львова.

Здибаю його на вулиці, щиро вітаємось, балакаємо про це та про те.

В одному моменті Старосольський чемно кланяється якомусь молодому чоловікові.

– Хто це такий? – питаю.

– Мій учень.

– А чому ж ви йому кланяєтесь?

– Бачите, ми знайомі, то хтось із нас повинен уклонитися.

на м'якна Бузона, церква св. миколая

Старосольський любив читати до пізньої ночі, а зате не любив раннього вставання.

— Пане меценасе! Чи ви й далі так пізно встаєте?

— О, пане товаришу, минулися часи. Я тепер страшенно ранній птах.

— Не може бути!?

— Так-так. Знаєте, я мав у Празі господиню, що постановила собі навчити мене вставати рано. Отже будила мене цілий тиждень о десятій, потім о дев'ятій, а як я звик до дев'ятої, то почала будити мене о восьмій, за тиждень о сьомій, ще за тиждень о шостій, далі о п'ятій, і так пішло, що я тепер встаю в одинадцятій, але зате на цілу добу скоріше ...

ФЕДЬ ФЕДОРЦІВ

Редактор «Діла» Федь Федорців був дуже працюючий і любив писати. Бувало, каже до співробітників: «Ви можете всі йти собі до чорта, я сам число напишу!» Слово по слові і — дійшло до слова. Одного дня, в т. зв. огірковому сезоні, коли дехто із співробітників був у відпустці, хтось захворів, а до редакції прийшов тільки Федорців і новинкар, — Федорців відіслав його додому, а сам написав ціле «Діло». Була «вступна» на три шпальти, були інші статті, були якісь дописи, новинки і навіть малий фейлетон (теж на три шпальти!) під заголовком «Невдачник».

— А бачите! — хвалився потім, — обійшлося без вас.

Його дрібна постать потрясалась, шпичастий носик морщився, а обличчя кривилось від задоволення.

«Мольо» Голубець прижмурих за окулярами очі:

— Так, обійшлося без нас, але скажи мені, як «Діло» за пів року обійдеться без передплатників?

— Що значить? Чому за пів року?

— Бо три місяці будуть читати вступну, три місяці малий фейлетон, а потім відмовлять передплату.

— Але зате назва фейлетону знаменита, — додав хтось, — відповідає до цілого числа.

Федорців «упав з неба» і вже більше ніколи не грозив, що сам напише число.

Федь Федорців походив з села, але, осівши у Львові, ніколи на село не їздив. Одного разу прийшло йому до голови написати враження з села. А що писати любив, то вийшло щось кілька фейлетонів, або так званий «солітер».

Прийхав до Львова Василь Стефаник, зайшов до «Централки» на Бернардинській, де збиралася на чорну каву українська пишуча, малююча та компонуюча братія, і серед цього й того питає Федорціва:

— Що то за дурень випишує у вас враження з села?

Федорців захихотав своїм пискливим голосом:

— Я!

Мав дуже рідку прикмету: дозволяв себе критикувати.

радехів, церква св. миколая

МАЛЯР СЕНЮТА І ЦУКЕРНИК СТЕЦЬКІВ

Пат і Паташон. Сенюта — височезний козарлюга, з довгими вусищами, з показним носом, завжди в довгій чорній пелерині, або в широкому плащі, у великому капелюсі, із здоровою палкою в руці. Був кімнатним малярем і добрим громадянином.

Ішов вулицею — земля дрижала.

А коло нього вертівся, то зправа, то зліва, його приятель, цукерник Стецьків, маленький, ніби всмінений, ніби скривлений, в «банячку» — себто в твердім чорнім капелюсі, все одягнений «як з голки».

Приватно — приятелювали, але на зборах, нарадах, чи засіданнях стояли часто на протилежних сторонах.

Були збори «Народної Гостинниці» і було дві партії на зборах: молоді й старі.

Стецьків тримав з молодими, Сенюта — зі старими.

То один, то другий зголошувався до слова і атакував один одного, але в пристойному тоні.

Аж як Сенюта закінчив свою промову реченням: «Тут нам пан Стецьків наплів смалених дубів, але цього не треба брати поважно», зірвався Стецьків, як опарений, і відповів:

— Мушу, на жаль, ужити польського вірша, бо він мені в дану хвилину найбільше підходить:

«Пада дешик, пада равно,
Раз на квятек, раз на... Сенюту».

На щастя, Сенюта сидів задалеко і його великий костур не досяг приятеля. Зробився рух, роз'яреного Сенюту здержали поміж кріслами і заспокоїли велета.

Після зборів постаралися, щоб один і другий ви-йшли окремо. Але даремно, Стецьків дігнав Сенюту на вулиці і... пішов з ним у напрямку Ринку.

283

Збережено стиль і правопис оригіналу

львівський
олег рибчинський
пошта
роберто
дандінемі

У Львові ім'я Роберто Бандінееллі пов'язане з появою першої пошти та зі знаменитою кам'яницею на площі Ринок. Його постать упродовж майже 30-ти років постійно порушувала спокій міщанського Львова XVII століття. Численні скандали, пов'язані з його особистим життям і бізнесовою діяльністю, перебували у центрі уваги і давали поживу для львівських пліткарів...

Нашадок старовинного шляхетського роду, у якому були і кардинали, і навіть знаменитий наприкінці XV – початку XVI століть скульптор Баччіо, покидає свій досить великий маєток під Флоренцією і у 1617 році з'являється у Кракові серед численної італійської громади. Тож очевидно, що прибув він найперше до Кракова та згодом до Львова не у пошуках статків.

У Кракові Бандінееллі зразу ж нав'язує тісну співпрацю з італійським купцем Фабіано дель Беніно. Утворений офіційний торговельний союз існує близько восьми років, а основна сфера його діяльності – торгівля сукном. Малоімовірно, що Роберто поїхав до Речі Посполитої через нудьгу. Можливо, його привабила думка, що в цих краях італійцеві легко отримати великі прибутки від бізнесу, а, можливо, він утік від судових позовів, які загрожували йому ув'язненням, і які однак його переслідували і на теренах тодішньої Польщі.

Навіть у Кракові він не втримується від комерційних маніпуляцій та якихось фінансових афер.

Співпраця з дель Беніно довго не тривала і навіть стала причиною тривалої судової тяганини. Незважаючи на такі обставини, спільне підприємство з Фабіано дель Беніно розширило коло комерційних знайомств Бандінееллі та допомогло вивчити кон'юнктуру тодішнього текстильного ринку. Бізнесові справи йшли добре і тому Роберто вирішує залишитися у Кракові назавжди і вже у 1618 році на підставі доданого свідчення з Флоренції стає повноправним міщанином. Очевидно, за рік своєї комерційної практики Роберто досягнув неймовірного на той час: став міщанином та багатим купцем. Від своїх земляків він встиг отримати велику підтримку та здобути авторитет, вправно роздаючи обіцянки та докази своєї бізнесової спритності. Жорстка конкуренція на краківському торговельному ринку змушує його звернути увагу на східні території Речі Посполитої, де єдиним великим містом був Львів. Тут в часі своїх приїздів він знайомиться з місцевою італійською громадою, яка активно діє у сфері торгівлі та будівництва.

Зрештою, спільне походження, політичні погляди, а також торговельні зацікавлення зближують його

тернопіль, поч. 20 ст.

у Львові з розбагатілим Урбано Ріппо Убалдіні. За його намовлянням Бандіnellі приблизно у 1622 році вирушає до Львова та одружується з багатою донькою свого покровителя Констанцією Убалдіні. Придане дружини немалецьке і становить 1000 флоринів готівкою, половину кам'яниці Убалдіні на площі Ринок, а також земельний маєток між Лисиничами та Кривчицями під Львовом (в межах сучасного Тракту Глинянського). Вигідне одруження відчинило для Бандіnellі двері до багаті громади львівських патрищів. І в цьому випадку Бандіnellі не помилився, все ніби йшло за продуманим планом. Багатство, нове місто, провінційні і наївні міщани, але от жінка – не зовсім красуня...

З Констанцією Убалдіні він прожив недовго й одружився вдруге з Анною Сегніо. Незважаючи на те, італієць продовжує будувати свої великі плани разом з Урбано Ріппо Убалдіні, який домовляється з королем про отримання привілеїв для Роберто Бандіnellі.

На початку березня 1629 року королівська канцелярія видає Бандіnellі привілей, зараховує його до групи королівських сервіторів і надає всілякі вольності та вигоди, пов'язані з королівською службою. Тепер його поштове підприємство охоплювало своєю діяльністю територію всієї Русі. Курсори з листами поспішали до Варшави найкоротшою дорогою через Замостя або Люблін. Привілей також дозволяв висилати листи до Кракова і навіть до закордонних держав. Цей останній пункт, однак, суперечив дозволу для сформованої раніше пошти Краківського італійця Монтелуппі, який провадив у цей час свою діяльність на теренах тодішньої Польщі. Тому в цьому документі був зроблений додаток, де зазначалося, що

Бандіnellі може залучати до своїх закордонних пересилок інші діючі поштові підприємства. Як компенсацію за безкоштовну доставку урядової кореспонденції, керівник львівської пошти отримав монополію на пересилання усіх приватних листів за певну винагороду. Відтепер заборонялося будь-кому висилати власних гінців з листами або робити пересилку в інший спосіб. За дотримання цього привілею відповідали всі урядові установи на території Речі Посполитої.

Роберто був обережним і досвідченим підприємцем. Для збільшення потуги своєї монополії він вмовляє руського воєводу Станіслава Любомирського дати йому протекційного листа. У цьому ж 1629 році він його отримує із зазначенням, щоб згаданому Роберто Бандіnellі, слуги та поштареві Його Королівської Величності, не завдавали збитків та не створювали перешкод, а, навпаки, допомагали йому при потребі. Зауваження щодо допомоги відкривало широкі можливості для проведення різного роду торговельних операцій, мало пов'язаних з пересилкою листів.

Таку ж подібну підтримку отримав Бандіnellі від польського гетьмана Станіслава Конєцпольського. Лише після цього він звертається до міських актів з рекламним оголошенням: «Пошта зі Львова до Любліна, Варшави, Торуня, Гданська і Кракова, в інші іноземні держави з реверсом із цих місць назад». Подано також цінник, залежний від ваги пересилки та пункту призначення. Нормальний лист до Вар-

Львів, монастир св. Бернардинів, 1795 р.

шави коштував 3 гроші, до Гданська – 6, до Кракова – 3, а до Тарнова – 2 гроші. Тут львівський поштар не лише демпінгує ціни відносно пошти Доменіко Монтелуппі, але й забезпечує свою діяльність законним шляхом, що стало надійним підприємством для італійця аж до кінця життя.

Поштовий бізнес не був найголовнішим у зацікавленнях Бандіnellі. У перші роки перебування у Львові Бандіnellі видається повністю торговельній справі. Відтоді не було у Польщі міста, до якого б Роберто не доходив зі своїми шовковими товарами. Він укладає різні торговельні договори з краківськими купцями, які хоч і спричиняють численні судові тяганини, але водночас і неймовірно великі прибутки – близько 150 000 золотих.

Торговельних помічників та співників він шукає виключно серед осілих в різних польських містах італійців: Дельфаччі, Моріконі, Боттіні, Барсотті, Аттаванті, Орсетті, Фарконі. Саме з ними тимчасово або тривало співпрацював львівський поштар. У ті роки він намагається об'єднати італійську діаспору та створити її впливову монополію на польському ринку торгівлі. Вона існує не довго, оскільки риси характеру Бандіnellі відлякують земляків, а експресивність поведінки спричиняє конфлікти. Від тісної співпраці, навіть дружби доходить до ненависти, щоправда тільки тоді, коли йдеться про фінансові справи.

З краківським купцем Юлієм на прізвисько «Джюлі» Бандіnellі спочатку підтримує жваві торговельні стосунки. Однак, коли «Джюлі» за згодою райців відкрив блаватну крамницю у Львові, Бандіnellі різко розриває з ним стосунки і переходить до відкритої і довгої боротьби, яка проходила не лише

у стінах міських судів, але й на вулицях. У Львові XVII століття мало хто дивувався бійкам та клановим розбіркам, однак авантури Бандіnellі були такими експресивними, ніби чинилися востаннє в житті. Це й змусило міський уряд застосувати фінансові покарання щодо бурхливого італійця.

Рятувало його лише одне: поштове підприємство та королівські привілеї, з ним пов'язані. Усвідомлюючи своє невідгідне тимчасове становище на Львівському ринку, Бандіnellі починає розвивати комерційну діяльність у сусідніх землях і навіть торгівлю в Луцьку вважає своєю власною монополією. Уся торговельна практика Роберто зводилася до того, що він полюблив діяти у просторі виключної монополії. Коли у 1627 році невідомий луцький гебрей розпочав конкуренцію з Роберто, той не лише знаходить проти нього щоразу нові юридичні параграфи і висилає спеціального львівського адвоката для того, щоб справи пильнував на місці, але й залучає до цього воеводу і старосту, влаштовуючи на їхню честь розкішні прийняття доти, поки не позбувається небезпечного конкурента.

При реконструкції портрету Бандіnellі варто зазначити, що він був позбавлений жалю до інших. Він, і лише він мав право на певний вид діяльності. Того, хто перейшов йому дорогу, він мусив знищити.

Роберто не вдавався до компромісів, вважаючи себе першим і найліпшим. Судові рішення, звернені проти нього, не визнавав, що спричинило інший

формат вирішення конфліктів. Чергову суперечку з львівським міщанином Станіславом Підлісним Роберто повернув в інше русло — за гроші найняв двох львівських хлопів, щоб вони відгамселили неслухняного міщанина. Найманці спершу побили слугу Підлісного, вважаючи, що це він, а коли пізніше той надійшов, то і його відлупцювали. Тут Роберто вже не потребує судових посередників, він стає суддею і прокурором одночасно. Таке зухвальство обурює львівську публіку. Міщанство налякане і шукає шляхів, щоб позбутися агресивного італійця, але він є слугою короля і тому персоною з імунітетом.

Роберто, як справжній італієць, не був позбавлений мистецького смаку. Йому впадає у вічі львівський будинок, майже палац, з розкішними інтер'єрами та надійно збудований. У 1630 році він купує кам'яницю, яка стоїть на розі площі Ринок та вулиці Домініканської. Її збудував наприкінці XVI століття купець та аптекар Ярош Вендельський і наприкінці свого життя продав будинок Робертові за 11000 флоринів. Однак ту суму Вендельський отримав нескоро. Через рік до суду потрапляє перша скарга на Бандіnellі, що він досі не повернув боргу. Лише після трьох років судової тяганини нащадки попереднього власника кам'яниці отримують належну їм суму.

Безперервні судові процеси погіршують фінансовий стан Бандіnellі, і тоді для порятунку він розпочинає новий, ще енергійніший торговельний проект: свої товари продає не лише у власній крамниці, а й використовує велику кількість посередників та законспірованих крамниць. Окрім того, у своїй фірмі продає на львівському ринку товари іноземних купців, чим завдає великої шкоди міському скар-

бові, оскільки не платить жодних податків. Такий розвиток подій спричиняє конфлікт з владою Львова. Криза загострюється, і вона стає причиною занепаду поштового підприємства. Небажання повертати гроші за набуту кам'яницю або платити податки до міської скарбниці негативно впливають на комерційну репутацію Бандіnellі: він поступово втрачає впливових партнерів та насторожує імовірних. Окрім того, Робертові не дає спокою конфлікт з Іполітом Макільським щодо села Снович. Бандіnellі наказують заарештувати та ув'язнити. Робертові вдається втекти. Макільський наймає шпигунів, які вистежують поштаря і заарештовують. В ув'язненні Роберто провів 10 тижнів, після чого заплатив Макільському відшкодування, отримавши натомість свободу.

Практика італійця вкладати гроші в нерухомість навіть у часі судової тяганини свідчить про його впертість і винятковий оптимізм. Вже у 1631 році Роберто Бандіnellі купує на Личакові володіння Траяна, потім більшу ділянку землі, яка належала Алембекам, від яких набув також якийсь маєток під Краковом. Через якийсь час енергійний поштар перепродує нерухомість за значно вищою ціною.

Знеохочений судовою тягатиною та клопотами, Бандіnellі задумує покинути Львів і переселитися до своїх родинних маєтків під Флоренцією. Але такі заміри лишаються планами, італієць не заспокоюється.

Набувши відрази до торгівлі шовками, Бандіnellі після 1639 року розпочинає нове для себе підприємство — готельний бізнес. Здає під готельні номери покої власної кам'яниці, не переймаючись при цьому затишком для гостей. Поруч з аристократами зупиняються у його готелі гебреї, та купці, що проїжджають через Львів.

Львів, 1852 р.

І тут не обійшлося без скандалів та інцидентів. Одним з них був фатальний для Бандіnellі випадок із воєводівною Любомирською та гебреєм Якубом Марковичем, що мешкав у сусідній кімнаті. Маркович провадив бурне життя та розмовляв надмірно голосно, тому пані Любомирська наказала вигнати його з готелю. На такі випадки, для гостей небагатих і скромних Роберто нелегально винайняв дві кам'яниці у Домініканів та Бенедектинок. Того разу міська рада у 1640 році, після викриття махінації, змусила поштаря закрити готелі.

Бажання заробити гроші змушує Бандіnellі зайнятися торгівлею книгами. Він заприятелював з краківським книгарем Михайлом Гурецьким, а після його смерті опікувався вдовою. Та книжкова торгівля і в ті часи не дає прибутків і приводить до банкруства.

Книготорговельний бізнес став останньою краплею в поневіряннях Роберто у сфері підприємництва. Він перейшов через усі найголовніші та найімовірніші способи заробляння великих грошей, але так і не спромігся знайти задоволення і спокою.

Вже наприкінці свого бурхливого життя весь свій час Роберто Бандіnellі присвячує пошті. У 1650 році розробляє великі плани формування поштової мережі, яка простягнеться за межі Польщі. Для цього виїжджає 1650 року до Відня, де укладає з віденським керівником пошти, також італійцем Серіо, якісь домовленості та контракти. Однак він не встигає зібрати плоди своїх проєктів, бо у 1651 році помирає у Відні. Ніби передчуваючи свою смерть, перед виїздом до Відня Роберто залишає у Львові заповіт, в якому все майно віддає своїй другій дружині Анні Сегніо та найстаршому синові Лоренцо. Діти Робер-

то Бандіnellі мали подібну до батька долю безрозсудних ризикантів та аферистів.

З плином часу затерлася пам'ять про скандали та афери знаменитого Роберто Бандіnellі, натомість збереглися легенда про першу пошту та кам'яниці з його іменем. Ми не знаємо, чи в усіх своїх негараздах завинив виключно сам італієць. Можемо лише позаздрити його невгамовності та життєвому оптимізму, непримиренності та підприємливості, впертості та цілеспрямованості, вірі в самого себе та в свою справу. Власне це його й відрізняло серед маси спокійних, в'ялих і заспаних львівських міщан XVII століття.

*Стаття написана на основі праці – Kurdybachka L.
Rod Bandinelich we Lwowie // Ziemia czerwienska.
Lwow, 1936 – S. 24-41*

289

дідрушицький:
вар'ят з
міністерським
портфелем
ігор кутерного

Лише перелік інтелектуальних та політичних занять цієї людини наводить на думку про непересічність його особи: археолог, драматург, історик, літератор, міністр Галичини (1906-1907 рр.), містик-спіритуаліст, парламентарій (посол до Сейму у 1876-1909 рр. та до Райхсрату у 1879-1885 рр., 1895-1909 рр.; 1900-1904, 1907-1909 рр. — віце-президент, 1904-1906 рр. — президент «Польського кола» у Відні), професор Львівського університету, публіцист, філософ.

Таким спражнім універсалом був граф Войцех Дідушицький, зазвичай званий «графом Войтком», а для друзів просто «Туньо». Окрім всього перерахованого, відзначався чудовим почуттям гумору, та ексцентричною поведінкою, які зробили його ім'я легендарним. У його душі жив вар'ят і дитина, цинік

та іроніст, котрий умів сміятись не тільки з інших, але і з самого себе.

Попри те, що «граф Войтек» з дитинства відзначався «привабливою потворністю» — поставою нагадував тичку на фасолі, а зовнішнім виглядом — занедбаного дикуна, та однак Муза цілувала його часто, і то з кількох боків.

Передовсім Муза дала йому невичерпну охоту до найдивачніших ідей і примх, якими був знаний з дитинства. У своєму родинному Єзуполі (поблизу Галича) намовив кілька ровесників до особливої екскурсії Поділлям. Парубки поїхали на віслюках, тримаючи в руках ...кістяки. Хлопи були шоковані цим макабричним походом, що нагадував середньовічну процесію чарівників. Навчаючись у Відні на студентську стипендію найняв крамницю, щоб забавлятися у такий спосіб: упродовж дня у вітрині з'являлась його голова, щоб показати роззявам язика і зникнути. Його улюбленою студентською витівкою було,

294

полтв, поч. 19 ст.

йдучи пізнім вечором у товаристві колег, дзвонити у брами до кам'яниць і втікати від обурених двірників. Казимир Хлендовскі у своїх спогадах писав, що йдучи вулицею з Войцехом Дідушицьким, ніколи не можна було чути безпечно, бо завжди існувала загроза отримати удар ззаду по капелюху, зі спробою насадити останній по ніс і вуха.

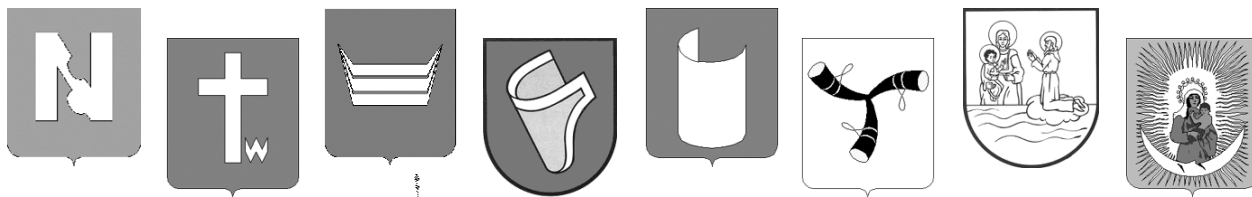
Гніватись на пана Войцеха за його вибрики було неможливо, бо одразу ж починав примирливо обціловуватись, голосно сміятись та корчити комічні гримаски. Попри все це Туньо у двадцять три роки (!) склав докторат з філософії, чудово володів новогрецькою і латиною, а також англійською, німецькою, і французькою мовами. До того ж спромігся у 1871 р. видати у видавництвах «Час» і «Край» низку гумористичних та історіософічних оповідань під титулом «Фантазії і вчені фантазії».

Розмаїття і плідність його літературної та наукової спадщини будили подив, зокрема беручи до уваги обсяг його господарських, педагогічних і політичних справ. З однаковою легкістю писав кореспонденцію, повісті, п'єси і наукові розвідки, а його буйна фантазія сягала Шекспірівського рівня, щоправда не маючи міри у трагізмі і гостросюжетності. Редактор львівського гумористичного часопису «Шутек» Захчювський помістив згадку про те, що граф Войцех написав п'єсу на 25 дій, з 50-ма вбивствами. У кожному акті когось отруювали або мордували.

Цікаво, що свій другий літературний твір граф Войтек написав на українську тематику. Це була драма «Богдан Хмельницький». 1873 року її поста-

вив театр Смуховського у Львові. Аудиторія сприйняла п'єсу «на ура»: сценічні дії неодноразово супроводжували оплески, а 25-річного автора глядачі кілька разів викликали «на біс». Проте, польська критика розцінила твір як «артистично-історичне дивацтво». «Як вважає автор, — писала Gazeta Narodowa, — Хмельницький — то підпора трону, Ярема Вишневецький — зрадник краю, а Ян Казимир — спільник Марії у бунтуванні козаків. Схожі дивацтва повинні вражати вже в книжці, а що казати, коли бачимо їх на сцені».

Величезну популярність Войцех Дідушицький здобув завдяки своїм жартам і дотепам, часто нецензурним, в яких виявляв надмір темпераменту і багатство інтелекту. Пам'ять при цьому мав нечувану. Переказував величезні фрагменти відомих класичних творів і цілі томи поезії. Добра пам'ять дозволила йому справити майстерного фігля сусідові з посольської лави під час засідань Крайового Сейму у Львові. Під час перебування в Галицькій столиці мешкав в готелі Жорж. Одного вечора почув через заставлені шафою двері монотонно повторювані слова. Виявилось, що це була систематично зазубрювана промова якогось посла, яку мав виголосити наступного дня. Пан Войцех старанно її занотував, повторив, і назавтра, прибувши до Сейму, одразу попросив у головуючого слово і виголосив дослівно підслухану промову. Присутній у сеймі сусід з готелю зі здивуванням вислухав свою власну промову, гадаючи, що ще спить і марить.

золів, замк

У 1894 р. був Дідушицький стає доцентом, і кілька років згодом — професором Львівського університету. Його лекції, а передовсім семінари, були дуже популярними серед слухачів.

А ось як представився граф Войтек студентам. «Коли я вже був дорослим гевалом, пішла зі мною мама до прем'єр-міністра Таффе і говорить: «Екселенціє! Ото мій син. Що з ним робити? Поглянув на мене Таффе. Довго дивився, а врешті каже: як на старосту, то він видається мені задурний, але професором університету може бути».

— Отак, мої кохані, — кінчив граф Войтек, — я став вашим професором».

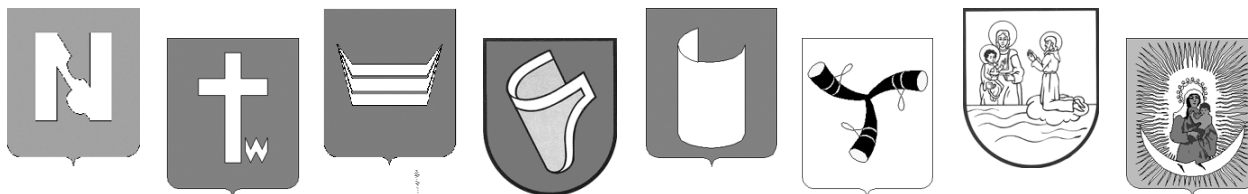
Таким був його стиль. Визнані моральні і звичаєві норми при кожній нагоді ним по сократівськи піддажувались і їх слабкі сторони нещадно висміювались. Університетські лекції трактував як відпочинок по «великій політиці». Доїжджав на них з Відня, а після лекції з гроном вибраних слухачів відбував «семінари» у каварні, або у себе в готелі. Найчастіше подібні зустрічі відбувались у каварні Шнайдера, де граф садив своїх студентів в окремій кімнатці, фундував їм всім каву з двоцентовими булочками і розпочинав філософсько-естетичний дискурс, що тривав кілька годин, і який закінчувався зазвичай греміальним відпровадженням професора до готелю Жоржа.

Не раз граф Войтек подорожував до родинного Єзуполя вагонами третього класу разом з селянами, єврейськими гандлярами, молочарками та іншими представниками галицького плебсу. Читання Платона переривав розмовами з народом, болячки якого таким чином пізнавав якнайліпше. Ось так професор,

віденський достойник і львівський естет, нанюхавшись запахів цибулі і найгіршого тютюну, наслухавшись ярмаркових звітів своїх колег по подорожі, міг з душевним спокоєм розпочинати свої медитації про платонівські ідеали.

Зовнішній вигляд професора Войтка різко контрастував з його естетичними вподобаннями, високими посадами та блискучими інтелектуальними здібностями: високий і худий блондин з непідстриженим і непричесаним волоссям, прищавим витягнутим лицем, великим носом і широкими вустами, з яких при розмові виступала рясна піна. Притому ходив наш герой у страшно занедбаному вбранні: у пом'ятих, постійно спадаючих штанах і такій же маринарці, з-під камізелки вилазила сорочка, а його місяцями нечищений капелюх міг чудово пасувати до пташиного опудала. Часто його, зрештою, губив і регулярно міняв шарфи у каварнях. Описуючи подорож до Іспанії у товаристві дружини і дочки, згадував, що еспанці всюди оглядали його з посмішкою. Очевидно, що таких оригіналів, навіть у світі, при звичаєному до дивакуватих англійців, бачили не часто.

Скільки в тому зовнішньому занедбанні було природного ігнорування прийнятих норм, а скільки свідомої гри на публіку — зараз визначити важко. Граф Войтек умів, однак, свою нехтіть до церемоніального вбрання, зокрема до двірського етикету, продемонструвати в дуже оригінальний спосіб. Коли В. Дідушицький у 1906 р. був обраний міністром до справ Галичини, одночасно іншим міністром було обрано чеського лідера Пацка. У порівнянні з маленьким круглим чехом Дідушицький виглядав

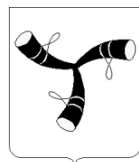
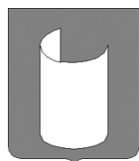
дослівно як тичка до фасолі. Після номінації потрібно було традиційно представитись цісареві. Пацак, згідно двірського етикету, з'явивсь у новому розкішному мундирі. Дідушицький вбраний по старому — у фракці. Постійно любив повторювати. «Старий граф — старий фрак, новий граф — новий фрак». Цісареві ж надав таке оправдання: «Пацак такий маленький, що міністерську уніформу може без проблем купити в іграшкій крамниці, я ж мушу шойно дати шити її до кравця». Що ж залишалось Францу-Йосифу, як не усміхнутись над порушенням іспанського ритуалу, обов'язкового при Віденському дворі...

Як політик, Дідушицький мав репутацію доброго промовця і дипломата. Його парламентські промови, переконливі, послідовні, забарвлені гумором гримли вогоріг і єднали прихильників. Сміялись з його ексцентричності, але одночасно цінували і боялись як людину незалежну, і такого, що не підлягав «орденманії». Будучи чудовим парламентарем, а також видатним міністром-політиком, Дідушицький був водночас найгіршим міністром-урядовцем: не дотримувався робочого графіку, забував і губив акти, доводячи до розпачу секретарів. Вороже налаштований супроти всілякої бюрократії, часто забував про гідність цісарсько-королівського міністра, по-давньо-

му розкидався грубуватими жартами, чинив розіграші і не дбав про представницькість.

З репрезентаційних обов'язків найохочіше приймав чужоземців у своєму рідному Єзуполі поблизу Галича, вбраний у вільний козацький стрій. Тут весело політикувалось. У 1905 р., після перемоги Японії над Росією, граф запросив до Єзуполя посла Японії в Австро-Угорщині барона Набуокі Макіно і влаштував на його честь банкет доти, доки не запротестували російські дипломати.

У міністерському кріслі граф Войцех не позбувся охоти до фіглярства і кпинів. Під час одного із засідань палати парламенту депутати споглядали дивну поведінку прем'єра Бецка, що сидів в товаристві Дідушицького та кількох інших міністрів. Прем'єр зривався з місця, блід, червонів, розпачливо оглядався довкола і знов сідав у крісло. Після засідання в кулуарах говорили про бійку між ним і міністром торгівлі

Золочів, поч. 20 ст.

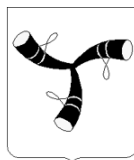
і промисловости. Коли друзі запитали Войцеха Дідушицького про причину дивної поведінки прем'єра, той, сміючись, відповів: «Я колов його шпилькою в певне місце, а він думав, що то робить міністр торгівлі і промисловости».

Під час бенкетів і урочистостей граф Войтек уславився своїми знаменитими тостами, багато з яких ставали популярними анекдотами. Лаконічністю, правда вони не відзначались, і розпочинались зазвичай якщо не від Адама і Єви, то принаймні від середніх віків. Виступаючи на бенкеті на честь відомого політика і головуючого парламенту Австро-Угорщини Францішека Смольки виголосив Войцех Дідушицький ось таку промову: «Стародавні греки вірили, що якщо Муза поцілує новонароджене дитячко у чоло, то з нього виросте мудрець, якщо в уста чи очі — знаменитий промовець чи художник. Куди Тебе, достойний Юбіляте, мусила поцілувати Муза, якщо вже стільки років засідаєш у кріслі Президента державної Ради?» У відповідь пролунав лише гомеричний сміх присутніх.

Помер граф Войтек несподівано у 1909 р. Говорили, що смерть мав легку і що напередодні перебував у стані легкої ейфорії, бо згідно його політичних прогнозів Австрія мала зайняти Конгресівку (частину

Польщі, що належала Російській імперії) і довірити йому уряд намісника. Залишив по собі добру пам'ять як «міністр-земляк», як філософ і батяр-аристократ. Залишив також тисячі віршиків та анекдотів, в яких вкладено якусь оригінальну думку, оцінено якусь ситуацію чи людину. Ніким не записані, ще довгий час становили вони перлинки галицького гумористичного фольклору, що передавалися з уст в уста.

295

львівський
«край світу»
петро та іван ражковці

Наприкінці XVIII ст., коли Львів «вийшов» за межі тісних середньовічних мурів, колишні передмістя поступово перетворились на його ділянки. На межі XIX-XX століть, під впливом практики створення передмість-садів, що зародилась в Англії, виникли райони віл та особняків. Так постали Новий Світ, Софіївка, Новий Львів, так звані Професорська та Кривчицька колонії.

Колишні вулиці передмість швидко розбудовувались. На них з'явилися багатоповерхові будинки, банківські установи, дорогі крамниці, набагато з них було прокладено лінію електричного трамвая. З плином часу з повсякденного ужитку зникали старі назви, а їм на зміну прийшли нові. Так зникла назва «Край світу» (польською Zaszwiecie).

Це ділянка землі вулицями Драгоманова та Петра Дорошенка. Пануюча тут гора, яку ми сьогодні називаємо Цитадель, була заселена ще в сиву данину. За даними Ф. Яворського, під час розкопок у першій половині XIX ст., які проводив тут археолог П. Жегота «знайдено рештки древнього поселення та поганський вівтар».

Ми сприймаємо Цитадель як одну гору, а насправді до її складу увійшли три гори: Шембека, Познанська та Каліча. Найвищою з поміж них вважається гора Шембека, попід якою сьогодні проходить вулиця Коперніка. Ще одна назва – «турецькі шанці» закріпилась за цією горою після 1672 року, коли турки збудували тут польові укріплення. У 1791-1829 роках тут мав свій маєток Станіслав Вроновскі, від якого гора успадкувала ім'я – «Гора Вроновскіх».

У зв'язку з подіями 1655 року, під час другої облоги Львова військами Б. Хмельницького, згадується гора Познанська. На ній стояла московська батарея Бутурліна, що обстрілювала місто.

Зі сторони вулиці Каліча Гора, котра веде на гору з такою ж назвою, було місце, де ще у 1450 році жили каліки та старці. Як подає І. Крип'якевич: «Пізніше постав тут шпиталь св. Лазаря, званий «лазаретом»; у 1619 році перенесено його на вулицю Коперніка».

У 1656 році на Калічій горі заклав свій «двір» Бартоломей Зіморевич. Ця постать є невід'ємною від історії Львова. Він народився 20 серпня 1597 року і при хрещенні отримав три імені: Йосип, Бартоломей, Ян, однак до кінця життя підписувався іменем Бартоломей. Його батьки Станіслав і Катерина Озімкові мали маєток при вулиці Глинянській (сьогодні вул. Личаківська) приблизно на тому місці, де зараз військовий шпиталь. За переказами, батько, за фахом муляр і каменяр, і мати, були з вірменської родини.

Дослідники його життя пишуть: «Бартоломей хотів стати монахом, але змінив свій задум і одружився з Катериною Дактинською у 1619 році. Дружина, проживши з ним 24 роки, померла. Він прожив 85 років і писав до 75-ти; зо п'ять років відпочивав, а потім знову взявся до пера». З 1620 року обіймав він різні посади при львівському магістраті, був обраний бургомістром міста та провізором шпиталю Святого Духа, відзначився хоробрістю при обороні Львова від нападників.

Для написання хроніки міста Львова – «Leopolis Triplex» («Потрійний Львів») у 1665-1672 роках, Зіморевич використав чимало документів та історичних

Львів, монастир св. Бернардинів, 1795 р.

праць, що не дійшли до нас. У літературі є відомості про те, що рукопис цієї праці зберігався в архіві міста Львова ще до кінця XVIII століття. З того часу його доля невідома. Багато хто з дослідників історії нашого міста у своїх виданнях посилається на неї, але через втрату оригіналу змушений користуватись лише копіями або більш сучасними передруками «Хроніки», та це не зменшує її джерелознавчого значення.

У 1897 році, з нагоди 300-ої річниці від дня народження Бартоломея Зіморовича, на будинку № 29 пл. Ринок було відкрито меморіальну дошку. Львівський часопис «Kurjer Lwowski» того часу повідомляє: «... місце обрано не випадково, оскільки саме на цій ділянці землі стояв ще один будинок бургомистра і історика Львова». Якщо звернутись до довідників про перейменування львівських вулиць, то знайдемо, що іменем Зіморовича з 1871 до 1941 рік називалась вулиця поруч з «Краєм Світу» – сучасна вул. Дудаєва.

Подальші відомості про власність Зіморовича на Калічій горі з'являються наприкінці XIX століття й пов'язані вони з іменем львівської поетеси Марилі Вольської, про родину якої варто розповісти докладніше.

Мариля Ванда Млодніцка (після одруження Вольська) народилась 13 березня 1873 року. Окрім матері її вихованням займались тітка Тереза Вентж і материна подруга Леоніла Савчинська-Пачовська. Як

наслідок майбутня поетеса одержала знання з історії, літератури, географії, музики, добре знала кілька мов, лише не мала хисту до математики, ніколи не була практичною, навіть після одруження всім господарством у домі та вихованням дітей займалась її мати. Однак, у їхній оселі «завжди панувала велика толерантність до чужих переконань, існував своєрідний культ мистецтва і гарячий, хоча й з різними поглядами на нього, патріотизм».

Перше кохання до Марилі прийшло у чотирнадцять років. 29 березня 1887 року у тісному, напівпорожньому і холодному залі, на концерті Ігнація Падеровського, серед нечисленних слухачів була Ванда Млодніцка (до одруження Монне) із своєю донькою Марилею. Віртуоз зачарував дівчинку своєю грою та вродою. Згодом молодий піаніст ближче познайомився з родиною Млодніцких. Зав'язались теплі, дружні стосунки, але раптом «на горизонті з'явився Арнольд Пентер», німець, син художника, що зовні був дуже схожий на Падеровського. Він оточив Марилею опікою, лише тому вона погодилась на заручини, дозволяла дарувати собі цінні подарунки, їздила з нареченим до Скольного і Закопаного, дозволяла, щоб їй поклонялись. Але незабаром прийшло прозріння. Наречений прислав проект шлюбного контракту, в якому йшлося про німецьке та протестантське виховання майбутніх нащадків. У відповідь

лагодів, поч. 19 ст.

Пентерові відіслали перстень, що був подарований їй на заручини та всі дарунки.

Найбільший хист Марія проявила до малярства і батьки спромоглись на значні для них фінансові витрати, щоб забезпечити доньці мистецьку освіту. У 1891 році вона навчалась у Мюнхені, а у 1892 виїхала до Парижа, де її вчителем був чеський художник Альфонс Муха. Та не дивлячись на хист, вона покинула малярство і подальшу свою діяльність бачила в літературі.

25 квітня 1894 року Марія Млоднічка одружилась з Вацлавом Вольскім. У цей час вона мешкала з батьками на вулиці Зіморовича №16 і шлюб брали у костелі св. Миколая.

Вацлав Вольскі – інженер-дослідник та нафтовий підприємець був сином регента, посла віденського парламенту Людвіка Вольського та Анелі Покутинської. Чоловік наприкінці XIX ст. придбав на ім'я Марилі нерухомість між вулицями Цитадельною (верхня частина сучасної вулиці Чайковського) та вулицею Калічою (сучасна Каліча Гора). Ця садиба «Край Світу» була завершена близько 1900 року і розташована на місці колишнього маєтку Бартоломея Зіморовича.

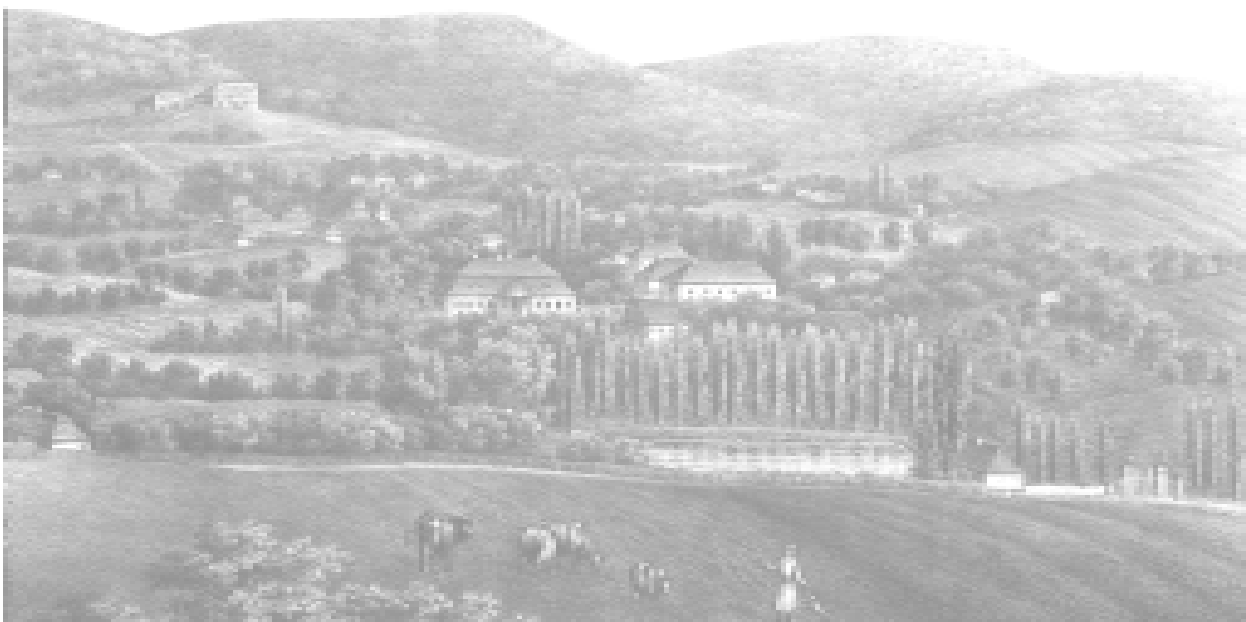
Літературний дебют Марилі Вольскої відбувся у 1901 році виданням збірки «Свято сонця». Незабаром поетеса починає використовувати псевдоніми,

збільшується кількість часописів, в яких вона друкує свої твори.

У 1903 році Марія Вольска розпочала співпрацю з Міхалом Павліковскім над листуванням її матері (Ванди Монне) з Артуром Гротгером. І згодом товариські стосунки переросли у родинні, так як Павліковскі одружився з донькою Вольскої – Анелею. Результатом творчої співпраці Марилі Вольскої та Міхала Павліковського стало двотомне видання «Артур і Ванда», в якому зібрана «історія кохання в листах» Ванди Монне та Артура Гротгера.

Мати поетеси – Ванда Монне, народилась у 1850 році й була донькою Корделії Вентж цу Нідерляндштайн (Кароліни Монне) та нащадка французьких емігрантів Карла Монне де ля Тур (сина Йосипа та Терези Репчанки). За споминами сучасників, Ванда була чарівної вроди, з хистом до музики, автором багатьох книжок для дітей і перекладів Г.Х. Андерсена, К. Гамсуна, О. Дюма та ін.

Перш ніж стати дружиною Карла Млодніцкого вона була нареченою художника Артура Гротгера, з яким познайомилась у 1865 році. Романтичне захоплення, що виникло поміж них, не мало щасливого завершення через смерть нареченого у грудні

1867 року. Про те, наскільки сильними були почуття Ванди до Артура, можна судити за таким фактом: тіло нареченого було перевезене з Парижа для поховання у Львові за кошти, що вдалось зібрати Ванді після продажу посагу і частини власних речей.

На спомин про це велике кохання у Єзуїтському городі (сьогодні парк ім. І.Франка) було посаджено дуб який називали «Дубом закоханих». Ось як про це дерево писав у своїй книзі «Lwow stary i wczorajszy», виданій у 1910 році, Ф. Яворскі: «Мало хто чув про цю пам'ятку, хоча багато люду проходить поруч з сорокалітнім деревом, на якому є шмат бляхи з написом «Дуб Артура Гроттгера». Якщо йти бічною алеєю від вул. Міцкевича можна бачити навпроти будинку №22, поруч з лавкою, на газоні ліворуч, ідучи від міста, стоїть дуб, досить дивний і занедбаний».

Посаджений у вазонку рукою Артура він мав символізувати вічність кохання та щастя. Дуб, подарований Гроттгером нареченій, згодом став сумною пам'яткою бажань, яким не судилось сповнитись. І коли дереву стало затісно у вазонку, дуб став власністю міста, яке звеліло посадити його в Єзуїтському городі і опікуватись ним. Багато закоханих приходили колись до цього дуба, щоб доторкнувшись до нього, вберегти своє кохання.

Карл Млодніцкі, колега й товариш А. Гроттгера через чотири роки після смерті митця одружився з Вандою Монне і їх дім на «Краю світу» став немов би музеєм пам'яті Гроттгера. У родині зберігався альбом, який був «вівтарем» у їхній квартирі, у ньому були роботи Артура Гроттгера й небагатьом дозволялось зазирнути у цю «сумну, важку, оправлену залізом чорну книгу», що була святиною у домі.

колтів, поч. 19 ст.

Через всі лихоліття Першої світової війни і до самої смерті Марія Вольска залишилась вірною пам'яті матері й Артура. Не дивлячись на жодні матеріальні спокуси, вона зуміла зберегти все що було пов'язане з їхніми іменами. Бажаючи залишити все непорушним подарувала доньці Анелі те, що було пов'язане з мистецтвом, а зятю – М. Павліковському, всі архівні матеріали.

Будинок на колишній вулиці Цитаделі, а нині вул. Чайковського, 37, звідки відкривається чудовий краєвид на місто, зберігся донині. І ніби продовжуючи традицію, сюди, на «Край світу», приходять багато львів'ян і гостей нашого міста, яких гостинно зустрічає кафе «Купол». Це чи не єдина у Львові каварня, яка відтворює «дух» старих львівських салонів.

301

Листи до
директора

петро
та
іван
раджовці

Ніхто не зобов'язаний бути великою людиною. Цілком достатньо, якщо ти просто людина.
Альбер Камю

Упродовж віків листування залишалось єдиним засобом спілкування на відстані. Саме тому епістолярний жанр є своєрідною «машиною часу», яка дає можливість прочитати думки минулих поколінь.

Цілком окрему групу становлять листи військовиків. Навіть сьогодні, за наявності більш потужних засобів зв'язку, ця категорія тримає першість у листуванні. Поряд зі службовою, у всіх арміях світу завжди існувала ще й приватна кореспонденція. Вже у роки Першої світової війни «Червоний Хрест» запровадив спеціальні безкоштовні поштівки для військових. Окремо були розроблені поштові картки для військовополонених, відправляти які можна було без конверта, а заповнювати їх дозволялось лише німецькою, французькою або російською мовою. Сьогодні цікаво поглянути на приватні листи львів'ян початку ХХ століття, хоча, які вони приватні, якщо написані у полі, у окопі, чи з полону...

«... Живу споминами пов'язаними зі шкільною лавою і маривами з минулого. Після мого останнього перебування у Львові й у пана Радця, не минуло й місяця як доля піднесла мені таку несподіванку, про яку ніколи не міг навіть подумати: був взятий у російський полон ...» – Так пише колишній учень Ф. Сава у листі від 20 березня 1917 року, директору львівської Цісарсько-Королівської другої вищої державної гімназії (Kaiser-Koenig II Oberstaatsgymnazium) Фердинанду Бостелю.

Ф. Бостель (1860-1935) – цікава особистість в історії Львова кінця ХІХ початку ХХ століття. Він займався збиранням бібліографічних матеріалів, зокрема до історії фортифікаційних споруд, костелів та монастирів. Підготував до друку матеріали до історії Другої львівської гімназії, бібліографічні довідки про її вчителів та вихованців за 1850-ті – 1920-ті роки, серед яких згадуються Я. Головацький, О. Огоновський, В. Щурат. Його зацікавлення історією навчального закладу, що виник у 1818 році, не випадкове, адже сам Ф. Бостель у 1871-1878 роках навчався у ньому, з 1887 до 1893 року викладав у його стінах

тернопіль, поч. 20 ст.

історію та географію, а з 1907 по 1924 роки — обіймав посаду директора. Певно він був непоганим учителем і директором, оскільки значну частину його приватної кореспонденції складають листи з фронту й з полону мобілізованих до армії вчителів та колишніх учнів гімназії, долею яких спеціально цікавився Бостель. Сьогодні ці листи зберігаються в архівних фондах відділу рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України.

... Після багатьох пригод і незгод потрапив у Крим, і тут перебуваю до цього часу. Сколесив з місця на місце ціле південне побережжя. Останній раз працював робітником при будівництві дороги...

Живу серед татар, вивчив їх мову, докладно пізнав їх звичай і життя. Веду щоденник, й у вільний час вивчаю мови...

*Военнопленному гр-ну Ф.Ф. Сава
Крым — Таврической губернии
гор. Алушта, дер. Демереджи
партия военнопленных*

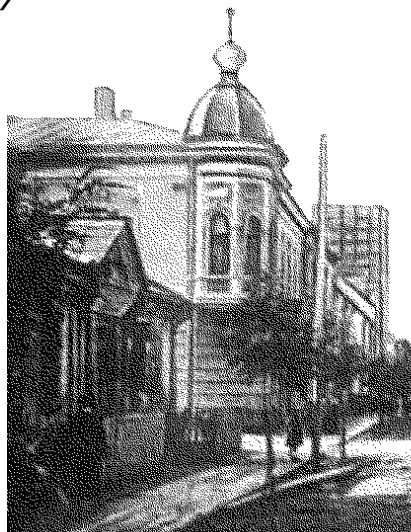

Доволі цікавим є лист від 6 вересня 1917 року з італійського фронту. Не дивлячись на те, що написаний на передовій, він цілком побутового змісту. Батько, навіть одягнувши однострій, залишається батьком, тому звертається до директора гімназії з проханням «прилаштувати сина п'ятикласника у своєму закладі».

Не раз траплялось, що поруч з батьками воювали їхні діти. У 17 років, коли його однолітки сиділи за партами, Карл Магер уже воював. У своєму листі від 3 червня 1918 року, надісланому до однокласників сьомого класу, він описує свої військові пригоди, та радить добре вчитись.

Траплялося і таке, що однокласники ставали по різні боки

тернопіль, поч. 20 ст.

окопів, не маючи жодних особистих претензій один до одного, а у хвилини затишшя писали листи:

Шановний пане Радцю!

Шлю з фронту побажання веселих свят і веселого Нового Року. — Мені тут наразі добре, бо взаємний спокій, радію зимі.

Лежимо обозом у лісі в мазанках, під колодами, вкритими землею. Так мусіли мешкати перші пустельники на Тибеті, лише замість побожніх псалмів тут доволі часто гримить артилерія й підспівують карабінними псалмами. Дотепер мало роботи з пораненими, в основному канцелярська, тобто списування мертвих. Утримування відмінне. І вояк і офіцер дуже задоволені життям. Крім того, не відчуваємо львівської дорожечі. Бажаю всього хорошого.

17.12.1915 р.

Хорунжий Т. Олійничук

Військові дороги, як і дороги життя, — непередбачувані. Так у лютому 1917 року колишній учень Бостеля Т. Балабан «... зустрівся з паном Гауснером і задали давні часи, що нахлинули в споминах...» Лист писано «в полі» і під ним близько десятка підписів колишніх учнів та викладачів Другої гімназії.

Доволі часто цікавим є не лише зміст листів, а й на чому вони написані. Наприклад, лист Горчинського, надісланий з Замостя 29 вересня 1916 року, написаний на поштівці з зображенням Українського легіону взимку у Карпатах. Також листи писались

на спеціальних бланках, аркушах паперу складених у вигляді конверту, та просто на фотокартках.

Неодноразово у листах надісланих Ф. Бостелю від колишніх його учнів і колег згадується ім'я Амврозія Яновського (1810-1884) — доктора філософії, педагога й громадського діяча, директора Другої гімназії в роки навчання Бостеля, інспектора середніх шкіл в Галичині, свого часу єдиного українця-посла галицького сейму в віденську державну думу, голову Галицько-Руської Матиці й руського педагогічного товариства, члена й другого сеньйора Ставропігійського інституту, а з 1862 року голову комісії по укладанню українських підручників для гімназій. Серед документів, зібраних Ф. Бостелем, збереглися три фотографії А. Яновського різних років, а також фото його могили у Римі.

Загалом документальна спадщина Фердинанда Бостеля є неоціненим скарбом для вивчення історії львівського шкільництва XIX початку XX століття й зокрема Другої гімназії, що колись буда на вулиці Підвальної, 2, де нині Львівська середня школа №8.

305

Ф. Бостель готував матеріали до сторічного ювілею цього навчального закладу і очолював ювілейний комітет. Планувалось видати «Історію Цісарсько-Королівської Львівської другої вищої гімназії». На заваді стало воєнне лихоліття, й тому святкування відбулось у 1930 році. У тому ж році була видана перша частина «Пам'ятної книги Другої гімназії», до якої увійшли праці колишніх викладачів і учнів. Друга частина мала бути цілком присвячена історії навчального закладу. Та з невідомих нам причин ні у 1931 році, як планувалось, ні в подальші роки вона так і не була видана.

До історії Другої гімназії причетний також відомий письменник-фантаст Станіслав Лем, який у своїй книзі «Високий Замок» згадує роки, проведені у цих стінах.

«... Я вступив до першого класу старої гімназії, здається в 1931 році й прикрасив комір, який захищався на гачок, одною срібною смужкою, до якої з часом належало приєднатись наступним, а в п'ятому класі срібло повинно було поступитись золоту...»

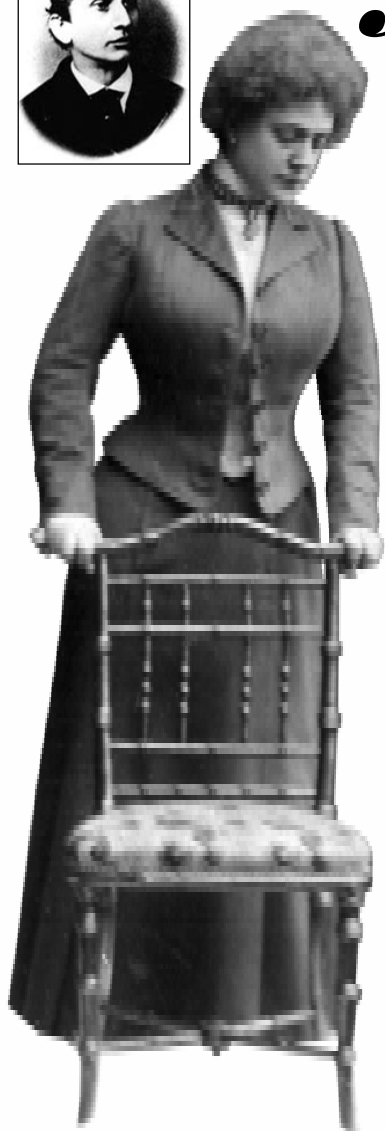
Лише повертаючись у гімназію, ми помічали, наскільки мале шкільне подвір'я – витоптаний дощенту горизонтальний майданчик, котрий врізався в схил Валів ...»

Вивчення історії школи продовжується й сьогодні. На жаль, не вдалось віднайти значну частину документів після 1944 року. Великою допомогою є листи та особисті архіви колишніх учнів та вчителів школи. На їх підставі вдалось встановити, що до 1954 року це був заклад, де навчались лише юнаки, і у повоєнні роки школа мала славу «бандитської», оскільки тут навчались вихованці інтернатів та виправних закладів. Дівчата йшли сюди з деяким острахом. Однак, сьогодні відомо ряд подружніх пар, які, познайомившись у ті роки, і до сьогодні живуть разом.

на смерть
леопольда
фон
захер-
мазоха

9-го березня 1895 р. помер Леопольд фон Захер-Мазох. Про померлих завжди говорять або добре, або ніяк. Виняток складають лише особистості, творіння яких переживають своїх авторів.

Такою непересічною особистістю, безперечно, є Леопольд Франциск Йоган Фердинанд Марія Еквес фон Захер-Мазох, Ріттер фон Кроненталь. Він мав сміливість висловлювати свої потаємні думки вголос та викладати їх на папері. А це не завжди схвалюється оточуючими.

З плином часу його творчість не втратила актуальності. Сучасники письменника при оцінці його творів притримувались зазвичай, діаметрально протилежних точок зору: від цілковитого несприйняття, до неймовірного захоплення. А щоб ліпше зрозуміти ставлення сучасників до Захер-Мазоха, ми пропонуємо звернутися до публікацій у пресі більш як столітньої давності, що зберігаються у фондах ЛНБ ім. В. Стефаніка НАН України.

Газета «Дело» – Санкт-Петербург, №10, 1876

... Йому [Захер-Мазоху] було шістнадцять років коли один з його професорів порадив йому випробувати свої сили у літературі, але Захер-Мазох не прислухався до поради. У цей час успіх у аматорському театрі запаморочив йому голову; він грав усе – Шекспіра, Шіллера, Гьоте, Скріба, Кацєбу й мріяв стати знаменитим актором. Згодом йому заблаглося військової служби, але, на його щастя, захопився спочатку математикою, потім хемією, й забув про свої наміри. Після декількох бурхливих років університетського життя, за його словами: «коли він пив багато пива й мав декілька дуелей» – у двадцять років, маючи степінь доктора, вже працював у віденських

архівах. Незабаром він одержав катедру у Грацькому університеті.

Він старанно читав лекції, коли чиста випадковість вказала на його справжнє покликання. На вечері у однієї розумної, літньої жінки, він захопив слухачів своєю розповіддю про збурення 1846 року. На цей раз Захер-Мазох прислухався до поради, взявся за роботу й досить швидко написав свій перший літературний твір – «Граф Донський». [У першому анонімному виданні 1858 р. цей твір називався «Одна Галицька історія».] Автор присвятив його своїм землякам...

Перші повісті Захер-Мазоха, написані до франко-прусської війни [1870-1871 рр.], критика зустріла спокійно; останні ж, написані після її закінчення, викликали пристрасне обговорення.

Одні німецькі критики, під впливом ображеного вузького патріотизму, оголосили, що твори Захер-Мазоха шкідливі, аморальні, що він небезпечна та неблагонадійна людина. Інші навпаки – поставились до нього з ентузіазмом.

Готшальд порівнював «Заповіт Каїна» (галицькі оповідання) за силою та значенням з «Божественною комедією» Данте; деякі критики порівнювали скептицизм Захер-Мазоха зі скептецизмом Байрона.

1866 р. – війна. Після поразки під Садовою він засновує газету, опозиційну Пруссії, й бере на себе роль захисника Галицької Руської партії, яка урочисто вручила йому захист своєї справи...

Львів, монастир св. Бернардинів, 1795 р.

«Gazeta Lwowska» – Львів, 5 липня 1873

Недавно в книжковій торгівлі з'явилась брошура п. Захер-Мазоха під назвою *Über den Werth der Kritik* [Про вартість критики]. На ниві літературного самохвальства, яке останнім часом є досить поширене, ця брошура є цікавим явищем. Пан Захер-Мазох нападає на критиків, які посміли коли-небудь видати неприхильні відгуки про його твори, проте, знову без пам'яті вихваляє самого себе, піднімаючи своє зазнайство до такого рівня, що рахує, скільки дівочих сердець розбурхав своїм незаангажованим пером. Пан Захер-Мазох називає себе «німецько-польським автором» (*deutsch-polnischer Schriftsteller*), а подекуди знов «Малоросом», аргументуючи це тим, що народився в Галичині, де його батько був високим урядовим службовцем, і що сюжети до своїх творів звик найчастіше брати з відносин нашого краю. Отже, п. Захер-Мазох в захопленні своїм власним талантом зайшов так далеко, що про свою новеллу, яка вийшла під назвою

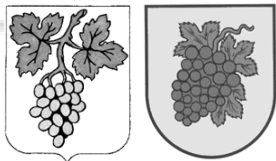

«Дон Жуан з Коломиї» (*Don Juan von Kolomea*) пише так: «...ця його праця справила таку сенсацію, якої після Werthers [Страждання юного Вертера] Гете у Німеччині не зазнав ні один твір белетристики!!»

Мали ми можливість читати це оповіданнячко, яке під літературним поглядом є цілком прийнятне, а як картина галицького життя своєму авторові не дає свідчень знання нашого краю. Навпроти, автор цілком фальшиво представляє наше суспільство і змальовує типи, яких у нас ніколи не було...

«Галичанин» – Львів, 14 березня 1895

Виріши у Львові, покійний [Захер-Мазох] добре придивився до галицького життя та польсько-руських відносин, й представив їх у численних романах та оповіданнях, проте, доволі фантастичних але пронизаних рідкісним теплом до руського народу та руського духовенства. Руський священник виведений у Захер-Мазоха сільським патріархом, захисником та вчителем народу, а руська попадя – словянською амазонкою. Його романи: «Дон Жуан із Коломиї», «Заповіт Каїна», мають високу вартість. З повістей Захер-Мазоха німецькі читачі, ліпше ніж з політичних статей, могли познайомитись з галицькими відносинами.

Виллики, поч. 19 ст.

«Gazeta Lwowska» – Львів, 5 жовтня 1874

...Рідкісний це випадок, щоб німецький або французький письменник, обравши собі за тему наш край і наше суспільство, змалював правдиво і яскраво, не допустившись у своїй праці грубих або подекуди фальшивих чи кумедних помилок...

В найновішші часи дочекалась Галичина такого непроханого Гомера, який спеціально обрав собі її за тему до своїх повістей, а сам себе називає Галицьким Малоросом, лише її життю присвячує своє натхнення і свої твори. Тим автором є п. Захер-Мазох, німецький літератор, який доки писав німецькою, був мало знаний, лише зараз, взятий під опіку «Revue des deux mondes» [Журнал двох світів], регулярно у цьому часописі перекладуваний, ошасливує цілу Європу картинами нашого краю, а край наш – дешиця спільноти цілої Європи...

«Gazeta Lwowska» – Львів, 16 липня 1877

Пан Захер-Мазох ще є у моді у французів, а його recits de mœurs [світські оповідання] з Галичини, знаходять гостинне місце в найкращих парижських часописах, що є лише новим доказом, як сильно впав

смак на батьківщині Бальзака і Жорж Санд. «Revue des deux mondes» від недавна не обдаровує своїх читачів ні Мазохом ні Франсом, але зате «Journal des Debats» [Газета дебатів] почав друкувати нові «галицькі байки» пана Захер-Мазоха з життя карпатських гуцулів під назвою «Magasse, le Watacheko» в перекладі панни Стребінгер. На тих самих місцях де панували Джульєт Джанін, Дюма, Золя, Жорж Санд, захоплюючи читачів своєю шляхетною прозою і колоритними сюжетами, фігурують тепер інтерпретації пана Захера, який представляє суспільству тип польської галицької дами ... в неодмінній «кацавейці».

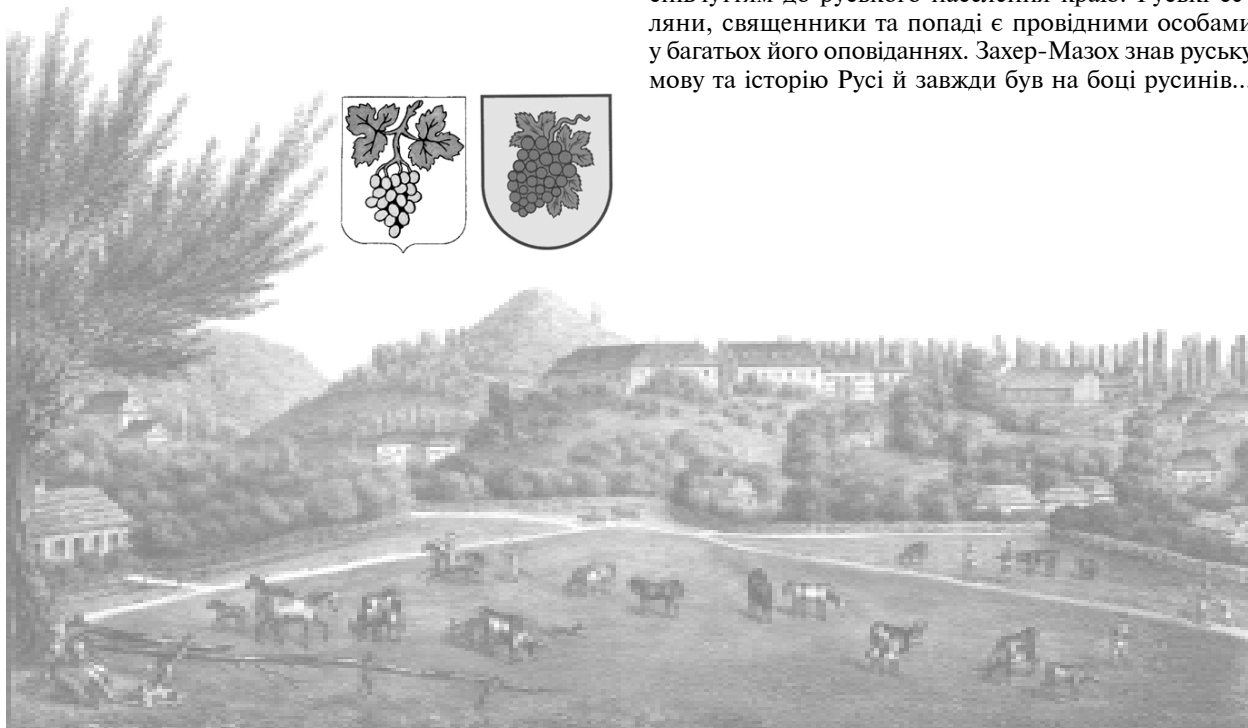
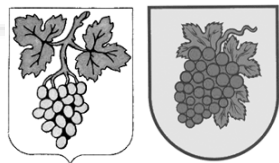
311

Бесіда – Львів, №5;6, 1895

... Захер-Мазох народився у 1835 році [дата народження помилкова, справжня – 27 січня 1836 р.] у Львові. Його батько був директор місцевої поліції. Тут, у Львові, письменник провів свою молодість й мав нагоду придивитись до життя галицького люду та русько-польських стосунків, які згодом стали темами для багатьох його романів...

Розповіді Захер-Мазоха відзначаються фантазією й читаються з великим інтересом. У всіх своїх творах, на галицьку тему, Захер-Мазох ставився з сердечним співчуттям до руського населення краю. Руські селяни, священники та попаді є провідними особами у багатьох його оповіданнях. Захер-Мазох знав руську мову та історію Русі й завжди був на боці русинів...

«Галичанин» – Львів, 24 лютого (10 березня) 1895

Захер-Мазох, відомий німецький письменник, захворів на розумовий розлад. Його батько був свого часу директором поліції у Львові, а саме в сорокових роках, коли серед поляків було помітним «бродіння умів»...

... не шкодували йому [Захер-Мазоху] лайки шовіністичні польські часописи, хоча у німецькій літературі набув він собі видного становища.

«Галичанин» – Львів, 28 лютого (12 березня) 1895

У своїм маєтку в Ліндгайм упокоївся відомий німецький письменник Леопольд Захер-Мазох, про розумовий розлад якого повідомляли ми наднях. Його тіло буде спалене, бо таким було побажання покійного у заповіті.

Зоря – Львів, 15 (27) березня 1895

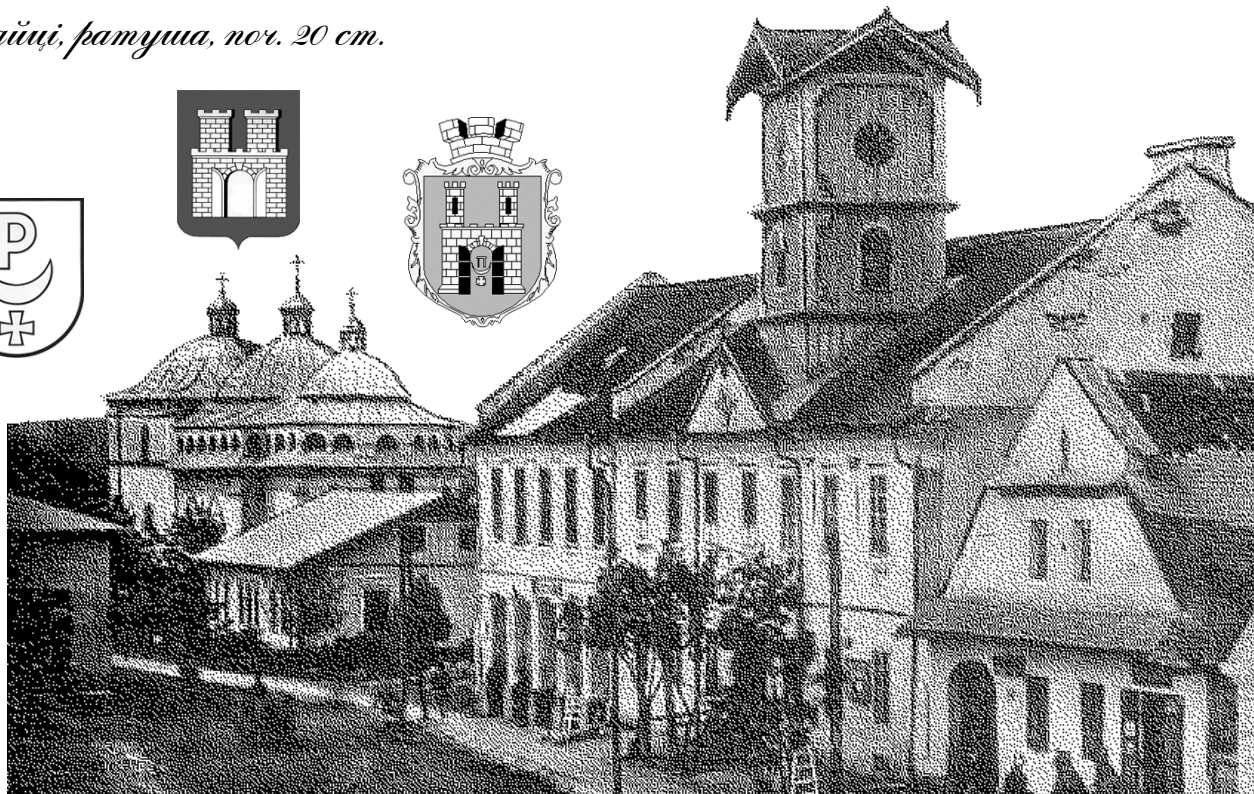
... Ледви кому не знане в нас ім'я небожа Захер-Мазоха, котрий в своїх німецьких повістях малював карикатурно-фантастичними красками образи з жит-

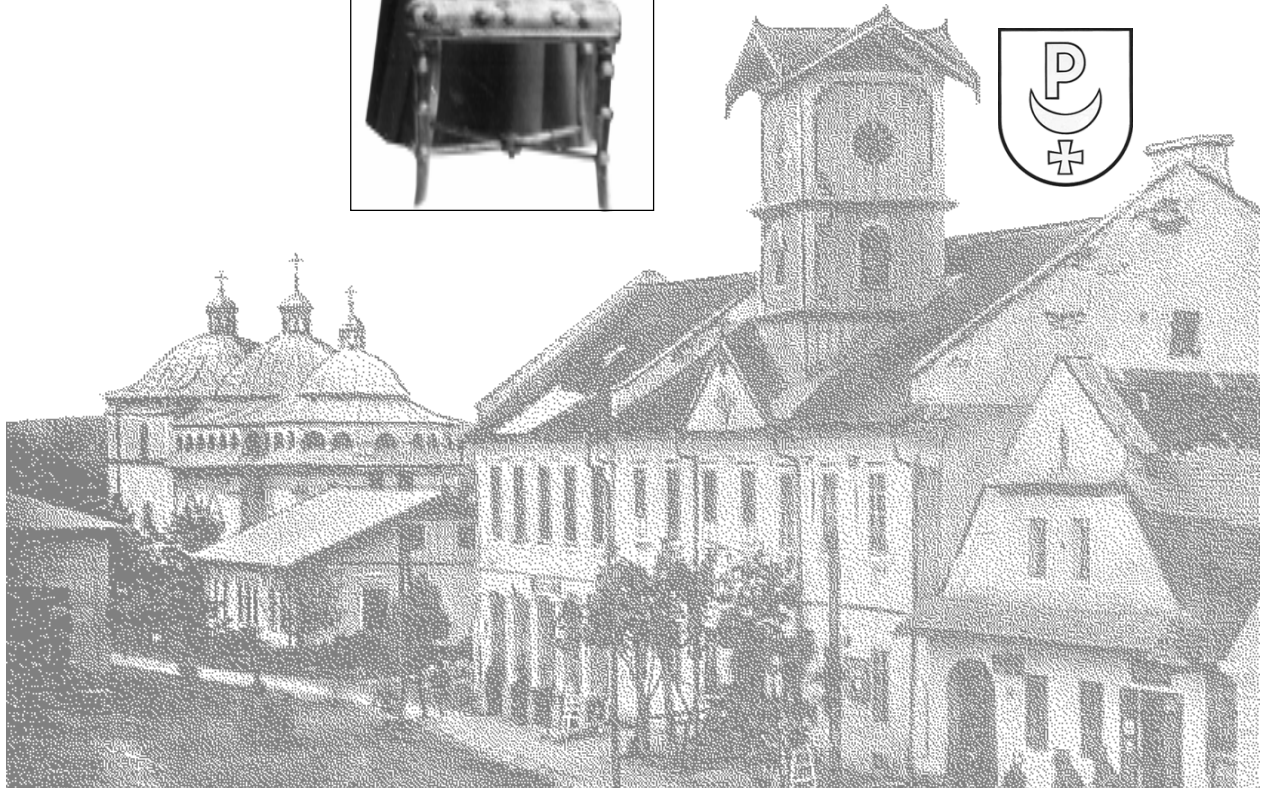
тя галицької інтелігенції, називаючи Галичину «Halb-Asien» [Напів-Азія]. Здавало б ся, вже тої одної назви досить для харектиристики його відносин до описуваного краю. І справді, Захер-Мазох ворожо відноситься до галичан і виражається про них в своїх повістях згїрдливо, лише не про всіх, а майже виключно про поляків. Симпатії його були майже все по стороні галицьких русинів, та се ледви чи всі вони знають. Я бачу тут іронію судьби, котра зробивши ім'я писателя популярним, а радше звістним серед нашої інтелігенції, не встромила їй в руки його творів.

У житті Захер-Мазоха було чимало парадоксального. Але, найдивовижнішим у долі цього літератора є те, що його ім'я до сьогодні відоме цілому світу не завдяки літературним обсерваторам, а з подачі основоположника сексопатології Р. Крафт-Ебінга, який використав ім'я літератора для означення психічного розладу. І як стверджують дослідники, цей факт обурич «батька мазохізму».

Підготували і переклали П. та І. Радковці

підгайці, ратуша, поч. 20 ст.

станислав
ігор кутерного
скарбек:
авантюрист
і меценат

Засновником театру у Львові (тепер — будинок театру ім. Марії Заньковецької) був відомий землевласник і меценат Станіслав Скарбек. Найдивніші викрутаси долі відчула на собі ця непересічна людина, яку вважали протектором львівської Мельпомени, а також сиріт та убогих.

Станіслав Скарбек народився 20 листопада 1780 р. у селі Обертин біля Коломиї. Батько його — Ян Скарбек — із графського роду гербу Абданк, мати Тереза — з родини графів Бельських. У ранньому дитинстві Станіслав осиротів. Після пологів померла мати, а через 4 роки — батько. Він виховувався разом зі старшим братом Ігнацієм у домі тітки — графині Жевускої, енергійної жінки, яка сама управляла величезним маєтком. До 1800 р. Станіслав навчався у Львові.

Після смерті тітки у 1802 Станіслав з посеред великої родової спадщини дістав ще й маєток Бжоздовці. Але багатому молодому землевласнику нудно було в провінції, тож залишає родове гніздо і їде до Відня, де провадить активне товариське життя. У австрійській столиці він вперше захоплюється театром, любов до якого збереже назавжди. Віденський брук і театральні підмостки поглинуть врешті не

тільки його юні роки, але й чисельні маєтки, що один за одним продавались і йшли на оплату Dolce Vita.

До 1809 р. зі всіх успадкованих земель у володінні молодого Скарбка залишається тільки Рожнятівщина (містечко з 14 селами) і борги по вуха. Коли фінансова катастрофа нависла зі всією очевидністю, граф усамітнюється у Нусдорфі під Віднем, де мав палац, звідки спогадами обіймає утрачену фортуна і обдумує, як врятувати останнє. Важко передбачити, як би все скінчилося, якби не несподіваний подарунок долі: надходить лист від Верлегера, довіреного жида з Рожнятова, в якому той інформує, що відкрив багаті поклади залізної руди і просить дозволу на їх видобування. Потопаючий граф схопився б і за очеретину. Зворотню ж поштою відсилає жидові скромну суму грошей та необмежені повноваження. Жид спроваджує гірників, будує печі, знаходить збут і грошенята пливуть струмками, до ще донедавна порожньої каси. З відновленим достатком повертається і шляхетська фантазія. Навчений, однак, гірким досвідом, Скарбек стає дещо ошадливішим і врешті міняє австрійську столицю на менш дорогий, але не менш веселий Львів з його бурхливим товариським життям.

315

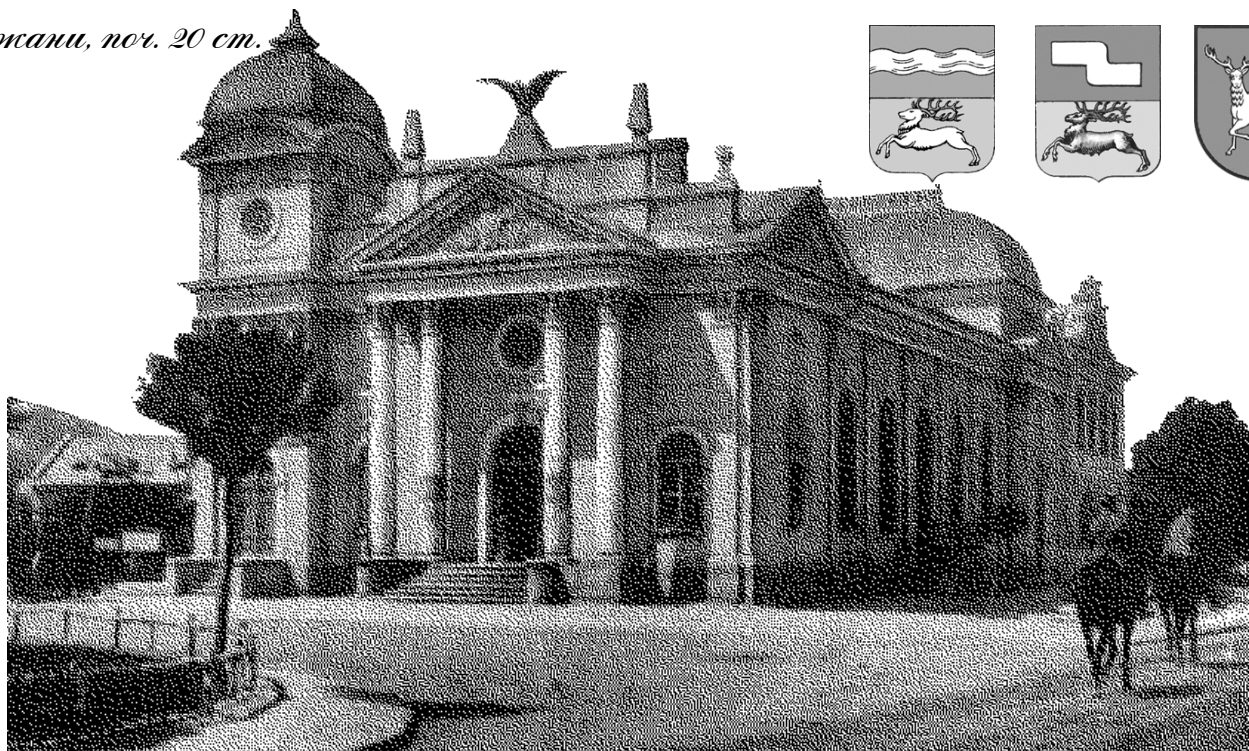
деперману, рунор, нор. 20 см.

У 1814 р. Скарбек знайомиться із Софією Яблоновською – п'ятнадцятирічною надзвичайно вродливою панянкою, і закохується нестямно. Конкурентів – тьма, різниця у віці – суттєва (Станіславу тоді йшов вже 35-й), але володіючи принадами великосвітського блиску і наполегливістю він таки домагається свого, а легковажність 15-річного дівчатка полегшила справу.

Зіграла свою роль і магнатська безшабашність графа. Шляхта дає складковий бал для неаполітанської королеви Кароліни, яка, рятуючись від політичних переслідувань, певний час бавить у Львові. Номінальний господар балу – Скарбек. Вже саме приготування стало неабиякою товариською подією. Королева прибула. Десятки пар стають до першого полонезу – оркестр завзято мовчить. Скарбек, який має відкрити бал, десь пропав. Горда королева хмурить брови. Усі присутні ніяковіють. Аж ось входить Скарбек і подає руку ... Софії Яблоновській, труби і барабани гримлять на її честь. А королева... а королева з посмішкою пускається в танок. Вона, що сама високо цінувала красу, вибачила прокол в етикеті й виявила істинно королівську великодушність.

Наскільки сорокалітній чоловік може бути добрим для молоденької дружини, настільки був таким Скарбек. Кожне її бажання відгадував і сповнював, а вона навзаєм за таку запопадливість повинна була толерувати і його хворобливе прагнення до збільшення маєтку, потребу руху і змін. Жага багатства штовхала його до найдивніших ідей і шляхів їх втілення. Він орендує пропінання спирту в кількох місцях нараз, розпочинає будувати кількадесят кілометрів дороги, сорока возами по три воли возить до Львова паливо, накупляє масу маєтків і добровільно входить у борги. От тоді і коштовності Софії, а часом карети і навіть кухонне срібло йшли в заставу, тоді сам у спорожнілому домі розважав і заспокоював свою красуню-дружину, а часом лягав у ліжко і тиждень лежав лицем до стіни, бувало раптово знаходив якийсь спосіб виходу зі скрути, платив борги, викупляв застави, приймав гостей, давав обіди і вечері. Виходячи з дому, руками набивав капелюх пачками зім'ятих банкнотів і повертався обвішаний всім, що знаходив для дружини по складах і крамницях. Цілими сувоями замовляв тканини, кілограмами –

Бережани, поч. 20 ст.

біжутерію з Відня, а засипавши тим свою пташку, знову пускався карколомом за мамоною.

Одного разу, без гроша в кишені, позичивши гроші у тітчиного брата генерала Каліновського купце Дроговизький ключ сіл і зобов'язується збудувати в ньому за рік стайні для скакових коней – найбільші у Східній Галичині. Триста мулярів працювало без перерви, стайні росли пропорційно з боргами. Хтозна, чи ця ідея не довела б його до повного краху, якби не приїзд до Львова цісаря Франца Йосифа. Маючи титул камердинера і номінально перебуваючи на службі Його Цісарської Величності, Скарбек впрошує собі аудієнцію, на котру прибуває у повному парадному мундурі і при шпазі. Він, котрий ніколи в сідлі не їздив, скаче риссю кільканадцять кілометрів коло дверей цісарської карети, розважаючи добродушного цісаря купою віденських анекдотів, які подає з віденським завзяттям і акцентом, а під тим соусом, немов між иншим, згадує і про свої господарські «звитяги» і немилосердних кредиторів. Зачарував тоді Скарбек цісаря, що той не тільки казав розкласти оплату боргів на багаторічний термін, але й особисто

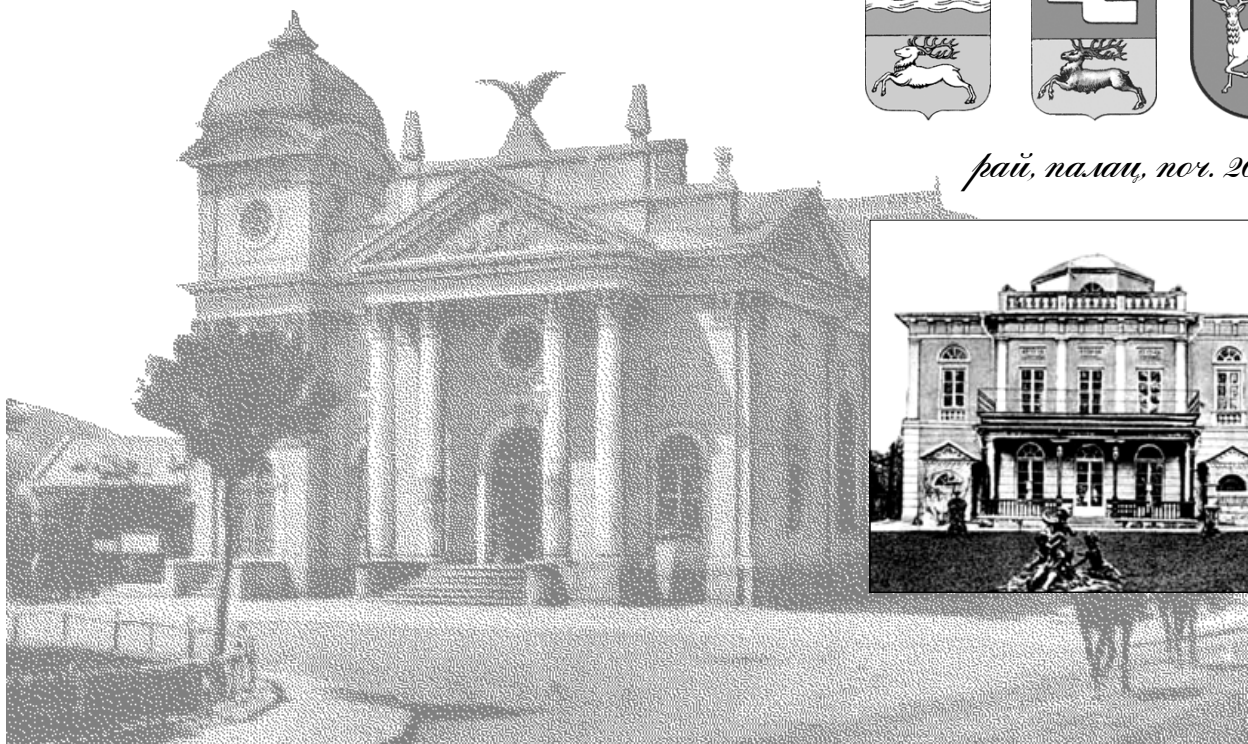
асигнував чималу суму на закінчення будівлі. Фортуна вже вкотре посміхнулася графу-авантюристу. Вже вкотре на порозі повного банкрутства.

Якщо у стосунках з фортуною Скарбка таки вдавалося не програти, то у подружжі його чекало фіаско. При всій терпеливості дружина колись мала сказати «ні». Так і сталося. Процес розлучення тривав 11 років. Софія згодом виходить за відомого польського поета, драматурга Олександра Фредро.

Судовий процес, фінансові труднощі, хвороба, через яку потрібно було лікувати за кордоном, врешті розорили Скарбка. Звертався за допомогою до свого брата Ігнація, але той відмовив і Станіслав пориває з братом, який, до речі, був власником Бурштина. Згодом до Скарбка повертається здоров'я, і з властивою йому великою енергією він береться до праці: засіває поля, будує в Дроговижі гуральню, бровар, розводить худобу, торгує м'ясом за низькими цінами...

У 1833 р. Скарбек приступає до реалізації найграндіознішого плану, якому присвячує решту свого життя і який зробить його ім'я легендарним. Він вирішує збудувати театр. З цієї пропозицією у 1833 р.

347

рай, палац, поч. 20 ст.

він звертається до губернатора Галичини Фердинанда Д'Есте. Через два тижні Скарбек отримує привілей з Відня, а згодом підписує угоду з львівською гміною, яка дозволяла розпочати будівництво. Місцем забудови обрали частину площі Каструм, що утворилась наприкінці XVIII ст. після того, як розібрали Низький замок. Цікаво, що це місце, ще в 1783 р. цісар Йосиф II віддав під побудову театру, проте упродовж півстоліття не знайшлось охочих скористатись з монаршої ласки.

До роботи над проектом Скарбек залучає відомих архітекторів Людвіга Піхля та Йогана Зальцмана. Проектантів Скарбек відсилає до Франції, Бельгії Голландії для ознайомлення з кращими видовищними спорудами, а сам фундатор відвідує видатні столічні театри.

Будова театру стала значною подією у місті і привертала неабияку увагу. З маєтків Скарбка цілодобово численними фірами звозили будівельні матеріали: дерево, цеглу, каміння, пісок, вапно... Враховуючи близькість Полтви і заболоченість теренів, у землю було вбито 16 тис. дубових палей. Ім'я Скарбка стає відомим усім. Зранку до вечора він сам на будові. Наглядає, контролює, сам виплачує робітникам, навіть цвяхи видає власноруч. Часом його ощадність межувала зі скарністю, що стало об'єктом багатьох насмішок і пліток.

Будівництво театру завершили у січні 1842 р. Враження від нього перевершили всі сподівання. На той час це була найбільша театральна споруда в Європі за площею забудови і третя найбільша за кількістю глядачів. Зала мала п'ять ярусів і був розрахований на 1460 місць. Ця класицистична споруда стала правдивою окрасою міста, але на жаль не збереглась у первісному вигляді. Її називали свяतिною муз, що мала прославити Львів.

Театр відкрили німецькою драмою «Сенс життя». Наступного дня ставили «Шлюби паняньські» Александра Фредри. Того самого Фредри, до якого пішла від Скарбка дружина – красуня Софія. Але Скарбек не був злопам'ятним, а до того ж дуже любив театр і був не лише його фундатором, але й директором аж до самої смерті.

Той, хто ціле життя прагнув збагачення, на схилі літ вмів бути щедрим і знайшов розраду у добродійстві. Підтримуючи дружні зв'язки з родиною колишньої дружини, Скарбек часто гостював у колишньої тещі і як давніше називав її мамою. Людвик Яблоновські у своїх спогадах згадував випадок, коли після чергового візиту Скарбка одна зі служниць забігла заплаканою до кімнати і поспіхом

нігайці, ратуша, поч. 20 ст.

вручила переляканій господині повну банкнотів ска-
тертину зі словами: «Пан граф кинув мені це на ко-
ліна і втік». «Мати посміхнулась, закликала камер-
динера, просила скласти всі банкноти (було понад
10.000 флоринів) запечатала і відіслала з надписом
«Напевне ненароком загублене добро вбогих поспіш-
но відсилаю». Важко сказати, чи цей випадок, чи
щось інше підштовхнуло Скарбка до благочинної
діяльності.

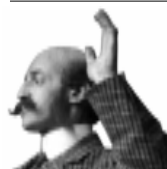
Останнім життєвим проектом невтомного графа
було заснування у Дроговижі (поблизу Миколаєва)
закладу для убогих і сиріт. Фундаційним актом від
1 серпня 1843 р. Скарбек заповів ціле своє майно,
що складалось з театрального приміщення, трьох
містечок і 29 сіл. Цей заклад призначався для 400
убогих і 600 сиріт християнського віровизнання,
народжених у Галичині. Молодь тут мала не тільки
виховуватись, але й отримувати ремісничий фах. Ку-
раторами закладу мали бути родичі Скарбка по чо-
ловічій лінії.

За життя Скарбек встиг закласти лише фунда-
мент закладу. Після його смерти двадцять років кошти
із його фундації йшли на утримання театру і їх не
вистачало на будівництво закладу. І лише коли сейм
добився дозволу фінансування театру гміною міста,
справа зрушилася з місця. Гідним продовжувачем
справи свого знаменитого родича став племінник —

граф Володислав Скарбек, який долучив до фундації
власні кошти — 50 тис. золотих.

Відкриття Дроговизького закладу відбулось 15
листопада 1875 р. На урочистості приїхали гості
з усієї Галичини. У своїх промовах вони видавали
належну честь фундаторові установи, високо цинили
його філантропну діяльність.

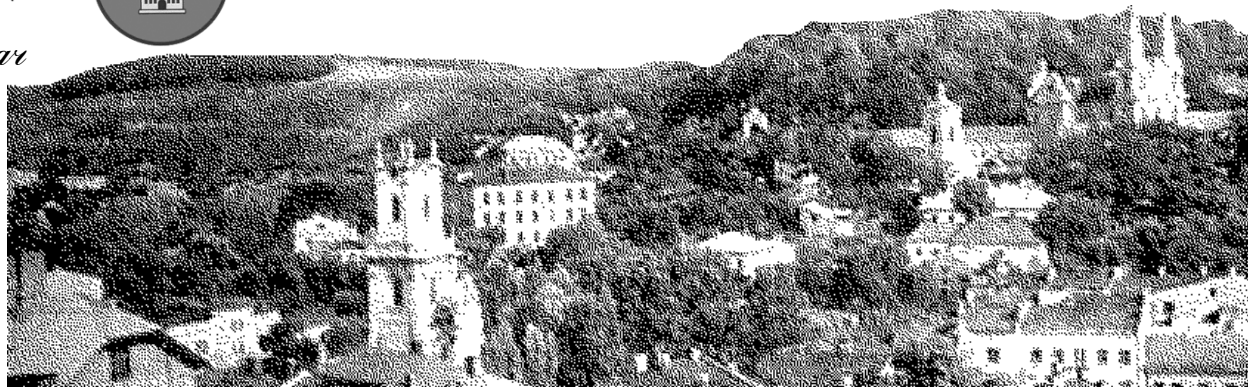
Помер Станіслав Скарбек 27 жовтня 1848 р. На
час смерти у його касі залишились гроші, яких ледве
вистачило на похорон. Тодішня преса помістила скупі
некрологи. «Gazeta Lwowska» — ледве 15 рядків. На
тихому похороні не було нікого, окрім найближчих.
Ян — лакей Яблоновських, повернувшись з похорону
розповідав, що люди не прийшли, тому що пан граф
був масоном. Такі слухи, які розпускали неприятелі
Скарбка, не відповідали дійсності. Просто львів'я-
нам, наелектризованим революційними подіями
Весни народів було не до того, а політикою
Скарбек ніколи не займався. Пів століття по-
коїлось тіло великого мецената на Личаківсь-
кому кладовищі. У 1888 р. урочистою траур-
ною церемонією прах Станіслава Скарбка пе-
репоховано до Дроговижа і по-
міщено в родинній каплиці-
усипальниці. Каплиця ця стоїть
і донині як символ незламного

духу і волі графа Скарбка, людини невичерпної енергії, що пережила злети і падіння, тріумфи і поразки. Ощадність і марнотратство, скупість і щедрість, щирість і цинізм, йшли у вдачі цього чоловіка в парі. Направду, людина життєвого шаленства, гігантських проєктів і великого серця.

Буяч

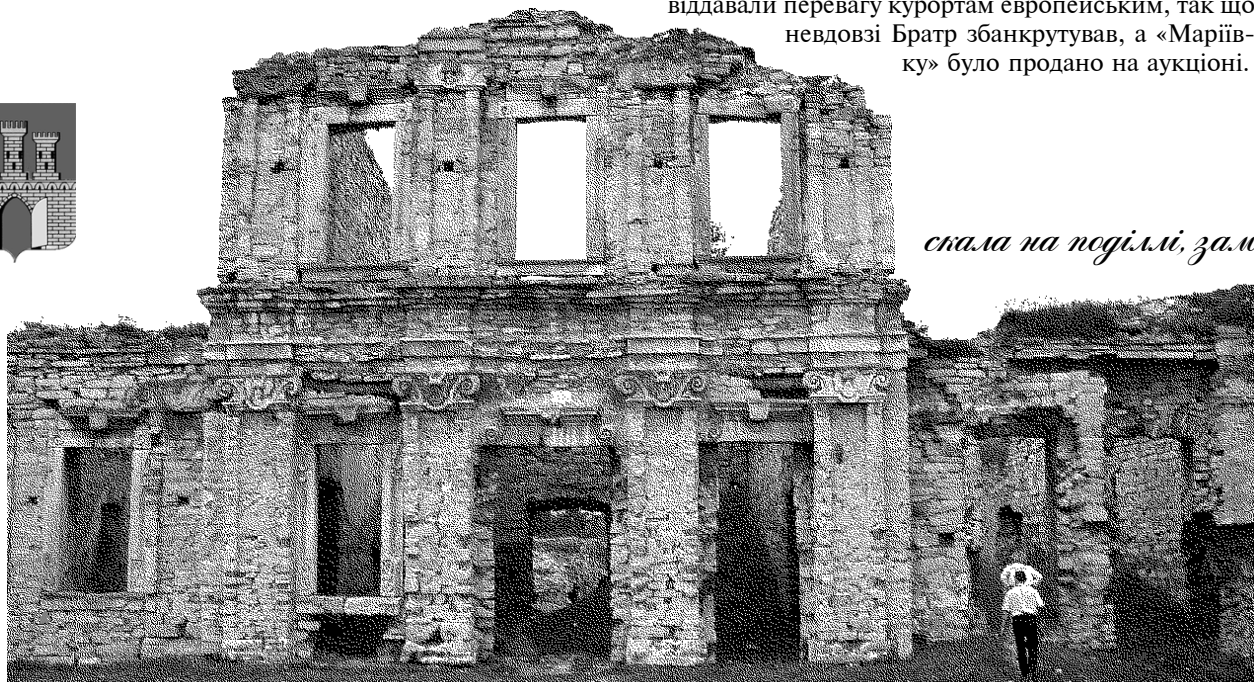

інженер
карл
ріхтманн
ірина котлобулатова

Червень 1910 року. Відомі львівські інженери Е. Лібанські та К. Ріхтманн здійснили 40-хвилинний політ над Львовом керованою повітряною кулею, усі стадії котрого фіксувала фотокамера. Ініціаторів та організаторів польоту, рафінованих інтелігентів, об'єднувало тяжіння до прогресу, любов до техніки в усіх її проявах. Постаць Едмунда Лібанського більш відома нам у зв'язку з його діяльністю щодо організації перших львівських кінотеатрів, фотографічного товариства «Копернік», популяризаторських лекцій з історії техніки, натомість, практично невідомою лишається особа Карла Ріхтманна, власника одного з престижних інженерних бюро.

Уродженець Перемишля Карл Ріхтманн (1863-1921) здобув технічну освіту в навчальних закладах Львова, Відня, Парижа. Від 1895 р. він працював інженером залізничного будівництва, будівничим, архітектором, брав участь у спорудженні багатьох відомих об'єктів у Львові. Саме фірмі інженера Карла Ріхтманна Комітет будови костелу св. Єльжбети 1903 р. доручив виконання будівельних робіт за проектом відомого архітектора, професора Теодора Тальовського. Через помилку Тальовського у розрахунках міцності фундаменту не вдалося досягнути запроєктованої висоти шпиля костелу.

Ріхтманн був успішним бізнесменом, далекоглядно та вигідно вкладав свої прибутки. 1897 р. він купує земельну ділянку на вул. Академічній, 28 (пр. Шевченка), де архітектор Якуб Балабан спорудив на його замовлення прибуткову кам'яницю. Один з боків кам'яниці виходив на зведений цього ж року на пл. Академічній пам'ятник відомому львівському драматургу Олександрові Фредру (за пр. Л. Марконі).

Між іншим, для освітлення будинку інженер Ріхтманн застосував газові лампи системи Ауера, це було дивиною, оскільки інтер'єри освітляли звичайно гасовими лампами, що купувалися у фірмовому магазині Дітмара на пл. Марійській, 9.

Одним із мешканців Ріхтманнової кам'яниці був головний лікар гідропатичного санаторію «Маріївка» доктор Александр Закшевські. Що це було, «Маріївка»? «Використовуючи чудовий підміський ландшафт і природні властивості джерельної води, львівський підприємець Еміль Братр 1891 р. збудував у долині ріки Маруньки близько дороги від Львова до Винників, водолікувальний санаторій «Маріївка». Лікувальні методики базувалися на новомодних теоріях, заклад був обладнаний найсучаснішим устаткуванням. Головний лікар д-р Закшевські мав чималий досвід роботи в подібних швейцарських та німецьких санаторіях, але грошовиті львів'яни все-таки віддавали перевагу курортам європейським, так що невдовзі Братр збанкрутував, а «Маріївку» було продано на аукціоні.

323

скала на поділля, за мого

Щасливим покупцем виявився Карл Ріхтманн, котрий запропонував Закшевському співвласність закладу. Санаторій було дещо перебудовано, модернізовано та споруджено кілька нових корпусів, оранжерею. Им'я інженера Ріхтманна та добра реклама зробили свою справу і «Маріївка» стала модним курортом, тут неодноразово лікувалася одна з найбільш стильних львів'янок початку століття – письменниця Габрієля Запольска. Судячи з усього, ці роки були вершиною розвитку санаторію – Закшевські навіть зміг відкупити у Ріхтманна його частку і став, таким чином, повноправним власником.

Під час Першої світової війни курорт припинив існування. Спочатку тут розташувалися «на постой» німецькі військові, справу довершили мародери, скориставшись відсутністю власника. Після 1920 р. родина Закшевських продала «Маріївку», через інфляцію отриманих грошей вистачило чи не на пуделко сірників. Новий власник влаштував тут літній буди-

нок, а в 50-тих роках на місці курорту розлилося «Комсомольське озеро».

...Фірма ж Ріхтманна процвітала. З побудовою нової, модної міської дільниці – Нового Світу та Кастрівки – інженер переносить свій офіс на вул. 29 листопада, 47 (тепер вул. Коновальця), до колишнього палацка Юзефи Франц. Епоху благоденства та успіхів перекреслила Перша світова війна. Звичайно ж, військова спеціальність інженера Карла Ріхтманна була пов'язана із технікою, майор Ріхтманн командував підрозділами автомобільних військ.

На жаль, надто скупа інформація не дає змоги скласти ширшої розповіді про цю непересічну людину. Не простежується і післявоєнна діяльність інженера, що припала на роки політичної та фінансової нестабільності.

...Карл Ріхтманн помер 1921 р. у Варшаві, поховали його на Личаківському цвинтарі у Львові.

Львівце, нижній замок

львів'янки у
ігор кутерного
щоденниках,
спогадах,
поезії

*Мешканки Львова — звабливі дівчи.
Чари львів'янок скрізь добре знані.
Як закружляють при музиці в танці —
Мов мерехтіє ясна плетениця.*

*Тут рожі, лілеї, конвалії ясні,
Що взір проясняють і лица запалюють.*

*Хай навіть ти лицар, у лати закутий,
Кіпрська Венера, пані звитяжна,
Амура стріли не дасть оминути,
Серце твоє він протне легковажно.
Затямте, з усеньких усюдів панове:
Амур прислуговує паннам у Львові
Філіпо Каллімах Буонакорсі*

Львівська громада поєднувала специфіку різних рас і народів, їхні чесноти і їхні вади, що відображалося на зовнішності, характері і темпераменті львів'янок. Коментарів на адресу львівського жіноцтва маємо вдосталь. Давали їх як місцеві мужі, так і чужинці, яких доля закидала до міста Лева. Дещо в'їдливо на початку XVII ст. писав про представниць багатокультурного міста Йоган Альнпех — бургомістр та автор першого опису Львова (див. Журнал І «Genius loci»,

2004): «Серед вірменок дівчата є вперті, зі смуглявими обличчями, жінки трохи присадкуваті, на старість ядучі». Про русинок писав, що «дівчата блідолиці і балакучі, жінки зухвалі, на старість пиячки». У подібних, інколи зухвалих зауваженнях, чітко проступає ставлення автора-католика до «схизмацьких» громад тогочасного Львова.

Співіснування різних рас і народностей у багатокультурному торговому місті спричинилося до витворення однієї з найважливіших характерних рис львів'янок — їх фізичної вроди, якоїсь особливої чарівності. Тому історичні джерела містять набагато більше позитивних відгуків на адресу львів'янок, у яких читаємо визнання та захоплення їхньою зовнішністю, вдачею, манерами, умінням гарно одягатись тощо.

Одне з перших таких визнань датується 1421 р. і походить з уст великого знавця жінок Жільбера де Лануа, французького посла при дворі польського короля Владислава II Ягайла. Він особливо відзначає грацію танцю та товариську вдачу львів'янок, називаючи їх «правдивими дамами».

Львів'янки подарували натхнення італійському поету епохи Відродження Філіпу Каллімаху Буонакорсі (див. Журнал І «Genius loci», 2004). Одній

чортків, поч. 20 ст.

з них, обраниці свого серця, він присвячує 32 елегії і 28 епіграм, що були написані латиною і згодом видані на батьківщині поета – в Італії.

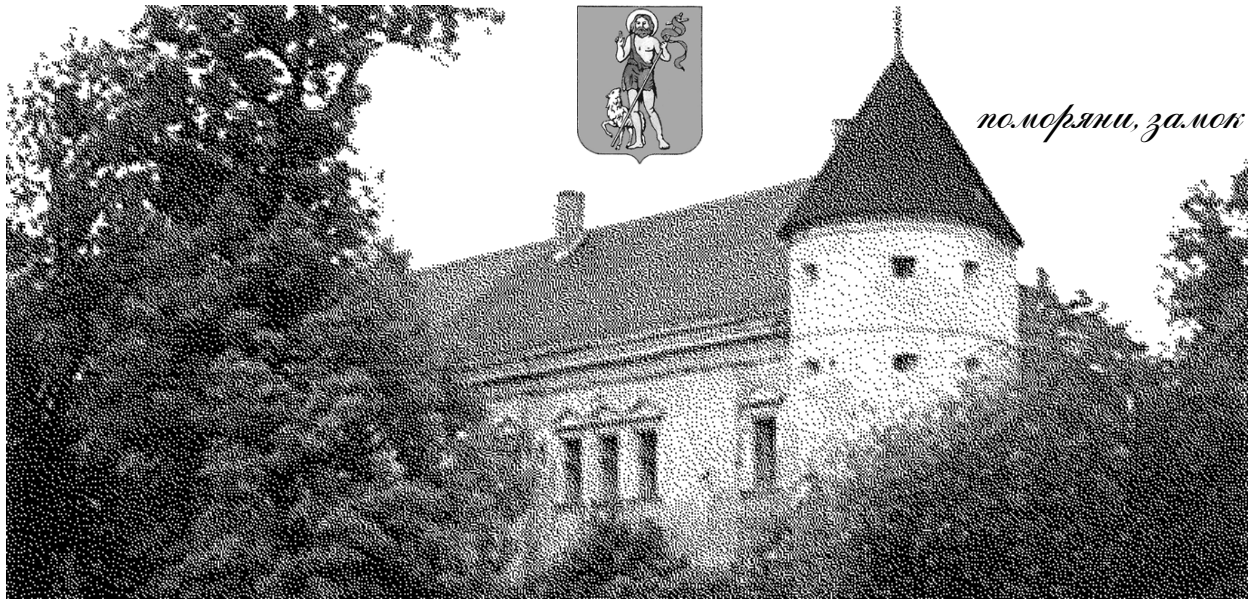
Вишукані поетичні висловлювання на адресу львівського жіноцтва з'являються і в місцевій поезії. Їх автором став Шимон Зіморович. Хоча прожив він лише 20 років, та створені ним «Роксоланки, або панни Руські» вважаються найліпшими вірцями львівської любовної поезії XVII ст. Написані у 1629 р. за допомогою цілого арсеналу мітологічних порівнянь, вони є справжньою енциклопедією тодішніх амурних висловлювань. Цей твір, попри свою оригінальність, сьогодні, на жаль, практично невідомий львів'янам. А редагував і першим видав ліричні поезії Шимона його брат Бартоломей Зіморович – львівський бургомістр, правник та історик (див. Журнал Ї «Genius loci», 2004). Він теж сплатив данину місцевому жіноцтву збіркою «Селянки нові руські», виданою у 1654 р. на вірсець відомого тоді твору Шимона Шимоновича. Цікаво, що Бартоломей Зіморович, бажаючи прославити свого рано померлого від мору брата, приписав свої «Селянки нові Руські» його перу і тим самим вдався до першої відомої у Львові літературної містифікації.

Шимон Шимоновича вважають першим у львівській літературі психологом жіночої душі. У своїх творах він співчуває стражданням жінки, делікатно оцінює її почуття: закоханість,

кмітливість, сумнів і розпач, заздрість і підозру, вмінно тонко виразити її настрої.

Львів'янки зазвичай мали імена здрібнілі та пестливі: *Нета, Кахна, Грета, Гашка, Зуза*, натомість вірменки звалися *Меліх, Сулавка, Долватка*... Однак місцеві поети, описуючи міщанок у своїх поезіях згідно старовинних взірців цього жанру, рідко згадують вживані тоді імена *Марина, Ганна, Дорота чи Ядвіга*, а натомість милуються у вишуканих: *Мугілінда, Коронелла, Ланцелота, Доримунда, Марантула, Аморелла, Цицерина*... Львівянка в молодечих виразах любові і симпатії звана є «любкою», «душкою» чи «клеїнодомом», а уже як дружина є насамперед «приятелем».

Відомим є вплив клімату і сонця на розквіт жіночої вроди. Инакше квітне вона під небом півночі, в драмах Ібсена, і зовсім инак – під лазуровим склепінням Італії, у сонетах Петрарки. Ще інакше – в степах України, і якимось зовсім особливо понад берегами Полтви. Саме таке, кліматичне пояснення загадкової вроди місцевих краль висунав відомий турецький мандрівник Евлія Челебі. Завітавши до нас в другій половині XVII ст. він занотував в своїй «Книзі мандрів»: «У благотворному кліматі тутешніх місць дівчата такі гарні, що побачивши їх, одягнутих у шовковий барвистий одяг, сонцеподібних, з очима лані, газелі, сарни, чоловік втрачає розум...».

по мор'яни, за мон

І таких, що «втрачали розум», було чимало. Багато иноземців саме тому переселялись до Львова, приносячи у місто свої капітали і таланти. Потрапляло у тенета львів'янок багато шляхтичів з далеких і близьких околиць, примножуючи тим число співців пісень на кшталт:

*О Львове, не грай вар'ята!
Звідки в тебе такі дівчата?!*

Приділив увагу львів'янкам у своїх мемуарах і німецький мандрівник Ульріх фон Вердум, який у 1670-1672 роках побував на Галичині і Поділлі. Називаючи місто «Руським Львовом», він написав рядки, зігріті теплом і ніжністю: *«Найбільше ласки в словах і жестах знайдеш на Русі, особливо у жінок, чому також спмагає русинська мова, вимова у якій не така тверда, як у польській, тому говорять, що у Львові живуть такі чарівні, делікатні і спокусливі наречені, як ніде більше на всій земній кулі ... Зустрів і я там пристойну жінку, яка, коли я забажав у неї щось купити, спромоглася сказати у відповідь пристойний комплімент латинською мовою, при тому в досить зваблених виразах».*

Наприкінці XVIII століття до Львова завітав славетний венеціанський авантюрист Джакомо Казанова де Фаруссі — «громадянин світу», як він сам себе називав (див. Журнал І «Genius loci», 2004). Так, так — той самий! Приїхав, рятуючись від помсти друзів Євстахія Сангушко, якого свого часу важко поранив на дуелі у Варшаві. *«В Леополі, що вони називають Лембергом, я зупинився в трактирі, звідки довелося з'їхати, щоб оселитися в будинку славної кастелянші Камінської, — занотував він у своїх подорожніх нотатках, — я гостював у неї тиждень, і не можна сказати, щоби до обопільного задоволення, адже вона висловлювалася лише польською та німецькою...»*

Ота «славна кастелянша», в якій тиждень гостював Казанова у березні 1767 р. була не хто інша, як Катерина з Потоцьких Косаковска (вдова по старості Камінському), що мешкала тоді ще в палаціку при Сокільницькій дорозі. Залишається пошкодувати, що пан Джакомо через мовний бар'єр, не зміг достойно оцінити почуття гумору «Львівської мудрагелки».

Наступні рядки щоденника великого авантюриста свідчать, що в деяких випадках можна обійтись і без слів: *«В Леополі я тиждень бавився з чарівною дівцею, яка через деякий час спро-*

по моряни, деталю оздоблення постелю

моглася так приворожити графа Потоцького, старосту Снятина, що він з нею одружився».

330

Шкода, що до Львова Казанова завітав у час, коли місто було ще доволі провінційним, якщо йдеться про світське життя. Сталося б це років на десять пізніше, пан Джакомо навряд чи обмежив би свої спогади цими скупими відомостями без запаху і барви.

Риторика оцінки доньок Львова дещо змінюється на початку австрійського панування, коли моральні устої були вкрай розмиті фривольною епохою рококо. Професор львівського університету Бальтазар Гакет, що жив у Львові наприкінці XVIII ст. писав, що «зanedбування дітей і обдурювання чоловіків є головними прикметами львів'янок». На його думку, для того, щоб поправити стан моральності у Львові, потрібно було закрити всі шинки і каварні і обмежити кількість публічних забав, оскільки ці місця і були розсадниками розпусти. Правда, деякі моменти з життя самого пана Бальтазара наводять на думку, що у своїй критиці він був,

м'яко кажучи, непослідовним. Ось що він пише у своїй автобіографії під роком 1799: «Мені виповнилось 60; я ще був здоровим і енергійним; мене навіть зуби ніколи не боліли...я жив у місті, де мешканцями була цілком зіпсована порода людей; отож це спонукало мене вибирати, як то мовиться в одному грецькому прислів'ї, між смертю або ж пошуками вірної супутниці життя – 4 жовтня я одружився з чесною і порядною, гарною 20-річною дівчиною; і з нею жив як сім'янин у повній злагоді». Тож, як бачимо, пану Гакету так допекла схильність львів'янок до «обдурювання чоловіків», що він зі злості взяв і одружився «з чесною, порядною, гарною»... трішки молодшою (що таке 40 років?!). Філософ, одначе...

У 1847 р. гастрольні маршрути привели до Львова угорського композитора та піаніста Ференца Ліста. Прийом йому був влаштований такий пишний, а сам він був так зворушений увагою львів'ян і львів'янок, що не проминув навіть згадати про це у листі до своєї коханої. Таким

Бережани, поч. 20 ст.

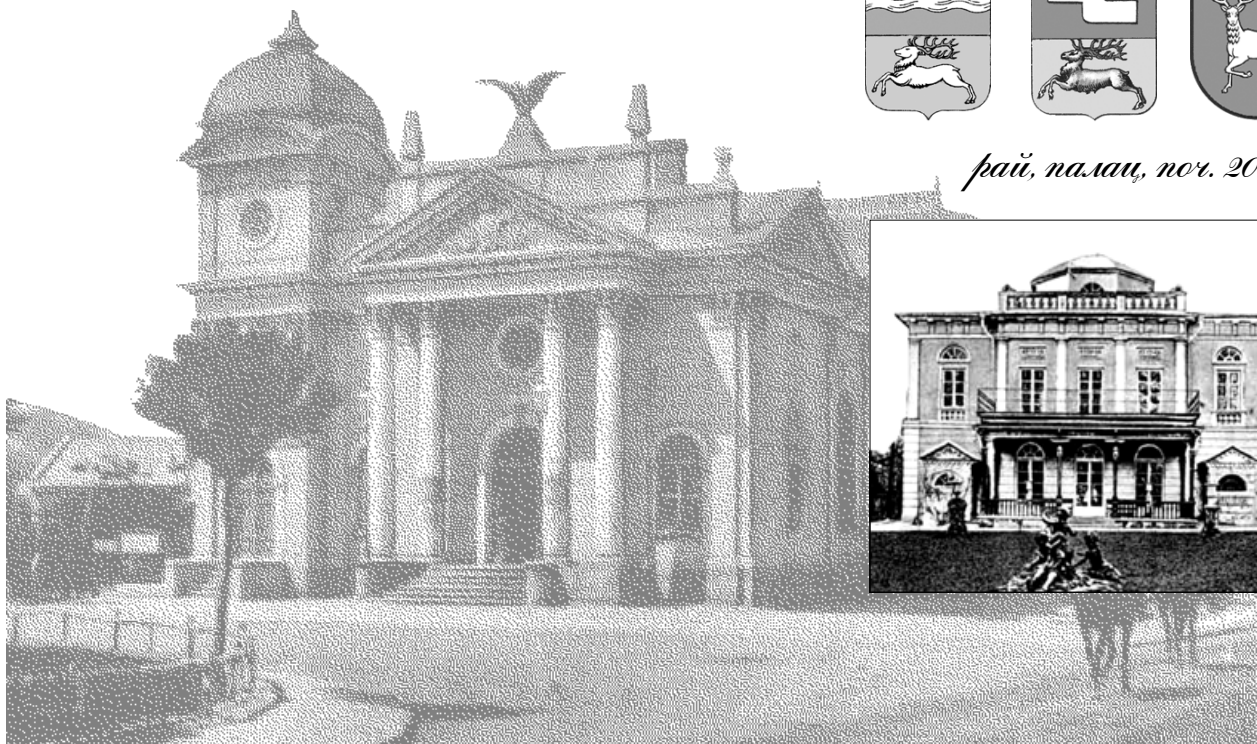
чином до нас дійшли імена, ймовірно, найзавзятіших меломанок міста... *«Прошу вибачити мою самовпевненість, - писав музикант, - проте кілька пань — пані Крasiцка, княгиня Ліхтенштайн, пані Левицька та інші зайняли оздоблення зали і встелили мою естраду квітами... Було багато запрошень на обіди, була пара знайомств насправді цікавих, які за сприятливих обставин могли перерости в дружбу».*

Мав можливість оцінити і описати львів'янок і Николай Лесков — відомий російський письменник. У нього склалося досить своєрідне уявлення про певну категорію місцевих краль, яким він поділився у 1862 р. з читачами петербурзької газети «Северная пчела». Ось що він, зокрема, писав: *«тут жінки гуляють вільно і ніхто їх не зачіпає. Львівська Камелія не кидає навсібіч зухвалих поглядів, не штовхає навмисно ліктем, не заговорює з перехожими, як наша невська Камелія, а гуляє собі чемно, таким же кроком, як і інші, і тому слід мати завидну спритність, аби, зберігаючи усю зовнішню пристойність, все ж таки помітити, що коли ви підете за нею в десяти кроках,*

то, можливо, незабаром відстань зовсім зникне і тоді...».

Великим знавцем жіночої краси та характеру львів'янок виявив себе австрійський письменник Леопольд фон Захер-Мазох, автор культового в ті часи роману «Венера в хутрах». Облишмо наразі ту сексуальну аномалію, що була зображена в його творі і відтак дістала назву «мазохізм». Нагадаємо хіба, що народився він у Львові, але ще в дитинстві виїхав з батьками до Австрії і пізніше відвідав Львів кілька разів з короткими візитами. *«Які образки можна зустріти по суботах на Валах Львова! — захоплюю писав він (валами в старі часи називали у Львові дві вулиці в середмісті: Гетьманські Вали — теперішній проспект Свободи та Губернаторські Вали — тепер вулиця Винниченка). — Немає тут якогось одного жіночого образу, а є галерея жіночих портретів, супроти якої галерея короля Людвіга — збірка потвор. Глянь довкола себе у штовханині! Кому віддати Парисове яблуко? — запитує письменник і сам підказує: «своєрідним є як тілесний, так і духовний світ польки та малоросіянки в Галичині, передусім її характер. Для*

331

рай, палац, поч. 20 ст.

чужинця, він є однією з тих загадок, які тим повніше беруть у полон почуття і серце, чим менше їх можна розгадати. Воля — сильна в обох, не якийсь один миттєвий порив, а ота незмінна свідомо воля, що сама від себе творить великі і благородні характери.

З великої кількості жіночих образів та характерів виступають наперед два головних типи — полька та малоросіянка.

В обох племен можна знайти — худорлявих та пишнотілих, маленьких граційних і високих ставних жінок, в кожного також, — хоч і не такий гарний, проте досить милий тип з пухкими вустами і маленьким котячим носиком. Але погляд польки зраджує її холодність, уміння володіти собою, розважливість при зовнішній жвавості, а великі очі малоросіянки — видають її пристрасність, гнівливу натуру, яка ховається під розсудливістю і гідністю її поведінки. Якщо польку називають французженкою, то малоросіянка — іспанка Сходу. Полька відчуває тонко, але відчуває лише тоді, коли хоче — вона з великою

самопожертвою віддається вітчизні, коханому чоловікові, дитині, але лише тоді, коли її почуття збігаються з її думками, характером. Її природа є, по суті, твердою, і залишається завжди свідомою і обачною.

Вона ніколи не буває такою ніжною, як малоросіянка. А та віддається меланхолійній схильності свого племені: вона мріє, захоплюється, її почуття підносяться і спадають, і потім ще довго бринять, як малоросійські мелодії, звучання яких має щось трагічне і цей глибоко симпатичний настрій зберігається в первісних танках радості».

Романтичні спогади, забрав із собою з міста Лева і данський критик та історик літератури Георг Брандерс, який завітав до нас у 1890 р. «Для незаміжніх молодих жінок правила поведінки тут такі ж суворі, як, як і у Франції, — занотував він. — Вони ніколи, і незважаючи на жодні обставини не можуть вийти без опіки, чи то вдень, чи ввечері. Подейкують, що чимало з них дуже заздять жінкам Півночі, про незалежність яких чимало чули. Жіночі

типи в Галичині дуже привабливі. Часом тут зустрінеш на вечорах, або у дружньому колі обличчя таке чарівне, що стає прикро від думки, що вірогідно його більше не побачиш...»

Під час Першої світової війни журналістські шляхи привели до Львова відомого російського письменника Алексея Толстого, який був тоді кореспондентом газети «Русские Ведомости». В одному із нарисів знайшлося місце і для львів'янки:

«Сидячи у винярні з російськими офіцерами, ми помітили, як якийсь широколицій, з холодними сірими очима дівчині щось говорив російський гусар, зовсім ще хлопець з великим горбатим носом. Дівчина ж, відвернувши голову, інколи відповідала різко і вперто.

— Знаєте, що вона відповідала?

— сказав прапорщик, що сидів поруч — Щоби він не говорив, вона любов не продасть за гроші. Я цього гусара знаю — рубака відчайдушний, але

м'яка людина. Ця розмова добром не кінчиться, от побачите!

І справді, через кілька хвилин дівчина з сірими очима вже зовсім відвернулася, постукуючи ногою, ніби кицька, а гусар, нахиливши голову над столом, тримав хустинку біля очей і ... плакав.

Якою ж таємничою, могутньою зброєю володіла львів'янка, що її неспроможний був перемогти «відчайдушний рубака» з Росії?»

У цьому розділі використаний фрагмент статті Георгія Маценка «Львів'янки очима чужинців», Поступ 1998 р. №10

ЗЗЗ

чортків, поч. 20 ст.

галицькі
ігор кутерного
мудрагельки

Львів кінця XVIII ст. поринає у вир товариських вітх і забав. Кульмінацією були знамениті львівські контракти, що припадали на січень-лютий.

Колоритні спогоди про товариські забави львів'ян залишив їх учасник Ян Дуклян Охотскі. Описуючи з'їзд на львівські контракти він згадував, що «жінки з великого патріотизму безоглядно заводили романи, міняли коханців, уривали собі прихильників, трактували одних як лакеїв, інших — як найманців. Чоловіки їхні навзаєм допускалися невірності без кінця. А коли жінки обдаровували свої коханців, усім, що мали, чоловіки в запалі кидалися в обійми невідомо яких жінок, які їм в тій хвилі подобалися».

Місто перебувало у полоні карнавального вихору: бавилися без кінця, шалено захоувалися, грали в карти без пам'яті і впивалися на смерть. Бездумна і легковажна епоха Луї XV знайшла у Львові відповідну сцену, пишні декорації, безліч акторів і спраглу публіку.

На контракти до Львова приїжджали шляхтичі з цілого краю, а часто навіть з Волині і Поділля, купці з Відня, Варшави, Гданська — всі охочі зробити бізнесовий інтерес, здати фільварок в оренду, поклагодити фінансові справи чи нав'язати потрібні контакти. Приїжджали часто з дружинами і дітьми.

Присутність усіх членів сім'ї часто була необхідною при оформленні спадків чи продажу великих родинних маєтків.

Чимало батьків, радше багатих дітьми, ніж маєтками, везли на львівські контракти дозрілих, або й перерілих панночок, шукаючи чоловіків для своїх доньок, чоловіків ідеальних, які б не питали про посаг перед шлюбом. Жіноцтво ж використовувало шанс і здійснювала закупи на цілий наступний рік у львівських крамницях модного одягу.

«Не минало жодного дня під час контрактів, коли б не було редути, пікніка чи карнавалу» — писав згадуваний вже Охотскі. Львівські костюмовані бали славились далеко за межами Львова, а товариські контракти забави відзначались блиском, приязною атмосферою та дотепними містифікаціями. На них спеціально приїжджали мешканці шляхетських маєтків з містечок краю, споряджаючи собі чудернацькі маскарадні костюми, для чого використовувався старий одяг з родинних гардеробів.

То був час частих забав, урочистостей і карнавалів, час легкого і невимуше-

335

ного життя, патосу, надмірності, яскравих дійств і ефектів. Львівська громада вимагала видовищ, вражень і отримувала їх сповна, Місто відвідують мандрівні циркові трупи, дають сеанси «майстри магії», з'являється професійний театр. Постають нові традиції – пиття кави, заміських товариських прогулянок – пікніків, та міських – променад. З'являються цукерні, літні павільйони із солодошами, морозивом, шоколадом та лимонадом.

Для заможних львів'янок відкривається блискотливий і звабливий світ розваг і дозвілля. Можна вибратись на виставу у францисканський театр, приватний театр в палаці Вроновських, чи амфітеатр в саду Яблоновських (тепер пл. Петрушевича) з чудовими декораціями італійця Мараїно. В останньому, у ті часи, окрім вистав, можна було оглянути небачене до того видовище – підняття у небо першої у Львові повітряної кулі (1789).

Тодішній театральний репертуар ряснів від водевілів та сентиментальних місцевих мелодрам на кшталт «Пані майстрова з Хоруншчизни», «Гануса з Погулянки», «Львівянка – королева Голконди». Екзотичною тоді була вистава «Ванда Потоцька», в якій зоб-

ражувались події в неіснуючому тепер ліску св. Софії поблизу Стрийського парку.

Щороку на день Божого Тіла та Зелени Свята львів'яни та львів'янки заповнювали парк Старої Стрільниці, щоб побачити стрілецькі вправи Куркового братства та урочисте вшанування переможця («Куркового короля»), що завершувалось пишним балом. Барвисті криноліни львів'янок та їх маленькі сонячні парасольки ставали неодмінним атрибутом цих подій. Купчині продавали при тій нагоді букетики волошок для оздобу жіночих плечей, а також модні тоді медівнички, що служили ще й засобом флірту, бо їх ловеласи кидали дамам у глибокі вирізи сукні. За такі невинні дії ніхто не ображався, радше навпаки, дами сміливо вишукували собі залицяльника, починаючи забаву «на міги і мруги».

Потяг до забав, чуттєвих і тілесних втіх перекинувся і на міщанство. Правдива львів'янка старого гарту спочатку з подивом і відразою спостерігає за бездумною веселістю, розкішшю і марнотратством. Протест її був радше внутрішній, ніж відкритий. Цей тип жертвної, моральної міщанки мав померти разом зі своєю епохою, для того щоб відродитися у новому типі інтелігентної, освіченої, патріотичної, якщо хочете емансипованої львів'янки Але це станеться дещо пізніше...

Львів, приїзд цесаря франца йосифа, 1851 р.

Наразі ж молоді міщанки, захоплені атмосферою веселого товариського життя і собі вступають у цей вихор, уриваючи ласий шматок його втіх. Темперамент, що століттями був скований чисельними табу, тепер триумфував: у танці, у флірті, у товариських забавах. Viva la dolce vita! Щоправда, звичайній міщанці не місце у редутових (карнавальних) залах, ні на галереї для дам в театрі Богуславського чи в казино Гехта. Не пустять і на найскромніше місце в амфітеатрі саду Яблонівських. Це місце для публіки багатой і аристократичної. Проте перед нею гостинно відкривала двері культова в ті часи кнайпа «Печера Ветеранів» (на початку сучасної вулиці Лисенка) з її знаменитими міщанськими балами. Могла вона заглянути і до славетної в першій половині XIX ст. кнайпи «Бабський корінь» на горішньому Личакові, або ж до чисельних подібних закладів за міськими рогатками. Забави на передмістях притягували чисельну міську челядь: кухарок, покоївок, міщанських дочок з цілого Львова. І ще невідомо, хто бавився ліпше: бомонд чи маргінес?

Як Львів початку XIX століття виходить за межі старого середмістя, так і львівське суспільство виходить за межі давньої моралі і звичаїв. Те, за що колись садили на палю чи спалювали тепер сприймається як щось загальноприйняте, хоч, можливо, і не надто бажане. Історик Андрій Козицький у книзі «Крими-

нальний світ старого Львова» твердить, що окупація Галичини Австрійською імперією з її антипроституційним законодавством парадоксальним чином тільки збільшила число міських повій. Державний апарат Габсбурзької імперії жорстко переслідував не лише проституцію, а й будь-які інші вияви фривольності. В Австрії повій карали батогами, а якщо «дама з маргінесу» когось заразила, то ще й тортурами. Клієнтам же загрожували великі грошові штрафи і навіть ув'язнення. В окремих місцевостях імперії практикували жорстокий ритуал вигнання повій з міста.

Імператриця Марія-Терезія суворо стежила за дотриманням встановленого нею законодавства. У 1774 р. було навіть заборонено утримувати жіночу прислугу у шинках і пивницях. Спочатку «дам» вислали на «перевиховання» до міста Темішоар, а коли Австрія окупувала

Галичину для них відкрилися нові горизонти. Відень не перешкодив виїздові до новоприєднаної провінції небажаних осіб, а місцева влада дивилась на багато речей крізь

пальці. Франц Краттер, оглядаючи зграйки повій у львівських каварнях, записав поголоску про те, що «начальник львівської поліції не переслідує проституток, оскільки сам має з цього бізнесу якийсь зиск».

Консервативними львівськими матронами при підтримці римо-католицького архієпископа Фердинанда Кіцкого було засновано «Лігу боротьби проти суспільного згіршення», про успішність діяльності якої львівські хроніки скромно мовчать.

Були у тодішньому Львові й особи, які особистим прикладом і впливом намагались захистити місцеві традиції від чужорідних впливів. Однією з найкolorитніших такого типу львів'янок кінця XVIII ст. була Катерина з Потоцьких Косаковска,

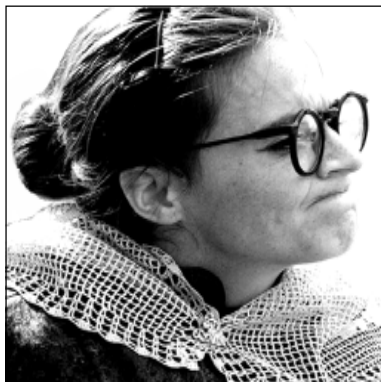
вдова по старості Камінському. Пані Косаковска уславилась перш за все своїми дотепами, дипломатичним хистом та незалежною поставою супроти нової австрійської влади.

Мешкала вона тривалий час в єпископських палатах біля церкви св. Юра, бо була близькою родичкою єпископа. Вона утримувала великий двір

з гайдуками, прислугою, кур'єрами і візниками, мала також ліліпуток для розваги гостей. Дотепи і саркастичні зауваги пані каштелянової були відголомом старосвітських звичаїв, незалежного характеру та релігійних почуттів їх авторки. Гостей запрошувала по п'ятницях і подавали все пісні обіди, протестуючи проти занедбування посту.

Своїми гострими висловлюваннями Косаковска діставала усіх: цісаря, духовенство, своїх родичів. Найбільше ж висміювала нову австрійську адміністрацію. Її критичні висловлювання ставали афоризмами і передавались з уст в уста. Покої пані каштелянової були зажди повні гостей. Тут обговорювались політичні події, «прописувались» заїжджі гості. Гостями Косаковскої у різний час були цісар Йосиф II, Тадеуш Косцюшко, відомий мандрівник Карл де Нассау Зіген, та й сам Джакомо Казанова гостював у неї тиждень, про що сам засвідчив у своєму щоденнику (див. журнал І «Genius Loci», 2004).

Графиня поширювала довкола себе дух старосвітського звичаю і традицій, що мав охороняти львівське суспільство від зіпсуття і зникнення. Її позицію в тодішньому товариському житті Львова можна порівняти з позицією Святоюрської гори, що вивищується над середмістям. Вона була єдиною, хто відважувався стати у відкриті опозицію до влади і суспільства. А знаряддям цієї опозиції найчастіше

львів, 1830 р.

був гумор, сарказм та іронія. За це і прозвали її «Львівською Мудрагелею».

Варто згадати і про перший відомий у Львові приклад жіночої емансипації, тим більше, що стався він в екзотичній сфері місцевого масонства. Історія ця почалася у 1782 р. у середовищі львівської мулярської ложі «Щирої Приязні». А причиною, за іронією, стали ... приязні почуття, що їх виявив, і то дуже відкрито, один з головних членів і протектор ложі граф Міхал Вельгорскі до якоїсь «французької поетеси», що мешкала у Львові. Згодом постало з того ціле питання жіночого рівноправ'я в масонському середовищі, а разом з тим і велика дискусія. Дійшло врешті до того, що не було у Львові масона, який би не сформував своєї позиції стосовно допущення жінок до таємниць місцевого масонства. Спочатку йшлося про утворення у Львові адапційної ложі (на взірць французької *De la Candeur*), вступ до якої мали б жінки, що займалися доброчинністю і милосердям. Попри те, що нагляд за діяльністю ложі відводився масонам-чоловікам, це питання викликало справжній конфлікт між прихильниками і противниками масонського жіночого рівноправ'я. Противники твердили, що жіночі ложі є лише наслідком духу французької галантності, а рівноправність жінок є не більше, ніж делікатним компліментом.

Врешті, після довгих суперечок, переважна більшість вільномулярів згодилась з утворенням адапційної жіночої ложі «Під Доброчинністю». Відкриття відбулося дуже урочисто, в присутності багатьох масонських братів вишого і нижчого ступенів. Першою масонкою, прийнятою до ложі, стала така собі «панна П.» – дочка згаданої вище французької поетки, приятельки графа Вельгорського.

Тимчасом Вельгорскі пройнявся духом фемінізму настільки, що вирішив піти ще далі. Він зажадав від керівництва «Щирої Приязні» прийняти французьку поетесу до ложі як звичайного члена, в якості пошанування її літературних заслуг, і беручи до уваги, що вона вже і так була в усе втаємничена.

Така пропозиція «заприязненого» графа налякала навіть найбільших прихильників жіночої емансипації. Створення у Львові окремої ложі для жінок – це ще куди не йшло, але прийняття їх до лож чоловічих з повним рівноправ'ям – це вже занадто! Ситуація ускладнювалась ще й тим, що Великий Магістр ложі Груе був секретарем Вельгорського і особою,

339

повністю від нього залежною. На допомогу заклика-
но братів з німецької ложі, обрано спільну комісію,
котра після довгих нарад і дискусій все ж змогла
переконати графа в безпідставності його вимоги. Так
що «панна П» мусила задовольнитись місцем в жіночій
ложі, діяльність якої протривала, правда, лише
до 1788 року.

Так ось торувало собі шлях жіноче рівноправ'я
на львівському ґрунті. Хоча, звичайно, це був лише
епізод, і про якісь серйозні суспільні наслідки тут
говорити не доводиться, адже щойно наступна епоха
романтизму принесе первістки правдивої еманси-
пації.

львів, 1852 р.

фридерик пате
шведи у льові

Закінчилося сповнене воєнними жахіттями 17-е століття, проте епоха воєн ще не дійшла до завершення. Ще одне потрясіння випало краю, перш, ніж настав спокій — однак, це вже був мертвий спокій виснаження. Тим потрясінням, яке завершило епоху нищівних битв, була нова шведська війна, названа в загальній історії Північною війною, оскільки заповонила вона всю північну Європу. Це був кінець воєнної епохи і для Львова — проте кінець нещасливий.

Наступник Яна III Собеского на польському троні, Август II, електор саський, об'єднався з царем Петром I супроти шведів, аби забрати в них окремі землі. Побережжя Балтійського моря від Риги аж до Фінляндії включно, належали тоді Швеції, отож землі ці вони мали намір зайняти і поміж собою розділити. Однак, король шведський, Карл XII, був справжнім лицарем, хоч і зовсім юним.

Швидкими діями розбив він наперед москалів, а потім переміг і війська Августа II. Незабаром знову вся Польща опинилася під владою шведа. Щоб остаточно пригнобити Августа, схилив Карл частину поляків до повалення Саса з трону і вибору нового короля в особі Станіслава Лещинського, познанського воєводи. Торунь, Варшава, Краків вже були в руках шведського короля, настав час Карлові повернути

супроти тих земель, які до цього часу перебували на боці Августа.

У середині серпня року 1704 став Карл XII під Ярославом і надіслав указ львів'янам, щоб ті поставили йому пиво і борошно упродовж цілих десяти тижнів. За порадою коменданта, яким тоді був Зигмунд Галецькі, воєвода каліський, залишили львів'яни лист короля шведського без відповіді, а натомість удалися до Августа з проханням по допомогу. Август, який стояв з військом під Сокалем, обіцяв прислати значне підкріплення, після цього у місті розпочали завзято готуватися до оборони.

Було у Львові кількасот жовнярів і близько тисячі міщан, здатних до битви, зарядів і амуніції було вдосталь навіть ручних гранат не бракувало в арсеналі. Але мури і вежі у багатьох місцях були пошкоджені, а Високий Замок, який від часу завершення турецької навали був цілком занедбаний, виглядав як спустошена руїна.

Сили розподілили наступним чином. Перший полк міщан зайняв лінію оборони від рогу Домініканського до Краківської брами, другий полк — звідти аж

343

Львів, 1820 р.

до Єзуїтської фірти, далі аж до Галицької брами – третій полк, і нарешті, від Галицької брами до Босацької фірти – четвертий полк. Найважливіші пункти цього периметру зайняло регулярне військо. Був відділ жовнярів на Краківській брамі, другий недалеко Єзуїтської фірти, а два відділи займали дуже важливу при обороні Львова лінію – від рогу Домініканського аж до Босацької фірти. У королівському арсеналі Владислава IV сам комендант заклав свій командний пункт. Три найбільш пристосовані до оборони монастирі з передмість також отримали військові залоги: Бернардини, Кармеліти черевичкові на Галицькому і Кармеліти босі на пагорбі. Нарешті, в околиці Ринку стояв резервний відділ піхоти. Все було добре приготоване і сповнене охоти до бою, особливо самі міщани, для яких облога не була якоюсь новиною.

Заледве зайнявся ранок дня 5 вересня 1704 року, як з'явилися із західного боку війська шведські у двох частинах. Один від Рясної надходив Янівським гостинцем, другий Сокільницькою дорогою (вул. Коперніка) наближався до міста. Це була виключно кавалерія числом 17 000 коней; піхота і артилерія залишилися під Ярославом. Тим більша надія утримати Львова оволоділа міщанами. Одне лише непокоїло: під Львовом був сам король шведський, незрівнянний

полководець, що горів бажанням швидко здобути місто.

Як тільки шведи з'явилися, вислано супроти них малий відділ міської кінноти з 200 драгунів. Ті, однак, помітивши настільки переважаючі сили, швидко чкурнули на Сокільники. Натомість, з міських валів і веж привітали шведів зливою пострілів. Ще не була замкнена Єзуїтська фірта, оскільки крізь неї намагалися втекти до міста мешканці передмість. З того боку і вдарили шведські драгуни, але густий град куль негайно змусив їх відступити. Тепер супостат заховався поза приміськими дворами, аби звідтіля безпечно обстрілювати міські вали. Але враз, вже стільки разів перевіреним способом запалали передмістя ясним полум'ям; вогонь не одного нападника задушив у смертельних обіймах, інших відкинув далеко.

Не тільки з міста, а й з монастиря Кармелітів босих цільно стріляли; вмілий комендант тамтешньої залоги Геніг практично ніколи не прикладав гніт надаремно. Втратили шведи того дня до 400 осіб. Навіть коло їхнього короля густо кулі свистали, коли він з верху Високого Замку оглядав місто. Але втрата Високого Замку стала для Львова причиною поразки, бо з того пагорба король шведський положення міста як на долоні бачив, і там собі уклав свій, згубний для Львова, план.

Львів, 1830 р.

На превеликий жаль, успіхи першого дня закорисали пильність львівського коменданта. Не сподівався він такого раптового штурму. Тим часом, Карл XII не мав звички передчасно відпочивати. Ще тієї ж ночі приготував він повальний штурм. Три полки драгунів відправив проти монастиря Кармелітів на пагорбі, а решту війська привів у готовність, на випадок, якби підійшла обіцяна міщанам підмога. Драгуни були кіннотою зі стрілецьким озброєнням, здатною також і до пішої боротьби. Покинувши сідла і взявши гранати до рук, вдарили щосили на монастир. Мужньо боровся Геніг зі жменькою своїх солдат, однак невдовзі подолали його; сам, узятий на шість шпаг, віддав духа на посту. Міські гармати не могли обстрілювати шведів, оскільки наступ на монастир вівся з тилу, а комендант ніяк не протидіяв цьому, бо... проспав напад. Заледве його добуdivся вмілий командир першого полку міщан, засідатель Юзефович – але вже було запізно.

Від кармелітського пагорба здобути місто вже не було складною справою. Одночасно повели шведи наступ на вали, натхненні присутністю короля, який зі шпагою в руці сам керував їхніми діями. Піхота коменданта дала залп і на хвилину стримала ворога, але при тодішньому повільному лаштуванні на другий залп вже не було часу. Шведи з новою силою кинулися у наступ – і стали на валах...

Місто було здобуто. Головні сили драгунів Руською вулицею входили до середмістя, по одному відділу було поставлено на вали праворуч і ліворуч від них. Один відділ мав очистити вали від боку Краківської, другий – від боку Галицької брами, а з'єднатися обидва мали при Єзуїтській фірті. Війська залоги відступали перед шведами, комендант зник в одній із кам'яниць – найдовше на позиціях втрималися міщани.

З боку Краківської брами густа стрілянина зустрічала переможців; міщани закликали на допомогу відділ польського війська, який проходив неподалік, просили триматися до кінця. Даремно – командир відділу тільки сумно кивнув головою і наказав жовнірям скласти зброю. Допіру тоді розбіглися нещасні захисники Львова, ковалі і кравчики. Але п'ятнадцять кушнірів трималися до кінця; всі загинули на вежі при своїх гарматах.

Тим часом, на лівому крилі добралися шведи до Бернардинів, згодом – до Кармелітів на Галицькому передмісті. В обох монастирях коменданти хотіли оборонятися, але на прохання чернецтва, яке вважало, що всяка оборона вже є даремною, змушені були здатися.

Не зіткнувся зі значним опором і головний загін шведів, який вступав до міста Руською. Жовніри з резерву кілька разів вистрелили, однак, розуміючи

нерівність сил, склали зброю. Згідно зі шведськими джерелами, при цьому штурмі з їхнього боку загинуло 40 осіб, з польського — 50-60, у полон було взято 530. Шведи на Ринку повитягали вино з пивниць радних і, попиваючи, гукали до себе: «вельможний пане, вітаю тебе у руському Львові!» Заледве заносилося на світанок дня 6 вересня 1704.

У радній залі Ратуші зайняв місце генерал Стенбок, при ньому канцлер Піппер і інші достойники. Бургмістр міста Домінік Вільчек і радні стояли смутні під стіною, чекаючи своєї долі. «Навіщо підняли супроти нас зброю?» — грізно закричав генерал. «Бо такий наказ отримали» — відповіли радні. Були при тому також каноніки катедральні, і один із них, ксьондз Томаш Юзефовіч*), промовив до канцлера такими словами: «Є ми тут в надії, що отримаємо ласку від тебе, Ясновельможний Пане, не відаючи, що буде з нами. Тим часом озброєний жовняр обдирає доми наші і костели, забираючи як приватну, так і суспільну власність. Що потім матимемо, якщо переможний і розлучений жолдак все забере? Адже ціле місто, заповнене військом, осквернене кров'ю своїх мешканців, повне трупів, в покорі благає милосердя».

І збагнув тоді канцлер, що не буде з чого витиснути контрибуцію, отож «порадившись з якимось військовим, видав наказ припинення подальшого грабунку. Потім повідомлено було радним, що упродовж 24 годин мають видати 400 000 талярів викупу, інакше місто з димом пушене буде». Ледве вдалося вмовити зменшити суму до 300 000, а пізніше продовжити термін до шести днів.

Настали тоді сумні дні, коли залишки майна витискали з Львів'ян. Однак, незважаючи на всі зусилля, зібрано було в місті трохи більше, як 130 000 талярів.

На щастя, прибув до Львова новообраний король Станіслав Лещиньскі, і впросив Карла XII, щоби той зупинився на тій сумі. Однак треба було ще годувати шведів аж до дня 24 вересня. Тоді, врешті, відійшли, забираючи зі собою практично всі гармати, яких у Львові залишилося ще 171. За містом підірвали їх порохом.

Оборонна сила Львова була раз і назавжди зламана. Розвіявся ореол неприступної фортеці, який до того часу огортав наше місто. А проте, попри все решта, слід принаймні визнати, що, хоч і менш успішно, аніж досі, все ж львів'яни і цього разу з честю захищали свої домівки. На позиції довше вистояв звичайний міщанин, аніж фаховий жовняр, і пильнував уважніше засідатель Юзефовіч, аніж комендант Галецькі.

* Той ксьондз Юзефовіч написав другу після Зіморовича хроніку Львова, яка охоплює час від 1634 до 1704 року.

Переклав Андрій Кирчів

галмицькі
натуралісти
іван великий

Так історично склалося, що у Львові, з початку його заснування, ніколи не було пристойного звіринця (або, висловлюючись по сучасному – зоопарку) – обов'язкового атрибуту визнаних європейських центрів. У всякому випадку, історичні документи з цього приводу не дають жодної інформації. Цей феномен важко пояснити. Можливо, нашому місту не пощастило з ентузіястами, які б мали бажання вкласти душу, важку працю, і що головне, великі кошти в справу, яка наперед була приречена на збитковість.

Однак, хоча Львів у період середньовіччя залишився осторонь тодішньої моди європейської аристократії на заснування звіринців, вона таки знайшла палких послідовників на периферійних теренах Галичини. Більше того – власники деяких галицьких звіринців з часом стали активними дослідниками-натуралістами, написали велику кількість наукових праць, чим зробили вагомий внесок у розвиток різних галузей біології.

Перший звіринець на території Львівщини, згідно з історичними даними, був закладений в околицях містечка Комарно, що в Городоцькому районі на межі XVI-XVII ст.ст. Яном Остроугом (1565-1622 рр.) –

тодішнім власником Комарна і всієї комарненщини. Він, як людина освічена, залишив багато записів, пов'язаних із функціонуванням свого звіринця. Дещо пізніше ці нотатки були зведені в монографію «Zwierzyniec Komarzenski», в якій автор ділиться своїм досвідом розведення диких тварин у неволі. Практичні поради, що містяться в цій праці, є актуальними та корисними й для сучасного покоління зоологів.

Насамперед автор наголошує, що розводить і утримує звірів передовсім для задоволення утилітарних гастрономічних потреб своєї челяді та гостей і під цим кутом веде подальший виклад. Зрозуміло, що тодішній підхід до створення звіринця зараз може викликати обурення не лише у прихильників вегетаріанства, «зелених», борців за права тварин, але й у пересічних людей. Але маймо на увазі, що йдеться про середні віки, коли моральні засади були дещо іншими. Отже, виходячи із вищезазначених потреб, підбирався відповідний видовий склад тварин, що утримувались у звіринці – козулі, сарни, лані, олені (двох видів), лосі. Автор дає пояснення, чому немає зубрів, турів та диких кабанів – вони агресивні щодо інших тварин і можуть бути небезпечними для людей. А дики кабани, крім цього, дуже псують трав'яний покрив.

349

похавуна, нін. 19 ст.

Загальна площа звіринця становила 328 га і була розбита на окремі вольєри окружністю 1 миля (приблизно 1,6 км). Одночасно в звіринці утримувалося до 500 (!) тварин. В одному вольєрі тварини перебували 5 років, потім їх переганяли в інший, а використаний — ремонтували і залишали порожнім, щоб повною мірою відновилася трава і чагарники. Вольєри, які влаштовували на місці свіжої вирубки лісу, залишали незаселеними упродовж кількох років — щоб сформувався стійкий трав'яний покрив.

Хоч Ян Остроруг пише, що дика звірина потребує набагато менше фуражу, ніж свійська, взимку її посилено підгодовували сіном, кормовою ріпою, овочами, вівсом та спеціальними кормовими віниками. Крім того, всі вольєри по периметру були обсажені плодовими деревами з таким розрахунком, щоб їх стиглі плоди падали всередину і цим самим забезпечували тваринам додаткове живлення. Наприкінці зими самців оленів віком півтора року відлучали від стада, кастрували і переводили на утримання у спеціальних закритих стайнях для відгодівлі на забій. Для поновлення поголів'я в стаді залишали найбільших самців із розрахунку 1 шт. на 10 самок. Судячи з того, що, за словами автора, кожної весни

тварини давали приплід, для них було створено сприятливі умови.

Комарненський звіринець був великим господарством, яке потребувало відповідного догляду та обслуговування. Розташовувався він у безлюдному місці, на значній відстані від населених пунктів, під лісом. Місце було вибрано не випадково: по-перше, це давало змогу постійно мати «під рукою» матеріал для ремонту і будівництва вольєрів, по-друге, щоб (цитую автора) «челядь свавольна і п'яна без потреби туди не ходила, та звірину не тривожила і не лякала».

Звіринець пильнували сторожі, в обов'язки яких входило доглядати звірів (періодично їх перераховувати), годувати, охороняти від злодіїв та хижаків, зокрема вовків. Біля звіринця Ян Остроруг мав величкий будинок, де міг відпочивати від буденних турбот, милуючись навколишньою природою, гуляючи поміж вольєрами. Всі сторожі звіринця мешкали неподалік і підпорядковувались сторожові панського будинку. Йому ж підпорядковувались і чотири «загородники», що жили на хуторі Грабіно.

Згодом (очевидно, по смерті Яна Остроруга) звіринець почав занепадати і врешті-решт припинив своє існування, а поселення сторожів звіринця переросло в село, назва якого говорить сама за себе — Підзвіринець.

Інший з відомих звіринців знаходився у місті Жовква Львівської області. Не дивлячись на те, що Жовква у середні віки була важливим політичним і адміністративним центром тодішньої польської держави, жовківський звіринець в історичних документах згадується дуже скупо і то лише в контексті тих чи інших історичних подій. Засновано його у 1688 р., коли власниками Жовкви були Радзівілі. Яка була його площа, які тварини там утримувались

сфрий, ц.к. вокзал, поч. 20 ст.

і в якій кількості – достеменно не відомо. Про це є лише опосередковані дані. Ф. Прокопович – визначний релігійний і політичний діяч, українець за походженням, радник і біограф російського імператора Петра I, у своїй фундаментальній історичній праці «История Петра Великого», описуючи перебування царя у Жовкві (1706-1707 рр.) так висловлює свої враження від відвідин цього звіринця (мовою оригіналу): «Немало живет здесь и плодится зверя утешного – лосей, еленей, ланей и прочих». Відомо також, що на території звіринця була оранжерея і зимовий сад із тропічними рослинами та екзотичними птахами, за якими доглядав спеціально запрошений з Італії фахівець. Одна з міських брам міста, через яку проходила дорога до звіринця, відтоді називається «звіринецькою». Від жовківського звіринця до сьогодні частково зберігся лише парк у південній частині міста.

Та, без сумніву, найгучнішу славу здобув свого часу звіринець у с. Підгородці Сколівського району, заснований Костянтином-Станіславом Петруським (1811-1866 рр.). Він народився, жив і працював у

Підгородцях, зробивши це село відомим у цілій Європі. Родина Петруських володіла маєтком на сколівщині, до складу якого, крім Підгородців, входили Ямельниця, Сопіт та Урич. Батько Костянтина Петруського збудував у Підгородцях гуту, вапнярку і цегельню, а також запровадив чотири ярмарки в рік, чого не було навіть у містечку Сколе. Ним же був закладений невеличкий звіринець в селі Ямельня, опис якого не зберігся. То ж не дивно, що Костянтин ще змалку захопився природознавством. З 19-річного віку він розпочав переписку з найвідомішими зоологами Європи, зокрема з Альфредом Бремом, яка тривала до

1848 р. і нараховувала 3 томи по 600 сторінок кожен. Після закінчення Болонського університету, Костянтин Петруський разом із ботаніком Олександром Завадським представляли Галичину на європейському з'їзді натуралістів у Відні (1832 р.). Саме після з'їзду у Петруського зародилася ідея створити свій знаме-

нитий звіринець у Підгородцях, який згодом став найбільшим центром зоологічних досліджень у всій Австро-Угорщині.

352

Площа звіринця становила близько 11 га, розкинувся він біля лісового урочища «Соколе». Тут упродовж 16 років утримувалось 500 тварин і птахів різних видів, зокрема рідкісні екзотичні папуги з Африки та Амазонії, багато з яких могли розмовляти. Сучасники згадують про пару журавлів, які були настільки прирученими, що вільно гуляли по парку, а куніці та борсуки бігали за господарем, як собаки. У звіринці Петруського вперше у неволі (1843 р.) розмножилися карпатські бурі ведмеді, а дещо раніше — у 1838 р., дикі голуби-гривачі. Цей факт був зафіксований Альфредом Бремом у одній з його праць, оскільки розмноження у неволі цих птахів не могли добитися кращі зоологи Берліна і Парижа. Серед мешканців звіринця згадуються також антилопи, бобри, сарни, їжаки, рисі, дикі коти, лисиці (7 видів), вовки, видри, білки, ховрахи, дикі свині і навіть кроти. Але найбільшою атракцією звіринця був 24-річний крук, що розмовляв кумедним польсько-українським суржиком. Він вважав себе головним з поміж інших птахів, давав їм різні розпорядження, замовляв собі каву, фамільярно кликав господаря по імені, а коли мав поганий настрій, то називав його занудою.

Підгорецький звіринець припинив своє існування 6 січня 1848 р., внаслідок провокації (скоріш за

все, свідомої) управителя маєтку, який примушував місцевих селян перед Святвечором та на православне Різдво чистити клітки і вольєри у звіринці. Виник стихійний бунт. Обурені таким приниженням і неповагою, люди підпалили звіринець та деякі інші будівлі, що належали Петруському. З усієї звірини врятувати вдалось лише пару голубів-гривачів. Уціліла також частина наукової бібліотеки із 800 книг, ентомологічна колекція з 6 тис. комах, а також декілька опудал карпатських ведмедів (все це стало власністю варшавського Оссолінеуму).

Петруський був у розпачі, він навіть хотів продати маєток і емігрувати до Бразилії, однак знайшов у собі сили і упродовж десяти наступних років писав наукові праці за результатами багаторічних досліджень. Найвизначніша з них — «Historia naturalna zwierzat ssacyh dzikih galicyjskich», написана у 1852 р., у якій міститься детальний опис понад 60-ти видів тварин Східних Карпат. З 50-х років XIX ст. новим захопленням вченого стало садівництво та розведення різних порід курей. Він також вивчає географічні умови Сколівщини, цікавиться етнографією і народознавством, веде метеорологічні спостереження. Але це вже інша тема.

Костянтин-Станіслав Петруський був удостоєний безлічі почесних звань. Ось перелік лише деяких з них: член Академії дослідників природи у Йєні, Наукового товариства у Кракові, Природознавчого

сфрий, ринок, поч. 20 ст.

товариства «Лотос» у Празі, Товариства вивчення природи в Альтенбурзі, Товариства природничих наук у Швейцарії, Товариства садівників у Баварії, Цісарської академії дослідників природи.

Як не дивно, але ні за життя, ні після смерті Костянтин Петруський не здобув належного визнання ні у Польщі, ні в Україні. Його ім'я довгий час замовчувалось в обох країнах. Польська наукова еліта не могла йому вибачити лібералізму та прихильного ставлення до «русинів», а в Україні до нього ставились з підозрою через «шляхетське» походження. Зрештою, перебування на маргінесі — доля багатьох неординарних особистостей.

Кишенева

Крадїж

Зеновій Федьків

Крадіж – це один із найчастіших проступів узгалі, а проти чужого майна, проти чужої власності зокрема. Знову ж між усіма крадежами на одне з перших місць вибивається саме кишенева крадіж; злодій руку всуває до кишені своєї жертви й витягає з неї те, що там найде: портфель¹, гаманець, годинник, вічне перо, тощо. До кишених злодійств спонукує проступника не так матеріальна нужда, як передусім нехіль до чесної праці та погоня за легкою наживою.

Кишеневий злодій – інакше гаманщик, або у злодійській говірці по-польськи «doliniarz» – це звичайно мистець у своєму фаху. Спершу він мусить пройти довшу й основну підготову. Нераз його власний батько-злодій, дбайливий за майбутнє сина, заправляє його вже змалечку до злодійського ремесла на манекені², на якому повно дзвіночків. Часто можна пройти відповідний вишкіл і у вязниці, коли кому доведеться сидіти у вязниці в товаристві гаманщиків. Але бувають по містах окремі злодійські школи, своєрідні злодійські «університети» й «академії». У Варшаві перед світовою війною учні таких незвичайних фахових шкіл називалися дуже невинно «коніками».

Ті школи платили російській поліції добрі хабарі, тимто вона їх не займала.

Гаманщики «працюють» тільки тоді, коли мають відповідні умови. Вони люблять передусім великий натовп і стиск: віча, здвиги, ярмарки, рух на залізничних двірцях, у поїздах і у трамваях, довгі черги при касах у кінах, театрах, на пошті і т. д. Увага чесних громадян звернена тоді куди-інде, з цього користають злодії й випорожнюють їм кишені. А коли нема ні стиску, ні натовпу, кишениві злодії витворюють їх штучно, їх спільники, помічники заводять на вулиці сварку, чи бійку, або вигадують якусь іншу штуку – цікаві прохожі спиняються і приглядаються, а тимчасом головний майстер починає красти. У поїздах гаманщики уживають дуже часто за помічників гарні й молоді дівчата, що їх завдання – розмовою, фліртом³, або чим иншим відвернути увагу подорожнього від свого спільника. Автім винахідливий гаманщик, з головою на шиї, порадить собі й сам, без помічників.

Для прикладу подамо одну цікаву подію. При виході із залізничного двірця якийсь чепурний юнак кидається одному поважному добродієві на шию,

са.адіп. пам'юва, поч. 20 ст.

обіймає його, цілує, а потім нагло перепрошує — він не доглянув, він думав, що це... його дядько. Що за дивна подібність?! Гарно вклонився й пішов. А наш «дядько» переконався незабаром, що його «небіж» провірив йому кишені і при тій нагоді витягнув портфель.

Кишеневі зlodії визначаються великою свободолюбністю. Коли приловити їх на гарячому вчинку, вони відразу дають ногам знати. Зловити їх не так легко, бо вони виявляються не-аби-якими спортсменами-бігунами, а надто, втікаючи, самі кричать «тримайте зlodія». Повстає метушня, всі біжать за зlodієм, але мало хто знає, хто саме зlodій. «Сментанкова» верства гаманщиків виглядає назверх зовсім гарно. А й деякі душевні прикмети в неї такі, що не зашкодить про них згадати. Передусім: почуття своєї зlodійської честі та гумору. Перше проявляється, між іншим, у тому, що гаманщик досить часто задержує собі тільки гроші й деколи портфель, чи гаманець, непотрібні ж для нього документи й папери, повертає власникові (підкидає, відсилає поштою й т. д.). Іншим разом якийсь дотепний зlodійчик не мав щастя: витягнув одному панові в театральній Гардеробі порожній гаманець. Скоренько написав із цього приводу відповідну скаргу і всунув її разом із гаманцем до кишені власника.

Кишеневими зlodійствами займаються головню чоловіки, рідше жінки, здебільше повії, які окрада-

ють чоловіків, коли приймають їх у себе. Зате є багато жінок між помічниками кишеневих зlodіїв.

Рідні брати гаманщиків це — «торбинкари», що видирають паням із рук їх торбинки. Виразного «поділу праці» між одними й другими нема.

Як стерегтися кишеневих зlodіїв? На це є кілька рад:

1. Коли переходимо крізь натовп, — придержувати незначно рукою те місце, де сховані гроші. Не приглядатися всякій вуличній пригоді, оминати збіговища.

2. Портфель носити у внутрішній нагрудній кишені, зашпаній на гудзик.

3. Коли вибираємося на збори, похорон і т. д., — не брати із собою непотрібно більших грошевих сум.

4. Коли йдемо до кіна, цирку, чи коли маємо їхати кудись залізницею, мати готові, дрібні гроші на білет. Коли ж витягаємо при касі, або підчас вуличної збірки грубо набитий портфель, самі влегчуємо зlodієві розвідку.

5. Коли хто має при собі більше грошей, — не доторкатися раз-у-раз того місця, де вони сховані. Таким чином ми самі себе зраджуємо.

6. У залізничних ждальнях і поїздах не спати, коли не йдемо з кимось знайомим, що беріг би наше майно. Бо, крім грошей, можна утратити ще й клунок, чи валізу.

са.мдїр, руннок, поч. 20 ст.

7. У натовпі, серед стиску, жінки повинні держати свої торбинки тісно при собі.

Число кишених крадіждей зменшиться напевно, якщо будемо на себе більше зважати й не даватимемо непокликаним люстраторам⁴ чужих кишень нагоди до розвідки. Одному українському адвокату з далекого кута за кожним разом, як був у Львові, злодії крали золоте перо, яке він носив у кишені коло вилогів сурдута і в своєму спокійному містечку, і в далекому Львові, багатому на різні несподіванки. І чи порядний львівський гаманщик, що шанує себе й свою рідню, мав право відмовитися від золотого пера, коли воно само пхалося йому до рук?...

¹ Портфель, французьке слово – тека (торбинка) на листи, папери, документи й т. д.

² Манекен, французьке слово – зроблена велика лялька, на ній примірюють одяги.

³ Флірт, французьке слово – забава з залицяннями, з жартами.

⁴ Люстратор, латинське слово – особа, що переводить люстрацію (ревізію), ревізор.

Журнал «Нова хата», Львів, жовтень 1931. Ч. 10.

*Збережено стиль і правопис оригіналу
Підготував Костянтин Присяжний*

рудки, костел

принципи big
софії
міської

Огірки

На звичайну щоденну салату огірки вже несмачні. Її час перейшов уже в серпні. Тепер огірки добрі лише, на квашення та зимові салати. Хто не наквасив огіроків у бочілочки, нехай зробить це тепер у слоїках. Для невеликого господарства вистачить слоїк 4-5 літровий. Вибрати менші зелені огірки, обмити, обтерти. Переварити воду, розпустити в ній одну або дві жмені соли. Додати три-чотири головки чесноку. Розтерти кожний зубчик ножом на деревляному дружочку і вкинути його до цієї перевареної води. Виполокати вишневого, дубового, хринового листя й кропу (кілька стебел) і два-три корінці хрону. Листя це посікти чи порізати ножом і виложити ним слоїк. Наложити огіроків, прикрити листям і заллати цією перевареною водою, перецідженою через платок, щоби чеснок не дістався туди. Зав'язати сильно міхуром, або пергамяним папером і поставити на вікні. Як викисне, сховати у холодне сухе місце.

Зимова салата з огіроків

Обчистити огірки й порізати їх на тоненькі плачочки. Посолити, нехай стоять через ніч. Рано переварити доброго оцту з перцем, бібковим листком і мушкатним оріхом і холодним заллати видушені огірки в слоїку. На верх наляти доброї білої оливи,

зав'язати сильно пергамяним папером і винести в продувне а сухе місце. Уживати до мяса і бульби.

Галаярета зі сливок

Взяти кілька літрів сливок, пообтирати, вибрати кістки й варити їх із дрібкою води чверть години. Вилляти на чисте полотно, прив'язане до чотирьох ніжок крісла. Під сподом підложити миску, нехай поволи до неї стікає. На один літер того соку взяти 3-4 кг. цукру й варити так довго, аж згусне і не розливатиметься, коли капнути на таріль. Коли застигає на галаярету, готове. Вляти до слоїків горяче. На другий день уже буде прозора галаярета. Щоби слоїк не тріс, поставити його перед наливанням на зимне залізо, яке скоро витягає горяч. Цю галаярету легко вдати й вона дуже добра для тортів задля свого винного смаку.

359

ЩО ВАРТИ ПО ІНСТИТУТАХ І БУРСАХ:

Молода капуста біла або червона з яблуками

Молоду капусту посікти або порізати ножом чи на шатківниці, спарити окропом, заллати водою, росолом або смаком із ярин і поставити варити, посолити до смаку. Обчистити квасних яблук, порізати

са.мдір, ринок, поч. 20 ст.

на чвертки, вирізати середину і кинути до капусти. Відставити, додати кілька ложок доброї сметани і подати до бульби, галушок або до паланичок із булки.

360

Паланички з булки

Намочити в воді або молоці відповідну кількість сухих булок і добре їх видусити. Додати до цього кілька яєць. З білків убити сніг. Додати посіченої, присмаженої цибулі і зеленої петрушки. Можна додати зварених, посічених і присмажених грибків сушених або свіжих, вдушених на маслі. Посолити до смаку. Коли додамо більше яєць, повстане з того і з білків зовсім рідка каша. Всипати тоді ложку тертої булки. Набирати ложкою тіста і смажити на маслі на сковороді на обі сторони. Є це скоро, дуже ніжна страва і легка на жолудок. Паланички такі можна подавати до ярин, підлив, салат, компотів і до сметани.

Борщ житній неварений з бульбою

Спечи разового хліба житнього на самім кваснім тісті без дріжджів. Коли нема можности спечи, замовити в пекаря. Порізати на кусні і висушити добре

в печі. Завязати в мішочку, повісити в сухе місце і вживати після потреби.

Переварити більшу скількість води. Коли прохолодне, додати кільканацять куснів сушеного, разового хліба, залляти тою водою, кинути ще квасного тіста і поставити до сонця. Взяти на це більшу посудину, щоби його було багато. Як скисне, має смак дуже приємний, краску жовту. Відляти трохи цього борщу, підправити розтертим чесноком зі сіллю, кропом і зеленою петрушкою. Замість чесноку можна посічи і розтерти цибулю. Вляти до цього трохи квасної сметани. Дуже смачне й недороге. Подати до цього горячу бульбу або кулешу

Короп в галяреті

Очистити старанно 2 kg коропа, сполокати кілька разів у зимній воді, покряти на кусники як звичайно і посолити; це зробити день наперед або найменше 3 години перед варенням. Відпарити дві моркви, 2 петрушки, 1/2 калярепи, кусник капусти, наляти свіжою водою, додати 3 грибки, 2 цибулі і 2 зернята англійського перцю. Коли ярина вже м'ягка, процідити смак до камінної ринки і вихолодити. Потім вло-

са.мбір, вул. конарського, поч. 20 ст.

жити рибу до процідженого смаку, додати 6 зубків дрібно-посіченого часнику і варити 1/2 години. Тоді виняти на довгий півмисок, уложити в цілість, а по боках прикрасити яриною, звареною у смаку, а саме: звідочками з моркви, рожечками із варених окремо каляфіорів і твердими яйцями. Два білка розколоти з ложкою зимної води, вляти до смаку і заварити. Опісля процідити крізь серветку до горнятка. Полумисок з рибою покласти рівно на столі у холодному місці, залити смаком уважаючи, щоб не попусувати гарніровання – і лишити нехай застигне. Можна також застуджувати рибу у формі; тоді дно і боки форми прибирається яриною. До цієї риби подається оцет.

Горіховий мазурок

Змолоти 2 кг ліскових оріхів і вимішати з 33 дкг цукру. Вбити на шум 8 білків, всипати до нього горіхи, вимішати, виложити на вимашену товщом і посипану борошном бляху, та спекти в не дуже горячій рурі. По спеченні облити глянзурою із шоколяди.

Шоколадові обарінки

Взяти 27 дкг борошна, 14 дкг свіжого масла, 12 дкг тертої шоколяди, 3 столові ложки цукру; всьом разом добре вимішати і виробити малі обарінки. Бляху помастити товщом, посипати борошном, поукладати обарінки і спекти в легкій печі.

Кавовий торт

Тісто: 28 дкг цукру і 8 жовтків втерти на біло, додати 15 дкг борошна, шум із 6 білків і легко вимішати. З цієї маси спекти 2 плячки на тортівницях (промір 25 см).

Маса: у камінній горнятку розколоти 4 жовтка з 12 дкг цукру, додати 1/2 склянки дуже міцної кави, поставити на край плити і мішати, доки не зтягнеться. Коли зовсім прохолоне, додати 12 дкг десерового масла втертого на шум. Терти ще 1/2 години, а потім торт переложити.

361

стафа сіло, вілма анна

Лімоняда з чаю

Налити доброго чаю, не надто сильного, як прохолодне осолодити й дати соку з цитрини до смаку. Лімоняда з чаю дуже відсвіжує.

362

Крем з шинки

Взяти 30 dkg нетовстої шинки, змолоти або втовчти в моздірі і втерти з 5 dkg масла. До цього додавати по ложці, пів склянки густого бешамелю і пів склянки густої сметани. Усе перетерти через сито, додати ще дві ложки дрібно посіченої шинки, білого перцю і соли, 1 dkg розпушеної желатини і трошки більше як пів склянки битої квасної сметани. Усе, добре вимішане, дається до форми (будинівки), виложеної папером, зачинається щільно і залишається на кілька годин в леді. Крем викинений з форми, прикрашується корнішонами або маринованими грибками.

Дуже надається до зимних буфетів на чайні вечері, або як приставка на елегантні обіди.

(Бешамель: густа запражка з масла й муки, розпушена сметаною, трошки цитринового соку, 1-2 жовтка).

Практичні поради від Клявдії Бобикевич

Стара бульба, варена в соленій воді, стає більше біла і пухка як що додати до неї трохи оцту.

Печиво, яке застигло у формі, вложити на кілька хвилин у кипяток. Під виливом пари відстає печиво від форми не затраючи свого вигляду.

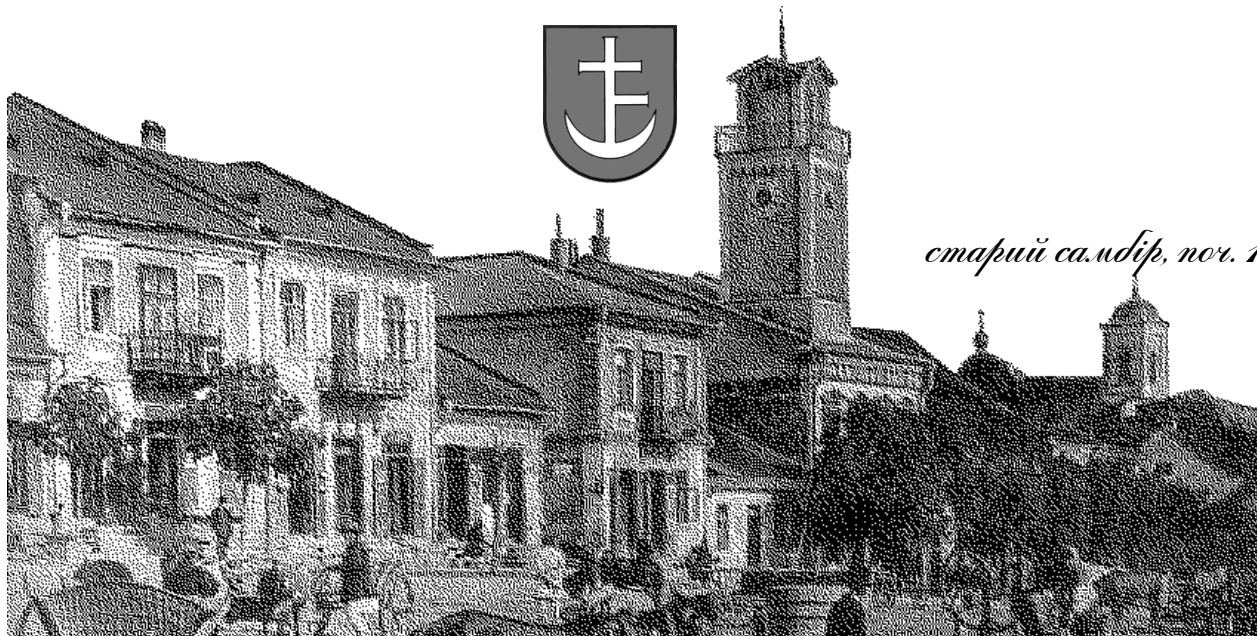
Майонес має кращий смак, як що недовго до їди додати до нього кілька ложок густої сметани.

Дріжджеве тісто удасться певно, коли будемо тямити: молоко тепле, не гаряче, товщу не за мало – цукру не за багато.

Тверде м'ясо зм'ячимо, як що на кілька годин перед ужиттям вложимо його до порцелянової посуду та полемо оцтом і оливою. Не солити і часто обертати. Олива і оцет зм'ягчують поволоку.

Торти перекроїмо гарно і тонко, коли кожний раз перед викроєнням, вложимо ніж в гарячу воду і обітремо стирочкою.

*Збережено стиль та правопис оригіналу.
Підготував Костянтин Присяжний*

старий садів, поч. 19 ст.

АВТОРИ ЧИСЛА:

Великий Іван, краєзнавець, начальник відділу підприємства «Екодизайн» Фундації «Центр екологічних ініціатив», Львів.

Возняк Тарас, філософ, видавець, головний редактор Незалежного культурологічного Журналу «І», Львів.

Гершевська Барбара (Gierszewska, Barbara), культуролог, кінознавець, авторка книжки «З історії культури кіно у Львові 1918-1939 рр.» (Пер. з польської, Л.: Журнал І, 2004. – 100 с.), Кельце, Польща.

Козак Люба, полоністка, перекладачка, автор численних перекладів до журналу І, Львів.

Козицький Андрій, кандидат історичних наук, доцент Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів.

Космолінська Наталка, історик мистецтва і архітектури, журналіст, Львів.

Котлобулатова Ірина, львів'янка, художниця, автор серії текстів про Львів і львів'ян, дружина Ігоря, колекціонера старих львівських поштівок, світлин, книг. Частиною з них проілюстровано це число журналу І.

Лильо Ігор, історик, кандидат історичних наук, доцент Львівського національного університету імені Івана Франка, журналіст, Львів.

Кутерного Ігор, історик, краєзнавець, майстер екскурсійної справи, магістр міжнародних відносин, поціновувач львів'янок, автор низки статей з історії Львова, Львів.

Нестайко Маркіян, працівник відділу мистецтв Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника, фанний хлопець, любить пиво і масло, Львів.

Новикова Марина, професор Сімферопольського університету, відома українська філолог, культуролог, авторка книги «Міфи та місія» (К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. – 432 с.), що присвячена темі діалогічності культури, Сімферополь.

Охріменко Юрій, лікар за фахом, кандидат медичних наук, історик-краєзнавець за покликанням, Львів.

Паламарчук Оксана, музикознавець, театрознавець, журналістка. Авторка книг про музичних і театральних діячів України, історію театру, Львів.

Присяжний Кость, доцент кафедри реставрації ЛНУ «Львівська політехніка», Львів.

Проскураков Віктор, доктор архітектури, професор, декан Інституту архітектури НУ «Львівська політехніка», дійсний член Української академії архітектури, Львів.

Равський Євген, художник, давній друг журналу «І», Львів.

Радковці Іван і Петро, брати, професійні львів'яни, популяризатори львівської минувшини, давні члени Товариства Лева, люблять каву і добре львівське пиво, знаються на львівських підземеллях, Львів.

Рибчинський Олег, аніматор містечкової культури, викладач катедри реставрації Національного університету «Львівська політехніка», Львів.

Середа Остап, історик, співробітник Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України. Подається до друку в 5-му томі академічного збірника «Львів: місто, суспільство, культура», Львів.

Ходоровський Михайло, кандидат історичних наук, заступник директора Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України). У журналі подано скорочений розділ з книги «Масонство в Україні. За матеріалами діяльності вільних мулярів VIII ст. Історико-архівні нариси» ЦДАМЛМ України. – К.: 2004. – 137 с., Київ.

ЧИСЛА НЕЗАЛЕЖНОГО КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ЧАСОПISУ «І»:

- №1 **ДУХОВНІ ОСНОВИ ЕВРОПИ**, КВІТЕНЬ 1989
№2 **ДУХОВНІ ОСНОВИ ЕВРОПИ**, СІЧЕНЬ 1990
№3 **ДУХОВНІ ОСНОВИ ЕВРОПИ**, ЛЮТИЙ 1990
№4 **ДУХОВНІ ОСНОВИ ЕВРОПИ**, БЕРЕЗЕНЬ 1990
№5 **ДУХОВНІ ОСНОВИ ЕВРОПИ**, ГРУДЕНЬ 1992
№6 **ЕВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР УКРАЇНИ**, ТРАВЕНЬ 1995
№7 **POST - РИМ, ВІЗАНТІЯ, РОСІЯ**, ТРАВЕНЬ 1996
№8 **ЮДЕЇ, ЄВРЕЇ, ГЕБРЕЇ**, ЖОВТЕНЬ 1996
№9 **СЕРЕДНЯ ЕВРОПА. АВСТРІЯ ПІСЛЯ АВСТРІЇ**, ГРУДЕНЬ 1997
№10 **УКРАЇНА-ПОЛЬЩА. НАПРИКІНЦІ СТОЛІТТЯ**, ЛЮТИЙ 1998
№11 **УКРАЇНА-ПОЛЬЩА. РОЗМОВИ ПРО КОРДОНИ**, ТРАВЕНЬ 1998
№12 **УКРАЇНА-ПОЛЬЩА-ФРАНЦІЯ-НІМЕЧЧИНА. РОЗМОВИ ПРО КОРДОНИ-2**, ЖОВТЕНЬ 1998
№13 **НОВА ЕВРОПА. ЄДНІСТЬ У РОЗМАЇТТІ**, ГРУДЕНЬ 1998
№14 **УКРАЇНА-ПОЛЬЩА. РОЛЬ ТА МІСЦЕ У ЕВРОПЕЙСЬКІЙ ІНТЕГРАЦІЇ**, ЛЮТИЙ 1999
№15 **ЮГОСЛАВІЯ, КОСОВО, ЕВРОПА**, ГРУДЕНЬ 1999
№16 **ПРАВИ ТА ЕВРОПА**, ТРАВЕНЬ 2000
№17 **ГЕНДЕРНІ СТУДІЇ**, ВЕРЕСЕНЬ 2000
№18 **УКРАЇНА, РОСІЯ, БІЛОРУСЬ: ТРИ ПРОЕКТИ**, ЖОВТЕНЬ 2000
№19 **ГЛОБАЛІЗАЦІЯ, ЕВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ ТА УКРАЇНА**, ГРУДЕНЬ 2000
№20 **УКРАЇНА, ЕС, КОРДОН, 2000 + ?** БЕРЕЗЕНЬ 2001
№21 **ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО. УКРАЇНА 2001**, СЕРПЕНЬ 2001
№22* **10 РОКІВ «ПРОЕКТУ УКРАЇНА»**, ВЕРЕСЕНЬ 2001
№22** **10 YEARS OF «PROJEKT UKRAINE»**, ГРУДЕНЬ 2001
№23 **ФЕДЕРАТИВНА РЕСПУБЛІКА УКРАЇНА**, БЕРЕЗЕНЬ 2002
№24 **ПОКОЛІННЯ І МОЛОДІЖНІ СУБКУЛЬТУРИ**, ТРАВЕНЬ 2002
№25 **НАСИЛЬСТВО, ВЛАДА, ТЕРОР**, СЕРПЕНЬ 2002
№26 **ТОПОС ПОРАЗКИ**, ЖОВТЕНЬ 2002
№27 **ГЕНДЕР. ФЕМІННІСТЬ. МАСКУЛІННІСТЬ**, СІЧЕНЬ 2003
№28 **ВОЛИНЬ 1943, БОРОТЬБА ЗА ЗЕМЛЮ**, КВІТЕНЬ 2003
№29 **GENIUS LOCI. ЛЬВІВ, LEOPOLIS, LEMBERG, LWOW**, СЕРПЕНЬ 2003
№30 **МАНІПУЛЯЦІЯ СВІДОМІСТЮ**, ВЕРЕСЕНЬ 2003
№30* **МАНІПУЛЯЦІЯ СВІДОМІСТЮ**, МОЛОДІЖНИЙ ВИПУСК, ГРУДЕНЬ 2003
№31 **РОСІЯ ХХІ СТОЛІТТЯ**, ЛЮТИЙ 2004
№32 **СОЛОДКА СВОБОДА СЛОВА**, КВІТЕНЬ 2004
№32* **КОРУПЦІЯ МІНУС СВОБОДА**, СПЕЦІАЛЬНИЙ ВИПУСК, ТРАВЕНЬ 2004
№33 **ГЕНДЕР, ЕРОС, ПОРНО**, ТРАВЕНЬ 2004
№33* **ЕРОТИКА**, ЛІТЕРАТУРНИЙ ВИПУСК, ЧЕРВЕНЬ 2004
№34 **РЕВОЛЮЦІЯ. ЕВОЛЮЦІЯ. СТАГНАЦІЯ**, ЖОВТЕНЬ 2004
№35 **МОВА НІМОЇ КРАЇНИ**, ГРУДЕНЬ 2004
№36 **ГАЛИЧИНА – КРАЇНА МІСТ**, БЕРЕЗЕНЬ 2005
№36* **ГАЛИЧИНА – КРАЇНА ЛЮДЕЙ**, ГРУДЕНЬ 2004

«ї»

НЕЗАЛЕЖНИЙ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ЧАСОПИС

Число 36*

2004

Головний редактор

Тарас Возняк

Художній редактор

Тарас Матіїв

На першій сторінці часопису фото поета Назара Гончара

Редакція часопису «ї»

не рецензує надіслані матеріали

Для контакту:

e-mail: info@ji.lviv.ua

В інтернеті:

<http://www.ji-magazine.lviv.ua>

<http://www.ji.lviv.ua>

Віддруковано з готових діапозитивів у друкарні
ТзОВ «Ю.М.І.»

79022, Львів, вул. Виговського, 27

Підписано до друку 15.12.2004

Друк. офсет. Тираж 1000. Формат 84x90 ¹/₁₆. Умовн.-друк. арк. 26,25. Зам.